

**T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
ANABİLİM DALI**

KAZAK TÜRKÇESİNDE KALIP SÖZLER

Assem KASSYMOVA

DENİZLİ-2018

KAZAK TÜRKCESİNDE KALIP SÖZLER

**T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
ANABİLİM DALI**

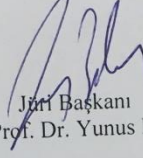
Assem KASSYMOVA

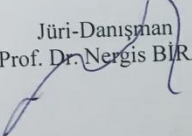
Tez Danışmanı
Prof. Dr. Nergis BİRAY

DENİZLİ-2018

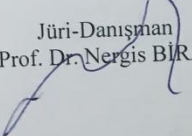
DOKTORA TEZİ ONAY FORMU

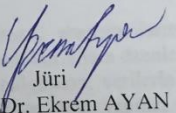
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı doktora programı öğrencisi Assem KASSYMOVA tarafından Prof. Dr. Nergis BİRAY yönetiminde hazırlanan “**Kazak Türkçesinde Kalıp Sözlere**” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 29.08.2018 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı
Prof. Dr. Yunus BALCI

Jüri-Danışman
Prof. Dr. Nergis BİRAY

Jüri
Doç. Dr. Dilek ERGÖNENÇ AKBABA

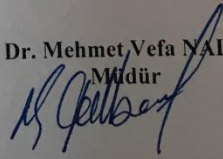

Jüri
Doç. Dr. Bilge ÖZKAN NALBANT

Jüri
Doç. Dr. Ekrem AYAN

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun
12/09/2018 tarih ve ... 37/01 ... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet Vefa NALBANT

Müdür

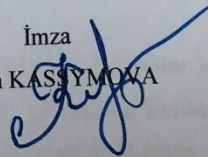

BİLİMSEL ETİK

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurAllara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunduğunu beyan ederim.

İmza

Assem KASSYMOWA

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunduğunu beyan ederim.

İmza

Assem KASSYMOVA

ÖNSÖZ

Bir insanın varlığı toplumsal bir karakter taşır. Temel özelliği, mevcudiyetidir. Doğduğu andan itibaren, bir kişi belli bir toplumda, toplumla yakın temasta yaşamak zorunda kalır. Dil, insanın kendini ifade etmesi ve toplumun ihtiyaçları, iletişim ve mecburi sosyalleşme süreci açısından çok önemli bir araçtır.

İnsanın açıklama ve başka biriyle iletişim kurma, soru sorma, selamlaşma, veda etme, ruh halini ifade etme becerisi temelinde oluşan dil, öncelikle bir kültür aracı olarak toplumla yakın temas içinde bulunur. Yani, herkes düşünce ve duygularını dil aracılığıyla iletir. Fakat düşüncelerin ifade biçimi, insanlar, sosyal gruplar, toplumlar ve hatta uluslararası farklılık gösterir. Her ortamın kendi düşünce tarzını ifade etme, kendi dilinde bir kültür oluşturma şekli vardır. Konuşma budur. Konuşma dili, çeşitli olumlu ve olumsuz konuları içeren yapılar, kelime grupları ve cümleleri içerir. Bu kelime grupları ve birleşik yapılar ne kadar çok ve fazlaysa dilde de o kadar çok kullanılır. Genellikle, konuşularak, yüzyıldan yüzyıla, ağızdan ağza aktararak günümüze kadar gelen bu dile dair birimleri kalıp sözler olarak adlandırırız.

Kalıp sözler, belli durumlarda kullanılması adet olmuş basmakalıp sözlerdir. Bunlar, toplumun hayatını ve kültürünü ifade eden kelimelerdir. Bir başka deyişle, kalıp sözler, toplumun kültürü, inançları, insanların dil özellikleri, halkın gelenekleri anlamına gelir. Bundan hareketle biz, kültür toplumlarının binlerce yıllık geçmişi olduğunu ve hayat kaynağı olan değerleri yaşattığını görürüz. Bu nedenle gelenek göreneğini yaşatmayan, dili ve kültürüne sahip olmayan bir toplumun yaşaması mümkün değildir.

Bu çalışmada Kazak Türkçesindeki kalıp sözler incelenmiştir. Kalıp sözler, toplumun yaşamını ve kültürünü dilde yansıtan dil birlikleridir. Kalıp sözler günlük hayatta yaşanan her durumda biriyle karşılaşıldığında selamlaşmak için, biriyle karşılaşıldığında hal hatır sormak için, yemek yerken veya yemekten sonra, doğum, ölüm, okula başlama, evlenme gibi olaylar karşısında kullanılırlar. Bunun yanında bir iyilik karşısında duyulan minnet veya bir iyi isteği belirtmek için söylenen iyi dilekler, kızgınlıkla, çaresizlik karşısında söylenen kötü dilekler, yemin etmeler, söz vermeler de kalıp sözlerin bir bölümünü oluştururlar.

Tezimizde, bu konudaki malzemeyi toparlayabilmek için çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır. Kazak Edebiyatındaki klasik eserlerden, dergi ve gazetelerden, günlük konuşmalardan, halk edebiyatından, Kazak deyimler sözlüğünden, ağız sözlüklerinden kalıp sözler derlenmiştir.

Bu tezde mümkün olabildiği kadar çok kalıp söze ulaşılmaya çalışılmıştır. Kazak Türkçesinin kalıp sözler konusunda çok zengin ve farklı bir birikime sahip olduğu görülmektedir. Yine de Kazak Türkçesinde bu tezde yer almayan kalıp sözler de bulunabilir.

Tezin birinci bölümü, kalıp sözlerin kuramsal çerçevesi, başlıca kavramlar ve izlenecek yöntemler konusunu ele almaktadır. Bu bölümde Türkçenin genel olarak söz varlığını oluşturan diğer öğelere de değinilmiştir. Bunlar deyimler, atasözleri, ikilemeler, birleşik yapıdaki sözlerdir.

İkinci bölümde kalıp sözler kalıplaşma derecelerine göre değerlendirilmiştir. Kalıplaşmış dil birlikleri içindeki kalıp sözler nedir, nasıl tanımlanmalıdır ve Kazak Türkçesindeki kalıp sözlerin tanımlanması konusu üzerinde durulmuştur. Bununla beraber ikinci bölümde kalıplaşmış dil birlikleri içerisinde kalıp sözlerin yapı, anlam, işlev özellikleri, kültürel yönü, Kazak Türkçesi öğrenimindeki kalıp sözlerin yeri incelenmiştir. Kalıp sözlerin anlam ve yapı bakımından sınıflandırılması yapılmıştır. Fiil kipleri, cümle yapıları ve kelime grupları değerlendirilmiştir. Kalıp sözler anlamlarına göre değerlendirilmiştir. Kalıp sözler, kullanıldıkları durumlara ve ele aldıkları konulara göre sınıflandırılmıştır. Burada toplumdaki kültüre dair oluşan kalıp sözler, iyi dilekler ve kötü dilekler ayrı ayrı ele alınmıştır.

Kalıp sözler, söz varlığının bir ögesidir. Bu konudan hareketle teze kalıp sözlerin bir sözlüğü de eklenmiştir. Kazak Türkçesindeki kalıp sözler sözlüğü derlendiğinde, öncelikle Kazak Edebiyatındaki klasik eserlerden, dergi ve gazetelerden, günlük konuşmalardan, halk edebiyatından, Kazak deyimler sözlüğünden, ağız sözlüklerinden örnekler toplandı. Bu örnekler insanlar arasında dille iletişimi tam olarak gösterebilen ve konuşmacının duygu ve düşüncelerini dille yansıtabilen örneklerdir. Eserlerde bazı kalıp sözlere dair örnek cümleler verilmemiştir. Kaynaklarda bulamadığımız bu tür örnek cümleleri soruşturma yoluyla derledik.

Kalıp sözlerle ilgili sonuç bölümünde veriler istatistikî olarak değerlendirilerek bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Benim Türkiye'ye gelmem, doktora başvurmam ve doktora tez konumu belirlememi sağlayan, tez yazma sürecinde fikirleriyle bana yol gösteren, tezimi titizlikle okuyup tavsiyelerde bulunan, düzeltmeler yapan danışman hocam Prof. Dr. Nergis Biray'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca doktora ders aşamasında bilgilerinden faydalandığım sayın hocalarım Prof. Dr. Mehmet Vefa Nalbant, Doç. Dr. Bilge Özkan Nalbant ve Prof. Dr. Süleyman Solmaz hocalarıma teşekkürü bir borç

bilirim. Tez izleme komitelerinde çeşitli önerilerde bulunan Prof. Dr. Yunus Balcı, Doç. Dr. Bilge Özkan Nalbant'a ve Doç. Dr. Dilek Ergöner Akbaba'ya teşekkür ederim. Ayrıca doktora eğitimim sırasında bana sürekli destek olan aileme, eşim Arafat Mamyrbekov'a, Türkiye'deki bütün arkadaşlarım, özellikle Uzm. Sema Eynel'e, Öğr. Gör. İlmira Ragibova'ya, bana desteklerini esirgemeyen Baysal ailesine teşekkür ederim.

ÖZET

KAZAK TÜRKÇESİNDE KALIP SÖZLER

Assem KASSYMOVA

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nergis BİRAY

Bu tez, Kazak Türkçesinde kalıp sözlerin yapı, anlam ve işlev bakımından özellikleri üzerine yapılan incelemeler ve sonuçları kapsamaktadır. Kazak Türkçesi sözcük varlığının bir bölümünü, sözlü iletişim sırasında kullanıma hazır bulunan dil birlikleri oluşturmaktadır. Kalıplaşmış dil birlikleri tüm dillerin evrensel bir özelliğidir. Genelde kelimelerin tek tek bir araya gelmesi, tamamen veya belirli bir bölümünün birleşmesi sonucunda oluşan kalıplaşmış dil birlikleri, atasözleri, deyimler ve kalıp sözleri kapsar. Kazak dilbilgisinde deyimler ve atasözleri ile ilgili özel bilim alanının olması, deyimler ve atasözleri sözlüğünün yayımlanması, deyimlerin, atasözlerin kalıplaşma ve oluşma noktalarının dilbilimin her alanında incelenmesi kalıp sözlerin onların gölgesinde kaldığını düşündürür. Bu birliklerden deyimler ve atasözleri üzerine yapılmış pek çok çalışma bulunurken, günümüz Kazak Türkçesinde kalıp sözlerle ilgili ayrıntılı çalışmalar sayısı az, neredeyse hiç yoktur. Diğer Türk lehçelerinde de kalıplaşmış dil birlikleriyle ilgili anlatıma yönelik olarak kapsamlı bir çalışma bu güne kadar yapılmamıştır. Bu nedenle, Kazak Türkçesindeki kalıp sözlerin kalıplaşma süreci, kalıplaşma seviyesi ve anlam özellikleri ayrı bir çalışmaya ihtiyacı olan bir konudur. Bu amaçla, tezimizde Kazak Türkçesi yazı ve konuşma dilinde kullanılan kalıp sözler derlenmiş, çeşitli kaynaklarda yer alan kalıp sözler tanımları incelenmiş, bu sözleri tanımlayabilmek ve tanıyabilmek için yapı, anlam ve işlev özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ardından, bu özelliklere dayanarak kalıp sözlerin kapsamlı tanımı yapılmış, kalıp sözler anlam ve yapı bakımından sınıflandırılmış ve derlenen örneklerden kalıp sözler sözlüğü oluşturulmuştur.

Anahtar kelimeler: Kazak Türkçesi sözcük varlığı, kalıplaşmış dil birlikleri, kalıp sözler.

ABSTRACT
DISCOURSES OF KAZAKH LANGUAGE
Assem KASSYMOVA
Doctoral Thesis
Thesis Advisor: Prof. Dr. Nergis BİRAY

This thesis covers the findings and results about the characteristics of the words which are written in Kazakh in terms of structure, meaning and function. Some parts of the Kazakh lexicon constitute language associations that are ready for use during verbal communication. The discourses are a universal feature of all languages. Often, the convergence of words individually involves stereotypical language associations, proverbs, idioms, and phrases that result in the union of a whole or a particular section. The existence of a special scientific field related to idioms and proverbs in Kazakh grammar, the publication of idioms and proverbs, the examination of the phrases, stereotypes of proverbs and the points of formation in all areas of linguistics suggest that the words remain in their shadows. While there are many studies on the idioms and proverbs of these associations, there are few, or even no detailed works on the words of the present Kazakh language. In other Turkish dialects, a comprehensive study on narration about discourses have not been done until this day. For this reason, the stereotyping process, the stereotyping level and the semantic features of the words in the Kazakh language need to be studied separately. For this purpose, discourses used in Kazakh writing and spoken language were compiled, definitions of discourses in various sources were examined and structure, meaning and function features were tried to be determined in order to be able to define and recognize these words. Then, based on these features, a comprehensive definition of the words of the mold was made, the mold words were classified in terms of meaning and structure, and the words and phrases were compiled from the compiled examples.

Key words: Kazakh lyric, collocations, discourses.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
İÇİNDEKİLER.....	VIII
TABLOLAR DİZİNİ.....	XIV
KISALTMALAR DİZİNİ.....	XV
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM KURAMSAL ÇERÇEVE VE YÖNETİM

1.1. Kuramsal Çerçeve.....	4
1.2. Başlıca Kavramlar.....	4
1.3. İzlenecek Yöntem.....	13

İKİNCİ BÖLÜM İNCELEME - KALIP SÖZLER

2.1. Dilde Kalıplaşma ve Kalıplaşmış Dil Birlikleri.....	14
2.1.1. Kalıplaşma Nedir?.....	15
2.1.2. Kalıplaşmadaki Seviye.....	17
2.1.2.1. Tam Kalıplaşma.....	18
2.1.2.2. Çekirdek Kalıplaşma.....	19
2.1.2.3. Biçimsel Değişiklikler.....	19
2.1.2.4. Söz Dizimsel Değişiklikler.....	21
2.2. Kalıplaşmış Dil Birlikleri.....	22
2.2.1. Kalıplaşmış Birlikler İçindeki Kalıp Sözler.....	29
2.2.2. Kalıp Sözler Nelerdir? Tanımı.....	30
2.2.3. Kazak Türkçesindeki Kalıp Sözler.....	32
2.2.4. Kalıp Sözlerin Özellikleri.....	35
2.2.4.1. Yapı Bakımından.....	36
2.2.4.1.1. Kalıp Sözlerde Kullanılan Fiil Kipleri.....	41
2.2.4.1.1.1. Tasarlama Kipleri.....	41
2.2.4.1.1.1.1. Emir Kipi.....	41
2.2.4.1.1.1.1.1. I. Teklik Şahıs Emir Kipiyle Kullanılan Kalıp Sözler.....	41
2.2.4.1.1.1.1.2. II. Teklik Şahıs Emir Kipiyle Kullanılan Kalıp Sözler.....	42
2.2.4.1.1.1.1.3. II. Çokluk Şahıs Emir Kipiyle Kullanılan Kalıp Sözler.....	43
2.2.4.1.1.1.1.4. III. Teklik Şahıs Emir Kipiyle Kullanılan Kalıp Sözler.....	43
2.2.4.1.1.1.2. İstek Kipi.....	51
2.2.4.1.1.1.2.1. I. Çokluk Şahıs İstek Kipiyle Kullanılan Kalıp Söz.....	51
2.2.4.1.1.1.2.2. -Gır Ekiyle Yapılan İstek Kipiyle Kullanılan Kalıp Sözler.....	51
2.2.4.1.1.1.2.3. “Kıl-” Yardımcı Fiiliyle Yapılan İstek Kipiyle Kullanılan Kalıp Sözler.....	54

2.2.4.1.1.2.4. “Et-” Yardımcı Fiiliyle Yapılan İstek Kipiyle Kullanılan Kalıp Sözcükler.....	54
2.2.4.1.1.2. Haber Kipleri.....	55
2.2.4.1.1.2.1. Geniş Zaman Kipleri.....	55
2.2.4.1.1.2.1.1. I. Teklik Şahıs Geniş Zaman Kipiyle Kullanılan Kalıp Sözcükler.....	55
2.2.4.1.1.2.1.2. -GAy Ekiyle Yapılan Geniş Zaman Ekiyle Kullanılan Kalıp Sözcükler.....	55
2.2.4.1.1.2.2. I. Tekil Şahıs Şimdiki Zaman Kipiyle Kullanılan Kalıp Sözcükler.....	55
2.2.4.1.1.2.3. Görülen Geçmiş Zaman Kipiyle Kullanılan Kalıp Sözcükler.....	55
2.2.4.1.1.2.4. -GAn Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipiyle Kullanılan Kalıp Sözcükleri.....	55
2.2.4.1.2. Kelime Grubu Kuruluşundaki Kalıp Sözcükler.....	56
2.2.4.1.2.1. İsim Tamlaması.....	56
2.2.4.1.2.2. Sıfat Tamlaması.....	58
2.2.4.1.2.3. Sıfat-Fiil Grubu.....	59
2.2.4.1.2.4. Zarf-Fiil Grubu.....	59
2.2.4.1.2.5. İkileme (Tekrarlama Grubu).....	59
2.2.4.1.2.6. Edat Grubu.....	60
2.2.4.1.2.7. Ünlem Grubu.....	60
2.2.4.1.2.8. Birleşik Fiil Grubu.....	60
2.2.4.1.2.9. Kısaltma Grubu.....	61
2.2.4.1.3. Cümle Kuruluşundaki Kalıp Sözcükler.....	61
2.2.4.1.3.1. Cümle Yapılarına Göre Kalıp Sözcükler.....	61
2.2.4.1.3.1.1. Basit Cümleler.....	62
2.2.4.1.3.1.2. Bağlı Cümleler.....	63
2.2.4.1.3.1.3. Birleşik Cümleler.....	63
2.2.4.1.3.1.3.1. Şartlı Birleşik Cümleler.....	63
2.2.4.1.3.1.3.2. Sıralı Cümleler.....	64
2.2.4.1.3.2. Yüklemin Türüne Göre Cümleler.....	66
2.2.4.1.3.2.1. Yüklemin Türüne Göre Fiil Cümleler.....	66
2.2.4.1.3.2.1.1. Yükleme Çekimli Bir Fiil Olan Fiil Cümleler.....	66
2.2.4.1.3.2.1.2. Yükleme Birleşik Fiil Olan Fiil Cümleler.....	70
2.2.4.1.3.2.2.1. Yükleme Birleşik Fiil (Fiil+Fiil) Olan Fiil Cümleler.....	70
2.2.4.1.3.2.2.2. Yükleme Birleşik Fiil (İsim+Fiil) Olan Fiil Cümleler.....	70
2.2.4.1.3.2.3. Yüklemin Türüne Göre İsim Cümleleri.....	71
2.2.4.1.3.3. Yüklemin Yerine Göre Cümleler.....	72
2.2.4.1.3.3.1. Kurallı Cümle Olarak Kullanılan Kalıp Sözcükler.....	72
2.2.4.1.3.3.2. Devrik Cümle Olarak Kullanılan Kalıp Sözcükler.....	75
2.2.4.1.3.4. Anlamına Göre Olumlu, Olumsuz veya Soru Cümleleriyle Kurulan Kalıp Sözcükler.....	77
2.2.4.1.3.4.1. Anlamına Göre Olumlu Cümleler.....	77
2.2.4.1.3.4.2. Anlamına Göre Olumsuz Cümleler.....	77
2.2.4.1.3.4.3. Anlamına Göre Soru Cümleleri.....	78
2.2.4.1.3.4.3.1. mA Soru Edatı İle Soru Cümlesi Olarak Kullanılan Kalıp Sözcükler... ..	78
2.2.4.1.3.4.3.2. “Qalay” Soru Zamiri İle Soru Cümlesi Olarak Kullanılan Kalıp Sözcükler.....	80
2.2.4.1.3.4.3.3. “Kim” Soru Zamiri İle Soru Cümlesi Olarak Kullanılan Kalıp Sözcükler.....	80
2.2.4.1.3.4.3.4. “Qanşa” Soru Zamiri İle Soru Cümlesi Olarak Kullanılan Kalıp Sözcükler.....	81

2.2.4.1.3.4.3.5. “Ne” Soru Zamiri ve Türevleri İle Soru Cümlesi Olarak Kullanılan Kalıp Sözcükler.....	81
2.2.4.1.3.5. Eksiltili Cümle Yapısından Oluşan Kalıp Sözcükler.....	81
2.2.4.2. Anlam Bakımından.....	84
2.2.4.3. İşlev Bakımından.....	86
2.3. Kalıp Sözcüklerin Sınıflandırılması.....	93
2.3.1. Toplumdaki Kültüre Dair İlişkileri Yansıtan Kalıp Sözcükler.....	93
2.3.2.1.1. Selamlaşma Kalıp Sözcükleri.....	93
2.3.1.1.1. Dini Etkiyle Kullanılan Selamlaşma Kalıp Sözcükleri.....	94
2.3.1.1.2. Başka Toplumların Etkisiyle Kullanılan Selamlaşma Kalıp Sözcükleri.....	95
2.3.1.1.3. Sadece Kazak Türkçesine Ait Selamlaşma Kalıp Sözcükleri.....	95
2.3.1.1.4. Birine Selam İletmek için Söylenen Selamlaşma Kalıp Sözcükleri.....	95
2.3.1.2. Hal Hatır Sorma Kalıp Sözcükleri.....	96
2.3.1.3. Karşılama Kalıp Sözcükleri.....	98
2.3.1.4. Tanışma Kalıp Sözcükleri.....	98
2.3.1.4.1. Biriyle Tanışmak için Kullanılan Kalıp Sözcükler.....	99
2.3.1.4.2. Tanışana Cevap için Kullanılan Kalıp Sözcükler.....	99
2.3.1.5. Rica Etme Kalıp Sözcükleri.....	100
2.3.1.5.1. Bir İş Yaparken ve Rica Ederken Kullanılan Rica Etme Kalıp Sözcükleri.....	100
2.3.1.5.2. Ricaya Cevap Olan Kalıp Sözcükler.....	101
2.3.1.6. Teşekkür Etme Kalıp Sözcükleri.....	101
2.3.1.7. Özür Dileme Kalıp Sözcükleri.....	102
2.3.1.8. Onaylama, Kabul Kalıp Sözcükleri.....	102
2.3.1.9. Reddetme Kalıp Sözcükleri.....	103
2.3.1.10. Vedalaşma, Uğurlama Kalıp Sözcükleri.....	104
2.3.1.10.1. Bir Daha Görüşmek Üzere Kullanılan Vedalaşma Kalıp Sözcükleri.....	104
2.3.1.10.2. Uzun Süre Ya Da Bir Daha Görüşmemek Üzere Kullanılan Vedalaşma Kalıp Sözcükleri.....	105
2.3.1.10.3. İyi Yolculuklar Dileme, Uğurlama Kalıp Sözcükleri.....	105
2.3.1.11. İyi Geceler Dileme Kalıp Sözcükleri.....	106
2.3.1.12. Avutma, Teselli Etme, Baş Sağlığı Dileme Kalıp Sözcükleri.....	106
2.3.1.12.1. Bir Şey Kaybedene Söylenen Avutma Kalıp Sözcükler.....	108
2.3.1.12.2. Hastalanan İnsana Söylenen Geçmiş Olsun, Avutma Kalıp Sözcükleri.....	108
2.3.1.12.3. Kaza Geçirene Söylenen Kalıp Sözcükler.....	109
2.3.1.12.4. Bebeğini, Genç Yaştaki Çocuğunu Kaybeden Kişiye Baş Sağlığı Dilemeye Yönelik Kalıp Sözcükler.....	109
2.3.1.12.5. Ölümle İlgili Ölümü Duyurma ve Avutma Kalıp sözcükleri.....	110
2.3.1.12.6. Birinin Öldüğünü Söylemek için Kullanılan Kalıp Sözcükler.....	110
2.3.1.12.7. Ölen Kişinin Yakınlarına Söylenen Avutma, Baş Sağlığı Dileme Kalıp Sözcükleri.....	111
2.3.1.12.8. Rahmetli Olan Kişiyle İlgili İyi ve Kötü Şeyler Söylenildiğinde Kullanılan Kalıp Sözcükler.....	114
2.3.1.13. Kutlama Kalıp Sözcükleri.....	114
2.3.1.14. Yemin Etme Kalıp Sözcükleri.....	115
2.3.1.14.1. Ölmek Üzerine Yemin.....	116

2.3.1.14.2. Değer Verilen Şeyler Üzerine Yemin.....	116
2.3.1.14.3. Anne Baba ve Çocuklar Üzerine Yeminler.....	116
2.3.1.14.4. Göz ve Görmek Üzerine Yeminler.....	116
2.3.1.14.5. Ağız ve Konuşmak Üzerine Yemin.....	116
2.3.1.14.6. Yiyecek, İçecek Üzerine Yemin.....	116
2.3.1.14.7. Kişinin Kendi Bedeninin Sakat Olması Üzerine Yeminler.....	116
2.3.1.14.8. Şahit Gösterme Yoluyla Yeminler.....	116
2.3.1.14.9. Günlük Hayatta En Çok Kullanılan Yeminler.....	116
2.3.1.15. Dini İnanç Bildiren Kalıp Sözler.....	117
2.3.1.16. Nasip, Kısmet Anlamını Bildiren Kalıp Sözler.....	118
2.3.1.17. Uyarma, Eleştirme veya Tehdit Etme Bildiren Kalıp Sözler.....	119
2.3.1.18. Sofrada Kullanılan Kalıp Sözler.....	120
2.3.1.19. Hitap Etme /Seslenme Kalıp Sözleri.....	121
2.3.1.19.1. (+ım, +im) İyelik Ekiyle Yapılan Hitap Etme/Seslenme Kalıp Sözleri.....	121
2.3.1.19.2. (+sı, +si) İyelik Ekiyle Yapılan Hitap Etme/Seslenme Kalıp Sözleri.....	122
2.3.1.19.3. (+şEk, +qAy, +y, +tAy) Küçültme Ekleriyle Yapılan Hitap Etme/Seslenme Kalıp Sözleri.....	122
2.3.1.19.4. (+eke) Küçültme Ekiyle Yapılan Hitap Etme/Seslenme Kalıp Sözleri.....	122
2.3.1.19.5. Kişi İsimlerinin Kısaltmaları veya +Ke, +Qa Eklerinin Eklenmesiyle Verilmesi.....	123
2.3.1.19.6. Kişi İsimlerine +jan Kelimesinin Eklenmesiyle Yapılan Hitap Etme Kalıp Sözleri.....	123
2.3.1.19.7. Birini Şımartmak, Nazlandırmak Amacıyla Kullanılan Hitap Etme Kalıp Sözleri.....	123
2.3.1.19.7.1. Hayvan Adlarıyla Nazlandırmak.....	125
2.3.1.19.7.2. Kuş İsimleriyle Nazlandırmak.....	125
2.3.1.20. Birine Bir Şey için Yalvarırken Kullanılan Kalıp sözler.....	126
2.3.1.21. Utanmak, Pişman Olmak Anlamında Kullanılan Kalıp Sözler.....	126
2.3.1.22. Birine Acımak, Esirgemek Amacıyla Kullanılan Kalıp Sözler.....	127
2.3.1.23. Birinin Başarısını Alkışlamak, Kollamak Anlamında Kullanılan Kalıp Sözler.....	128
2.3.1.24. Birini Sevmeyip, Yaptıklarını Doğru Bulmadığında Söylenen Kalıp sözler.....	129
2.3.2. İyi Dilek Kalıp Sözleri.....	129
2.3.2.1. Bebeğin Doğumu, Bebekli Olma ve Bebekli Olanlara Söylenen İyi Dilekler.....	131
2.3.2.2. Bebeği Beşiğe Yatırma Duası.....	132
2.3.2.3. “Tusav” Kesme Duası.....	132
2.3.2.4. Sünnet Düğünlerinde Söylenen İyi Dilekler.....	133
2.3.2.5. “Tılaşar” Düğünlerinde Söylenen İyi Dilekler.....	133
2.3.2.6. Genç, Delikanlı için Söylenen İyi Dilekler.....	133
2.3.2.7. Genç Kız için Söylenen İyi Dilekler.....	134
2.3.2.8. Yaşlılar için Söylenen Dualar.....	134
2.3.2.9. İnsanın Ailesiyle İlgili İyi Dilekler.....	135
2.3.2.10. Evlilik Üzerine İyi Dilekler.....	135
2.3.2.10.1. Kızın Gelin Olarak Evden Çıkarılması Sırasında Söylenen İyi Dilekler.....	135

2.3.2.10.2. Eve Yeni Gelin Getirildiğinde Söylenen İyi Dilekler.....	136
2.3.2.10.3. Yeni Evlenenlerin Düğününde Söylenen İyi Dilekler.....	136
2.3.2.11. Bayram ve Özel Günlerde Söylenen İyi Dilekler.....	137
2.3.2.11.1. Ramazan Bayramında Söylenen İyi Dilekler.....	137
2.3.2.11.2. Kurban Bayramında Söylenen İyi Dilekler.....	137
2.3.2.11.3. Nevruz Bayramında Söylenen İyi Dilekler.....	137
2.3.2.11.4. Yeni Yıl Kutlamasında Söylenen İyi Dilekler.....	138
2.3.2.12. Kalabalık Bir Gruba Söylenen İyi Dilekler.....	138
2.3.2.13. Doğum Yapacak Olan Kadına Söylenen İyi Dilekler.....	139
2.3.2.14. Biri Hapşırığında Söylenen İyi Dilekler.....	139
2.3.2.15. Gördüğü Rüyasını Anlatan Kişiye Söylenen İyi Dilekler.....	139
2.3.2.16. Sofra Başında Yemekten Sonra Söylenen Dualar.....	140
2.3.2.17. Yemek ve İçmek Üzerine Söylenen İyi Dilekler.....	141
2.3.2.18. Yeni Bir Şey Satın Alanlara Söylenen İyi Dilekler.....	141
2.3.2.19. Birinin Kendisine Yaptığı İyiliğe Karşı Söylenen İyi Dilekler.....	142
2.3.2.20. Hayvan ve Hayvan Beslemekle İlgili İyi Dilekler.....	143
2.3.2.21. Kasabın Hayvan Keserken Ettiği Dualar.....	144
2.3.2.22. Ava Gidene Söylenen İyi Dilekler.....	145
2.3.2.23. Bir Yerden İkinci Yere Taşınanlara Söylenen İyi Dilekler.....	145
2.3.2.24. Ata Yurtla İlgili İyi Dilekler.....	146
2.3.2.25. Uzun Yolculuk Yapacak Olana veya Askere Gidene Söylenen İyi Dilekler.....	146
2.3.2.26. Yeni Bir İşe Başlayan veya Bir Şey Üzerine Çalışan Kişiye Söylenen İyi Dilekler.....	147
2.3.2.27. Tarlada Çalışana Söylenen İyi Dilekler.....	147
2.3.2.28. Ticaretle İlgili İyi Dilekler.....	148
2.3.2.29. Ateşle İlgili İyi Dilekler.....	148
2.3.2.30. Kap Kacaklarla İlgili Söylenen İyi Dilekler.....	148
2.3.2.31. Yaşam, Varoluş ve Tabiatla İlgili İyi Dilekler.....	148
2.3.2.32. Yararıncıdan Her Zor Kazadan Beladan Koruması için İstekte Bulunan İyi Dilekler.....	149
2.3.2.33. Nazardan Korunmak için Söylenen İyi Dilekler.....	150
2.3.2.34. Dini İnançlarla İlgili Dualar.....	150
2.3.2.35. Ölümle İlgili İyi Dilekler.....	151
2.3.2.36. Hastaya Şifa Dileme İyi Dilek Kalıp Sözleri.....	153
2.3.2.37. Karşılama İyi Dilekleri.....	154
2.3.3. Kötü Dilek Kalıp Sözleri (Kargışlar/Beddualar).....	154
2.3.3.1. İnsanlar için Söylenen Kötü Dilekler.....	157
2.3.3.1.1. İnsanların Geleceği için Söylenen Kötü Dilekler.....	157
2.3.3.1.2. Genç Delikanlılar için Söylenen Kötü Dilekler.....	159
2.3.3.1.3. Kadınlar için Söylenen Kötü Dilekler.....	159
2.3.3.1.4. İnsanın Aile ve Akrabaları için Söylenen Kötü Dilekler.....	160
2.3.3.1.5. Bir İnsana Ölüm Dileme Amacıyla Söylenen Kötü Dilekler.....	160
2.3.3.2. İnsanın Organlarına Yönelik Söylenen Kötü Dilekler.....	161
2.3.3.3. Yiyecekler Üzerine Söylenen Kötü Dilekler.....	162
2.3.3.4. Hayvanlara Söylenen Kötü Dilekler.....	163
2.3.3.5. Bitkilerle İlgili Kötü Dilekler.....	163
2.3.3.6. Birine Üzüntü Dilemek Üzerine Kötü Dilekler.....	163
2.3.3.7. Ata Yurtla İlgili Kötü Dilekler.....	164
2.4. Kalıp Sözlerin Kültürel Yönü.....	164

2.5. Kazak Türkçesi Öğretiminde Kalıp Sözcükler.....	172
2.6. Kalıp Sözcüklerle İlgili Sonuçlar.....	173
3. SONUÇ.....	177
4. KALIP SÖZLER SÖZLÜĞÜ.....	182
KAYNAKLAR.....	244
ÖZGEÇMİŞ.....	255

TABLOLAR DİZİNİ

1. Tablo.....	167
2. Tablo.....	168
3. Tablo.....	168
4. Tablo.....	169

KISALTMALAR DİZİNİ

A	Aset Meyirbekov, Aspantav, Almatı. 1977.
AB	Negimov, S. Aq Bata Aq Tilekter, Almatı. 2003.
AG	Ayqın Gazetesi.16.07.2015.
AK	Abay Kunanbayev, Öleñder Jıynağı Almatı. 1986.
AQ	Turıspek Sävketaı, Ay Qarañğısı. Roman, Almatı. 1993
BM	Beyimbet Maylin, Şıǵarmaları, Almatı. 1987.
BS	Berdıbek Sokpakbayev, Meniñ Atım Qoja, Almatı 1989.
EQG	Egemen Qazakistan Gazetesi. 21.09.2007
EQG	Egemen Qazakistan Gazetesi. 15.04.2008. s.8
EQG	Egemen Qazakistan Gazetesi. 10.04.2014. s.7
EQG	Egemen Qazakistan Gazetesi. 23.11.2016. s.11
EQG	Egemen Qazaqstan Gazetesi, 12.12.2016, S.13.
JJ	Jambıl Jabayev, Öleñder Jıynağı, Almatı. 1974.
JG	Jetisuv Gazeti, 05.01.2018.
FS	Frazeologyalıq Sözdik. Almatı, Arıs baspası. 2007.
QBÄKÜ	Qazaq Balalar Ädebiyetiniñ Klassiykalıq Ülgileri 1 cilt Almatı. 2011.
QBÄKÜ	Qazaq Balalar Ädebiyetiniñ Klassiykalıq Ülgileri 2 cilt Almatı. 2011.
QBÄKÜ	Qazaq Balalar Ädebiyetiniñ Klassiykalıq Ülgileri 3 cilt Almatı. 2011.
QBÄKÜ	Qazaq Balalar Ädebiyetiniñ Klassiykalıq Ülgileri 4 cilt Almatı. 2011.
QBÄKÜ	Qazaq Balalar Ädebiyetiniñ Klassiykalıq Ülgileri 5 cilt Almatı. 2011.
QSG	Kerbulaq juldızı Qoǵamdıq-sayasi Gazeti, 13.10.2017.
QM	Şahkerim Qudayberdiyev, Qalqaman-Mamır. Almatı, 1993.
QMT	Äbdijamil Nurpeyisov, Qan men ter, Almatı. 1987. s.483
QSE	Ayman Koblanova, “Qazak Söz Etiketı”, ŞOAKBO Yay., Almatı. 2001.
QTQT	Seydin Bizakov, Qazaq Tili Qanday Til, Ana Tili Yay. Almatı. 2010.
MÄ	Muxtar Ävezov, Abay Jolı, Almatı 1989.
MF	Güldarxan Smaǵulova, Sözdik. Maǵınalas Frazeologizmder, Almatı. 2010.
ÖJ	Marfuvǵa Aytqojına, Öleñder jınağı, Almatı. s.58.
ŞJ	S. Taljanov, Şıǵarmalar jıynağı, Almatı. 459.
SF	Sait Faik, Bütün Eserleri, İstanbul: Ötügen. 2001.
SK	Qabdeş Jumadilov, Soñǵı köş, Almatı. 731.
XAA	Xalıq Avız Ädebiyeti, Almatı. 1989.

GİRİŞ

Her toplumda belli durumlarda söylenen kalıplaşmış bazı sözler vardır. Bunlar bir kişiyle karşılaşıldığında, onu selamlarken, bir iyilik görüldüğünde teşekkür etmek için vb. durumlarda kullanılır. Evlenen, çocuk sahibi olan, yeni bir şey satın alan kişiyi tebrik etmek için, yemeğe başlarken ve yemekten sonra kullanılan iyi dilek sözleri olabildiği gibi, bir kişi hakkında olumsuz düşünceleri beddua şeklinde dile getiren sözler de bu grup içinde ele alınabilir. Bir dilin söz varlığında yer alan kalıp sözler, konuşma dilinin en zengin öğelerindedir.

Kalıp sözler, insanlar arasında sözlü iletişimin kurulması, devam etmesi ve sona ermesini sağlayan, dile getirildiği sırada yeniden yapılmayıp hafızada hazır bulunmakla beraber toplumun milli özelliklerini, kültürünü, gelenek ve göreneğini yansıtabilen kalıplaşmış dil birlikleridir.

Bir dilin söz varlığını kelimeler, kelime grupları ve birkaç kelimenin bir araya gelmesinden oluşan kalıplaşmış dil birlikleri oluştururlar. O yüzden dilin söz varlığında kalıp sözler özel bir yere sahiptir. Yapısına göre tek kelime, kelime grubu ve cümlelerden oluşan kalıp sözler sözlü iletişim sırasında insanların dildeki ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. Kalıp sözler belli bir anlamı iletmek için birkaç kelimenin bir araya gelip donup kalmasından oluşan dil birlikleridir. Kalıp sözlerin konuşma sırasında sık kullanılması onların kalıplaşmasına neden olmuştur. Bir kalıp sözün kalıplaşması belli bir süreç içinde gerçekleşir. Bu süreç dilin yapı ve kültür özelliğine, kalıplaşacak olan dil birliklerini insanların benimsemesine bağlıdır. Uzun bir kalıplaşma sürecini geçirerek dilin söz varlığında önemli yere sahip olan kalp sözler, aynı zamanda bir milletin dil ve kültüre dair kodlarını taşıyarak günümüzdeki dilbiliminde, araştırmacıların dikkatini çekmektedir.

Günümüzün yeni araştırmaları sözlü iletişimdeki dil birlikleri ve onların anlamları, iletişim teorisi gibi konulara odaklanmaktadır. Son zamanlarda sadece konuşmaya değil, dil konuşurların toplumdaki kültürel davranışları, milli gelenek ve görenekleri ve onların dilde yansımalarına fazla önem verilmektedir. Çünkü bir insanın milli ve kültürel özelliklerini taşıyan dil birlikleri aynı zamanda belli bir milletin tarihini, yaşam tarzını da anlatır. O yüzden kalıp sözler, Kazak halkının milli dili ve kültürünün önemli bir parçasıdır.

Bu çalışmayı seçmemizin nedeni, Kazak Türkçesi dilbiliminin önemli bir parçası olan kalıp sözleri oluşum, işlev, yapı ve anlam açısından incelemek ve

sınıflandırmaktır. Bununla beraber Kazak Türkçesinde yer alan kalıp sözlerin Türkiye Türkçesi ile karşılaştırılarak incelenmesi de tezimizde yer alacaktır. Bugüne kadar aktarma metinlerde karşılıkları verilse bile her iki lehçedeki kalıp sözler üzerine karşılıklı incelemeye dayalı çalışma neredeyse hiç yoktur. Bugün kullanılan kalıp sözlerin arasında bazen deyim bazen de atasözlerine benzeyenler bulunmaktadır. Kalıp sözler tıpkı deyimler ve atasözleri gibi bir dili konuşan toplumun kültürünü yansıtmakla beraber onun inançlarına, insan ilişkilerindeki ayrıntılara, gelenek ve göreneklerine de ışık tutmaktadır.

Tezimde Kazak Türkçesinde zengin bir kullanımda bulunan kalıp sözleri, diğer kalıplaşmış dil birlikleri atasözleri ve deyimlerden ayırt edecek özelliklerini tespit etmek, dilin söz varlığında kendi yerini sahiplenmesine katkıda bulunmayı amaç ettik. Ayrıca, her iki lehçe arasında yapılan karşılıklı metin aktarmalarında en çok problem yaşanan aktarma sorunlarında büyük bir oranı kapsayan kalıp sözlerle ilgili bir sözlüğün ortaya çıkmasına vesile olmaktadır. Bu sözlük tabii ki tezimizle sınırlı kalmayacak, canlı bir yapı dediğimiz dilin gelişimi içinde geçen süreç zarfında yeni tespitler ve eklemelerle genişleyecektir.

İnsanlar arasındaki dille iletişim felsefe, psikoloji, sosyoloji, psiko-linguistik, etno-linguistik, pragma-linguistik gibi ilim dallarında da yer olan bir konudur. Günümüz dil biliminde bu konuyla ilgili görüşler de artış görülmektedir. Kazak Türkçesindeki kalıp sözler ile ilgili olarak hem dil bilgisi kitaplarında hem de monografik eserlerde oldukça fazla bilgi bulunmaktadır. Genel bilgiler bulunmasına rağmen Kazakistan dilbiliminde “kalıp sözlerle” ilgili yeterli derecede araştırma olmadığı için tezimizde bu konuyu işlemeye karar verdik. Bugün yeni konuları ele alan eserler iletişim teorisine de dikkat çekmekte ve dil birimlerini semantik açıdan da ele almaktadırlar. Şu anda, sadece dil ve konuşmaya değil insanın konuşurken de davranışlarına, bunların oluşum noktalarına da dikkat edilmektedir.

İletişim sırasında meydana gelen, milli ve kültürel bilgi ve birikime sahip olan kalıp sözleri, bütünüyle incelemek konuya farklı bir yaklaşımı da beraberinde getirecektir. Kazak Türkçesinde konuşma sırasındaki davranışlar, dil iletişimi milletin geleneksel, milli ve kültüre dair özelliklerini kapsar. Bu milli yapıdaki kalıp sözler dil ve kültürümüzün çok önemli bir parçasıdır. Bu nedenle Kazak Türkçesindeki kalıp sözlerin çalışılmasının bu alana katkı sağlayacağından hareketle konumuzu belirledik.

Bir milletin milli karakteri ve doğal özelliklerini gösteren kalıp sözlerin yapısı, anlamı, söz varlığındaki yeri incelenip belirlenecek, tanımlanacak ve tartışılacaktır. Onları sınıflandırma ve düzene sokma çalışmaları yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE VE YÖNETİM

1.1. Kuramsal Çerçeve

Çalışmamızın amacı, Kazak Türkçesindeki kalıp sözleri pragma linguistik¹ ve gramer bakımından incelemek, düzenlemek ve teorisini oluşturabilmektir.

Çalışmamızda faydalanacağımız asıl eserler modern Kazak yazı ve konuşma dilindeki iletişim birimleri yani kalıp sözler olacaktır.

Tezimizin konusu, Kazak konuşma iletişimindeki kalıp sözlerin yapısı, işlevi ve görevidir. Buradaki ilmi yenilik ve bu işin teorik önemi Kazak Türkçesindeki kalıp sözlerin anlam, işlev, yapı bakımından sınıflandırılması ve kalıp sözler sözlüğünün oluşturulması olacaktır.

Bu çalışmayı gerçekleştirebilmek için aşağıdaki planlamalar çerçevesinde hareket etmemiz gerekmektedir:

- * Kazak Türkçesindeki kalıp sözleri derlemek;
- * Kalıp sözlerin oluşma şeklini incelemek;
- * Dil iletişiminde kullanılan kalıp sözlere sözlü iletişim açısından bakmak;
- * Kalıp sözleri yapı, anlam, işlev özellikleri yönünden ele almak;
- * Kalıp sözleri anlam, yapı bakımından sınıflandırmak;
- * Derlenen örneklerden kalıp sözler sözlüğünü oluşturmaktır.

Bu amaçtan hareketle öncelikle Kazak Edebiyatındaki klasik eserlerden, dergi ve gazetelerden, günlük konuşmalardan, halk edebiyatından, Kazak deyimler sözlüğünden, ağız sözlüklerinden kalıp ifadelerin örnekleri toplandı. Bu örnekler insanlar arasında dille iletişimi tam olarak gösterebilen ve konuşmacının duygu ve düşüncelerini dille yansıtabilen örneklerdir.

1.2. Başlıca Kavramlar

Kalıp sözlerin dilbilgisi çalışmaları içerisinde ele alınıp incelenmesi batıda batılı araştırmacıların çalışmalarıyla başlar. İlk kalıp sözler terimini “*konuşma etikleri*” olarak

¹ Pragmalinguistics: Edimdilbilim. Dilbilimle edimbilimin verileri üzerine kurulu karma nitelikli dal. (edimbilim (Alm. Pragmatik, Fr. pragmatique, İng. pragmatics). Özellikle mantıksal kökenli kuramlarda (Ch. V. Morris, R. Carnap, J. L. Austin, J. R. Searle) dilsel göstergelerin birleşim kurallarını inceleyen sözdizimle, bunların göndergelerle ilişkisini sağlayan anlambilime karşıt olarak, bildirişim durumu içindeki konuşucuların göstergeleri kullanmasını, bu edime eşlik eden çeşitli olguları (güdülenme, tepki, etkileşim, vb.) inceleyen dal). (Berke Vardar, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Multilingual Yay., İstanbul, 2002.)

1964 yılında dilbilimine sokan batılı ilim adamı F.Pappo'dur. Günümüz Türkiye Türkçesinde “konuşma etikleri terimini” “kalıp sözler” terimi karşılamaktadır. (Gökdayı, 2003: 41).

Rus dilbilimcileri de kalıp sözler üzerinde durmuşlardır. İlk olarak V.G.Kostomarov “konuşma etikleri” teriminin Rusçadaki şeklini ve yerini belirler. 1967 yılında V.G.Kostomarov'un “Yabancılar İçin Rusça” dergisinde “Rusçada Kalıp Sözler” adlı makalesi yayınlanır. Bu incelemeler sonrasında pedagoji, dil kültürü, pragma lengüistik alanlarında kalıp sözlere daha fazla yer ve önem verilmeye başlanır (Kostomarov, 1967: 13). Ancak dilbilgisinde kalıp sözlerle ilgili en verimli olan ve bu bilim dalında en fazla yer edinen çalışmalar, N.İ.Formanovskaya'ya aittir. Bunların dışında A.A.Akişina, V.Y.Goldina, V.V.Kolesova, Y.A.Zemskaya, B.C.Fedorova, vb. gibi ilim adamları bu yolda çalışmalarına devam etmişlerdir.

Kalıp sözler oldukça geniş bir kavram olması hasebiyle sıkça ele alınmış, Rus dilbiliminde XX. yüzyılın 60'lı yıllarından bu güne kadar bu alanda pek çok ilmi çalışma ortaya konmuştur. Mesela, B.G.Kostomarov (1967, 1984), N.Formanovskaya (1979, 1980, 1982, 1987, 1989, 1994a, 1994b), A.A.Anişkina (1978, 1986, 1990); V.G.Goldin (1983, 1987), O.S. Çesnokova (1985), N.L.Sokolova (1995, 2005); B.N.Golovina (1988); V.V.Kolesova (1988); A.N.Vasiyleva (1990), Y.A.Zemskaya (1994), A.A.Burov (1996); L.K. Graudina (2000), A.G.Balakay (2002), Y.U.Kaşaeva (2004), O.Y.Goyhman (2005), L.A.Vedenskaya (2007), A.V.Vlasova (2008)'nin ilmi çalışmaları kalıp sözlerin teorisini oluşturmuştur. Bu teoriler, Rus devleti egemenliği altında yaşayan diğer toplumların millî kalıp sözlerinin incelenmesine de örnek teşkil etmiştir. Kazak Türkçesi de buna dâhildir.

Kalıp sözleri liguistik açıdan inceleyen ilk araştırmacı N.İ.Formanovskaya'dır. O, eserlerinde kalıp sözleri “konuşma etikleri” diye adlandırır ve “konuşmacı ve dinleyici arasında sağlam bir ilişki kurmak için toplumun yarattığı ulusal, dayanıklı özel dil birimlerine konuşma etikleri deriz” şeklinde bir açıklama yapar (Formanovskaya, 1987: 33).

Kalıp sözler bir yandan kültürün bir unsuru olarak insanların kendilerinin medeni bir ortamda yer akarak dil ilişkilerini gerçekleştirmesini sağlarken, bir taraftan da aynı dilde konuşan insanların milli yaşamı ve özelliğini de ortaya koyar. Dil birliklerinin genel işlevi, insanların duygu ve düşüncelerini dile getirmek ve insanlar arasında ilişki kurmaktır. N.İ.Formanovskaya, dilin bu işlevini açıklamalarının başına yerleştirir, ardından da kalıp sözlerin dildeki görevini açıklar. Onlar, ilişki kurucu

(fatişeskiy), düzenleyici (regulyativnyy), etkileyici (imperiyativnyy), dikkat çektirici (appeliyativnyy) ve duygu yönünden etkileyici sözlere dir. Bütün bunlara ek olarak N.Y.Formanovskaya söz konusu kalıp sözlerin dildeki görevinin konuşanların sosyal toplumda hangi seviyede kişiler olduklarına da dikkat çektiğini ifade eder (1982: 27).

Karavulov'un görüşlerine göre, günümüzdeki ilmi çalışmalar insan ilişkilerine önem verir. İnsan ilişkileri dile yansır. İnsan ise dilin taşıyıcısıdır. Belli bir dili öğrenmek için o dili taşıyana her zaman ihtiyacımız olacaktır. Yine de bu olguda önemli olan şey, insan ve insan ilişkileridir. Kalıp sözler insanlar arasındaki iletişimin bir unsuru olduğu için pragma-lengüistik, sosyo-linguistik açıdan da incelenmelidir (1987: 10). Öyle ise kalıp sözler toplumdaki insan ilişkileri ve kültürün önemli bir unsurunu teşkil etmektedir. Rus ilim adamları Y.İ.Belayeva, B.Y.Goldin, L.A. Kisilyeva, V.V.Kolesov, İ.A.Sternin, N.Y.Formanovskaya, A.N.Gvozdyev konuyu bu açıdan da incelemiştir.

N.Y.Formanovskaya'nın görüşlerine göre kalıp sözler bir bakıma dil iletişimindeki kalıcı formüllerin sistemidir (1987: 27). Bu formüller, toplumdaki dil ilişkilerini sağlar ve insanlar, sosyal statülerine göre iletişim etiklerini korurlar, bu durumda ise toplum içinde ve insanlar arasında kalıp sözler vasıtasıyla ilişki kurarlar.

Dil iletişimi kalıp sözlerle, figüratif ifadelerle gerçekleşir. Toplum dil iletişimde meydana gelen kalıp sözleri ezberler ve daha sonra benzer durumlarda kullanılmasını sağlar. Araştırmacı V.P.Levkoviç, "toplumun sosyal bir sistem olarak hizmet edebilmesi için sürekli tekrarlanan iyi davranışlar ve insanların kendini idare etme kurAlları olmalı" amacını taşıyan insanlar arasındaki iletişim "toplumda belli etik kurAlları kurar, o kurAlların dildeki yansıması da kalıp sözleri meydana getirir" görüşünü savunur (1976: 15). Bu görüşü destekleyen L.P.Yakubinskiy "Günlük hayatta kullanılan kalıp ifadelerle konuşmada şablonları ortaya çıkar. Onlar konuşmacıların sosyal durumunu da anlatır" görüşüyle kalıp sözleri, "konuşma şablonları" terimiyle adlandırır (1923: 36).

Rus bilim adamı M.V. Sokovnin, "Kalıp sözlerin kalıplaşması onun ne kadar sık kullanıldığıyla da bağlantılıdır" görüşündedir. Ona göre sosyal iletişimde önce milyonlarca defa tekrarlanan ifadeler kalıplaşır, sonra bu dil birimleri, insanlar arasındaki sözlü iletişimde çok önemli birer görgüye dönüşürler (1974: 18).

Dilbilimci L.V.Şerba dil iletişimi konusuna pragma-linguistik açıdan bakar. O, konuşma hareketini ve onun içindeki kalıp ifadeleri kavramsal iddialar metoduyla incelemeyi önerir (1974: 35).

Kalıp sözler, yer aldığı konuşmada konuşmacı ve dinleyici, onların nezaket kurallarına uyması, konuşmacının konuşmadaki yeri, konuşma ilişkisindeki ses tonu gibi kavramları oluşturur. Konuşmaya normalde iki veya daha fazla insan katılır. Bunlardan biri düşünceyi söyleyen konuşmacı diğeri konuşulanları dinleyen dinleyici olur. Rus dilbilgisinde kalıp sözlerin temelini oluşturan dilbilimci N.İ.Formanovskaya konuşma olayındaki konuşmacıyı “adresat”, dinleyiciyi “adresant” ve konuşmada kalıp sözleri oluşturan olayları “etik formülleri” diye adlandırır. N.İ.Formanovskaya’ya göre dil iletişimini adresant, adresat ve etik formülleri oluşturur. Dil ilişkisi kurma isteği ile birlikte insanın ses tonu da oluşur. Dil iletişimindeki etik formüllerin birimleri şartlıdır. Çünkü kalıp sözler, şablonlardan oluşan klişe birimlerin fonksiyonel ve anlamsal küçük sistemidir (1987: 33). N.İ.Formanovskaya’nın klişe birimi diye adlandırdığı terim kalıp sözlerdir. İletişimdeki “etik formülleri” ise 1. selamlaşma, 2. vedalaşma, 3. özür dileme, 4. dikkat çekme, 5. rica etme, 6. şükretme, dua etme, 7. dilek sözleri, 8. acıyı paylaşma sözleri, 9. başsağlığı dileme, 10. tebrik etme gibi kavramlardır. Konuşma olaylarına göre “etik formülleri” oluşturmak, “etik formülleri” yukarıdaki gibi ayırt etmek N.İ.Formanovskaya’ya ait bir sınıflandırmadır (1987: 33). Artık bundan sonra araştırmacılar kalıp sözlere aynı gözle bakarlar. Konuşma hareketindeki etik formüller, konuşmacı ve dinleyici arasında nazik bir iletişim ve kişisel ilişkiler kurmaya çalışır. V.V.Sokolova etik formülleri konuşmanın etik birimleri diye adlandırır ve bunu “konuşma etik birimler, diyalog iletişimindeki şartlara uygun, konuyla yakın, ilişki kurmaya hazır, kalıcı formüllerdir” şeklinde açıklar (1995: 19). Buradaki “konuşma etik birimleri”, “kalıp sözler”dir.

Profesör V.V.Vinogradov kalıp sözleri ünlemlere taşır (1983: 5). N.İ.Formanovskaya ise ona karşı çıkar. Böyle bir görüşün sadece “спасибо (teşekkürler)” gibi tek kelimedenden oluşan kalıp sözler için söylenmiş olduğunu savunur. Ama “Большое вам спасибо (Size çok teşekkürler), veya “Благодарю вас (Size teşekkürlerimi iletiyorum)” gibi kalıp sözleri cümle sayar. Bu sebeple kalıp sözlere ünlem demenin yanlış bir fikir olduğunu söyler (1987: 33). N.İ.Formanovskaya’nın fikrine biz de katılıyoruz.

S.Y.Goldin, insanlar arasındaki iletişimi “basit” ve “etiketli” olarak ikiye ayırır. Ona göre kalıp sözler etiket sistemindeki kalıcı nezaket formülleri olarak kabul edilir. S.Y.Goldin’ne göre kalıp sözler söylenirken ses tonu çok önemlidir (1983: 8).

Y.A.Zemskaya nezaket kategorisi ve kalıp sözlerin arasına sınır koymak gerektiğini söyler. Çünkü kalıp sözler sadece selamlaşma, vedalaşma, teşekkür etme vb.

nezaket formüllerinde değil, başka iletişim durumlarında da kullanılır. Y.A.Zemskaya iletişimde nezaket kurallarının bozulma anının iki türünü gösterir: 1. Konuşmacının terbiyesiz olması veya farkına varmadan kaba konuşması; 2. Konuşmacının bilerek birini küçük görmek için, onurunu kırmak için, ondan razı olmadığını göstermek amacıyla kaba davranmasıdır (1994: 9). Öyle ise Maslova'ya göre “kalıp sözler resmi ve resmi olmayan iletişim durumlarında insanların gerçek sosyal ve psikolojik rolleri oynamasından meydana gelen konuşma kurallarıdır” (2004: 40).

Rus dilbiliminde kalıp sözleri, sözvarlığı açısından değerlendirilmesine inceleyip son noktayı koyan ilim adalarından biri A.G.Balakay'dır. Onun 2001 yılında yayınlanan “Kalıp Sözler Sözlüğü” Rusçadaki 1. selamlaşma, 2. vedalaşma, 3. özür dileme, 4. dikkat çekme, 5. rica etme, 6. şükretme, dua etme, 7. dilek sözleri, 8. acıyı paylaşma sözleri, 9. başsağlığı dileme, 10. tebrik etme gibi etik formülleri kapsayan 6000 kalıp sözden oluşmuştur. Sözlük, Rusçanın kelime hazinesi, deyimleri, insanlar arasındaki ilişkilerden ortaya çıkan kelimeleri kapsar. Sözlük, yapı bakımından iki bölümden oluşur: Anlam Sözlüğü ve Tematik İndeks (Balakay, 2007: 4). Rus dilbilgisinde daha fazla araştırma, eser ve görüş vardır. Biz en önemli olanlarından söz etmeye çalıştık.

Böylece Sovyetler döneminden bu güne kadar Rus dilbiliminde kalıp sözler çok fazla çalışılmıştır. Bunlar, Rus dilbilgisinde “kalıp sözler”, “konuşma etiketleri”, “etik dil birimleri” gibi farklı terimlerle adlandırılır. Ama kalıp sözlere bakış açısı ikiye ayrılır: kimi dil bilimci kalıp sözlere dil unsuru diye bakar; kimileri ise kalıp sözler sosyal ilimler alanının unsurudur der. Kalıp sözler, Rusçada çok fazla çalışılmış bir konudur ve farklı yönleriyle çalışılmaya devam etmektedir.

XX. Yüzyılın son yıllarından itibaren batılı ilim adamları da kalıp sözler konusunu ciddi şekilde ele almışlardır. D.Brovn, S.Levinson, B.Fraser gibi araştırmacıların bu dönemlerde yayınlanan eserlerinde kalıp sözler için ayrıntılı açıklamalar verilir. Mesela, E.Novak araştırmalarında konuşma kurallarını koruyarak insanlar arasındaki ilişkide dinleyicinin dikkatini çekme unsurunun kalıp sözlerle ilgili çok önemli konulardan biri olduğunu ifade eder (1987: 44). Yani, o, dinleyicinin dikkatini çekme özelliği taşıyan dil birimlerin başka dillerle karşılaştırmalı olarak incelenmesi gerektiğini söyler. İngiliz ilim adamı D. Maybin, dinleyicinin dikkatini çekmeyle ilgili dil unsurlarını kalıp sözler olarak tanımak gerektiği düşüncesini destekler. Ama bu ilginin mutlaka konuşmacı ve dinleyicinin yaşı, sosyal durumu, resmi olaylarla ilişkisine bağlı olduğunu söyler (2001: 45).

Kalıp sözlerin Çağdaş Türk lehçelerinde incelenmesi, bu konuda az çok bilgi vericidir. Sovyetler döneminde ve bu güne kadar Rus devletinin egemenliği altında yaşayan Türk lehçelerinde kalıp sözlerin incelenmesi XX. yüzyılın 80'li yıllarında başlar. Mesela, R.G.Ahmetyanov (1970), F.F.Sultanova, Tatar Başkurt Türkçesi (1982); D.Soğdıbekova, Kırgız Türkçesi (1982); K.E.Gadciyeva, Azerbaycan Türkçesi (1988); A.Koblanova, Kazak Türkçesi (1993); E.F.İşbirdin, Başkurt Türkçesi (1998); G.M.Şayhiyeva, Tatar Türkçesi (1999); V.S.Fedorova, Saha Türkçesi (2003); Z.İ.Saliyahova, Başkurt Türkçesi (2004); A.V.Kuznetsov, Çuvaş Türkçesi (2004), A.A.Abdullin, Tatar Türkçesi (2006); R.R.Bayazitova, Başkurt Türkçesi (2006); A.S.Çavuşev, Karaçay Malkar Türkçesi (2008); A.Y.Sınbulatova, Başkurt Türkçesi (2011); A.A.Müminova, Özbek Türkçesi (2015); vb. araştırmacıların eserleri kalıp sözleri anlatır.

Türkiye Türkçesinde, insanlar arası iletişim sırasında kullanılan kalıp sözler sayı açısından oldukça zengindir.

Türk Dilbiliminde kalıp sözler, söz varlığı olarak önce deyimler ve atasözleri arasında yer almıştır. Sonra dilbilimcisi Kemal Eyüboğlu deyimler sözlüğünde yer alan *Allaha şükür, şükür Allaha* gibi bazı örneklerin “deyim” terimi sınıflamasından çıkmış olduğunu düşünür (1975:1-14). Deyim ve atasözleri konusunda çalışan araştırmacılar Aydın Dağpınar, Ömer Asım Aksoy da bu tarz örneklerin, deyimlerden ayrı, serbest bir dil unsuru olduğunu açıklar (1998; Aksoy, 1998). Türk dilbilgisi araştırmacıları tarafından çeşitli adlarla ve farklı ölçütlere dayanılarak tanımlanmış olan bu dil unsurları, “kalıp sözler” (Gökdayı, 2008), “kalıplaşmış sözler” (Kaya, 2001), “ilişki sözleri” (Aksan, 1996; Cihangir, 2010), “kültür birimi” (Gökdayı, 2008: 90-91), “rumuzlu deyimler” (Emre, 1945) ve “iletişimsel sözler” (Toklu, 2003), “söz eylem” (Palmer, 2001: 165-171, Kılıç, 2002: 94, Gökçora, 1998: 27-30) gibi farklı terimlerle adlandırılmıştır. “İlişki sözleri” terimini tercih eden Doğan Aksan, bu sözlere “Bir toplumun bireyleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılması âdet olan birtakım sözlerdir” açıklamasını yapar (1996: 34).

Türkiye Türkçesinde kalıp sözlerle ilgili görüşler, L. Sami Akalın, Doğan Aksan, Seran Doğançay Aktuna, Sibel Kamışlı, Erol Kaya, Hürriyet Gökdayı, Muna Yüceol Özezen, Hüseyin Cihangir, Doğan Kaya vb. gibi dilcilerin çalışmalarında yer almaktadır. Bununla beraber Çiğdem Erol’un “Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme” (2007), Turan Aydın’ın “Türkçe-Kırgızca Kalıp Sözlerin Psikolojik ve Kültürel Boyutunun İncelenmesi” (2010) ve Naziyet Gencay’ın “Kuzey

Kıbrıs Türk Ağzlarında Kalıp Sözler” (2012) adlı yüksek lisans tezleri de kalıp sözlerin incelenmesini sağlayan ve bu konuya ışık tutan eserlerdir.

Türkiye Türkçesinde kalıp sözlerin sınıflandırılması, taranması ve incelenmesi çalışmaları, Türk dilbilimcisi Hürriyet Gökdayı’nın “Türkçede Kalıp Sözler” adlı monografisinde ele alınmıştır (2011: 304). Gökdayı kalıp sözleri, “eskiden belirli bir biçime girip hafızada saklanan, söyleneceği sırada yeniden üretilmeyip olduğu gibi hatırlanarak gerekirse bazı ekleme ve çıkarmalar yapılarak kullanılan, belirli durumlarda toplumun benimsediği sözleri sunarak iletişim kurulmasına veya devamına yardım eden ve kullanım yerleri sınırlı olan kalıplaşmış dil birimleri” şeklinde tanımlar. Sonra kalıp sözleri kültüre dair ilişkileri yansıtmaya görevleri açısından “1. İyi Dilek Kalıp Sözleri, 2. Selamlaşma Kalıp Sözleri, 3. Vedalaşma Kalıp Sözleri” şeklinde üç grup olarak ayırt eder. (2011: 48). Kalıp sözleri gruplandırma konusu Turan Aydın’ın çalışmasında da yer alır. Turan Aydın kalıp sözleri iletişim olaylarına göre “1. Dualar, 2. Beddualar, 3. Yeminler ve 4. Deyimler” olarak sınıflandırır. Bu çalışmada dualar 47 alt gruptan, beddualar 34 alt gruptan, yeminler 6 alt gruptan, deyimler ise 23 alt gruptan oluşturulmuştur (2010: 489).

Türkiye Türkçesinde kalıp sözler bazı ilim adamları tarafından da makale olarak ele alınmaktadır. Mesela, Doğan Kaya’nın “Dualar ve Beddualar” (1997), Rıza Gül’ün “Dede Korkut Hikâyelerinde Söz Kalıpları” (2008), Serdar Bulut’un “Anadolu Ağzlarında Kullanılan Kalıp Sözler ve Bu Kalıp Sözlerin Kullanım Özellikleri”(2012), “Türkiye Türkçesi Ağzları ile Kıbrıs Türk Ağzlarında Kalıp Sözlerden Hayır-Dualar ve Beddualar” (2016), Fatih Yılmaz’ın “Yabancılarla Türkçe Öğretiminde Kalıp Sözler: “Babam ve Oğlum” Film Örneği” (2015), Mehmet Canpolat ve Atilla Dilekçi’nin “Türkçe Ders Kitaplarındaki Kalıp Sözler Öğrencilerin Kalıp Sözleri Kullanma Düzeyleri” (2013), Cafer Özdemir’in “Bir Kültür Unsuru Olarak Âşık Edebiyatında Kalıp Sözler”(2015), Fulya Topukçuoğlu Ünal ve Hamiyet Bursalı’nın “Çizgi Dizilerle Kalıp (İlişki) Söz Öğretimi: Cille Örneği”(Topukçuoğlu, 2015; Bursalı, 2015) adlı farklı senelerde yayınlanan makalelerinde kalıp sözler farklı açılardan ele alınmıştır. Bu incelemeler günümüz Türkiye Türkçesindeki kalıp sözler konusuna ilmi yönden farklı bakış ve düşünceler katmıştır.

Türkiye Türkçesinde kalıp sözlerin batı dilleriyle yani İngilizce, Yunanca, Rusça ile de karşılaştırmalı çalışmaları yer almaktadır. Mesela, A.M.Tuzlu “Türkçedeki Kalıp Sözler (Rusça ile karşılaştırmalı)”, D.Tanen, P.S.Öztek “Türkçe ve Yunancadaki Kalıp Sözler” vb.

Başka Türk topluluklarındaki kalıp sözlerin Türkiye’de tanıtıldığı ve Türkiye Türkçesi metotlarıyla incelendiği eserlerde kalıp sözler konusunda ilginç bilgilere ulaşılmaktadır. Dilbilimcilerden Emine Kırıcı’nın “Türkiye Türkçesiyle Azerbaycan Türkçesinde Dualar (Alkışlar) ve Beddualar (Kargışlar)” (1992), Habibe Yazıcı Ersoy’un “Başkurt Türkçesinde Kalıp Sözler” (2011), Erdal Şahin’in “Tatar Türkçesinde Alkış ve Kargış Eki: Gırl” (2009) ve Turan Aydın’ın yukarıda adı geçen Türkçe-Kırgızca’daki Kalıp Sözler İlgili Çalışması (2010), Mehmet Emin Bars’ın “Manas Destanında Alkış ve Kargışlar” (2014), Saim Sakaoglu’nun “Türk Dünyası Masallarının Başlangıç Kalıp Sözlerinden “Bir Varmış Bir Yokmuş” Üzerine Karşılaştırmalı Bir Deneme” (2014) adlı makaleler ve Demirez Kurganın (2018) “Yeni Uygur Türkçesindeki Kalıp Sözler” adlı kitabı bu tür incelemelerin birer kanıtıdır.

Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesindeki kalıp sözlerle ilgili karşılaştırmalı bir çalışma bugüne kadar yapılmamıştır.

Türkiye Türkçesinde insanlar arasındaki dil iletişimi sonucunda ortaya çıkan kalıp sözler üzerinde gramer çalışmaları yapılmış olsa da daha kapsamlı teorik çalışmalar, daha ayrıntılı incelemeler beklenmektedir.

Kazak Türkçesinde kalıp sözler, XX. yüzyılın başlarında B. B. Radlov, A. N. Samoyloviç gibi ilim adamları tarafından etnografi ve halk bilimi açısından ele alınmıştır. Ancak o dönemlerde kalıp sözler denilerek sadece alkış ve kargışlarla ilgili örnekler toplanmış ve bunlar üzerinde durulmuştur. Kalıp sözlerin dilbilgisi açısından incelenmesi, XX. yüzyılın 70’li yıllarında ancak mümkün olur. Bu dönemlerde ortaya konan görüşler, Kazak Türkçesindeki kalıp sözlerin bazı gruplarını deyim ve atasözleri olarak görme eğilimindedir. Kalıp sözlerden alkış ve kargışlarla ilgili ilk dil çalışması S.Tülekova’ya aittir. Araştırmacı 1975 yılında alkış ve kargışlarla ilgili bir doktora tezi hazırlamıştır. Bu çalışmasında alkış ve kargışlara deyimleşme açısından bakar. Daha önce sadece folklor malzemesi olarak ele alınıp incelenmiş olan alkış ve kargışlar, S.Tülekova’ya göre çok eskiden kalıplaşmış deyimlerdir (Tülekova, 1975: 24). 70’li yılların ilk yıllarında Kazak Türkçesinin edebi dili üzerinde çalışmalar yapan bilim adamları, kalıp sözlere Rus dilbilgisi metotlarıyla yeni bir yaklaşım çerçevesinde bakarlar. Bu döneme kadar kalıp sözler için dil kültürü ve sohbet kültürü açısından değinen bazı değerlendirmeler vardır. Profesör M. Balakayev, kalıp sözlerin dil kültüründe çok önem taşıdığını söyler (1965: 53). Dilbilimci R.Sızdıqova’nın eserinde sohbet kültürü içinde kişinin dikkatini çekmek için kullanılan kalıp ifadeler ve onların sözvarlığındaki yeri söz konusu edilir (1984: 55). Dildeki kalıp sözlerle ilgili Profesör

N.Uvaliyev de kendi görüşlerini açıklamıştır. Uvaliyev'e göre Kazak Türkçesindeki kalıp sözler insanlar arası iletişim sırasında çok yaygın kullanılmaktadır ve onlar güzel davranışlara bağlı olarak kullanılmaktadır (1984: 54).

Kalıp sözleri sözcüklüğü, biçim ve anlam açısından inceleyen A.Koblanova'dır. Onun 1993 yılında yaptığı tez çalışması, kalıp sözleri sınıflandıran ilk çalışmadır (1993: 59).

Günümüz Kazak Türkçesinde kalıp sözler yeni bir bakış açısıyla ele alınmaya başlayan ve ele alınması gereken bir konudur. Bir insanın varlığı toplumsal bir karakter taşır. Temel özelliği mevcudiyetidir. Bir insan, doğduğu andan itibaren belli bir toplumda, toplumla yakın temas kurarak yaşamak zorundadır. Dil, insanın kendini ifade etmesi ve toplumun ihtiyaçları, iletişim ve zorla sosyalleşme süreci açısından çok önemli bir araçtır. Bu sebeple kalıp sözlerin insan ve insan davranışları, hisler, insanın toplumdaki yeri kısacası antropolojik bakış açısına sahip bir yaklaşımla incelenmesi büyük önem taşımaktadır.

Karşılaştırmalı dilbilgisinde değerli çalışmalardan biri Şadkam Zübayda'ya aittir. 2005 yılında yapılan "Türkiye Türkçesindeki Kalıp Sözlerin Karşılaştırmalı Lengüistik Özellikleri" konulu tez çalışması, Türkiye Türkçesinin dil, kültür ve iletişim özelliklerini Kazakistan'da tanıtan metodik, güzel çalışmalardan biri olmuştur (Şadkam, 2005: 60). Dilbilimci, Türkiye Türkçesindeki kalıp sözleri Kazak Türkçesinin yöntemleriyle inceleyerek ilginç sonuçlar ortaya koymuştur. Türkiye Türkçesindeki kalıp sözler Şadkam tarafından, iletişimdeki işlevleri açısından sınıflandırılmıştır. O, mesela, selamlaşma, vedalaşma, özür dileme gibi kalıp sözleri ilişki kurma işlevi altında toplamaktadır.

Kazak Türkçesindeki kalıp sözlerin Rusça ve İngilizceyle karşılaştırılmalı çalışmaları, dilimizin özelliklerini tanıtmak açısından da önemlidir. Bu konuda hazırlanmış olan G.M.Meyirmanova'nın (2008) "Kazakların İletişim Kültürü", K.Ş.Kacıgaliyeva'nın (1992) "Kazak Türkçesindeki İlişki Kurma (fatışeski) Görevindeki Kalıp İfadelerin Milli Kültürel Özellikleri" ve Nuralı Ötegen'in (2015) "Kazak Türkçesi ve İngilizcedeki Kalıp Sözler" adlı tez çalışmaları değerli eserlerdir.

Günümüz Kazak Türkçesi dilbilimi alanında kalıp sözler her açıdan linguistik, etnolinguistik, antropolojik, vs. incelenmeye başlamıştır. Ama Kazak Türkçesindeki kalıp sözler Türk dünyasında tanıtılmamış konulardan biri olduğu için ele alınması, incelenmesi ve tanıtılması önemlidir.

1.3. İzlenecek Yöntem

Tezimizde kalıp sözlerin genel dilbilimdeki yerini belirleyebilmek ve uygun inceleme yöntemlerini tespit edebilmek için Batı, Rus ve Türk dilbilim çalışmaları içinde konuyla ilgili olarak yapılan çalışmalara baktık. Tezimizin teorisi ve temel yöntemlerini oluşturmak için M. Balakayev, R. Sızdıkova, N. Uvaliyev, S. Tülekova, A. Koblanova, S. Bizakov, Z. Şadkam, N. İ. Formanovskaya, V.Y. Goldina, Y.A. Zemskaya, A.A. Akişina, B. C. Fedorova, Hürriyet Gökdayı, Çiğdem Erol, Naziyet Gencay, Serdar Bulut gibi dilbilimcilerin Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi, Rusça ve yabancı dillerde kaleme aldıkları incelemelerden de yararlandık.

İncelememizde metot olarak tanımlama, biçim yönünden ve karşılaştırmalı olarak inceleme, anlam açısından ele alma gibi metotları kullandık. Bu yöntemler yanında N.Y. Formanovskaya, A.A. Akişina, A. Koblanova, Z. Şadkam gibi bilim adamlarının teorik düşüncelerinden de yararlandık.

İKİNCİ BÖLÜM

İNCELEME - KALIP SÖZLER

2.1. Dilde Kalıplaşma ve Kalıplaşmış Dil Birlikleri

İnsanlar, iletişim esnasında konuştuğu dilin sözcük varlığında yer alan kelimeleri ve birkaç kelimedenden oluşan dil birimlerini ihtiyaçlarına göre kullanırlar. Kelimelerin tek tek bir araya gelmesi, tamamen veya belirli bir bölümünün birleşmesi sonucunda oluşan kalıplaşmış dil birimleri, genelde atasözleri, deyimler ve kalıp sözleri kapsar. Kalıplaşmış dil birlikleri tüm dillerin evrensel bir özelliğidir. Bu yüzden bütün dillerde yaygın olarak incelenmiştir. Türk lehçeleri yanında diğer dillerde de kalıplaşmış dil birlikleriyle ilgili anlatıma yönelik olarak kapsamlı bir çalışma bu güne kadar yapılmamıştır.

Konuşma sırasında birkaç kelimenin birleşmesiyle ortaya çıkan kelime grupları kendi aralarında çekim ekleri yardımıyla ve anlam bütünleşmesiyle cümle haline gelir, bu dil birliklerinin zamanla tamamen kalıplaşması veya belirli bölümünün kalıplaşması sonucunda oluşan dil birimlerine “deyim”, “atasözü”, “ikileme”, “birleşik kelimeler” ve “kalıp sözler” adını verebiliriz.

Türkiye Türkçesi sözcük varlığının bir bölümünü oluşturan bu dil birliklerinin, sözlü ve yazılı iletişim sırasında çok sık seçildiği görülmektedir (Aksan, 2000: 14). Kalıplaşmış dil birliklerinin sık bir şekilde kullanımının mutlaka bir nedeni vardır. Bunun nedeni de, sözlü ve yazılı iletişimde kalıplaşmış dil öğelerinin kafamızı yormadan hafızamızda hazır bulunmasıdır. Özellikle, konuşma eylemi yapılırken, daha önceden bir bütün haline getirilip hafızada öylece saklanan kalıplaşmış dil birlikleri, konuşanlarca kolaylıkla hatırlanıp hemen kullanılabilirdiği gibi, dinleyici tarafından da çabuk anlaşılabilir (Gökdayı, 2008: 90).

Kazak Türkçesi dilbiliminde de bu dil birlikleri üzerine semantik ve gramer açısından incelemeler yapılmıştır. Onların yapılarındaki bazı farklı tipler ve özellikleri farklı yönlerden ele alınmıştır. Günümüz dilbilgisinde, dille iletişim teorisi bakımından kalıplaşmış dil birimlerinden sayılan kalıp sözlerin oluşma ve kalıplaşması, pragma linguistik ve antropolojik açıdan incelenmesine rağmen hâlâ derinlemesine bir incelemeye muhtaçtır.

Kazak Türkçesi sözcük varlığının büyük bir kısmını atasözleri ve deyimler oluşturur. Bu sebeple bu konulardaki çalışmalar çok uzun bir süredir yapılmaktadır. Hatta

günümüz Kazak dilbilgisinde deyimlerle ilgili özel bilim alanının olması, deyimler sözlüğünün yayımlanması, deyimlerin kalıplaşma ve oluşma noktalarının dilbilimin her alanında incelenmesi kalıp sözlerin onların gölgesinde kaldığını düşündürür. Hatta uzun zamandır bazı kalıp sözler, deyimler sözlüğünde yer almaktadır ve bunlar son zamanlara kadar deyimler arasında kabul edilmiştir. Bu güne kadar yapılan ilmi çalışmaların kalıp sözlere bazen deyimler, bazen de güzel konuşma birimleri olarak bakması konuyu karmaşık hale getirmiştir. Şu an kalıp sözlerin kendine ait bir sözlüğünün olmamasına ek olarak onların kalıplaşma zamanı, yapı özelliği, kullanım sırası konusunda herhangi bir çalışma da bulunmamaktadır. Diğer kalıplaşmış dil birlikleri gibi kalıp sözler üzerine de ayrıntılı inceleme yapılması gerektiğini düşünerek bu bölümde “dilde kalıplaşma nedir”, “dil birliklerinin kalıplaşma seviyesi”, “kalıp sözleri diğer kalıplaşmış birliklerden ayıran kalıplaşma nitelikleri” üzerinde duracağız.

2.1.1. Kalıplaşma Nedir?

Eski zamanlardan günümüze kadar kullanım sırası hiç değişmeyen ve eksilmeyen, konuşunca her zaman ihtiyaç duyulan kalıplaşmış dil birimlerinin kalıplaşma süreci çok eskiye gider. Ş.Balli, bütün dillerin yenilenip değişime uğradığını, ama buna rağmen her zaman aynı şekilde kalan kalıplaşmış dil birimlerinin özel bir kalıplaşma yolu ve süreci geçirdiğini düşünür (1961: 24). Her dilin sözvarlığı içinde yer alan, kalıplaşmış yapılar, bazı nitelikleri açısından aynı kurum çerçevesinde ele alınıp incelenemeyecek ve ortak yargılara varılamayacak farklılıklar gösterir.

Türkiye Türkçesinde dilbilimciler “kalıplaşma” terimini hemen hemen aynı ifadelerle tanımlamışlardır. Püsküllüoğlu “Kalıplaşma sözcüğünü, kalıp durumuna gelmek, belli bir biçim almak ve o biçimde kalmak”, olarak açıklamıştır (2011: 22). Gökdayı ise kalıplaşma üzerine verilen tespitleri göz önünde tutarak “belli bir biçime girip öylece kalan dil birimlerinin kalıplaşmasının belli bir anlamı iletmek ve belli bir işlevi yerine getirmek üzere yapıldığını” öne sürer (2011: 23).

Kazak Türkçesinde “kalıplaşma” terimi için İ.Kenesbayev, K.Ahanov, A.Qaydar, N.Uvaliyev, G.Smağulova, S.Satenova vb. tarafından birbirine benzeyen tanımlamalar yapılmıştır. İ.Kenesbayev’e göre kalıplaşma durumundaki dil birimleri bazen bütün temel anlamlarını kaybederek bazen de anlamlarının yarısını kaybederek bazen de başka bir anlama geçerek yeni bir kalıp oluşturabilirler. Dilbilimciler, bundan hareketle kalıplaşmış dil birimlerini tanımanın üç özelliği olduğunu vurgular: “1. Kullanıma hazır olması; 2. Anlam bütünlüğü olması; 3. Birimlerin kalıplaşmasının

tamamlanmış olması” (2008: 201). K.Ahanov’a göre, kalıplaşma sürecindeki kelimelerin hepsi birbirine bağlanarak bir biçime girmez. Sadece anlam uygunluğu sağlayabilen kelimeler kalıplaşma imkânına sahip olabilirler (1972: 186). Böylece Kazak dilbilimindeki kalıplaşmış dil birimlerinin başlıca özellikleri şunlardır: “kalıplaşmış birimler kullanıma hazırdır ve kalıplaşmış birimler içerisindeki kelimeler semantik açıdan anlam değiştirip işleve bağlı kalır”. Yani kullanıma hazır olan kalıp söz oluştuktan sonra sık sık ve uzun süre kullanıldıkça, anlamı otomatik hale gelir, anlamdan ziyade işlevi önemli olmaya başlar. O yüzden de hiç düşünülmeden iletişim durumuna göre seçilerek kullanılır. Birbirini iyi tanıyan iki kişi karşılaştığında, dille iletişim kurarken önce selamlaşır, sonra konuşmayı sürdürmek için hal hatır soruşurlar. Böylece konuşma vedalaşmaya kadar devam eder. Bu sohbet, ya da konuşma sırasında bir sürü kalıp söz soru ve cevap olarak kullanımda bulunur. Mesela, selamlaşmadan sonra *ne jañalıq?* “ne haber?” sorusuna *bäri jaqsı, şükir* “iyilik, her şey yolunda” diye cevap verilir. Kimse bu soruyu ciddiye alıp ciddi bir cevap vermeye çalışmaz. Onun yerine hafızasında hazır bulunan kalıp sözü söyleyiverir. Görüldüğü gibi belli zaman sürecinde cidden birinin hal hatırını sormak için kullanılan birleşmiş kelime grubu artık sadece bir iletişim durumunda önem taşımaktadır. Böylece kalıp sözlerin ilk baştaki anlamı geride kalarak işlevi öne geçmiş olur.

Öyle ise bu tür sözlerin kalıplaşmasında süreç çok önemlidir. Gökdayı’ya göre kalıplaşma bir süreç içinde gerçekleşir ve onun uzunluğu kalıplaşacak birime, dilin yapısal özelliklerine, dil konuşucularına ve toplumsal uzlaşıya bağlı olarak değişebilir. Buna delil Divan-ü Lügat-it Türk’te, Kutadgu Bilik’de yer alan atasözleri ve deyimlerdir (2011: 24). Dil birimi kalıplaşmasının uzun bir sürede gerçekleştiğine eski tarihi eserler, halk edebiyatı ve günümüz edebi eserleri şahitlik eder, onlarda aynı kullanışta olan kalıp sözler yer almaktadır. Şu anda rahatça kullandığımız bir kalıp söz bundan çok zaman önce yazılan eserlerde aynı kalıpta geçmiş olabilir. Ama toplumdaki sosyal durumun değişmesi ve teknolojik gelişmeler nedeniyle kullanım sırasındaki kalıp sözlerin birinin daha sık kullanılması, birinin de gölgede kalmasına ya da yeni sözlerin kalıplaşmasına neden olur. Mesela, Kazak Türkçesinde teşekkür ederken kullanılan *raqmet, köp raqmet* “çok teşekkürler” kalıp sözleri günümüz konuşmalarında *ülken raqmet* “büyük teşekkürler” şeklinde kullanılmaktadır.

Kalıplaşma, bir ya da birden fazla dil biriminin sıkça kullanılması sonucunda belli bir biçime dönüşüp öylece kalması ve yeni kabullenilen biçimiyle anlamı dikkate almadan belli bir işlevi yerine getirmek üzere defalarca kullanılması anlamına gelir.

Kalıplaşmış dil birimlerinin ortak özelliği, birim içerisindeki kelimelere tek tek değil, anlam bütünlüğü ve birliğine bağlı olarak tek bir anlamın verilmesidir.

2.1.2. Kalıplaşmadaki Seviye

İnsanın yaşam koşulları, ekonomik durumu, kültürü, gelenek ve göreneklerini içeren dil birlikleri, kalıplaşma seviyesine göre her türlü sınıflandırılabilir. Dil birliklerinin kalıplaşması onun yapısında görülür. Gökdayı'ya göre, kalıplaşma dilsel ilişkiler neticesinde dil birliklerinin bir araya gelip bazı değişiklik veya değiştirmelere izin vererek bir biçimde bulunması ve öylece kullanılması, bu kullanımların tekrarlamansıyla oluşur (2011: 24).

Kalıplaşmış dil birliklerini diğer söz varlığı birliklerinden ayıran en önemli özelliği, kalıplaşmanın bu birliklerin hepsinde aynı seviyede gerçekleşmemesidir. Kalıplaşma seviyesi açısından “atasözleri”, “deyimler”, “ikilemeler”, “birleşik kelimeler” ve “kalıp sözler” bazen bir bütün halinde, bazen de çekirdek bölümleri kalıplaşmış halde kullanılır yani hiç değişmeden ilk kalıplaştığı biçimde bulunur ve kullanılır. Kalıplaşma dil birliklerinin çekirdek bölümünde, ya da tamamında gerçekleşir. Çekirdek bölüm, sözlü ve yazılı iletişim sırasında iki veya ondan fazla kelimedenden oluşan dil birliklerinin ilk ve hiç değişmeyen biçimidir. Konuşma sırasında ve cümle içeriğinde, diğer dil birlikleriyle ilgi ve bağ kurabilmek için çekirdek bölüm üzerine çekim ekleri getirilebilir.

Kalıplaşan dil birliklerinin, kalıplaşması sırasında “süre, biçim, anlam” meseleleri çok önemlidir. Çünkü onlarda kalıplaşma seviyesi farklı düzeylerde oluşur. Bu yönden harekete geçerek aşağıdaki şekilde bir sınıflandırma yapıldı:

- Tam Kalıplaşma
- Çekirdek Kalıplaşma
- Biçimsel Değişiklikler
- Söz Dizimsel Değişiklikler (Gökdayı, 2011: 26).

Dil birimlerinin kalıplaşması bu çerçeve içinde değerlendirilebilir. Bu dil birliklerinin, kalıplaşma seviyelerini göstermek için oluşturulan alt başlıklar çerçevesinde Kazak Türkçesi sözcük varlığında bulunan kalıplaşmış dil birliklerini tespit etmek için derlenen kaynakların taranmasıyla hem bütün hem de çekirdek olarak kalıplaşan birliklerden örnekler bulundu. Kalıp sözleri, kalıplaşma seviyesini belirleyebilmek için yapılan sınıflandırma çerçevesinde gözden geçirmek uygun

olacaktır. Bu amaçla sınıflandırma başlıkları takip edilerek kalıp sözlerin bu özelliklere sahip olup olmadıkları belirlenecektir.

2.1.2.1. Tam Kalıplaşma

Kalıplaşmış dil birlikleri arasında tam kalıplaşmış olan birçok birlik bulunmaktadır. Bu tür kalıplaşmada birliklerin kelimelerinde ve dizininde hiçbir değişiklik yapılamadığı görülür (Gökdayı, 2011: 28).

Kalıplaşmış dil birlikleri arasında tam kalıplaşma en sık atasözlerinde görülür. Türkiye Türkçesinde, “aceleci sinek süte düşer”, “acı acıyı bastırır”, “su sancıyı”, “aç doymam”, “tok acıkmam sanır”, “dağ dumansız insan hatasız olmaz”, “darı unundan baklava”, “incir ağacından oklava olmaz”, “kader olmayınca kadir bilinmez”, Kazak Türkçesinde ise, *ataña ne qılsañ aldıña sol keler* (FS, 98). “babana ne yaparsan önüne o gelir.”, *jaqsı äke jaman balağa qırık jul azıq* (FS, 149). “iyi baba kötü çocuğa kırk yıl azıktır.”, *erkek bas äyel moyın* (FS, 121). “erkek baş kadın boyundur.”

Yukarıdaki örneklere dayanarak, atasözlerinin büyük kısmının tamamen kalıplaşmış olduğu söylenebilir. Bunun nedeni, atasözlerinin oluşma ve kalıplaşma sürecinin daha eskide olmasındandır.

Atasözleriyle karşılaştırıldığında tamamen kalıplaşan deyimlerin sayısı daha azdır. Türkiye Türkçesinde, *aba altından değnek (sopa) göstermek*, *ağaca çıksa pabucu yerde kalmamak*, *delik büyük yama küçük* gibi deyimleri Leyla Subaşı Uzun, tam deyimler ya da birinci dereceden deyimler diye adlandırır. Bu tür deyimleri de “Deyimleşme olgusunda işleyen çeşitli anlam aktarımı olaylarının etkisiyle göstergeler, göndergesel anlamlarından sıyrılarak, birlikte bir deyim anlamını yansıtır duruma gelir” diye algılar (1991: 29-39).

Kazak Türkçesinde ise, İ.Keñesbaev, *qas pen közdiñ arasında*, “kaşla göz arasında”, *betegeden biyik, juvsannan alasa*, “tüyden büyük pelinden düşük”, *avzı-murnı qıysaymastan*, “ağzı burnu kaykılmadan” gibi deyimlerin hiç değişmeden aynı biçimde söylendiğini ve bu tür deyimlerin sayısının az olduğunu söyler (2008:191).

Her iki dildeki ikilemelere bu açıdan bakıldığında, *abuk sabuk*, *ıvır zıvır*, *abur cubur*, *eciş bücüş*, *apar topar*, *mırın kırın*, *çıtı pıtı*, *paldır küldür*, *oluk çocuk*, *cümbür cemaat*, *eski püskü*, *ezik büzüük*, *yırtık pırtık*, *yavaş yavaş*, *adım adım*, *ince ince*, *uslu uslu*, *açık açık*, *uzun uzun*, *iri iri*, *koşa koşa*, *ılık ılık*, *usul usul* ve *qora-qora* (kora kora), *töbe-töbe* (tepe tepe), *las-las* (kirli kirli), *sart-surt* (çatır çatur), *jilt-jilt* (parlak parlak), *saldır-güldür* (Haldır huldur) gibi aynı kelimelerin tekrarlanmasıyla, biri

anlamli diğeri anlamsız kelimelerden oluşturulan, ikisi de anlamsız kelimelerden oluşturulan ikilemelerin hiç değişmeden kullanıldığı ortaya çıkıyor (Keñesbayev, 2008:191), (Gökdayı, 2011: 28).

Her iki dilde de birleşik kelimeler, birçok ek alarak kullanıldıkları için tamamen kalıplaşmaları mümkün değildir.

Her iki dilin kalıp sözleri arasında tam kalıplaşmış birimler bulunabilir. Mesela, Toprağı bol olsun, İyi yolculuklar, İyi akşamlar ve *qayırlı tañ*, “günaydın,” *qayırlı keş*, “iyi akşamlar”, *qayırlı kn*, “iyi günler”, *qayırlı tn*, “iyi geceler”, *Quday řin*, “Allah aşkına”, *oqası joq*, “bir şey değil”, *arızımaydı*, “bir şey değil”, *sāt sapar*, “iyi yolculuklar”, *qayırlı sapar*, “iyi yolculuklar”, *ley bolsın*, “gle güle, *amandıq bolsın*, “gle güle”, *orazdıñ jolın bersin*, “iyi yolculuklar”, *tn beyquttı bolsın*, “hayırlı geceler”, *iske sāt*, “kolay gelsin, *miñ bolđır*, “ok yaşa! Birinden razı olununca söylenen iyi dilek, “assalavmağaleyküm”, “vağalaykümassalam”, “slem”, “din aman”, “oqası joq”, “arızımaydı”, “jaqsı”, “tmm”, “lbette”, “sāt sapar”, “ley bolsın”, “aq joltay bolsın”, *tn beyquttı bolsın*, “aq kn tuvın”, “kelmeske ketti” v.b.

2.1.2.2. Çekirdek Kalıplaşma

Kazak Türkçesindeki kalıp sözlerin büyük bir kısmı çekirdek olarak kalıplaşmıştır. Gökdayı’ya göre, “Bu birimlerde hiç değişmeyen bir bölüm bulunur, bu bölümün önüne, arasına veya sonuna çeşitli ekler getirilebilir veya bazı kelimeler değiştirilebilir” (2011: 28). Bu değişiklikler biçimsel ve dizime dair düzlemlerde gerçekleşir.

2.1.2.3. Biçimsel Değişiklikler

Biçimsel değişikliklere izin veren dil birliklerinde isim çekim ve fiil çekim ekleriyle ilgili değişiklikler görülür.

A) *İsim ekim eklerinin değişebilmesi*: Atasözleri dışında, sözlü ve yazılı iletişimde sylenecik cümlelerde dil birliklerinde iyelik, isim, hal ve çoğul ekleri anlama göre değişebilir. Ama atasözlerin çoğu tamamen kalıplaştığı için bu tür değişikliklere uğramazlar. Mesela, *darlıkta dirlik olmaz, dağ yürümezse abdal yrr*, *sabreden dervif muradına ermiş*, *kş bilimde – bilim kitapta* “g ilimde ilim kitaptadır”, *as iyesimen ttti* “aş sahibiyle lezzetlidir”, *as atası – nan* “aş atası ekmektir” ve b.

Dil birliklerinden ikilemeler, birleşikler, deyimlerin çoğu ve kalıp sözlerin bir kısmı bu tür değişimlere izin verebilirler. Mesela, *Acı söz*: insanın gönlünü inciten, onuruna dokunan ağır sözdür. Cümlede, “bu acı sözlerine kim katlanır sanıyorsun?” gibi çoğul, iyelik ve hal eklerini alıp değişik şekillerde kullanılmıştır. Kazak Türkçesinde ise, sağı sınıv (sansı kesilmek), *sağım sındı* (şansım kesildi), *sağıñ sındı* (şansın kesildi) gibi değişime uğrayan yapılar vardır.

Her iki dildeki ikilemeler ve birleşikler, cümle içerisinde her zaman isim çekim ekleri olan iyelik, hal ve çoğul eklerini alarak kullanılırlar.

Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde kullanım özelliğine sahip olan kalıp sözlerin bir bölümü isim çekim eklerinin değişimine izin verirler. Mesela, Türkiye Türkçesinde selamlaşma kalıp sözlerinden “merhaba” kalıp sözü “merhabalar”, “günaydın” kalıp sözü “günaydınlr” olarak çoğul eki olarak kullanılabilir. Kazak Türkçesinde ise aynı selamlaşma kalıp sözlerinden *sälem* (selam), *sälemetsiñ be* (merhaba), *sälemetsiz be* (merhabalar), *sälemetsizder me* (merhabalar), *sälemetsiñder me* (merhabalar) gibi kalıp sözleri duruma bağlı olarak isim çekim ekleri ve çoğul ekleri bakımından farklı kullanılabilir.

B) Fiil çekim eklerinin değişebilmesi:

Kalıplaşmış dil birlikleri sözlü ve yazılı iletişim sırasında cümle içeriğinde yer alır. Cümlede yargı bildirmek için kullanıldıklarında kalıplaşmış dil birliklerinin bazıları fiil çekim eklerinden yararlanırlar. Fiil çekimi cümlede yer alan kişiye, zamana ve kipe göre değişiklik gösterir. Kalıplaşmış dil birliklerinden atasözleri çoğunlukla tamamen kalıplaştığı için fiil çekim eklerinin değiştirilmesine izin vermezler. Mesela, “aceleci sinek süte düşer” atasözünün “aceleci sinek süte düştü”, “aceleci sinek süte düşmüş”, “aceleci sinek süte düşecek” gibi zaman eklerinde değişmesi kesinlikle mümkün olamaz. Çünkü atasözleri içeriğindeki tüm birlikleriyle beraber bir bütün halinde kalıplaştığı için böyle bir değişime izin vermez. Kazak Türkçesinde de tamamen kalıplaşan atasözleri fiil çekim eklerini değiştirmezler. Mesela, *as iyesimen tätti* “aş sahibiyle lezzetlidir” atasözü herhangi bir değişime izin vermez.

Atasözleriyle karşılaştığımızda, deyimler, ikilemeler, birleşikler ve kalıp sözlerin bir kısmı fiil çekim eklerinin değişimini kabul ederler. Bu tür dil birlikleri özellikle de öbek olarak cümle kuruluşunda yer aldıklarında buldukları cümlenin iletmek istediği anlama göre fiil çekim eklerini değiştirirler. Mesela, *jürek jalğav* (bir şeyler atıştırmak) deyimini *jürek jalğap al* (bir şeyler atıştır), *jürek jalğadım* (bir şeyler atıştırdım), *jürek jalğap alayın* (bir şeyler atıştırayım), *jürek jalğap alınız* (bir şeyler

atıştırın) gibi biçimsel değişikliklere uğrayabilirler. Her iki dilde de ikilemeler, birleşikler biçimle ilgili değişikliklere izin verebilirler.

Kalıp sözlerden daha çok günlük hayatta sıkça kullanılan bölümü biçimlerini değiştirebilirler. Mesela, özür dilemek için kullanılan *keşir* (affedersin) kalıp sözü *keşirersin, keşirşi* gibi biçimlerde de kullanılır.

2.1.2.4. Söz Dizimsel Değişiklikler

Kalıplaşmış dil birlikleri oluşturan kelimeler bazen yerlerini değiştirebilir, bazen de kelimeleri değiştirebilir, bazen de kendi aralarına kelime ekleyip çıkarabilirler. Bu değişiklikler göz önünde bulundurularak kalıp sözler söz dizimine dair özellikleri açısından üç gruba ayrılır. Bunlar, kelime ekleme/çıkarma, kelime değişikliği ve kelimelerin yer değiştirmesi olarak sıralanır (Gökdayı, 2011: 28).

A) *Kelime ekleme/çıkarma*: Bu tür değişiklikler atasözlerinde çok az görülür. *köñilsizden közsiz bala tuvadı* “gönülsüzden gözsüz çocuk doğar” – *köñilsiz anadan közsiz bala tuvadı* “gönülsüz anneden gözsüz çocuk doğar”, “akıntıya kürek çekilmez – akıntıya karşı kürek çekilmez” gibi bazı atasözlerinde bir kelime eklenip çıkarılabilir. Deyimler arasında da kelime ekleme/çıkarma özelliği sıkça görülmez. *qara qazan sarı bala qamı üşin* – *qara qazan sarı qarın bala qamı üşin* “kara kazanla sarı (karın) çocuk gamı için”, ağzı açık kalmak – ağzı bir karış açık kalmak gibi bazı deyimlerde bu tür dizimine dair değişikliklere rastlanır. Kalıp sözler söz konusu olduğunda kelime ekleme/çıkarmaya izin verilir. *Allah canını alsın* – *Allah deli canını alsın*, *Allah eksik etmesin* – *Allah elindeki eksik etmesin*, *bolğanğa bolattay bol* – *bolğanğa bolattay berik bol* “olana çelik gibi (güçlü) ol” örneklerinde görüldüğü gibi kelime eklenebilir.

Her iki dilde de ikilemeler ve birleşiklerde bu tür bir kelime ekleme/çıkarma görülmez.

B) *Kelime değişikliği*: Kalıplaşmış dil birliklerinde aynı anlamı taşıyan kelimeler bazen değişebilirler. Ama bu tür değişikliklerde anlam değişimine izin verilmez. Özellikle bazı atasözlerinin bir bölümünde kelimelerin eşanlamlıları veya yakın anlamlılarıyla değiştirilebildiği görülmektedir. Mesela, *ğılım* – *teniz*, *bilim* – *qayıq* / *keme* “ilim deniz bilim gemidir”, *ıntımaq tübi* – *bereke* / *iygilik* “dayanışmanın neticesi berekettir / iyiliktir”, gibi kelimeler değiştirildiğinde anlam korunmaktadır. Bu tür değişiklikler dil birlikleri içinde kabul edilen deyimlerde de görülebilir. Mesela, *tavım qayıtıp qaldı* “üzülmek anlamında” deyimini, *qayıtıp* kelimesinin *şağılıp* ile değiştirilmesiyle *tavım şağılıp qaldı* biçimine girebilir. Bu değişikliklere rağmen

deyimin anlamı aynı kalır. Atasözleri ve deyimlere karşın, ikilemeler ve birleşikler kelime değişimine izin vermezler. Ama kalıp sözlerde kelime değişimi sıkça görülebilir.

C) *Kelimelerin yer değiştirebilmesi*: Dil birlikleri içinden atasözleri, deyimler ve kalıp sözler anlamları değişmeden kelimelerin yer değiştirmesine izin verebilirler. Ama ikilemeler ve birleşikler söz konusu olduğunda Türkiye Türkçesinde birleşiklerde bu tür değişikliğe izin verilmez, ama ikilemeler içerisindeki kelimeler yer değiştirebilirler. Kazak Türkçesinde ise birleşikler ve ikilemeler yer değiştiremezler. Kalıp sözlerde, her iki dilde de kelimeler yerini değiştirebilirler. Mesela, *Allah'im sen bana sabır ver* kalıp sözü *sen bana sabır ver Allah'im, Quday saqtay gör* “Allah'ım sen koru” kalıp sözü *saqtay gör Qudayım* gibi kullanılabilirler.

Kalıplaşmış dil birliklerinin kalıplaşma seviyesi söz konusu olduğunda, onları ikiye ayırırız. Bu dil birlikleri bütün halinde tamamen ve çekirdek olarak kalıplaşırlar. Tamamen kalıplaşanlara çoğunlukla atasözleri, deyimler ve kalıp sözler katılır. Bu dil birlikleri tamamen bir bütün halinde kalıplaştıkları için çok fazla değişime uğramazlar. Çekirdek olarak kalıplaşan dil birlikleri, bazı atasözleri, bazı deyimler, ikilemeler, birleşikler ve kalıp sözlerin büyük kısmı söz dizimine dair değişikliklere uğrayabilirler. Ama değişiklikler çoğu zaman konuşma sırasındaki zaman, durum ve dinleyiciye bağlı olarak yapılır. Bu değişiklikler aslında, sadece bir kelimeyi etkiler, ama genel anlamın değişmesine izin vermezler.

2.2. Kalıplaşmış Dil Birlikleri

Bir milletin geçmişten günümüze kadar getirdiği maddi ve manevi her şey, o milletin kültürünü oluşturur. Kültürün nesilden nesle aktarılmasında en önemli araç olan dil, kültürün en temel ögesidir. Bir milletin bütün değerlerini her yönüyle bize aktaran dil, ulusların yaşam biçimini, inanışlarını, tarihini yansıtan en önemli aynadır. Bu bağlamda, bir toplumu anlamak için o toplumun kullandığı dilin incelenmesi gerekir. Dil, esasında seslerden oluşuyor olsa da dili anlamlı kılan, seslerin bir araya gelerek anlam kazanmasıdır. Sesleri bir araya getirerek kelimeleri, kelimeleri bir araya getirerek de cümleleri oluştururuz. Kelimelerin bir araya gelerek anlamlı gruplar oluşturması dilin en önemli özelliğidir. Her dilde olduğu gibi Türkçede de en az iki sözcüğün bir araya gelerek oluşturduğu dil birlikleri vardır. En az iki kelimenin birleşmesiyle oluşan, bir araya geldiklerinde ortaya çıkan anlamın tamamen dışında yeni bir anlam ifade eden ve süreç içinde kalıplaşan söz gruplarına kalıplaşmış dil

birlikleri denir. Kalıplaşmış dil birlikleri, deyimler, atasözleri, birleşik kelimeler, ikilemeler ve kalıp sözleri kapsar.

Bir dilin söz varlığı kelimeler, deyimler, atasözleri, birleşik kelimeler, ikilemeler ve kalıp sözler gibi güçlü ve zengin kavram dünyasından oluşmaktadır. Söz varlığının niteliğinin zengin olması, dilin kullanım sürecinde ortaya çıkmaktadır. Kullandıkça dilde deyimler, birleşik kelimeler, ikilemeler, atasözleri ve kalıp sözler gibi ögeler ortaya çıkmaktadır. Deyimler, birleşik kelimeler, ikilemeler, atasözleri ve kalıp sözler anlatıma güç katma, unutmamayı sağlama, toplumsal hafızayı canlı tutma, ait olduğu kültürün yaşam felsefesini gösterme, kültürel ve edebî ögeleri barındırma gibi özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu dil birliklerinin kalıplaşmış olmaları, onları kelimelerden ayıran en önemli özellikleridir.

Türk dil bilgisinde kalıplaşma durumu Zeynep Korkmaz ve Vecihe Hatipoğlu gibi dilbilimciler tarafından deyim ve atasözleri ele alınarak tanımlanmıştır (Zülfikar, 2015: 205). Ama bugün de bazı incelemeciler, kalıplaşmış dil birlikleri olarak atasözleri, deyimler, ikilemeler, birleşikler ve kalıp sözleri görürler. Kalıplaşmış dil birliklerini birbirinden daha net ayırt edebilmek ve kalıp sözlerin sınırlarını belirlemek için atasözleri, deyimler, ikilemeler ve birleşiklerin yapı, anlam ve işlev özellikleri üzerinde durmakta fayda vardır.

Atasözleri. Türkiye Türkçesinde atasözleri, varlık içinde hayat tecrübeleri, sosyal hayatı düzenlemek üzere insana ışık tutan dil birlikleridir. “*Atasözü*” terimi eski Türkçede sav, daha sonra da darb-ı mesel, mesel, emsal, hikmet, hisse, pendname, nasihatname adları ile karşılanmıştır.

Ömer Asım Aksoy’a göre atasözleri, “sosyoloji, felsefe, tarih ve ahlaki yönden incelenmesinin yanı sıra psikolojik yönden inceleme ve araştırma konusu edilmeye değer milli varlıklar deyiş güzelliği, anlatım gücü, kavram zenginliği bakımından çok önemli dil yapılarıdır” (1965: 13).

Doğan Aksan atasözlerini, “çoğunlukla bir cümle biçiminde oluşarak bir yargı anlatan kimi zaman ölçü ve uyakla, söyleyiş açısından daha etkili olmaya yönelik sözlerdir” şeklinde tanımlar (1998: 38).

Özkul Çobanoğlu atasözlerini incelediğinde, onların eşitleme ve sebebiyet özelliklerini öne koyarak olumlu ve olumsuz eylemler içinde dört gruba ayırmıştır: 1. Olumlu eşitleme 2. Olumsuz eşitleme 3. Olumlu sebebiyet 4. Olumsuz sebebiyet. Ona göre bu özellikler atasözlerin oluşumuna neden olmuştur (2004: 11).

Atasözleri yapı, anlam ve işlev bakımından Aydın Boy, Nadir Engin Uzun, Metin Yurtbaşı ve b. ilim adamları tarafından çeşitli şekillerde sınıflandırılmıştır². Türkiye Türkçesindeki atasözleri yargı taşıdıkları için yapı bakımından bir cümle biçimini gösterirler. Cümle biçimindeki atasözleri şöyle sınıflandırılmıştır: 1. Basit Cümle Biçimindeki Atasözleri 2. Girişik Birleşik Cümle Biçimindeki Atasözleri 3. İç İçe Birleşik Cümle Biçimindeki Atasözleri 4. Sıralı ve Bağlı Cümle Biçimindeki Atasözleri 5. Sorulu – Yanıtlı Atasözleri 6. Eksilteli Cümle Biçimindeki Atasözleri (Erol, 2007: 7).

Kazak Türkçesinde atasözleri “maqal-matel” olarak adlandırılır. Onar sözlü ve yazılı iletişimde Kazak kültürü, yaşam tarzı, tarihi ve sosyal durumunu yansıtan dil birlikleridir. İsmet Keñesbev Kazak atasözlerini, “Deyimlerin içinde eskiliği bakımından makAllar önemli bir yere sahiptir. Birkaç kelime grubunun tabir olabilmesi için üzerinden uzun bir zamanın geçmesi gerekir. Çünkü tarihin çemberine giren kelimelerin ispatlanır bir şekilde gerçek anlamından ayrılabilmesi için belli bir zaman geçmelidir” olarak tanımla (2008: 125). Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisinde atasözleri, “Atalarımızın uzun gözlem ve tecrübeler sonunda vardıkları hükümleri, hizmetli düşünce, öğüt ve örneklemeler yolu ile veren; birçoğu mecaz anlam taşıyan; yüzyılların oluşturduğu biçimle kalıplaşmış bulunan; daha çok gelenek içinde nesilden nesile geçerek yaşayan; anonim nitelikteki özlü söz” olarak tanımlanır³.

Kazak Dilbilimcilerinden K. Ahanov, “Gramer Teorisinin Temelleri” adlı çalışmasında Kazak atasözlerini “frazeologizm” terimi içerisinde ele alarak: “Deyimler arasında hem yapı hem de anlam bakımından cümleyle ortak özellik gösterenler vardır. Bunlar; “*makal*” (atasözleri) ve “*metel*” (özlü sözler)’dir. Atasözleri ve özlü sözlerin konuşma anında kurulması, önceden kabul edilmiş şekliyle kullanılması ve yapısının sürekliliği bakımından deyimler sınıfında değerlendirilmektedir” tanımlamasını yapar (1972: 92).

Türkiye Türkçesinde ise atasözleri terimi, Kazak Türkçesinden farklı olarak deyimlerin içeriğinde değil, söz dizimi bölümünde söz dizimi kaynaklı sözler başlığı altında ayrı madde başı olarak alınır (Karaağaç, 2012).

Kazak atasözleri, içerik yönünden oldukça zengindir. Yapı bakımından Kazak atasözleri hakkında çeşitli sınıflandırmalara rastlanabilir.

² Bu bilgiye Mustafa Altun’un “Türk Atasözleri Üzerine Sentaktik Bir İnceleme” Akademik Araştırmalar dergisi, Mayıs-Temmuz, 2004 yıl, 6 sayı 21, 71-79ss. Ulaşabilirsiniz

³ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi C. I,1977: 214

Deyimler. Türkiye Türkçesinde anlatım derinliğine ihtiyaç duyulduğunda kullanılan deyimler anlatıma bir derinlik, canlılık ve söyleyiş güzelliği katarlar.

Deyimler halkın yaşam tecrübesinin zekâ ile yoğrulmuş ürünleri, her zaman kullanılmaya hazır bekleyen güzel ve tesirli söz örnekleri olduklarından, düşünceyi resmedip iletmelerinin amacı onları kullanım sahasında öne çıkarır (Sabir, 2012: 158).

“Deyimler asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözlerdir. İki veya daha çok kelimedden kurulu bir çeşit dil ifadesi olan bu sözler duygu ve düşüncelerimizi, dikkati çekecek biçimde anlatan isim, sıfat, zarf, basit ve birleşik fiil görünüşlü gramer unsurlarıdır.” (Elçin, 1986: 642)

Doğan Aksan, deyimi, belli bir kavramı, belli bir duyguyu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözler olarak tanımlar (1998: 35).

Ali Öztürk, deyimleri meydana gelişleri bakımından üçe ayırmaktadır: a) Fıkralardan kaynaklanan deyimler b) Toplum hayatında sıkça yaşanan olayları ifade eden kavramlar c) Gelenekleşmiş tutumları, özetleyen, tanımlayan kavramlar (1986: 321).

Deyimler anlam ve yapı bakımından iki grupta incelenebilir: Anlam bakımından: 1. Bazı deyimlerde deyimi meydana getiren sözlerden biri ya da hepsi kendi anlamı dışında kullanılırken bazılarında sözler gerçek anlamlarında kullanılır. (Cümle halinde bulunan deyimlerin sözleri gerçek anlamlarında kullanılır.) 2. Deyimler bazen mantık dışı veya abartılıdır. Yapı bakımından: 1. Mastar halinde olanlar 2. Cümle halinde bulunanlar. (Genellikle atasözleri ile karıştırılabilirler) 3. Fiil kipleri ile kullanılanlar. (En yalın, en küçük deyimlerdir.) 4. İsim veya fiil çekimine girenler⁴.

Deyimler kalıplaşmış yapılarıdır, deyimi oluşturan sözler değiştirilemez; ancak ağır özelliklerinden etkilenen deyimlerde bazı sözler değişebilir.

İ. Keleşbayev, “Kazak Dilinin Frazeoolojik Sözlüğü’nde” deyimleri a) kullanım şekli b) anlam birliği c) kalıplaşmış yapısından söz ettikten sonra kendine has grameri ve fonetik özellikleri olduğunu göz önünde bulundurarak kazak atasözlerini de deyim kategorisi içerisinde ele almıştır.

Kazak Türkçesinde deyimlerin incelenmesi 1940’lı yıllarda İ. Keleşbayev’in çalışmalarıyla başlamıştır. Bu yüzden İ. Keleşbayev Kazak dilbiliminde deyim incelemesini ilk ele alan bilim adamı olarak kabul edilmektedir. Keleşbayev’in

⁴ Bu bilgiye, “Dilek Erenoğlu’nun “Güvahi’den Günümüze Atasözleri ve Deyimler” adlı Turkish Studis Sayı 2/4 2007” adlı makalesinden ulaşabilirsiniz.

deyimler üzerine yaptığı güzel ve verimli çalışmaları 1977 yılında “Kazak Dilinin Deyimler Sözlüğü” adlı eserinde yayınlamıştır. Keñesbayev eserinde deyimler üzerine farklı açıklamalar yaparak deyim biliminin teorisini oluşturmuştur.

Kazak Türkçesindeki deyimlerin bazen çağdaş bazen de tarihi yönden karşılaştırmalı olarak incelenmesi günümüzdeki dilbiliminde zorunlu hale gelmiştir (Sabir, 2012: 157). İ. Kenesbayev, deyimleri anlayabilmenin ve araştırmanın üç temel ölçütünü; 1. Kullanım şekli, 2. Anlam birliği, 3. Kalıplaşmış yapısını öne koymak olarak meydana getirmiştir (1977: 711). Bu ölçütleri esas alarak deyimlerle ilgili temel bilgileri daha iyi anlayabiliriz.

İkilemeler. Türkiye Türkçesinde ikilemeler üzerine yapılan bilimsel çalışmaların sayısı oldukça fazladır. İkilemelerle ilgili ilk çalışmanın tarihi 1899 yılına kadar gider. Günümüzdeki Türkiye Türkçesinde ikilemelerle ilgili kapsamlı çalışmalar, farklı görüşler çok sayıda makaleler yayımlamıştır⁵. Türkiye’de konuyla ilgili ilk çalışmayı Saadet Çağatay yapmıştır (1940-1941). Sonraki yıllarda Osman Nedim Tuna’nın (1948, 1950,1982, 1983) “Türkçede Tekrarlar”, “Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama KurAlları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi” adlı incelemeleri ve Hasan Erenin (1949) “İkiz Kelimelerin Tarihine Dair” adlı makalesi Türkiye Türkçesindeki ikilemeler teorisinin oluşumuna ışık tutmaktadır.

Türkiye Türkçesinde ikilemelerle ilgili en kapsamlı çalışmayı yapan ve bu çalışmasını “Türk Dilinde İkileme” adıyla kitap haline getiren Vecihe Hatiboğlu, ikilemelerin ünlü uyumları, ünsüz benzeşmeleri gibi Türkiye Türkçesinin kurAllarından birisi olması gerektiğini belirtmiştir. İkilemelerin Türkçedeki zenginliğine dikkat çeken Hatiboğlu, ikilemelerle ilgili “İkileme, Türkçenin zenginliğidir, yaratma gücüdür. Türk düşüncesindeki anlam bolluğunu, kavram inceliğini karşılamak üzere, kelime kurar gibi, türlü yönlerden birbirleriyle ilgili iki kelime yan yana getirilir ve yeni bir anlatım yolu yaratılır.” (1981: 9) tanımlamasını yapar. Bununla beraber “İkileme, aslında anlam gücü sağlamak için yaratılan bir psikoloji ve müzik olayıdır. Türkçede ikileme, şiire, düzyazıya anlam, aydınlık katan; güzellik, ahenk sağlayan ve ancak başarılı ozanlarca, yazarlarca sezilmiş bir sırdır.” (1981: 11) görüşüyle Hatiboğlu, ikilemenin Türkiye Türkçesi için çok önemli yapılar olduğunu belirtmektedir. Türkiye Türkçesindeki ikilemelerle ilgili geniş çaplı bir eser daha vardır. O da Necmi Akyalçın’a aittir (2007).

⁵ Bu bilgi'ye, “Emine Atmaca, Ö.Faruk Kral’ın “Kazak Türkçesindeki İkilemelerin Sınıflandırılması” Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi S 4/1 2015194-213” adlı makalesinden ulaşabilirsiniz.

Hamza Zülfikar'ın *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler* adlı çalışması, yansıma seslerden oluşan ikilemeleri anlattığı için bu eserin Türkiye Türkçesindeki ikilemelerin belli bir yönünü ek olsa da önemli bir çalışma olduğunu belirtmek gerekir (1995).

Günümüzdeki Türkiye Türkçesinde Şehbender Çoraklı (2001) “Türkçenin Yaratma Gücü – İkilemeler” (I), Ülkü Çelik Şavk (2003) “Kırım Tatarcasında İkilemeler”, Figen Güler Dilek (2004) “Altay Türkçesindeki İkilemeler” adlı ikilemelerle ilgili incelemeleri Türk Lehçelerindeki ikilemelerin anlam, yapı, işlev özelliklerinden bahseder.

Kazak Türkçesi gramer kitaplarında ikileme terimi “*qos söz*” olarak adlandırılır. Kazak Türkçesinde, *qos söz*'lerin arasına yazıda bir çizgi işareti (-) konur. Kazak Türkçesi gramer kitaplarında ikilemeler, genellikle şekil bilgisi başlığı altında birleşik kelimelerden sonra ele alınmıştır. Türkiye’de Kazak Türkçesinde ikilemeler konusunda Hatice Uygun tarafından 2007 yılında *Kazak Türkçesindeki İkilemelerin Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırılması* adlı Yüksek Lisans tezi yapılmıştır. İncelediği ikilemelerin sayıca eş heceli olmasına dikkatini çeken H. Uygun, ikilemeleri “a) Ses Bakımından İkilemeler b) Yapı Bakımından İkilemeler c) Görev Bakımından İkilemeler d) Kuruluş ve İkilemeyi Oluşturan Sözcükle Arasındaki Anlam İlişkileri Bakımından İkilemeler” olmak üzere dört kategoride ele almıştır (2007). Kazak Türkçesinde, yansımaları kelimelerden oluşan ikilemeler üzerine yapılan kapsamlı diğer bir çalışma da Nergis Biray’a aittir (2013: 1091-1104).

Kazak Türkçesinde ikilemeler, M. Balaqayev, A. Hasenova, A. Isqakov, K. Ahanov, tarafından incelenmiştir.

Birleşikler. Türkiye Türkçesinde Birleşik kelimeler 1933 yıllarından beri ele alınmış bir konudur. Birleşikler ilk önce Ahmet Cevat Emre (1993) tarafından “Türkçede Kelime Teşkilî Hakkında Bir Anket” adlı eserde inceleme konusu olmuştur. Kelimelerin yapım yollarını söz konusu eden Mehmet Ali Ağakay (1943) kendi eserinde birleşik kelimelerden bahseder.

Birleşiklerle ilgili diğer kapsamlı çalışma Sevgi Özel’e aittir. Bu konuda araştırmacının “Türkiye Türkçesinde Sözcük Türetme ve Bileştirme” adlı eseri Türkiye Türkçesindeki birleşik kelimelerin özellikleri ve gramer teorisine ışık tutmaktadır (1977).

Birleşik kelimeler, genelde iki ya da daha fazla sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşan kelime olarak tanımlanır (Korkmaz 2007: 47).

Kazak Türkçesinde, iki ya da fazla kelimelerin anlamca birleşmesi neticesinde meydana gelen söz birimleri birleşikler olarak tanımlanır (Isqaqov, 1991: 62). Mesela, *alğısöz* “önsöz”, *baspasöz* “yayın evi”, *önerpaz* “sanatçı”, *qarlığaş* “kırlangıç” vb. Kazak Türkçesinde birleşik kelimelerin iki türüne rastlanır. Biri, birleşiklerin içeriğindeki her iki kelime de ilk yapısını korur: *tüyequs* *tüye+qus* (deve kuşu), ikincisi, birleşikler içerisindeki her iki ya da daha fazla kelimenin birinde ses veya hece kaybetmesi görülebilir: *bıyıl* - *bul+jıl* “bu sene”, *qarlığaş* - *qara+ala+qus* “kırlangıç”.

Kelime yapımında sık kullanılan yöntemlerden biri olan birleştirme ve bunun sonucu ortaya çıkan birleşik kelimeler sadece Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde değil diğer dillerde de incelenmeye ve tartışılmaya devam etmektedir.

Yapısal yönden bakınca, birleşiklerin en az iki kelimedenden oluşan kalıplaşmış birimler olduğunu görebiliriz. Mesela, kol saati, çalığıkuşu, kuruyemiş, büyük anne vb.

Atasözü, deyim, ikileme ve birleşiklerin yapısal, anlamsal, işlevsel özelliklerini ortaya koyduğumuzda, onların ortak yönleri kalıplaşmış olmalarıdır. Kalıplaşmış olmaları dediğimizde, bu tür kalıplaşmış dil birliklerinin bütün ve çekirdek olarak hep aynı kalan, değişime çoğunlukla izin vermeyen, ortak bir yapıya sahip olmaları kastedilmektedir.

Kalıplaşmış olan bu dil birlikleri, çok eskiden kalıplaşarak sözcüklerinde artık kendi yerlerini edinmişlerdir. Bunlar, iletişim sırasında aniden oluşturulmaz, önceden biçimlenen kalıp yapılarıyla kullanılır.

Kalıplaşmış birlikler, kullanım sırasında tek kelime veya iki kelime ya da cümle halinde kullanmasına rağmen tek bir birlik olarak işlem görmektedir. Bu kalıplaşmış birlikler bir bütün olarak hafızamızda hazır halde saklanır ve tek bir kelime anlamını taşır.

Bu kalıplaşmış dil birliklerinin ortak yönlerinden biri, kalıplarda yer alan öğelerin sırasının çoğu zaman değişmemesidir. Yani, kalıplaşmış birliklerin sırasında yer alan kelimeler başka bir kelimeyle değiştirilemez. Değiştirildiği zaman kalıplaşmış birlikler anlamını kaybeder ve kalıplaşmış birlik olmaktan çıkar. Bazı çekirdek halindeki kalıplaşmış birliklerde çok az değişiklik görülebilir.

Atasözleri, deyimler, ikilemeler, birleşikler, bunların her biri belli bir toplum kültürünün dildeki yansımasıdır. Sözlü ve yazılı ilişkide kullanımda bulunan kalıplaşmış birlikler her zaman bir toplumun yaşam tarzını, gelenek göreneklerini, günlük hayatını göstermektedir. Bir dilde sıkça kullanılan bir kalıplaşmış dil birimini bire bir aynı anlamda başka bir dile çevirmek mümkün değil. Ancak açıklamalı çeviri

veya anlam aktarması söz konusu olabilir. Bu yüzden kalıplaşmış birlikleri kültür taşıyıcısı olarak kabul etmek gerekir.

2.2.1. Kalıplaşmış Birlikler İçindeki Kalıp Sözler

Atasözleri, deyimler, ikilemeler, birleşikler ve kalıp sözler yapı, anlam ve işlev bakımından belirli özellikleri paylaşan kalıplaşmış birliklerdir. Kalıp sözler de tıpkı deyimler ve atasözleri gibi, toplumun kültürünü, inançlarını, insan ilişkilerindeki ayrıntıları, gelenek ve görenekleri yansıtan sözlerdir. Bu dil birliklerini aynı dili konuşan bir toplumun kültürüne ışık tuttuğu, onun inançlarını, insan ilişkilerindeki ayrıntıları, gelenek ve görenekleri yansıttığı görülmektedir. Nasıl deyim ve atasözlerinin tarihi çok eskilere dayanıyorsa, kalıp sözler de tarih olarak çok eskilere dayanmaktadır. Kalıp sözler kültürün en büyük taşıyıcılarından birisidir ve dil öğretiminde önemli bir işleve sahiptir. Geçmişten günümüze gelinceye kadar, bir olay ya da bir durum karşısında kullanılagelen kalıp sözler; daha önce hiç karşılaşılmayan yeni bir durum, yeni bir olay için de kullanılabilir. Kısacası kalıp sözler adeta dilin bir tür çerezi konumundadır. Böylelikle dilin gelişiminde anlatma becerisi konusunda kalıp sözler sayesinde önemli bir aşama sağlanmış olmaktadır.

Kalıp sözlerin de bir parçası olduğu kalıplaşmış dil birliklerinin belli başlı yapısal özellikleri şunlardır:

- Kalıplaşmış olarak bulunma,
- Çoğunlukla cümle veya kelime öbeği dizilişiyle görünme,
- Belirli cümle ve kelime öbeği türlerinde yer alma,
- Az sayıda kelimedenden oluşma.

Hürriyet Gökdayı'ya göre bu özellikler: “kalıplaşmış dil birimlerini hem kendi içinde sınıflandırmak hem de kalıp sözleri atasözü, deyim ve ikilemelerden ayırt etmek için kullanılabilir.” (2008: 91.)

Kalıp sözler incelendiğinde, bunların cümle halinde olanlarının, atasözleri ve bazı deyimler gibi basit *aytqanıım ayday* “dediğini oldurmak”; birleşik *kök etikti kezdespedi, kön etiktini közge ilmedi* “insanları küçük görmek, yüksekte uçmak”; sıralı *jaylı jürrip, jaqsı jet* “iyi gidip iyi var” veya eksilteli *täñirge tävekel [ettik]!* “tanrıya emanet!” dizilişine sahip oldukları görülmektedir. Kelime sayısı bakımından bakıldığında ise kalıp sözlerin bazılarının tek kelimedenden oluştuğu görülmektedir ve bu özellik kalıp sözleri atasözleri, deyim ve ikilemelerden az da olsa ayırmaktadır.

Her bir dilin söz varlığında özellikle insanlar arası sözlü ilişkilerde sıkça kullanılan selamlaşma, teşekkür etme, özür dileme gibi vb. durumları yansıtan kalıp ifadeler vardır. Atasözleri, deyimler ve ikilemelerle birlikte kalıplaşmış dil birliklerini oluşturan kalıp sözler, araştırmacılar tarafından çeşitli adlarla ve farklı ölçütlere dayanılarak tanımlanmıştır. Söz varlığı öğelerinden atasözü, deyim, ikileme üzerine epey araştırma yapılmasına rağmen kalıp sözler ve kalıp söz öğretimi üzerine yapılan araştırma çok azdır. Araştırmalarda kalıp sözler diğer söz varlığı unsurları ile birlikte ele alınmakta, bazı kaynaklarda deyim, atasözü, ikileme gibi diğer söz varlığı unsurları ile karıştırılmaktadır.

2.2.2. Kalıp Sözler Nelerdir? Tanımı.

Kalıp sözler,

- a) En az iki kelimedenden oluşmuştur, içindeki kelimeler temel anlamlarını yitirmeden yeni bir kavramı, durumu, eylemi karşılarlar,
- b) Konuşma eylemi yapılırken, daha önceden bir bütün haline getirilip hafızada öylece saklanırlar,
- c) Öğeleri sözlü ve yazılı iletişim sırasında çok fazla çaba gerektirmeden, kısa zamanda söylenip anlaşılabilir,
- ç) Sözlü ve yazılı iletişim sırasında sıklıkla tercih edilirler,
- d) Sayı ve kişi öğeleri dışında değişmezler ve kullanımları çok sınırlıdır,
- e) Dilin sözvarlığını zenginleştirirler,
- f) Anlama ahenk kazandırır, konuşmaya özel bir kimlik ve güzellik katmak için kullanılırlar.

Türkiye Türkçesinde Kalıp sözler için *rumuzlu deyimler* (Emre, 1945), *ilişki sözleri* (Aksan, 1996), *kültür birimi* (Kula, 1996), *söz eylem, söz edimi* (Gökçora, 1998: 27-30; Kılıç, 2002: 94), *iletişimsel sözler* (Toklu, 2003), *kalıp sözler* (Gökdayı, 2008), gibi terimler kullanılmaktadır. Batı dillerinde ise kalıp ifadeler *speech act* (Palmer, 2001: 165, Searle2006: 156), Rusçada ise *reçevoy etiket* (Kostomarov, 1967) olarak adlandırılır. Dilin sözvarlığında yer alan kalıp sözler, toplum, kültür, anlam, yapı ve bağlam yönünden tanımlanmıştır.

Kalıp sözlere ait tanımlardan bazıları şunlardır: “En az iki kelimedenden oluşan, içindeki kelimeleri temel (düz) anlamlarını yitirmeden yeni bir kavramı, durumu, eylemi karşılayan söz öbekleri” (Çotuksöken, 1994: 8). Belli durumlarda söylenmesi gelenek halini almış olan bu sözler, herhangi bir toplum kültürünün ayrılmaz bir parçası olarak

algılanmaktadır. Kalıp söz yerine yeğlenen başka bir terim olan kültür birim ise dil kültürünün belirginleştiği adlandırmalardan biri olarak açıklanmıştır (Kula, 1996: 46). Aksan'a göre, "Bir toplumun bireyleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılması âdet olan birtakım sözler" (1996: 35) diyebiliriz. Benzer bir başka açıklamada, kalıp sözlerin "mecazsız ve herkesçe büyük bir sıklıkla kullanıla artık tek kavramın karşılığı olan birliktelikler" olduğu belirtilmiştir (Yüceol-Özezen, 2006: 68). E. Özdemir ise söz konusu birlikleri kalıp söz olarak adlandırmakta ve bu sözlerin "ölüm, doğum, evlenme gibi özel durumlarda duygularımızı açıklamak, belirtmek için" kullanıldığını söylemektedir. (2000: 173) Özbay tarafından kalıp sözleri, "kültür ve medeniyetin gelişiminden insanların günlük hayattaki problemlerinin çözümüne kadar her alanda önemli fonksiyonlara sahip bir iletişim aracı" olarak tanımlamıştır (2006: 2). Bununla beraber kalıp sözler, sözlü ve yazılı iletişim sırasında çok fazla çaba gerektirmeden, kısa zamanda söylenip anlaşılabilirdiğinden sözlü ve yazılı iletişimde konuşanlar/yazanlar ve dinleyenler/okuyanlar için, söz varlığının kullanımı kolay ve cazip birimleri olmaktadır (Gökdayı, 2008: 89-110). Erol'a göre her toplumda belli durumlarda söylenmesi gelenek halini almış bazı sözler vardır. Bu sözler bir kişiyle karşılaştığında, onu selamlarken, bir iyilik görüldüğünde teşekkür etmek için, evlenen, çocuk sahibi olan, yeni bir işe giren kişileri tebrik etmek için, yemeğe başlanırken ve yemekten sonra kullanılan iyi dilek sözleri olabilir. Bir kişi hakkında olumsuz düşünceleri beddua şeklinde dile getiren sözler de olabilir (2007: 14). Özdemir'in tanımlamasına göre "Kalıp sözlerin toplumun kültürüyle çok sıkı bir ilişkisi vardır. Çünkü yaşantı esnasında belirli işleve sahip olarak kullanılan bu sözler, kültürel unsurun bir parçası olarak kendini gösterir. Türklerde eskiden beri sözlü kültür zengin olduğu için, konuşma diline ait kalıp sözler de çokça bulunmaktadır" (2000: 287). "Kültürümüzün başlıca taşıyıcısı olan kalıp sözler toplumumuzun hafızasında yıllardan beri var olagelen bir dil birikimidir. Bu sözler belli tecrübelerle oluşturulmuş ve yeri geldiği zaman söylenilmesi adet edilmiş dil malzemeleridir" (Bulut, 2016: 300). Gökdayı kalıp sözleri, bir toplumun bireyleri arasında belirli iletişim durumlarında geleneksel olarak kullanılan, duyguları, düşünceleri ve dilekleri açığa vuran, en az iki kelimedenden oluşan, tek bir kavramı karşılayan, zaman ve kişiyi gösteren ekler dışında biçim olarak hep aynı kalan, kullanım yerleri sınırlı kalıplaşmış kelime dizileri şeklinde tanımlamaktadır (2011: 69).

Türkiye Türkçesinde kalıp sözlerle ilgili en kapsamlı çalışmayı yapan ve bu çalışmasını "Türkçede Kalıp Sözler" adıyla kitaplaştıran Hürriyet Gökdayı'dır. Gökdayı söz varlığında yer alan kalıp sözlerin, belirgin ölçütlere dayanılarak

tanımlandığını ve onların sınırları çizilirse, dille ilgili biçim ve anlam yönünden çalışmanın daha sağlıklı yapılabileceğini ve Türkçenin yabancılara daha kolay öğretilabileceğini iddia etmiştir. Kalıp sözler, dil bilgisel yapı ve kullanım sıklığına göre de tanımlanmıştır. Bu ölçütlere dayanarak, kalıp sözlerin sayı ve kişi ögeleri dışında değişmeyen ve kullanımları çok sınırlı olan birlikler olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber Gökdayı, kalıp sözlerle ilgili kapsamlı bir tanımlama yapabilmek için hem dil dışı hem de dil içi özelliklerden daha ayrıntılı bir biçimde yararlanılması gerektiğini söyler (2011).

Kalıp sözlerle ilgili yapılan açıklama ve tanımları dikkate alarak şöyle bir tanım sunabiliriz: Kalıp sözler çok eskiden insanlar arası sözlü ilişkiler neticesinde belirli bir biçime girip hafızada öylece saklanan, söylenmesine ihtiyaç duyulduğu zaman yeniden üretilmeyip olduğu gibi bazen de çok az ekleme ve çıkarmalar yapılarak kullanılan, en az iki kelimededen, bazen aralı kelimeler içeren kelime öbeği veya cümleden oluşabilen, çoğunlukla sözlü iletişim sırasında söylenmesine ihtiyaç duyulan, iletişimin devam etmesini veya sonlandırılmasını sağlayan ve kullanım sırası çok sınırlı olan kalıplaşmış birliklerdir.

Türkiye Türkçesinde kalıp sözlerle ilgili bilimsel çalışmaların sayısı çok azdır. Ancak son zamanlarda araştırmacıların ilgisini çeken kalıp sözler konusu ele alınmaya başlamıştır. 2007 yılında Çiğdem Erol “Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme” adlı yüksek lisans tezi; 2010 yılında Cihangir Hüseyin “Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Mustafa Kutlu’nun Eserlerinde İlişki Sözleri” adlı yüksek lisans tezi; aynı yılda Aydın Taner Türkçe-Kırgızca Kalıp Sözlerin Psikolojik ve Kültürel Boyutunun İncelenmesi” adlı yüksek lisans tezi; 2012 yılında Naziyet Gencay “Kuzey Kıbrıs Ağzlarında Kalıp Sözler” adlı yüksek lisans tezi yaparak kalıp sözler üzerine birçok tanımlamalar, görüş ve fikirler bildirirler. Son dönemlerde Türkiye Türkçesindeki kalıp sözler yapı, işlev, anlam bakımından makale olarak incelenmiştir. Çağdaş Türk lehçelerindeki kalıp sözleri Türkiye Türkçesi ile karşılaştıran incelemelere de rastlandı. Sadece günümüzdeki Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözlerle ilgili herhangi bir sözlük bulunmamaktadır. Başka Türk Lehçelerinde de aynı sorun yaşanmaktadır.

2.2.3. Kazak Türkçesindeki Kalıp Sözler

Kalıp sözler, Kazak Türkçesinde ilk önce M.Balakayev tarafından tanımlanmıştır. İlim adamı kalıp sözleri, toplumun kültürünü yansıtan iletişim sözleri

şeklinde tanımlar (1971: 98). R.Sızdıqova ise Kazak Türkçesinde sözvarlığını zenginleştiren kalıp sözleri sohbet kültürü alanında inceler. Özellikle hitap etme kalıp sözlerinin üstünde duran Sızdıqova, onları insana karşı güzel davranışlar olarak tanımlar (1984: 41). N.Uvaliyev'in görüşüne göre kalıp sözler deyimler içerisinde yer alır. İlim adamı Kazak yazı dilinde kullanılan deyimleri üç gruba ayırır: 1. Kitap dili rengindeki deyimler; 2. Konuşma dili rengindeki deyimler; 3. Tarafsız renkteki deyimler. Kalıp sözler ikinci grupta yer almaktadır. Kazak Türkçesinde kalıp sözler oldukça fazladır ve onlar konuşma sırasında duygusal anlama sahiptir. Konuşma sırasında duygu ifade eden kalıp sözleri N.Uvaliyev, sözlü iletişimde konuşmacının hafızasında kullanmaya hazır olan, söylendiği zaman konuşanın duygusunu da ifade eden, bazılarının aynı anlamda, bazılarının anlam değişimine uğramasıyla günlük hayatta konuşanların sözlü iletişimini karşılayan konuşma dili rengindeki deyimler (kalıp sözler) olarak tanımlamaktadır (1984: 67). Kalıp sözlerin iyi ve kötü dilek türleri S.Tülekova tarafından tanımlanır. İyi ve kötü dilekleri doktora tezi olarak hazırlayan incelemeci, bu tür kalıp sözleri iyi ve kötü dilekleri yansıtan deyimler olarak görür. S.Tülekova iyi ve kötü dilekleri “konuşma sırasında Yararıcıdan birinin iyiliğini, nazardan korumasını veya kötülüğünü, kötü duruma düşmesini dilemek için kullanılan birtakım sözler vardır. Onlar çok eskiden beri halk dilinde kullanıldığı için kalıplaşmış birim haline gelmiştir. Bu tür cümleler her zamanda hep aynı, hiçbir değişikliğe uğramadan kullanıldığı için iyi ve kötü dilekleri ifade eden deyimler diye adlandırırız” şeklinde tanımlar (1975: 16). Tanımlamalardan görüldüğü gibi Kazak Türkçesinde kalıp sözler çoğu zaman deyimler olarak tanımlanır ve deyimler sözlüğünde yer almaktadır. Kalıp sözleri deyimlerden ayrı “söz etiketi birlikleri” olarak adlandırıp sözlü iletişim sırasında insanların işini gören, kullanıma hazır olan sözler olarak inceleyen ilk çalışma A.Koblanova'ya aittir. A.Koblanova “Toplum içerisindeki insan ilişkileri sırasında selamlaşma, saygı gösterme, vedalaşma vb. gibi durumları karşılayan dil birliklerine söz etiketi birlikleri deriz” şeklinde tanımlar (2001: 16). Koblanova kalıp sözleri “söz etiketi birlikleri” kapsayan çalışmasında kalıp sözlerin sosyal durumu, işlevi ve anlamı konusu üzerinde durur. Bununla beraber incelemeci kalıp sözleri kendine göre sınıflandırır ve aşağıdaki gibi bir grup oluşturur:

1. Hitap etmeler;
2. Akraba adlarının hitap etme kalıpları olarak kullanılması;
3. Kişi adlarının hitap etme olarak kullanımı;
4. Selamlaşma kalıp sözleri;

5. Vedalaşma kalıp sözleri;
6. Rica etme kalıp sözleri;
7. Tanışma kalıp sözleri;
8. Kutlama kalıp sözleri;
9. Baş sağlığı dileme kalıp sözleri;
10. İsim verme kalıp sözleri;
11. Selam söyleme kalıp sözleri;
12. Aynı yaşta olan kişilerin şakaları.

Çalışmada görüldüğü gibi kalıp sözlerin sadece belli bir kısmı incelenmiştir. Kazak Türkçesinde kalıp sözlerin geniş bir alanda incelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Kazak ve Türkiye Türkçelerindeki kalıp sözleri inceleyen Z.Şadkam görgü ve güzel davranışlardan yola çıkarak bu dil birliklerini, “Görgü, insanların belli bir ortamda belli davranış şekline göre iletişim kurma kurAllarıdır. İnsanlar arasındaki ilişkiler bu görgü kurAllarına göre gerçekleşir. Görgünün dille ve dilsiz iletişim türleri vardır. Görgünün dille iletişim türü etiket (görgü) dil birlikleriyle gerçekleşir. Dilbiliminde onlara “söz etiketi” denir. Söz etiketi hem sosyal, hem de linguistik bir fenomen olduğu için insanlar arası sözlü iletişimde görgü çok önem taşır” şeklinde tanımlar (2005: 8). Z.Şadkam kalıp sözlerin (etiket dil birliklerinin) kullanımının söz etiketinin selamlaşma, tanışma, vedalaşma, kutlama, iyi dilekler dileme, teşekkür etme, rica etme, özür dileme, davet etme, danışma, baş sağlığı dileme, avutma, kollamak gibi formüllerinde gerçekleştiğini öne sürer. Bu tür kalıp sözler anlam ve kullanım istisnasına göre konuşma dilinde birkaç işlevi yerine getirir. S.Bizakov ise kalıp sözleri “könil küy lebizderi” olarak adlandırır ve aşağıdaki gibi tanımlar: “Bir insanın mutluluk, mutsuzluk, başarı, başarısızlık, pişmanlık, üzüntü, nefret, sevinç, saygı ve sevgi gibi duyguları insanlar arası sözlü iletişimde yansıtan dil birliklerine duygu ifadeleri “könil küy lebizderi” deriz” (2010: 94). Sonra onları anlamlarına göre selamlaşma, vedalaşma, dualar, iyi dilekler, teşekkür etme, kutlama, özür dileme, baş sağlığı dileme, rica etme, birini desteklemek, utanmak ve birine acımak için kullanılan kalıp sözler olarak sınıflandırır. S. Bizakov’un görüş açısı farklı olmasına rağmen kalıp sözleri deyimlerin içinde değil ayrı bir dil birliği olarak görmesi, kalıp sözlerin dilbilimdeki kendine ait bir yere sahip olması konusunda umut vaadi eder.

Kazak dilbiliminde son yıllarda dil birliklerini etno linguistik, pragma linguistik, psiko linguistik, dil ve kültür açısından incelemek oldukça ilgi çekici gelmeye başladı. Bu konuda kalıp sözlerin selamlaşma, iyi ve kötü dilek gibi türleri inceleme konuları

arasında yer almış ve bazı tanımlamalar da görülmeye başlanmıştır. Mesela, J.İsmuratova iyi ve kötü dilek kalıp sözlerini aşağıdaki gibi tanımlar: “İyi ve kötü dilek kalıp sözlerinin söylenmesi öncelikle psikolojik duruma sahiptir. Ama bu arada insanın dili, medeni durumu, millet olarak oluşumu da çok önemlidir. İlk başta bu sözler insanın karşısındaki insana karşı duygusunu ifade etmekten doğmuştur. Duygular bazen sevimli, bazen sevimsiz olduğu için iyi ve kötü dileklerin kalıplaşmasına neden olur” (2014: 2). Bir başka görüşü savunan B.Maxanova kalıp sözleri “Ulus kültürünün hangisinde olursa olsun o ulusun gelenek göreneği, yaşam tarzı, medeniyeti korunur. Belli bir ulusun tarihinden, kültüründen, geleneğinden, yaşam tarzından bahseden dil birlikleri içinde deyimler, atasözleri, kalıp sözleri (etiket kommunikemder), bunun da içinde selamlaşma ve vedalaşma kalıp sözlerini sayabiliriz. Çünkü bu dil birlikleri bir ulusu ikinci bir ulustan ayırt eden, gelenek ve görenek istisnası gösterebilen birliklerdir” diye tanımlamaktadır (2017: 3).

Yapılan tanımlamalardan yola çıkarak, Kazak Türkçesindeki kalıp sözleri şöyle tanımlayabiliriz: Kalıp sözler deyimler gibi çok eskiden kalıplaşmış (o yüzden deyim olarak görülür) hafızada saklanan, çoğunlukla kelime grubu ve cümlelerden oluşan, insanlar arasındaki sözlü ilişkide kullanıma hazır bulunan, Kazak halkının medeniyetinden, gelenek göreneğinden, yaşam tarzından, sosyal durumundan haber veren iletişim sırasında ilişkinin sürmesini, devam etmesini, bitmesini sağlayan dil birlikleridir.

Kazak Türkçesindeki kalıp sözler deyimler sırasında yer almaya devam etmektedir. Çok az incelemeci kalıp sözleri deyimlerden ayırt edip tanımlamaya çabalamıştır. Ancak bu yöndeki çabaların kalıp sözlerin kapsamlı bir tanımını yapabildiklerini söylemek zordur. Bu eksikliği gidermek için kalıp sözlerle ilgili özellikleri ortaya koyan bir tanımlama yapılmaya çalışıldı.

2.2.4. Kalıp Sözlerin Özellikleri

Kalıp sözlerin temel özellikleri, kalıp sözlerin bir kişinin veya belirli bir toplumun kültürünü yansıtmaları; kalıp sözlerin bir kişi veya toplum hakkında bilgi sağlamaları; kalıp sözlerin aynı zamanda kelime veya cümle türlerinde yer alması; kalıp sözlerin nezaket göstermesi; kalıp sözlerin kalıplaşmış olarak bulunmasıdır.

Kalıp sözler, her insanın milli kültürünün bir parçasıdır. Biz, tez çalışmamızda kalıp sözlerin yapı, anlam ve işlev bakımından özelliklerine bakacağız.

2.2.4.1. Yapı Bakımından

Yapı özellikleri söz konusu olduğunda kalıplaşma yönünden kalıp sözlerin bir kısmı, tamamen donmuş, değiştirilemeyecek, kelime ekleme veya çıkarma yapılamayacak bir yapıya sahiptir. Mesela, *qayırlı keş!* “iyi akşamlar!”, *berekesin bersin!* “bereket versin!”, *dat taqsır!* “izin verin, söyleyeceklerim var!” gibi kalıp sözler aralarına başka bir kelime alamazlar. Çünkü tamamen kalıplaşmış seviyededirler. Fakat kalıp sözlerin bir kısmının çekirdek olarak kalıplaştığı da bellidir. Kazak Türkçesinde çekirdek olarak kalıplaşmış olan kalıp sözler kelimelerin biçimine dair ad çekim eklerinin değişebilmesi ve fiil çekim eklerinin değişebilmesi gibi değişikliklere uğramıştır. Mesela, Kazak Türkçesinde ad çekim eklerinin değişmesine uğrayan kalıp sözler şunlardır: *sälem jolda.* > *sälemimdi jolda* “selam söyle”; *qal qalay?* > *qalıñ qalay?* > *qaldarıñ qalay* > *qalıñız qalay?* > *qaldarıñız qalay?* “nasılsın”; *aman-esensiñ be?* > *aman-esensiñder me?* > *aman-esensiz be?* > *aman-esensizder me?* “sağlıklarınız iyi mi?”; *esensiñ be!* > *esensiñder me?* > *esensiz be!* > *esensizder me?* “sağlıklarınız iyi mi?”; *üy-işiñ aman-esen be?* > *üy-işiñiz aman-esen be?* “evdekiler nasıl?”; *jol bolsın!* > *joliñ bolsın!* > *joliñız bolsın!* “iyi yolculuklar”; *qayğıña ortaqpın.* > *qayğıñızğa ortaqpın.* “başın sağ olsun”; *tuvğan küniñmen!* > *tuvğan küniñizben!* “doğum günün kutlu olsun!”; *toy toyğa ulassın!* > *toylarıñ toyğa ulassın!* > *toylarıñız toyğa ulassın!* “düğününüz düğünle devam etsin!”; *merekeñmen!* > *merekeñizben!* > *merekeleriñmen!* > *merekeleriñizben!* “bayramınız kutlu olsun!” *täñir tileviñdi bersin!* > *täñir tileviñizdi bersin!* “tanrı dileklerini kabul etsin!”; *asıñ dämdi bolsın!* > *asıñız dämdi bolsın!* “afiyet olsun!”; *dastarqanıñ jaqsılıqqa ğana jayılsın!* > *dastarqandarıñ jaqsılıqqa ğana jayılsın!* > *dastarqanıñız jaqsılıqqa ğana jayılsın!* > *dastarqandarıñız jaqsılıqqa ğana jayılsın!* “sofranız bereketli olsun! / Allah sofranıza bereket versin!” vb.

Kazak Türkçesinde kalıp sözlerde fiil çekim eklerinin değişebilmesine aşağıdaki gibi pek çok örnek vermek mümkündür *aman ba!* > *amansiñ ba?* > *amansiñdar ma?* > *amansız ba?* > *amansızdar ma?* “merhaba!”; *ar ma!* > *armısıñ!* > *armısıñdar!* > *armısız!* > *armısızdar!* “merhaba!”; *sälemet pe?* > *sälemetsiñ be?* > *sälemetsiñder me?* > *sälemetsiz be?* > *sälemetsizder me?* “merhaba!”; *salamat pa?* > *salamatsiñ ba?* > *salamatsiñdar ma?* > *salamatsız ba?* > *salamatsızdar ma?* “merhaba!”; *sälem berdim!* > *sälem berdik!* “selam!”; *sälem ayt.* > *sälem aytıñız* “selam söyle!”; *qalaysiñ?* > *qalaysiñdar?* > *qalaysız?* > *qalaysızdar?* “nasılsın?”; *keşir.* > *keşiriñiz.* > *keşirersiñ.* > *keşirersiz* “afferedsin”; *qoş keldiñ* > *qoş keldiñiz.* “hoş geldin!”; *aman bol!* > *aman bolıñız!* “hoşça kal!”; *qoş sav bol!* > *qoş sav bolıñız!* > *qoş sav*

bolıñızdar! “hoşça kal!”; *avırma!* > *avırmañız!* “geçmiş olsun!”; *quttıqtaymun!* > *quttıqtaymız!* “tebrik ederim!”; *abay bol.* > *abay bolıñız.* “dikkatli ol.”; *abayla!* > *abaylañız!* “dikkat et!”; *bayqap jür.* > *bayqap jürıñız.* “dikkatli ol”.

Kazak Türkçesinde çekirdek bölümü kalıplaşmış olan kalıp sözler söz dizinine dair değişikliklere de izin verir. Mesela, kalıp sözlerdeki kelime ekleme ve çıkarmaya aşağıdaki gibi örnek verebiliriz:

jağdayñız jaqsı ma? > *qal-jağdayñız jaqsı ma?* “durumunuz nasıl?” (QTQT)

sälem ayt. > *sälem ayt salşı.* “selam söyle.” (QTQT)

sälemimdi jolda. > *sälem jolday salşı.* “selamımı ilet.” (QTQT)

at-kölik aman ba? > *at-kölik aman jettiñder me?* “yolculuk zorlukları çekmedek iyi geldiniz mi?” (QTQT)

tanısayıq. > *kel tanısıp qoyalıq.* > *keliñiz tanısıp qoyalıq.* “tanışalım.” (QTQT)

sizben tanısқанıma quvanıştımin. > *sizben tanısқанıma öte quvanıştımin!* > *sizben tanısқанım üşin özimdi öte baqıttı sanaymın.* “sizinle tanıştığıma memnun oldum.” (QTQT)

mümkın bolsa, > *mümkın dep tapsañız,* “mümkünse,” (QTQT)

ötinemin, > *ötinip suraymın.* “lütfen.” (QTQT)

ayıp bolmasa, > *ayıp-şamı bolmasa,* “ayıp değilse,” (FTN)

tük etpeydi. > *tük te etpeydi* “bir şey değil.” (QTQT)

bul mümkın emes. > *bulay boluvı mümkın emes.* “bu imkânsız.” (QTQT)

al jaqsı! > *al jaqsı, äzirşe.* “hadi hoşça kalın!” (QSE)

körıskenşe! > *körıskenşe kün jaqsı!* “görüşmek üzere!” (FTN)

aq jol! > *aq jol bolsın!* “ak yol!” (FS)

sabır et/iñiz! > *säl sabır saqta/ñız!* “sabredin!” (QTQT)

artınıñ qayırın bersin. > *Quday artınıñ qayırın bersin.* “ardı hayırlı olsun.” (QTQT)

topırağı torqa bolsın. > *topırağı torqa, imanı joldas bolsın.* “toprağı bol imanı yoldaş olsun.” (QTQT)

marqumniñ jasamağan jasın urpaqtarına bersin. > *marqumniñ jasamağan jasın, köre almağan qızığın artında qalğandarğa bersin.* “rahmetlinin yaşayamadığı yaşı nesline nasip etsin.” (QTQT)

marqumniñ mingeni pıraq, ustağanı şıraq bolsın. > *marqumniñ topırağı torqa bolsın.* “rahmetlinin bindiği kanatlı at olsun, tuttuğu ışık olsun.” (QTQT)

qabır azabınan saqtasın. > *tozaq otunan qabır azabınan saqtasın.* “Allah kabir azabı göstermesin.” (FS)

iymandı bolsın. > *iymanı kāmīl bolsın.* > *iymanı joldas bolsın.* “ımanı yoldaş olsun.” (QTQT)

bas aman bolsın! > *bas aman denin/iñiz sav bolsın!* “başın aman bedenin sağ olsun!” (QTQT)

quttıqtaymın! > *şın jürekten quttıqtaymın!* “kutlarım!” (QTQT)

Alla qabil qılsın! > *Alla niyetiñdi qabil qılsın!* “Allah kabul etsin!” (FS)

as bolsın! > *as dāmdi bolsın!* “afiyet olsun!” (QTQT)

dānnen alıñız! > *dānnen alıp otırıñız!* “yiyceklerden al!” (QTQT)

tamaq alıñız! > *tamaqтан alıp otırıñız!* “yemek yiyin!” (QTQT)

jep-işiniz! > *jep-işip otırıñız!* “yiyip içiniz!” ((QTQT)

keremet! > *netken keremet!* “harika!” (QTQT)

alğa! > *tek qana alğa!* “sadece ileri!” (QTQT)

Bunla beraber Kazak Türkçesinde kalıp sözler kelime değişiklerine de uğrayabilir. Mesela:

atıñ/iñiz kim? > *esimiñ/iñiz kim?* “adın /ismin ne?” (QTQT)

alğıs aytamın! > *alğısım şeksiz!* “teşekkür ederim!” (QTQT)

köp raqmet! > *köp-köp raqmet!* > *ülken raqmet!* > *muñ da bir raqmet!* “çok teşekkürler.” (QTQT)

şeksiz alğıs! > *muñ da bir alğıs!* “sonsuz teşekkürler!” (QTQT)

ayıp etpeñiz. > *ayıp körmeñiz.* “affedersiniz.” (FTN)

raqım etiñiz. > *ğafuv etiñiz.* “affedersiniz.” (QTQT)

men qarsımın. > *men kelispeymın.* “ben katılmıyorum. / ben karşıyım.” (QTQT)

munıñız bolmaydı. > *munıñız jaramaydı.* “böyle olmaz.” (QTQT)

joğarı şıq. > *joğarı öt.* “yukarı geç, otur.” (QTQT)

törlet. > *törge şıq.* > *törge otr.* “başköşeye geç.” (QTQT)

qadamdarıña/ızğa gül bitsin! > *qadamına (-ña, -ñızğa) nur javsın!* “ayaklarına sağlık! tam anlamı: adımlarını attığın her yer çiçeklensin!” (QTQT)

jeñisti künderde kezdeskenşe! > *quvanıştı künderde kezdeskenşe!* “zafer dolu / güzel günlerde görüşmek üzere!” (TP)

uvayımday berme/ñiz! > *qayğıra berme/ñiz!* “üzülme!” (QSE)

mundayda sabır kerek. > *mundayda şıdam kerek.* “böyle bir durumda sabır lazımdır. / böyle zamanlarda sabretmek gerek” (QTQT)

düniyeden ozdı > *düniye saldı.* > *o düniyege sapar şekti.* > *o düniyelik boldı.* “vefat etti. dünyayı terk etti. / bu dünyadan göçtü.” (MF)

- qaytpas saparğa attandı.* > *qaytpas saparğa ketti.* “dönülmez yola gitti.” (MF)
- janı şıqtı.* > *jan tapsırdı.* > *janı üzildi.* “ruhunu teslim etti. / öldü.” (MF)
- ajalı jetti.* > *ajalı keldi.* “eceli yetti / geldi. / öldü.” (MF)
- tuvmaq bar da ölmek bar.* > *tuvmaq bolğan soñ, ölmek parız.* “doğmak varsa ölmek de var. / doğan ölecek.” (QTQT)
- jaqsı eken.* > *äybät eken.* “iyi olmuş. / iyiymiş.” (QTQT)
- qup boladı.* > *qup kördik.* “baş üstüne!” (QTQT)
- qayıru birge bolsın.* > *qayıru uzaq bolsın.* “hayırı hepinize olsun. / herkese hayırı oluşsun.” (QTQT)
- ölimniñ artınan jaqsılıq bolsın.* > *beynetiñ, avır künniñ artı jaqsılıq bolsın.* “ölümün ardından iyilik olsun.” (QTQT)
- tağdırdıñ basqa salğanı.* > *tağdırdıñ jazuvı.* “alın yazısı. / kader.” (FS)
- janı jannatta bolsın.* > *janı peyişte bolsın.* > *janı jumaqtıñ törinde bolsın.* > *janı / nuri peyişte şalqısın.* “mekanı cennet olsun.” (FS)
- Quday artınıñ qayıruñ bersin.* > *Quday artınıñ jaqsılığın bersin.* “Allah kalanlara iyilik versin.” (QTQT)
- soñı uşıqsız bolsın.* > *aqırı uşıqsız bolsın.* “sonu iyi olsun.” (FS)
- avruvğa miñ da bir em bolsın.* > *avruvğa şıypa bersin.* “hastaya bin de bir şifa olsun. / hastaya şifa versin.” (QTQT)
- derke dava bersin.* > *dertiñizge şıpa bersin.* “derde derman versin.” (QTQT)
- tez savıǵıp ket/-iñiz!* > *tez jazılıp ket/iniz!* “Allah acil şifalar versin!” (QTQT)
- quttı bolsın!* > *qayırlı bolsın!* > *quttı-qayırlı bolsın!* “kutlu olsun!” (QTQT)
- mereke quttı bolsın!* > *jaña jul quttı bolsın!* > *navrız quttı bolsın!* “bayram kutlu olsun!” (QTQT)
- ayt qabil bolsın!* > *ayt quttı bolsın!* “bayramınız kutlu olsun!” (FS)
- qurban ayt qabil bolsın!* > *qurban ayt mübäräk bolsın!* > *ramazan mübäräk bolsın!* “kurban bayramınız mübarek olsun!” (FS)
- quran atsın!* > *quran ursın!* “kuran çarpsın!” (MF)
- nan atsın!* > *nan ursın!* “ekmek/nimet çarpsın!” (MF)
- Quday küvä.* > *Alla küvä.* “Allah şahit.” (QTQT)
- ras aytamın.* > *şın aytamın.* “gerçekten/gerçeği söylüyorum.” (QTQT)
- ant eteyin.* > *ant-suv işeyin.* “ant içiyorum/yemin ediyorum.” (MF)
- Alla buyırsa,* > *Alla jazsa,* > *Alla qalasa,* > *Alla näsip etse,* “Allah emrederse/buyurursa/ yazarsa. / Allah nasip ederse.” (MF)

Allağa tãvba! > *Allağa Őukir!* “Allaha Őukürler olsun!” (MF)

Allanıñ parmanı. > *Allanıñ jazuvı.* > *Allanıñ ãmiri.* “Allah’ın emri.” (MF)

aruvaq demesin! > *aruvaq jebesin!* > *aruvaq qoldasın!* “ruhlar yardım eylesin! / erenler, ermişler yardım etsinler.” (MF)

aruvaq demey gör! > *aruvaq jebey gör!* > *aruvaq jar bola gör!* “ey ruhlar yardım edin!” (QTQT)

tağdırdıñ jazuvı, > *tağdırdıñ buyrığı,* “Allah’ın buyruğı. / kader.” (MF)

ararıñ aşılsın! > *ındınıñ aşılsın!* “iştahın açılsın!” (QTQT)

sadağañ keteyin. > *sadağañ bolayın.* > “sadakan olayım” (MF)

sadağañ bolayın. > *quldığıñ bolayın.* > *qulıñ bolayın.* > *qurbanıñ bolayın.* “sadakan olayım” (MF)

alda (Alla) bayğus-ay! > *alda (Alla) beysara-ay!* “Allah, zavallı!” (QTQT)

avzına kelgenin ayttı > *avzına kelgenin sandıraqtadı.* “ağzına geleni söyledi.” (QTQT)

sündet qabil bolsın! > *balanıñ musulman bolğanı qabil bolsın!* “sünnetiniz kabul olsun!” (QTQT)

aq mol bolsın! > *süt mol bolsın!* “ak bol olsun! / süt ve süt ürünlerü bol olsun!” (FS)

iygiliğine kiy! > *iygiliğine usta!* > *iygiliğine jumsa!* > *iygiliğine qoldan!* “güle güle kullan / giy!” (QTQT)

atıñız bãygeli bolsın! > *atıñız mārtebeli bolsın!* “adınız yükselsin! , adımız yüce mevkilere yazılsın!” (FS)

Kazak Türkçesindeki kalıp sözlerin çekirdek bölümünde kelimelerin yer değıştirmesine de izin verilir. Mesela:

qıdır ata joldasıñ bolsın! > *joldasıñ qıdır ata bolsın!* “hızır ata yoldaşın olsun!” (QSE)

oñ saparın bersin! > *saparın oñ bersin!* “Allah seferini hayırlı etsin!” (QSE)

sağan raqmet! > *rraqmet sağan!* “sana teşekkürler.” (QTQT)

alğısım Şeksiz! > *Şeksiz alğıs!* “sonsuz teşekkürler!” (QTQT)

peyište nuri Őalqığay. > *nuri peyište Őalqığay.* “nuru cennette ıřısın.” (MF)

jarayıñ erim! > *erim jaradıñ!* “aferin yiğidim sana!” (QTQT)

Kalıp sözlerin bu özellikleri onları diğerk dil birliklerinden ayırt etmek için büyük bir önem taşıır.

Yapı bakımından kalıp sözler kelime, kelime grubu, cümle ve eksilteli cümle olarak sınıflandırılmıştır. Bununla beraber kalıp sözlerde kullanılan fiil kipleri de incelenmiştir. Bu bölümde ilk önce kalıp sözlerde kullanılan fiil kiplerinin sınıflandırılması, sonra kalıp sözlerin kelime grubu kuruluşu ve en sonunda kalıp

sözlerin cümle yapısı ele alınmıştır. Kelime olarak kullanılan kalıp sözler sayıca az olduğu için ayrı bir grup olarak ele alınmamıştır. Bazı kelimeler görünümüne göre kelime olmasına rağmen cümle olarak kullanılmaktadır.

2.2.4.1.1. Kalıp Sözlere Kullanılan Fiil Kipleri

Korkmaz kipi, “Fiil kök veya gövdesinin gösterdiği oluş ve kılışın zaman ve şahıs kavramlarına bağlı olarak ne şekilde yapıldığını veya olduğunu gösteren gramer kategorisi” olarak tanımlamış ve Türkçede kiplerin bildirme kipleri ve istek kipleri olarak ikiye ayrıldığını söylemiştir (2007b: 103). Bu tanımda kipin fiilin zamanına da vurgu yapan bir yapı olduğu görülmektedir. Ayrıca Korkmaz kipi, “Fiiller şekil, zaman ve şahsa bağlı bir yargıya dönüşebilmek için belirli anlatım kalıplarına girerler. İşte bu anlatım kalıplarına kip denir.” biçiminde de tanımlamaktadır (2007: 569). Muharrem Ergin fiil kiplerini, “Nesneler fiil kök veya gövdesi şekil eklerini alarak fiil şekilleri veya fiil kipleri dediğimiz gramer şekillerine girer” şeklinde tanımlar. (1977: 283). Seçil Hirik, Türkiye Türkçesindeki kiplerin tanımlamasını yaparak “İletişim sürecinde konuşurun sözcesinde yer alan kızgınlık, öfke, sevinç, üzüntü, pişmanlık, istek, emir, rica, tahmin, olasılık, şüphe, beklenti, emin olma, emin olamama, yeterlilik, yetersizlik gibi duygu durumlarının her birine kip denilmektedir” sonucuna varır. “Kazak Türkçesinde Zarf-Fiil Kökenli Kipleri” makale konusu ederek inceleyen Süleyman Efendioğlu, Kazak Türkçesindeki kipleri Basit kipler, Tasarlama kipleri ve Birleşik kipler olarak ele almıştır (2010: 2-6). Tezimizde Süleyman Efendioğlu’nun kipleri sınıflandırmasından yararlanarak Kazak Türkçesindeki kalıp sözleri kip bakımından sınıflandırmaya çalıştık. Bazı kalıp sözler makalede bulunmayan kiplerde de kullanıldığını gördük. Kazak Türkçesinde yer alan kalıp sözler tasarlama ve haber kiplerde önümüze çıkar.

2.2.4.1.1.1. Tasarlama Kipleri

2.2.4.1.1.1.1. Emir Kipi

2.2.4.1.1.1.1.1. I. Teklik Şahıs Emir Kipiyle Kullanılan Kalıp Sözlere

ant eteyin (MF, 61). “ant içiyorum/yemin ediyorum.”

ant-suv işeyin (MF, 61). “ant içiyorum.”

äke-şeşemdi körmey keteyin! (QTQT, 108). “anamı babamı görmek kısmet olmasın!”

bala-şağamniñ qızığın körmey keteyin! (QTQT, 108). “çoluk çocuğumun mürüvvetini görmeyeyim!”

kör bop qalayın! (MF, 61). “kör olayım!”
qul-ıñ bolayın. (MF, 61). “kölen olayım.”
qul-ıñız bolayın. (MF, 61). “köleniz olayım.”
quldıǵıñ bolayın. (MF, 61). “kölen olayım.”
qurbanıñ bolayın. (MF, 61). “kurban olayım.”
sadaǵañ keteyin. (MF, 61). “sadakan olayım.”
sadaǵañ bolayın. (MF, 61). “sadakan olayım.”
zeketiñ keteyin. (MF, 61). “zekâtın olayım.”
ölip keteyin! (MF, 61). “ölüp gideyim!”

2.2.4.1.1.1.2. II. Teklik Şahıs Emir Kipiyle Kullanılan Kalıp Sözlər

İyi Dilekler:

qosaǵıñmen qosa aǵar! (FS, 249). “bir yastıkta kocayın!”
ata-anaña meyrban bol! (AB, 64). “anne babana merhametli ol!”
baqıttı bol! (FS, 108). “mutlu olun!”
xalqıña qalavlı bol! (AB, 64). “halkının sevdiği ol!”
eliñe elevli bol! (AB, 64). “halkının saygılısı ol!”
qol ayaǵındı aman-esen bavırıña al! (QTQT, 124). “Allah, elini ayaǵına kavuştursun!”
köp jasa! (MF, 81). “çok yaşa!”
sav bol! (MF, 81). “sağ ol!”
iygiliǵıñe kiy! (QTQT, 122). “güle güle giy!”
iygiliǵıñe usta! (QTQT, 122). “güle güle kullan!”
iygiliǵıñe jumsa! (QTQT, 122). “güle güle kullan!”
iygiliǵıñe qoldan! (QTQT, 122). “güle güle kullan!”
qızıǵın kör! (FS, 116). “iyilik gör. / (bir şeyin/kişinin) iyiliğini gör.”
öziñ kiyip öziñ tozdır! (QTQT, 122). “sırtında paralansın! / güle güle giy!”
abıroylı bol! (FS, 35). “şöhretli ol!”
aǵayınǵa qadirli bol! (QTQT, 122). “yakınlarına saygılı ol!”
aqsaqal qarıya bol! (QTQT, 125). “aksakallı dede ol!”
[Alla, Quday] tildiniñ tilinen, közdiniñ közinen saqta! (FS, 359). “Allah’ım sen dilden, nazardan koru!”
Alla jar bola gör! (FS, 80). “ya Allah’ım, sen yardım et!”
[Alla, Quday] til-közden saqta! (FS, 359). “Allah nazardan sakla!”
aq Quday savapqa jaz! (FS, 87). “hak tanrı sevabını yaz!”

äkpiş⁶ ber täñir! (MF, 81). “ya rahim Allah!”

aruvaq demey gör! (QTQT, 122). “erenler / ermişler yardım edin!”

aruvaq jebey gör! (QTQT, 122). “erenler / ermişler yardım edin!”

Kötü Dilekler:

adıra qal! (FS, 47). “yok ol!”

adıram qal! (FS, 47). “yok, ol!”

kisiñ ölip, jılap qal! (FS, 233). “kocasız kalıp da ağla!”

belsiz qal! (QTQT, 106). “evlatsız kal!”

jemeseñ, jemtiğiñdi je [jer tiste]! (FS, 157). “yemiyorsan, cesedini ye!”

jemeseñ, jer tiste! (FS, 157). “yemiyorsan, dışın yere batsın!”

2.2.4.1.1.1.1.3. II. Çokluk Şahıs Emir Kipiyle Kullanılan Kalıp Sözler

İyi Dilekler:

aq samaylı, sarı tisti bolıñdar! (FS, 87). “aksakallı sarı dişli olun!”

bir jastıqta qartayıñdar! (FS, 109). “bir yastıkta kocayın!”

eki jaqqa da sıylı bolıñdar! (QTQT, 125). “her iki tarafa da saygılı olun!”

tatuv-tätti, baqtı ömir süriñder! (QTQT, 126). “barış içinde mutlu bir hayat geçirmek nasip olsun!”

ülgili otbası bolıñdar! (QTQT, 125). “herkese örnek olan bir aile olun!”

Bu emir kipiyle kullanılan kötü dilek yoktur.

2.2.4.1.1.1.1.4. III. Teklik Şahıs Emir Kipiyle Kullanılan Kalıp Sözler

İyi Dilekler:

at ustarıñ öziñe tartısın! (QTQT, 125). “at binen sana benzesin!”

bavı berik bolsın! (FS, 111). “bağı sağlam olsun!”

besikke salar köbeysin. (FS, 113). “beşikte yatanlar çoğalsın!”

biyik samğasın! (FS, 116). “yüksek makamlarda görelim!”

qadamı quttı bolsın! (FS, 236). “adımı kutlu olsun!”

balanıñ musılman bolğanı qabil bolsın! (QTQT, 125). “çocuğun sünneti kabul olsun!”

sündet qabil bolsın! (QTQT, 125). “sünnet kabul olsun!”

aytqanıñ ötip, atqanıñ jetip tursın! (FS, 91). “dediğin gerçekleşsin attığın ok yerine ulaşsın!”

⁶ Äkpiş: İnsan hapsirdiğinde çıkarılan sesin dilde yansımaları. Hapsirme anlamındadır.

aqpan soqsa ölmeytin, toqpan soqsa ölmeytin bolsın! (FS, 68). “evlendiğin kız, fırtına kopsa bile dayanıklı olsun!”

alğanıñ adal bolsın! (FS, 78). “evlendiğin kız sadık olsun!”

adalınan bersin! (FS, 36). “Allah helalinden versin!”

isiñ jüyeli, basıñ kiyeli bolsın! (FS, 383) “işin düzgün, başın kutsal olsun!”

qosağıñdı Quday [Alla] adalınan jarılqasın! (FS, 233). “eşini Allah yarlıgasın!”

oylağanıñ orındalsın. (MF, 67). “düşündüğün her şey gerçekleşsin!”

ağağa quvat bolsın, (AB, 31). “ağabeyine / ağana / abine güç olsun!”

anağa şuvaq bolsın! (AB, 31). “annesinin gözbebeği olsun!”

basına önerdiñ bağı qonsın! (AB, 31). “başına sanat bahtı konsun!”

eliniñ arı bolsın! (AB, 31). “milletin vicdanı olsun!”

jazday jamal bersin! (AB, 31). “Allah güzel yüz versin!”

qarday janar bersin! (AB, 31). “Allah kar gibi bakış versin!”

näzik jamı bolsın! (AB, 31). “kibar ruhu olsun!”

suñğıla oy bersin! (AB, 31). “Allah derin akıl versin!”

nemereleriñ jubanış äkelsin! (AB, 47). “torunların sakinlik getirsin!”

baq qonsın, Qıdır qonsın! (AB, 56). “talih kuşu konsun, Hızır gelsin!”

tavday talap bersin. (AB, 64). “Allah dağ gibi talep versin!”

barmaqtay baq bersin. (AB, 64). “Allah parmak kadar baht versin!”

barğan jeriñde bağıñ aşılsın! (FS, 110). “vardığın yerde bahtın açılsın!”

jumaq sözdı bolsın! (AB, 93). “cennet sözlü olsun!”

aralariñda tek qana tüsünüstük ornasın! (FS, 91). “aranızda sadece anlayış olsun!”

bosağañ berik bolsın! (FS, 115). “Yyuvanız sağlam olsun!”

bügingi neke qıyuv saltanattarıñ quttı bolsın! (QSE, 83). “nikâhınız kutlu olsun!”

bügingi zañdı nekeleriñ, üylenüv toylarıñ quttı bolsın! (QSE, 83). “bugünkü nikâhımız ve şöleniniz kutlu olsun!”

eki jas baqıttı bolsın! (QTQT, 125). “iki genç mutlu olsun!”

qosağıñ [jubıñ] ajıramasın! (FS, 249). “çiftler bölünmesin!”

qosağıñ jazılmasın! (QTQT, 125). “çiftler bölünmesin!”

mahabbattarıñ bayandı bolsın! (QTQT, 125). “aşkınız sabit olsun!”

toylarıñız quttı bolsın! (FS, 347). “töreniniz kutlu olsun!”

üyleriñde molşılıq pen bereke, baqıt pen şattıq, birlik pen intımaq bolsın! (QTQT, 125). “evinizde her zaman bolluk ve bereket, sevinç ve mutluluk, birlik ve ittifak olsun!”

- ayt⁷ qabil bolsın!* (FS, 96). “bayramınız mübarek olsun!”
- ayt⁸ quttı bolsın!* (FS, 96). “bayramınız kutlu olsun!”
- ayttıq⁹ sizden bolsın!* (QTQT, 124) “bayram hediyesi sizden olsun.”
- Ramazan mübäräk bolsın!*(QTQT, 124). “Ramazan mübarek olsun!”
- qurban ayt qabil bolsın!* (FS, 233). “kurban Bayramınız kutlu olsun! / kurbanınız kabul olsun!”
- qurban ayt mübäräk bolsın!* (FS, 233). “kurban Bayramınız mübarek olsun!”
- navruz quttı bolsın!* (QTQT, 124). “nevruz kutlu olsun!”
- qayda barsañ, jol bolsın!* (AB, 111). “nereye gidersen git, yolun açık olsun!”
- jaña jıl jaña baqıt äkelsin!* (QTQT, 124). “yeni yıl yeni mutluluklar getirsin!”
- qonısıñ öristi bolsın!* (AB, 124). “yuvan geniş olsun!”
- körgeñiñ şattıq toy bolsın!* (AB, 131). “gördüğün her şey düğün, şölen olsun!”
- aman-esen janiñ qalsın!* (QTQT, 124). “Allah bize canını sağ salim bağışlasın!”
- tüsiñdi tüs payğambarı jorısın¹⁰!* (FS, 354). “düşünü düş peygamberi yorsun!”
- adal tartqan asıñ дастарqanıñnan ketpesin!* (FS, 42). “tüm kalbinle sunduğun yemek sofrandan eksilmesin!”
- дастарqanıña bereke bersin!* (MF). “Allah sofraya bereket gelsin!”
- дастарқандарыñ jaqsılıqqa ğana jayılsın!* (FS). “sofranız sadece iyilikleri kutlamak için açılsın!”
- дастарqanıñ maylı bolsın!* (FS, 130). “sofran yağlı olsun!”
- ışken asıñ boyıña tarasın!* (QTQT, 123). “afiyet olsun!”
- ışken-jegeniñ boyıña qut bolsın!* (QTQT, 123). “afiyet olsun!”
- ışken-jegeniñ boyıña tarasın!* (QTQT, 123). “afiyet olsun!”
- qayırlı дастарқан bolsın!* (MF, 56). “hayırlı huzurlu sofralar olsun!”
- qoliñ dert körmesin!* (FS, 248). “ellerin dert görmesin!”
- дастарqanıñ mol bolsın!* (FS, 131). “sofranda bolluk olsun!”
- süt mol bolsın!* (FS, 383). “süt bol olsun!”
- astıñda tozsın!* (QTQT, 122). “araba alana söylenir. / altında eskisin! / kazasız belasız kullanın.”
- berekeli bolsın!* (FS, 109). “bereketli olsun!”
- ışı jañğa, sırtı malğa tolsın!* (MF, 91). “hayırlı olsun! / güle güle oturun!”

⁷ Ayt: Kazak Türçesinde Ramazan ve Kurban Bayramlarının adıdır.

⁸ Bkz. 6 dipnotta.

⁹ Ayttıq: Ramazan ve Kurban Bayramında alınan hediye adıdır.

¹⁰ İyi rüya görüldüğünde söylenir.

- qonis qutti bolsın!* (MF, 91). “hayırlı olsun! / güle güle oturun!”
- otav qutti bolsın!* (QTQT, 122). “hayırlı olsun! / güle güle oturun!”
- aytqanıñ aq bolsın!* (FS, 87). “söylediklerin hak olsun!”
- aq köñilñ¹¹ müldə ağarsın!* (FS, 79). “ak gönlün daha da ağarsın!”
- aytqanıñ kelsin, aytqanıñ aq bolsın!* (FS, 88). “söylediklerin gerçekleşsin, söylediklerin hak olsun!”
- aspanıñ aşıq bolsın!* (FS, 95). “gökyüzün açık olsun!”
- jaman közden avlaq [jıraq] etsin!* (FS, 149). “Allah, kötü gözlerden uzak eylesin!”
- janiña jamandıq bermesin!* (FS, 150). “canına kötülük vermesin!”
- kösegeñ kögersin!* (FS, 224). “muradına ersin!”
- läyim aytqanıñ kelsin!* (QTQT, 124). “her zaman söylediklerin gerçekleşsin!”
- mereyiñ össin!* (FS, 262). “itibarın artsın!”
- muratıñ qabil bolsın!* (FS, 263). “muradın kabul olsun!”
- niyetiñ qabil bolsın!* (FS, 269). “niyetini Allah kabul etsin!”
- örkeniñ össin!* (FS, 279). “filizin çoğalsın!”
- ömir jasıñ uzaq bolsın!* (QTQT, 124). “uzun ömürler dilerim!”
- töbeñe bult aynalmasın!* (QTQT, 123). “tepende bulut dönmesin!”
- aydar köbeysin!* (FS, 72). “sürün çoğalsın!”
- alar köbeysin!* (FS, 72). “alacağın çoğalsın!”
- atıñız bayingeli bolsın!* (FS, 83). “adınız başarılı olsun! / başarınız bol olsun!”
- atıñız märtebeli bolsın!* (FS, 86). “adınız şöhretli olsun!”
- atıñ tulpar, qusıñ suñqar bolsın!* (FS, 87). “adın uçan at olsun, kuşun yırtıcı kuş olsun!”
- bağar köbeysin!* (FS, 109). “sürün çoğalsın!”
- baylar köbeysin!* (FS, 114). “atların çoğalsın!”
- basar köbeysin!* (FS, 115). “basacaklar çoğalsın!”
- jeliñ¹² biyeli, köşiñ tüyeli bolsın!* (FS, 150). “jelin atlarla dolsun, göçün deveyle dolsun!”
- kögendiñ¹³ köbeysin!* (FS, 249). “kögenlerin çoğalsın!”
- qırqar¹⁴ köbeysin!* (FS, 249). “kırkarın çoğalsın!”
- qoyıñ egiz tapsın!* (FS, 238). “koyunlar ikiz doğursun!”
- mal bazarlı bolsın!* (FS, 259). “hayvanların pazarlı olsun!”

¹¹ “Aq”: sadakatin, masumiyetin, doğruluğun, temizliğin, paklığın simgesidir.

¹² “Jeli”:

¹³ “Kögen”: Koyunların yeni doğmuş olan kuzularını toplayan yer, ağır.

¹⁴ “Qırqar”: Koyun anlamındadır.

- malıñ töldi bolsın!* (FS, 259). “hayvanların çoğalsın!”
- mal bası mol bolsın!* (FS, 259). “hayvan başı çoğalsın!”
- maldıñ qunı köteriñki bolıp, tez ötsin!* (FS, 260). “hayvan’ın fiyatı yüksek olsun, çabuk satılsın!”
- savar köbeysin!* (FS, 345). “ineklerin çoğalsın!”
- soyğaniñ qulin bolsın, jegeniñ qazı¹⁵ bolsın!* (QTQT, 124). “kestiğin tay olsun, yediğin kazı olsun!”
- soğım şüygin bolsın!* (AB, 161). “hayvan kesimi / kesim bereketli olsun!”
- quvanışqa jelinsin!* (AB, 161). “iyi günlerde yenilsin!”
- soğımnan soğımğa jetkizsin!* (AB, 161). “Bir kesimden bir kesime sağ salım olalım!”
- soğimiñ şeldi bolsın!* (AB, 161). “kesim yağlı olsun!”
- bizge bergenniñ esesin bersin!* (AB, 162). “Allah bize verdiğinin katkâtını size versin!”
- qanjığa-ñ¹⁶ qan bolsın!* (FS, 235). “qanjığan kan olsun!”
- qanjığa-ñız¹⁷ qan bolsın!* (FS, 235). “qanjığanız kan olsun!”
- qanjığa-ñ¹⁸ quttı bolsın!* (QTQT, 122). “qanjığan kutlu olsun!”
- qanjığa-ñız¹⁹ quttı bolsın!* (QTQT, 122). “qanjığanız kutlu olsun!”
- qanjığa-ñ²⁰ maylansın!* (FS, 235). “qanjığan yağlansın / yağlı olsun!”
- qanjığa-ñız²¹ maylansın!* (FS, 235). “qanjığan yağlansın / yağlı olsun!”
- jaylaviñ baysaldı bolsın, ayğırıñ baytal-dı²² bolsın!* (QTQT, 124). “yaylan sakın olsun, ağırın baytallı olsun!”
- köş aman bolsın!* (FS, 233). “göç sağ salım geçsin!”
- köş baysaldı bolsın!* (FS, 233). “göç sakın olsun!”
- qonıs baysaldı bolsın!* (FS, 250). “yerleşiminiz sakın olsun!”
- qonıs jaylı bolsın!* (FS, 250). “yerleşiminiz rahat olsun!”
- otırğan orniñ orman bolsın!* (FS, 279). “kaldığınız yer orman olsun!”
- el jurıt aman bolsın!* (QTQT, 126). “halkımız sağ olsun!”
- tuvğan jerimniñ suvı tunıq bolsın!* (QTQT, 126). “doğduğum yerin suyu berrak olsun!”

¹⁵ “Qazı”: At etinden yapılan sucuktur.

¹⁶ “Qanjığa”: Eğerin terkisidir.

¹⁷ Bkz 16 dipnotta.

¹⁸ Bkz 16 dipnotta.

¹⁹ Bkz 16 dipnotta.

²⁰ Bkz 16 dipnotta.

²¹ Bkz 16 dipnotta.

²² “Baytal”: Dört yaşına giren yavrulamamsı atın dişisidir.

ulıñ uyadan uşsin, elin umıtpasın! (QTQT, 126). “oğlun yuvasından uçsun ama halkını unutmasın!”

[Alla, Quday] jol-iñan/iñızdan jarılqasın! (FS, 161). “Allah yolunu açık etsin!”

jortqanda joliñ/iñız bolsın! (FS, 162). “koştuğunda yolun açık olsun!”

joliñ dañğıl bolsın! (FS, 162). “yolun dümdüz olsun!”

joldasıñ/iñız qıdır bolsın! (QSE, 77). “yoldaşın hızır olsun!”

joritqanda joliñ bolsın, joldasıñ qıdır bolsın! (QSE, 77). “koştuğunda yolun açık olsun, yoldaşın Hızır olsun!”

qayırlı sapar bolsın! (FS, 235). “hayırlı yolculuklar!”

qıdır ata joldasıñ bolsın! (QSE, 77). “hızır ata yoldaşın olsun!”

qırıq şilten şılav-iñda jürsin! (QSE, 77). “kırk melek etrafında dolansın!”

qızır ävliye şılavıñda jürsin! (QSE, 78). “hızır evliya etrafında dolansın!”

oñ saparın bersin! (QSE, 76). “Allah seferini hayırlı etsin!”

oralım-iñ tez bolsın! (QSE, 77). “dönüşün tez olsun!”

oralım-iñız tez bolsın! (QSE, 77). “dönüşünüz tez olsun!”

sapar-iñ oñ bolsın! (QTQT, 122). “seferin hayırlı olsun!”

sapar-iñız oñ bolsın! (QTQT, 122). “seferiniz hayırlı olsun!”

[Alla, Quday] saparıñdı oñğarsın! (FS, 325). “Allah seferinde yardımcın olsun!”

eñbegiñ jemisti bolsın! (MF, 43). “verdiğin emek verimli olsun!”

eñbegiñ jansın! (MF, 43). “verdiğin emek helal olsun!”

dixan tışsın! (FS, 129). “verim çoğalsın!”

dixan darısın! (FS, 129). “verim çoğalsın!”

jaziñ javındı bolsın, bağıñ jemisti bolsın! (FS, 147). “yaz yağmurlu olsun, bağ meyveli olsun!”

qızıldarıñ²³ köbeysin! (FS, 250). “ziraat çoğalsın!”

qırman tolsın! (FS, 251). “harman dolsun!”

salar köbeysin! (FS, 324). “dikilecek şey çoğalsın!”

tüsım mol bolsın! (FS, 352). “verim bol olsun!”

savda küset²⁴ bolsın! (FTN, 221). “ticaret hayırlı olsun!”

savdañ quşat²⁵ bolsın! (QTQT, 124). “ticaretin hayırlı olsun!”

savdaña/iñızğa bereket bersin! (QTQT, 124). “ticaretinize Allah bereket versin!”

²³ “Qızıl”: buğday anlamındadır.

²⁴ Küset: çok, bol anlamındadır.

²⁵ Quşat: çok, bol anlamındadır.

savda bazarlı bolsın! (FS, 339). “ticaretiniz pazarlı olsun! / pazarınız bereketli olsun!”

savdañ jansın! (QTQT, 124). “ticaretin canlansın!”

otıñ öşpesin! (FS, 279). “ateşin sönmesin!”

oşağın sönbesin! (FS, 280). “ocağın sönmesin!”

şırağın sönbesin! (FS, 422). “ışığın sönmesin!”

qazanıñ qıysaymasın! (FS, 236). “kazanın yıkılmasın!”

qazan orta bolmasın! (FS, 236). “bolluk olsun!”

Alla [Quday] saqta/sın! (FS, 79). “Allah korusun!”

Alla [Quday] öziñ saqta/sın! (FS, 79). “Allah seni korusun!”

Alla [Quday] bäle-jaladan saqta/sın! (FS, 113). “Allah beladan kazadan korusun!”

Alla [Quday] esirkesin! (FS, 79). “Allah esirgesin.”

Alla jarılqasın! (FS, 79). “Allah iyilik versin!”

Alla [Quday] jar bolsın! (FS, 79). “Allah yardım etsin!”

Alla tağala jar bolsın! (FS, 79). “Allah yardımcın olsun!”

[Alla, Quday] tozaqtıñ otınan saqtasın! (FS, 357). “Allah cehennem ateşinden korusun!”

[Alla, Quday] şaytannıñ azğıruvınan saqtasın! (FS, 422). “Allah şeytanın fitnesinden korusun!”

täñiri jar bolsın! (FS, 351). “Allah yardımcı olsun!”

köz tiymesin! (MF, 51). “nazar/göz değmesin!”

til-köz tiymesin! (MF, 51). “dil göz değmesin!”

Alla sabır bersin. (FS, 79). “Allah sabır versin.”

ämin, perişteniñ qulağına şalınsın! (FS, 92). “âmin melekler duysunlar!”

ata-babañnıñ aruvağı qoldasın! (FS, 88). “ataların ruhları kollasın!”

aruvaq²⁶ demesin! (MF, 91). “ruhlar yardım eylesin!”

aruvaq²⁷ jebesin! (MF, 91). “ruhlar yardım eylesin!”

aruvaq²⁸ qoldasın! (MF, 91). “ruhlar yardım eylesin!”

täñir tileviñdi bersin! (FS, 354). “tanrı isteğini versin!”

aqırı jaqsılıq bolıp, qızıqqa ulassın. (FS, 87). “ardı iyilik olup sevince dönsün.”

turağı jumaqtan bolsın. (MF, 87). “durağı cennet olsun.”

²⁶ Aruvaq: “ruh”, “ervah”, “eren”.

²⁷ Bkz 25 dipnotta.

²⁸ Bkz 25 dipnotta.

uzaq saparı ulağattı bolsın. (FS, 482). “uzun yolculuğu iyi geçsin.”
avruvdiñ artı jeñil bolsın. (QTQT, 129). “hastanın iyileşmesi kolay olsun.”
avruvdiñ beti beri qarasın. (QTQT, 129). “Allah hastayı bize bağışlasın.”
avruvğa miñ da bir em bolsın. (QTQT, 129). “hastaya bin de bir şifa olsun.”
qadamdar-iñizğa gül bitsin! (QTQT, 121). “ayaklarınıza sağlık! / adımların nurlansın!”
qadamına-ña nur javsın! (QTQT, 121). “ayaklarına sağlık! / adımların nurlansın!”
qadam- i/ñ/iñiz quttı bolsın! (QTQT, 121). “adımınız kutlu olsun!”

Kötü Dilekler:

aqşa²⁹ betiñ tilinsin! (FS, 87). “ak yüzün kesilsin!”
aq³⁰ sütiñdi ay atсын! (FS, 87). “ak sütün kesilsin!”
anañniñ köri jansın! (FS, 83). “ananın kabri yansın!”
aruvaq atсын! (QTQT, 104). “ruhlar çarpsın!”
aruvaq ursın! (QTQT, 104). “ruhlar çarpsın!”
astıñnan suv şıqsın! (QTQT, 104). “altından su çıksın!”
bağıñ baylansın! (QTQT, 107). “bahtın bağlansın!”
qılğan jamandığın öziñe kelsin! (QTQT, 105). “yaptığın kötülüklerin kendine dönsün!”
qarañ öşsin! (FS, 236). “gölgen silinsin!”
[Alla] Qudaydan tapsın! (FS, 250). “Allah’ından bulsun!”
qara şaşın jayılsın! (FS, 235). “kara saçların omuzuna dökülsün!”
ananiñ aq süti³¹ ursın! (FS, 68). “ananın ak sütü çarpsın!”
başıñ davğa, janiñ javğa kalsın! (FS, 109). “başın davada, canın düşmanında kalsın!”
bavırı ezilsin! (FS, 111). “ciğerin ezilsin!”
bavırıña qurt tüssin! (FS, 111). “ciğerine kurt düşsün!”
beliñ üzilsin! (FS, 114). “evlatsız kalasın!”
jağıñ qarıssın! (FS, 148). “yanakların uyuşsun! / konuşamayasın!”
julınıñ üzilsin! (FS, 166). “omuriliğın kopsun!”
jüykeñ üzilsin! (QTQT, 109). “ensen kopsun!”
köziñ aqqır, köziñ aqsın! (QTQT, 105). “gözün aksın! / gözün kör olsun! / gözü çıkasica!”
qoliñ sinsin! (QTQT, 107). “elin kırılınsın!”

²⁹ “Aq”: sadakatin, masumiyetin, doğruluğun, temizliğin, paklığın simgesidir.

³⁰ Bkz 66 dipnotta.

³¹ Bkz 66 dipnotta.

ökpeñ ezilsin! (FS, 280). “akciğerin ezilsin!”
janiñ şıqsın! (FS, 146). “canın çıksın!”
aq³² ayranı/ñ tögilsin! (QTQT, 108). “ak ayranın dökülsün!”
nan ursın! (QTQT, 107). “ekmek çarpsın!”
ışken, jegeniñ as bolmasın! (FS, 487). “içtiğin, yediğin içine sinmesin!”
aymağıña el qonbasın! (QTQT, 106). “etrafında kimse kalmasın!”
avlıñdı jav şapsın! (QTQT, 105). “köyünü düşmanlar bassın!”

Bu emir kipiyle kullanılan kalıp sözler içinde en sık kullanılanları yeminlerdir.

quran atsın! (MF, 61). “kuran çarpsın!”
quran ursın! (MF, 61). “kuran çarpsın!”
nan atsın! (MF, 61). “ekmek/nimet çarpsın!”
nan ursın! (MF, 61). “ekmek/nimet çarpsın!”
qolım sinsın. (QTQT, 108). “elim kopsun.”
tilim kesilsin. (QTQT, 108). “dilim kurusun.”

2.2.4.1.1.1.2. İstek Kipi

2.2.4.1.1.1.2.1. I. Çokluk Şahıs İstek Kipiyle Kullanılan Kalıp Söz

qıyamet qayımda joliğisayıq. (QTQT, 127). “Allah öbür dünyada görüşmeyi nasip etsin.”

2.2.4.1.1.1.2.2. -Gİr Ekiyle Yapılan İstek Kipiyle Kullanılan Kalıp Sözler

Bu kalıp sözler genellikle istek anlamı ağırlıklıdır. Fakat iyi dileklerden çok kötü dileklerde – Gİr ekinin kullanıldığı görülmektedir. Akbaba, bu ekin Nogay Türkçesinde dua ve beddualarda 3. teklik ve çokluk şahıslarda kullanıldığını belirtir (2008: 161-169).

İyi Dilekler:

jolıñ bolğır! (FS, 160). “yolun açık ola!”
miñ jasağır! (MF, 73). “bin yaşa!”
miñ bolğır! (QTQT, 124). “bin yaşa!”

³² “Aq” Kazakçada “тәрт түлік/төрт түлік” tabir edilen koyun, sığır, at ve deve sütünden yapılan yoğurt, kurut, peynir, tereyağı, kımız, ayran, şubat/kımıran (ekşitilmiş deve sütü) gibi hayvani gıdaların umumi adıdır. Yirminci yüzyıla kadar büyük ölçüde göçebe yaşayan Kazakların hayatında hayvani gıdaların bilhassa süttten yapılan gıdaların çok büyük önemi vardır. Dolayısıyla Kazaklar “aq” diye adlandırdıkları bu gıdalara karşı ayrı bir hürmet gösterirler. Mesela sütü dökmek ve israf etmek, süt sağılan kapla su taşımak, süt kabını akarsuda yıkamak, sütü yakmak veya ateşe dökmek yasaktır (Özdemir, 2015: 156).

Kötü Dilekler:

- ädire qalğır!* (FS, 47). “yok ol!”
- ädirem qalğır!* (FS, 47). “yok ola!”
- alğanıñ buyırmağır!* (FS, 77). “sevdiğine ulaşamayasın!”
- alqımı isip, altı ay jatqır!* (FS, 77). “boğazın şişip altı ay yatakta kalasın!”
- alğanıñ jelkeñnen şıqqır!* (FS, 77). “sahip olduğun her şey boğazından gelsin!”
- armanda ketkir!* (FS, 93). “hayalin gerçekleşmesin!”
- aruvaq atqır!* (FS, 96). “ruhlar vura!”
- artıñda belgi qalmağır!* (QTQT, 104). “soysuz kalasın!”
- artında qalğır!* (QTQT, 104). “çocuklarının ölümünü gör!”
- balşıqqa batqır!* (FS, 109). “çamura bata kalasın!”
- bas közsüz bolğır!* (FS, 109). “kimsesiz kal!”
- esiñnen adasqır!* (QTQT, 105). “hafızanı kaybedesin!”
- jamandıq kelgir!* (QTQT, 105). “kötülüğe uğrayasın!”
- jarığı sönip, qızığı bitkir!* (FS, 151). “ışığı sönüp merakı bitsin!”
- keselge uşırağır!* (QTQT, 106). “kötülüğe uğrayasın!”
- kömüsüz qalğır!* (FS, 233). “gömülmeden kalasın!”
- kül-talqan bolğır!* (QTQT). “paramparça olasın!”
- qorlanğır!* (QTQT, 104). “zorluk çekesin!”
- qur alaqañ qalğır!* (FS, 250). “hiçbir şeysiz kalasın!”
- sıbağañnan ayırılğır!* (QTQT, 106). “payını kaybedesin!”
- tabandap qalğır!* (QTQT, 106). “adım atamayasın!”
- tabanıñdı şapqır!* (QTQT, 106). “yolunu şaşirasın!”
- tileviñ qurğır!* (FS, 461). “dileğın boşa çıksın!”
- zavaliñ Qudaydan bolğır!* (FS, 521). “cezan Allah’tan ola!”
- urpaqsız ötkir!* (QTQT, 104). “çocuk sevmek nasip olmasın!”
- ülesiñnen qur qalğır!* (QTQT, 104). “payını kaybedesin!”
- kökala³³ kelgir!* (FS, 233). “kökala hastalığına uğrayasın!”
- köktey qatqır!* (FS, 233). “genç ölesin!”
- qırğın kelgir!* (FS, 250). “kırılasın!”
- qırşınıñnan qıyılğır!* (FS, 250). “gençken ölesin!”

³³ “Kökala”: çocuklarda oluşan bir hastalık ismidir.

- tartpay qalğır!* (FS, 350). “benzemeyip kalasın!”
- tılıne şoq tüşkir!* (FS, 371). “diline köz düşesi!”
- tura joldan tayğanğa kez bolğır!* (FS, 383). “kötü yolda yürüyen birine rastla!”
- jalğızdariñnan jayrağır!* (QTQT, 108). “tek çocuğunun ölümünü göresin!”
- şañırağıñ ortasına tüşkir!* (QTQT, 108). “evin yıkılsın!”
- üyiñ janğır!* (QTQT, 108). “evin yansın!”
- ayağıñ sınğır!* (FS, 85). “ayağı kırılması!”
- avuzdıñ azabın tartqır!* (QTQT, 107). “dilinin derdini / belasını çekesin!”
- avziñnan as ketip, bariñnan ayrılğır!* (QTQT, 107). “ağzından lokman gitsin, her şeyini kaybedesin!”
- avziña qum quylğır!* (QTQT, 107). “ağzına kum dökülsün!”
- avziñ appaq bolğır!* (QTQT, 107). “ağzı ak olasın!”
- avzı-basiñ qan jalağır!* (QTQT, 107). “ağzına başına kan dökülsün!”
- avziñnan qağınğır!* (QTQT, 107). “ağzından yemek gitsin!”
- bavırıñ tilingir!* (FS, 111). “bağrı dilinesice!”
- belsiz qalğır!* (QTQT, 106). “nesilsiz/evlatsız kalasıca!”
- betiñ tilingir!* (FS, 107). “yüzün dilinsin!”
- işiñ kepkir!* (FS, 523). “karnın şişsin!”
- jağıñ qarısqır!* (FS, 148). “yanakların uyuşsun!”
- julınıñ üzilgir!* (FS, 166). “omuriliğın kopsun!”
- jüykeñ üzilgir!* (QTQT, 109). “ensen kopsun!”
- moyniñ üzilgir!* (FS, 262). “boynun kopsun!”
- qan javğır!* (FS, 235). “üstüne kan yağsın!”
- qoliñ sınğır!* (QTQT, 107). “elin kırılsın!”
- qu tizeñdi quşaqtap qalğır!* (QTQT, 105). “tek başına kalasın!”
- ökpeñ ezilgir!* (FS, 280). “akciğerin ezilsin!”
- atav kerendi³⁴ işkir!* (FS, 97). “son suyunu içesin!”
- düniye salıp, kebin kiygir.* (FS, 131). “ölümünü görelim!”
- jer quvanişındı körgir!* (FS, 159). “mutluluğunu toprak göresice!”
- köriñde ökirgir!* (FS, 216). “kabrinde bağırasın!”
- kelmeske ketkir!* (QTQT, 107). “ölesin!”
- qara jamılğır!* (FS, 235). “kara örtünesin!”

³⁴ “Atav kere”: ölmek üzere olan insanın içtiği son suyu veya yediği son yemeğidir.

maqsatına jetpey ölip ketkir! (QTQT, 104). “amacına ulaşmadan ölesin!”
ölim kelgir! (QTQT, 108). “ölesice! / geberesice!”
şıbın janiñ şıkkır! (FS, 521). “sinek kadar canın çıkasın!”
azabın tartqır! (QTQT, 108). “hasret çekesin!”
aza şekkir! (QTQT, 108). “hasret çekesin!”
azalı bolğır! (QTQT, 108). “hasret çekesin!”
beynet körgir! (QTQT, 108). “zorluk çekesin!”
küyine qayğırğır! (QTQT, 104). “hasret çekesin!”
qasiret şekkir! (QTQT, 104). “hasret çekesin!”
muñayğır! (QTQT, 105). “üzülesin!”
qattı küyzelip, jutap qalğır! (QTQT, 107). “üzüntüye uğrayasın!”
aq taban bolğır! (FS, 87). “sürüm sürüm sürünesin!”
aydavda ketkir! (QTQT, 106). “sürülesin!”
jer avıp ketkir! (QTQT, 108). “sürülesin!”
özge jaqqa bosıp, tentirep ketkir! (QTQT, 108). “yabancı ülkede sürünesin!”

2.2.4.1.1.1.2.3. “Kıl-” Yardımcı Fiiliyle Yapılan İstek Kipiyle Kullanılan Kalıp Sözcükler

baq-dävletin avmas qıl! (AB, 123). “bahtını da rızkını da başkasına verme!”
jarılqağanmen jalğas qıl! (AB, 123). “ettiğin iyiliğe devam et!”
ala avızdı alas³⁵ qıl! (AB, 123). “karşı çıkanları alaş et! / birlikte olmayanları uzak eyle!”
qorğanğannan qalıs qıl! (AB, 123). “korunanlardan belayı uzak et”
murattarın asıl qıl! (AB, 123). “muratlarını gerçekleştir!”

2.2.4.1.1.1.2.4. “Et-” Yardımcı Fiiliyle Yapılan İstek Kipiyle Kullanılan Kalıp Sözcükler

ğumır jasın uzaq et! (AB, 154). “ömrünü uzun et!”
urpaqtarın asıl et! (AB, 154). “neslini asil et!”
käsibin – adal käsip et! (AB, 154). “mesleğini helal et!”
etken niyetin qabil et! (AB, 154). “yaptığı iyilikleri kabul et!”
mal-jandarın aman et! (AB, 154). “malını, canını sağlam et!”

³⁵ “Alas”: Ateş anlamına gelir. “Alas alas” eskiden ateşe tapınmaktan kalan bir inanç, gelenektir.

jarılqa, Alla, qabil et! (AB, 124). “iyiliğini ver Allah’ım, dileklerimi kabul et!”

jarılqavdıñ qamın et! (AB, 124). “iyilik yapılmasını emret!”

2.2.4.1.1.2. Haber Kipleri

2.2.4.1.1.2.1. Geniş Zaman Kipleri

2.2.4.1.1.2.1.1. I. Teklik Şahıs Geniş Zaman Kipiyle Kullanılan Kalıp Sözcükler

sizderge zor densavlıq, aşuq aspan, möldir mahabbat tileymin! (QTQT, 126). “size sağlık, tertemiz aşk dilerim, önünüz açık olsun!”

2.2.4.1.1.2.1.2. -Gay Ekiyle Yapılan Geniş Zaman Ekiyle Kullanılan Kalıp Sözcükler

peyişte nuri şalqıǵay. (MF, 87). “nuru cennette ışısın.”

jaǵıñ tüspey jamandıq körmegey. (FS, 147). “Allah, yaşlanıncaya kadar zorluk çektirmesin.”

2.2.4.1.1.2.2. I. Tekil Şahıs Şimdiki Zaman Kipiyle Kullanılan Kalıp Sözcükler

öllähiy-bilähiy [deymin]. (QTQT, 108). “vallahı billahi.”

olda-bilda. (MF, 61). “vallahı billahi.”

ras aytamın. (QTQT, 108). “doğru söylüyorum.”

şın aytamın. (QTQT, 108). “gerçekten/gerçeği söylüyorum.”

2.2.4.1.1.2.3. Görülen Geçmiş Zaman Kipiyle Kullanılan Kalıp Sözcükler

aq sütün kökke savdı³⁶! (FS, 87). “ak sütünü gökyüzüne sıçrattı!”

2.2.4.1.1.2.1.2.4. -GAn Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipiyle Kullanılan Kalıp Sözcükleri

anturǵan! (FS, 86). “seni ettiğin yemin çarpsın!”

ant atqan! (MF, 78). “seni ettiğin yemin çarpsın!”

ant soqqan! (MF, 78). “seni ettiğin yemin çarpsın!”

³⁶ “Ak sütünü gökyüzüne sıçrattı” kalıp sözü bir annenin evladına beddua ettiğini anlatmak için konuşucu tarafından söylenir.

2.2.4.1.2. Kelime Grubu Kuruluşundaki Kalıp Sözler

Kalıp sözler genellikle cümleden oluşmaktadır. Fakat Kazak Türkçesinde az da olsa kelime gruplarıyla kurulan kalıp sözler de vardır. Bunlar, aşağıda sırasıyla gösterilecektir. “Kelime grubu birden fazla kelimeyi içine alan, yapısında ve manasında bir bütünlük bulunan, dilde bir bütün olarak muamele gören bir dil birliğidir” (Ergin, 1977: 360).

2.2.4.1.2.1. İsim Tamlaması

İsim Tamlamaları, “Bir isim unsurunun, iyelik sistemi içinde bir başka isim unsuruyla kurduğu kelime grubudur. İsim tamlamasında birinci unsur, ikinci unsura ilgi hali ekiyle bağlanır. Bu hal, zamirlerde ekli, isimlerde ise ekli veya eksizdir. Tamlamanın ikinci unsuru daima iyelik eki taşır” (Karahan, 1991: 5).

Belirli İsim Tamlaması: “Birinci unsuru ilgi hali eki taşıyan isim tamlaması “belirli isim tamlamasıdır” (Karahan, 1991: 6).

I tekil şahıs iyelik ekiyle kullanılan belirli isim tamlaması: Bu isim tamlamalarında ilgi hal ekli tamlayan kısmı genellikle kullanılmamaktadır.

aqquvım (QSE, 48). “akkuğum”

aq³⁷ botam (QSE, 55). “ak yavrum”

aq erkem (QSE, 38). “ak nazlım”

aq taylağım (QSE, 55). “ak yavrum”

altınım (QSE, 38). “altınım”

ayım (QSE, 38). “ayım”

balapan-ım (QSE, 48). “civcivim”

bota-m³⁸ (QSE, 55). “yavrum”

botaqan-ım (QSE, 55). “yavrum”

botajan-ım (QSE, 55) “yavrum”

bota-ş-ım (QSE, 55). “yavrum”

erke-m (QSE, 38). “nazlım”

erke-tay-ım (QSE, 38). “nazlım”

jan-ım (QSE, 38). “canım”

japalağ-ım (QSE, 48). “baykuşum”

jarıq düniye-m (QSE, 38). “aydınım / nurum”

³⁷ Aq: “temiz”, “saf” anlamındadır.

³⁸ Botam: Gözleri deve yavrusunun gözlerine benzeyen çocukları nazlandırmak için söylenir.

- jarıǵ-ım* (QSE, 38). “ışıǵım”
- jarqın-ım* (QSE, 38). “parlaǵım”
- jetimeg-im-ay!* (QTQT, 100). “ah, öksüzüm!”
- juldız-ım* (QSE, 55). “yıldızım”
- kögerşin-im* (QSE, 48). “güvercinim”
- kün-im* (QSE, 55). “güneşim”
- qalqa-jan-ım* (QSE, 38). “nazlı canım”
- qalqa-m* (QSE, 38). “nazlım”
- qalqa-ş-ım* (QSE, 38). “nazlım”
- qaraǵ-ım* (QSE, 38). “gözbebeğim”
- qaraşıǵ-ım* (QSE, 38). “gözbebeğim”
- qarǵa-m* (QSE, 48). “kargam”
- qarǵa-tay-ım* (QSE, 48) “kargacıǵım”
- qarǵa-ş-ım* (QSE, 48). “kargacıǵım”
- qarlıǵaş-ım* (QSE, 48). “kırlangıcım”
- qımbat-tı-m* (QSE, 38). “değerlim”
- qoz-ım* (QSE, 55). “kuzum”
- qoñır qoz-ım* (QSE, 55). “esmer kuzum”
- qoñır qulın-ım* (QSE, 55). “esmer kuluncuǵım”
- qoşa-qan-ım* (QSE, 55). “kuzucuǵım”
- qulın-ım* (QSE, 55). “kulunum”
- qulın-şaǵ-ım* (QSE, 55). “kuluncuǵım”
- qulın-tay-ım* (QSE, 55). “kuluncuǵım”
- müsapir-im-ay!* (QTQT, 100). “ah, zavallım!”
- sävle-m* (QSE, 38). “şulem”
- sorı qalıñ beybaǵ-im-ay!* (QTQT, 100). “ah, zavallım!”
- taylaǵ-ım* (QSE, 55). “yavrum”
- torǵay-ım* (QSE, 48). “serçem”

III tekil şahıs iyelik ekiyle kullanılan belirli isim tamlaması: Bu isim tamlamalarında ilgi hal ekli tamlayan kısmı genellikle kullanılmamaktadır.

- aǵası* (QSE, 34). “aǵası/abisi”
- atası* (QSE, 34). “dedesi”
- äjesi* (QSE, 34). “anası”
- äpkesi* (QSE, 34). “ablası”

köke-si (QSE, 34). “abisi/ablası”

otağa-sı (QSE, 34). “babası”

Tamlayanı da tamlananı da kullanılan belirtili isim tamlamaları daha az sayıda kullanılmaktadır.

Allanıñ jazğan parmanı. (MF, 117). “Allah’ın yazdığı kederidir.”

Allanıñ [Qudaydıñ] parmanı. (MF, 117). “Allah’ın emri.”

Allanıñ [Qudaydıñ] jazuvı. (MF, 117). “Allah’ın yazısı.”

Allanıñ [Qudaydıñ] ämiri. (FS, 78). “Allah’ın emri.”

Qudaydıñ quttı küni. (QTQT, 111). “her gün. / Allah’ın her günü”

tağdırd-ıñ jazuv-ı. (MF, 117). “kaderin yazısı.”

tağdır-diñ buyrıǵ-ı. (FS, 351). “kaderin nasibi.”

tağdır-diñ başka salǵan-ı. (FS, 351). “kaderin alınımıza yazdığı.”

Belirsiz İsim Tamlaması: “Birinci unsurunda ilgi hali eki bulunmayan isim tamlaması “belirsiz isim tamlaması”dır” (Karahana, 1991: 6).

aqsarbas Qudayı! (FS, 68). “aqsarbas Tanrısı!”

Kalıp sözlerde belirsiz isim tamlaması yapısı çok kullanılmamıştır.

2.2.4.1.2.2. Sıfat Tamlaması

Sıfat Tamlaması, “Bir isim unsurunun, bir sıfat unsuruyla nitelendiği kelime grubudur. Sıfat tamlamasında ana unsur isimdir, sonda bulunur. Sıfat yardımcı unsurdur; ismin önünde yer alarak ismi nitelik bakımından tamamlar. Yani sıfat tamlayan, isim tamlanan unsurdur” (Karahana, 1991: 8).

aq³⁹ jol! (FS, 32). “ak yol! / yolun açık olsun!”

qayırlı keş! (FS, 234). “iyi akşamlar!”

qayırlı kün! (FS, 236). “iyi günler!”

qayırlı sapar! (QSE, 77). “hayırlı yolculuklar!”

qayırlı tañ! (FS, 239). “günaydın!”

qayırlı tün! (FS, 240). “iyi geceler!”

köp raqmet! (QTQT, 96). “çok teşekkürler.”

köp-köp raqmet! (QTQT, 96). “çok çok teşekkürler!”

nar tävekel! (MF, 117). “haydi bismillah!”

³⁹ “Aq” temizlik simgesidir. Yolculuk zorunluksuz, hastaliksız, sıkıntısız geçsin anlamındadır.

netken keremet! (QTQT, 101). “ne kadar harika!”
oñ sapar! (QSE, 75). “hayırlı sefer!”
sät sapar! (FS, 233). “hayırlı yolculuklar!”
şeksiz alğıs! (QTQT, 96). “sonsuz teşekkürler!”
tek qana alğa! (QTQT, 101). “sadece ileri!”
tuvra joldan tayğan adam (QTQT, 102). “doğru yoldan çıkan kişi”
ülken raqmet! (QTQT, 96). “çok teşekkürler!”

2.2.4.1.2.3. Sıfat-Fiil Grubu

Bu grup, “Bir sıfat-fiil ile bu sıfat fiile bağlı unsur veya unsurlardan kurulan kelime grubudur. Grubun ana unsuru sıfat fiildir, sonra bulunur” (Karahana,1991: 14).

aqlı alqımınan aspağan. (QTQT, 102). “akılsız.”
aqtan bezgen. (QTQT, 102). “kara niyetli.”
anturğan! (FS, 86). “seni ettiğin yemin çarpsın!”
avzına Quday kirmegen. (QTQT, 102). “ağzında Allah yok.”
aytqanım aytqan! (QTQT, 98). “dediğim dedik.”
sorı arılmağan-ay! (QTQT, 100). “ah, zavallım!”
sorı qaynağan-ay! (QTQT, 100). “ah, zavallım!”

2.2.4.1.2.4. Zarf-Fiil Grubu

“Bir zarf fiil ile bu zarf fiile bağlı unsur veya unsurlardan kurulan kelime grubudur. Grubun ana unsuru zarf fiildir” (Karahana,1991: 15).

avzı-murnı qıysaymay... (QTQT, 102). “ağzı burnu eğilmeden...”
kelesi kezdeskenşe! (QSE, 77). “görüşmek üzere!”

2.2.4.1.2.5. İkileme (Tekrarlama Grubu)

“Bir nesneyi, bir hareketi karşılamak üzere eş görevli iki kelimenin meydana getirdiği kelime grubudur. Grupta yer alan kelimeler arasında şekil ve anlamca bir ilişki vardır” (Karahana,1991: 19). Tekrarlar bir yandan anlamı kuvvetlendirirken diğer yandan nesne ve harekete çokluk, devamlılık ve birliktelik anlamı katarlar.

Kazak Türkçesindeki kalıp sözlerde iki tane örneğine rastladık.

öllähiy-bilähiy. (QTQT, 108). “vallahı billahı.”

olda-bilda. (MF, 61). “vallahı billahı.”

2.2.4.1.2.6. Edat Grubu

“Bir isim unsuru ile bir çekim edatından kurulan kelime grubudur” (Karahana,1991: 21).

Alla razılığı için, (MF, 117). “Allah rızası için,”

Quday için, (MF, 61). “Allah aşkına,”

2.2.4.1.2.7. Ünlem Grubu

Ünlem grubu, “Bir ünlem edatı ile bir isim unsurundan kurulan kelime grubudur” (Karahana, 1991: 27). Ünlem gruplarında ünlem edatı başta, isim unsuru sonra bulunur. Bu kelime grubunda edat ve isim eksiz birleşir.

ay, älevmet, jarandar! (QTQT, 101). “ah, millet, aferin size!”

äp, bärekelde! (QTQT, 101). “ah, aferin size!”

oy arıstanım-ay! (QTQT, 101). “vay arslanım vay!”

oy, jolbarısım-ay! (QTQT, 101). “vay parsım vay!”

uva, batırım! (QTQT, 101). “vay, bahadırım!”

uvay, sabaz! (QTQT, 101). “vay, yiğit!”

2.2.4.1.2.8. Birleşik Fiil Grubu

Birleşik fiil grupları, “Bir hareketi karşılamak üzere bir arada bulunan kelimeler topluluğudur. Türkçede üç tip birleşik fiil vardır. “Birincisi bir isim unsuru ile bir yardımcı fiilden kurulan birleşik fiiller; ikincisi bir fiil unsuru ile bir yardımcı fiilden kurulan birleşik fiiller; üçüncüsü de anlamca kaynaşmış birleşik fiillerdir” (Karahana,1991: 30-34).

Fiil + Fiil Yapısında Olanlar

aynalıp keteyin. (QSE, 56). “aferin sana.”

aynalıp qana keteyin. (QSE, 56). “aferin.”

ötinip suray-mın. (QTQT, 97). “arz ederim.”

ötinip suray-mız. (QTQT, 97). “arz ederiz.”

İsim + Fiil Yapısında Olanlar

baqıttı bol (-iñdar)! (FS, 108). “mutlu olun!”

quttı bolsın! (QTQT, 124). “kutlu olsun!”

abay bol! (QTQT, 98). “dikkatli ol!”

nazar avdar. (QTQT, 99). “bakın.”

uyat boladı. (QTQT, 99). “ayıp olur.”

2.2.4.1.2.9. Kısaltma Grubu

“Kelime grupları ve cümlelerden yıpranma ve kalıplaşma yoluyla ortaya çıkan gruplardır. Bu gruplar genellikle isim fiil, sıfat fiil ve zarf fiil gruplarından kısaltılmış ve bunların bir kısmı kalıplaşmıştır” (Karahan,1991: 35). Bu gruplarda ortak olan özellik, iki isim unsurundan meydana gelen gruplar olmaları ve vurgunun ikinci unsur üzerinde olmasıdır.

Allağa [Qudayğa] maqul! (MF, 117). “Allah bilir!”

Allağa [Qudayğa] tävba! (MF, 117). “Allah’a şükürler olsun!”

Allağa [Qudayğa] şükir! (FS, 80). “Allah’a şükür!”

Allağa [Qudayğa] tävekel! (FS, 81). “Allah’a ısmarladık!”

ıske sät! (FS, 43). “kolay gelsin!”

jaña jıl-iñmen! (QTQT, 123). “yeni yılın kutlu olsun!”

jaña jıl-iñizben! (QTQT, 123). “yeni yılınız kutlu olsun!”

muñ da bir algıs! (QTQT, 96). “sonsuz teşekkürler!”

muñ da bir raqmet! (QTQT, 96). “sonsuz teşekkürler!”

merekeñmen! (QSE, 83). “bayramın kutlu olsun!”

mereke-ñizben! (QSE, 83). “bayramınız kutlu olsun!”

täñirge tävekel! (MF, 117). “tanrıya emanet!”

tuvğan kün-iñmen! (QSE, 83). “doğum günün kutlu olsun!”

tuvğan kün-iñizben! (QSE, 83). “doğum gününüz kutlu olsun!”

2.2.4.1.3. Cümle Kuruluşundaki Kalıp Sözcükler

2.2.4.1.3.1. Cümle Yapılarına Göre Kalıp Sözcükler

“Cümle bir fikri, bir düşünceyi, bir hareketi, bir duyguyu, bir hadiseyi tam olarak bir hüküm halinde ifade eden kelime grubudur. Bundan önce gördüğümüz kelime grupları belirtme grupları idi. Cümle ise bir hüküm grubu ‘dur’ diyerek Muharrem Ergin cümleleri hüküm bildirme görevini yapan tam kelime grubu olarak tanımlar (1977: 385). Haydar Ediskun’a göre “Cümle içinde ya tek bir bağımsız yargı, ya da yeteri kadar tam yargıyla bir tek temel yargı bulunan kelime dizisidir” (2007: 323). Leyla Karahan ise cümleyi “Bir düşünceyi, bir duyguyu, bir durumu, bir olayı yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisine cümle denir” tanımlar (1991: 9). Tahsin Banguoğlu, “Kendi kendine yeten bir yargı bir cümle sayılır” ifadesinde bulunur (2007: 522). Dilbilimcilerin cümle konusundaki tanımlamalarını göz önüne koyarak tez

çalışmasındaki kelime grubu ve cümle yapıları Leyla Karahan'ın görüşlerine esas alınarak değerlendirilmiştir.

2.2.4.1.3.1.1. Basit Cümleler

“Yapısında isim veya fiil cinsinden tek yüklem bulunan cümle basit cümledir”

(Karahan, 1991: 59)

Alla [Quday] bile di. (FS, 79). “Allah bilir.”

ärkim öz peşenesine jazılğandı köredi. (QTQT, 121). “herkes alınına yazılanı çeker.”

sälem berdik! (QTQT, 160). “merhabalar!”

joğarı şıq. (QTQT, 94). “yukarıya geç.”

qoş keldi-ñ! (FS, 248). “hoş geldin!”

ayıpqa buyırma-ñız. (FTN, 86). “affedersiniz.”

qup kördik! (QTQT, 39). “baş üstüne!”

bolmaydı. (QTQT, 102). “yasak.”

amandıq bolsın! (QTQT, 137). “sağlık olsun!”

qapa bolma-ñız! (QSE, 84). “üzülmeyin!”

qoya qoy. (QSE, 85). “bir dur.”

dertiñizden arıl-ıñız. (QTQT, 129). “derdinizden kurtulun.”

şın jürekten quttıqtay-mın! (QSE, 83). “içten dileklerimle kutlarım!”

alğısım şeksiz! (QTQT, 96). “sonsuz teşekkürler!”

mağan bäribir. (FTN, 39). “bana ne. / farketmez”

mundayda sabır kerek. (QTQT, 97). “böyle zamanda sabretmek gerekir.”

bulay boluvı mümkün emes. (QTQT, 102). “böyle olması mümkün değil.”

joq. (QTQT, 102). “hayır.”

joq olay emes. (QTQT, 102). “hayır, öyle değil.”

men qarşı emespin. (FTN, 39). “katılıyorum. / karşı değilim.”

eşteme joq. (QSE, 84). “bir şey yok.”

adamğa ölüm xaq. (FS, 43). “insana ölüm haktır. / ölüm hak miras helal.”

ajalğa araşa joq. (QTQT, 127). “ecelin arasına girilmez.”

ajaldıñ aldında bärimiz de därmensizbiz. (QTQT, 127). “ecelin karşısında hepimiz çaresiziz.”

jazmıştan ozmış joq. (QTQT, 127). “yazılmış kaderden kurtuluş yoktur.”

jumır jerdiñ betinde jumılmaytın köz joq. (QTQT, 128). “dönen dünyada kapanmayacak göz yoktur.”

Arapça Basit Cümle Yapısında Olan Kalıp Sözcükler

Kazak Türkçesinde kalıp sözcükler din etkisini de göstermektedir. Arapçadan Kazak Türkçesine geçen bazı yapıların asıl yapılarını korudukları görülmektedir. Bu tür kalıp sözcükler Kazak Türkçesinde cümle olarak verilen kalıp sözcükler olarak değerlendirilmiştir.

assalavmağaleyküm! (QTQT, 160). “selamünaleyküm!”

vağalaykümassalam! (QTQT, 160). “aleykümselam!”

2.2.4.1.3.1.2. Bağlı Cümleler

“Bağlama edatlarıyla birbirine bağlanmış cümleler topluluğudur. Bu cümleler ki veya diğer bağlama edatlarıyla kurulur” (Karahana, 1991: 62)

Kazak Türkçesinde “ki’li bağlı cümle” kullanılmamaktadır. Bağlı cümleler genellikle “jäne “ve”, da/de “ve”, ne....ne..., vs.” gibi bağlama edatlarıyla kurulmaktadır. Kalıp sözcüklerde bağlı cümle türüne sadece bir örnekte rastladık.

tuvmaq bar da, ölmek bar. (QTQT, 129). “doğmak varsa ölmek de var.”

2.2.4.1.3.1.3. Birleşik Cümleler

“Birleşik cümle, yapısında bir den fazla yüklem bulunan cümledir. Bu yapı, bir ana cümle ve cümlelerin anlamını tamamlayan bir veya daha fazla yardımcı cümle ile kurulur. Türkçede iki tip birleşik cümle vardır: Şartlı birleşik cümle, içi içe birleşik cümle” (Karahana, 1991: 60).

2.2.4.1.3.1.3.1. Şartlı Birleşik Cümleler

“Bir cümlelerin, bir şart cümlesi ile tamamlandığı cümledir. Şart cümlesi tek başına yargı bildirmez. Bir başka cümleyi zaman, şart, sebep ve benzetme anlamlarıyla tamamlar” (Karahana, 1991: 60).

Şart cümleleri, ana cümlelerin yüklemine genellikle zarf göreviyle bağlanmakta, ana cümlelerin başında veya içinde yer almaktadırlar. (Karahana, 1991: 60).

mümkün bolsa aytıp bere-siñ be? (QTQT, 97). “mümkünse, söyleyebilir misin?”

mümkün bolsa aytıp bere-siz be? (QTQT, 97). “mümkünse, söyleyebilir misiniz?”

qayda jürseñ de aman bol! (FTN, 118). “nereye gidersen git, sağ salim ol!”

qayda jürse-ñiz de aman bol-ıñız! (FTN, 118). “nereye giderseniz gidin, sağ salim olun!”

Alla tağala bergenin alsa da, bererin almasın. (FS, 79). “Allah verdiği alsa da vereceğini almasın.”

ajal töbelep kelse kâriniki, tötelep kelse jastiki. (QTQT, 127). “ecel tepeden gelse yaşlının, aniden gelse gençlerindir.”

quvanış bolsa estimes edik qoy, qayğı jatpaydı. (QTQT, 127). “sevinç olsa duymazdık. Kaygı çabuk duyulur.”

Kalıp sözlerde iç içe birleşik cümle örneğine rastlamadık.

2.2.4.1.3.1.3.2. Sıralı Cümleler

“Tek başına yargı bildiren cümlelerin bir anlam bütünlüğü içinde sıralanmasıyla meydana gelen cümleler topluluğudur” (Karahana, 1991: 65).

İki veya daha fazla cümle ile kurulan sıralı cümleler bazen virgül bazen de noktalı virgülle birbirlerinden ayrılırlar. Cümleler gerek yapıları gerekse anlamları bakımından farklı niteliklerde olabildikleri gibi benzer de olabilirler. Bu cümleler ortak cümle unsurları, ortak kip ve şahıs ekleri ile aralarında anlam ilişkisi oluştururlar (Karahana, 1991: 65).

Bu tür cümlelerden bazıları “bağımsız sıralı cümle” diyebileceğimiz şekildedir. Bunlar, anlam bakımından birbirine bağlı, ancak özne, yer tamlaması ve yüklemi ayrı olan cümlelerdir yani birbirlerinden bağımsızdırlar.

köziñ aqqır, köziñ aqsın! (QTQT, 105). “gözün aksın! /gözün kör olsun! / gözü çıkasica!”

tavday bolsın, ğumurlı bolsın! (QTQT, 125). “kocaman olsun, ömrü uzun olsun!”

qazaniñ artı qayırlı bolsın, artı toy bolsın. (QTQT, 127). “kaderin ardı hayırlı olsun, ardı düğün olsun.”

[Alla, Quday] art jağına qayır-berekesin bersin, jasamağan jasın balalarına bersin. (QTQT, 126). “ardındakilere hayır ve bereket versin, yaşayamadığı yaş çocuklarına nasip olsun.”

eski ay esirke, jaña ay jarılqa! (MF, 91). “eski ay esirge yeni ay yarlıga!”

jaziñ javındı bolsın, bağıñ jemisti bolsın! (FS, 147). “yazın yağmurlu olsun, bağı meyveli olsun!”

jaylaviñ baysaldı bolsın, ayğıriñ baytaldı⁴⁰ bolsın! (QTQT, 124). “yaylan sakın olsun, aygırın baytallı olsun!”

⁴⁰ Bkz 22 dipnotta.

jorıtqanda joliñ bolsın, joldasıñ qıdır bolsın! (QSE, 77). “koştuğundaa yolun açık olsun, yoldaşın Hızır olsun!”

jeliñ⁴¹ uzın bolsın, işkeniñ qımız bolsın! (FS, 151). “jelin uzun olsun, içtiğin kımız olsun!”

soyğanıñ qulın bolsın, jegeniñ qazı⁴² bolsın! (QTQT, 124). “kestiğin tay olsun, yediğin kazı olsun!”

jaqsı adamniñ ölgen küni bolmaydı, tuvılğan küni ğana boladı. (QTQT, 128). “iyi insanın ölüm günü olmaz sadece doğum günü olur.”

at tuyağın tay basar, ornında bar oñalar. (QTQT, 129). “atın arkasında yavrusu kalsa, ölenin arkasında evladı kalsa, ikisi de büyür.”

at şappaydı, bap şabadı, bap şappaydı, baq şabadı. (QTQT, 121). “koşan her at kazanmaz bahtı olan kazanır.”

buyırğan ketpeydi, quğan jetpeydi. (QTQT, 121). “nasip olan gitmez, kovalayan ulaşmaz.”

äliñdi bil, şamaña qara. (QTQT, 98). “imkânlarını bil, gücüne bak.” Tek de kullanılır.

tavday bolsın, ğumırlı bolsın! (QTQ, 125). “kocaman olsun, ömrü uzun olsun!”

Bazı sıralı cümleler ise “bağımlı sıralı cümle” olarak kabul edilebilirler. Bu tür cümlelerde bazı ögeler ortaktır (Özkan, 2006: 594). Kazak Türkçesindeki kalıp sözlerden bazılarında özellikle yüklem bir cümlede kullanıldığı ama her iki cümlenin de yüklemi olduğu ve bu anlamda iki cümlenin birbirine bağımlı olduğu görülmektedir.

aq samaylı, sarı tisti bolıñdar! (FS, 87). “aksakallı olun, sarı dişli olun!”

atiñ tulpar, qusıñ suñqar bolsın! (FS, 87). “atın uçan kuş olsun, kuşun sungur olsun!”

at-kölig-iñ/ iniz aman, qorjınıñ tolıq bolsın! (FS, 96). “aracın kazasız, torban dolu olsun!”

bas-iñ aman, deniñ sav bolsın! (QSE, 85). “başın sağ, sağlığın iyi olsun yeter!”

bas-iñız aman, den-iñiz sav bolsın! (QSE, 85). “başınız sağ, sağlığınız iyi olsun yeter!”

köñildi körgeñ jerde aytar, habar estigende [aytar]. (QTQT, 127). “baş sağlığını karşılaştığı anda söyler, haberi duyduğunda söyler. Gecikmeli de olsa baş sağlığı diler.”

tildiniñ tilinen, közdiniñ közinen saqta/sın! (FS, 359). “Allah insanın dilinden, bakışından korusun!”

marqumıñ mingeni pıraq, ustağanı şırağ bolsın. (QTQT, 127). “rahmetlinin bindiği kanatlı at tuttuğu ışık olsun.”

⁴¹ Bkz 12 dipnotta.

⁴² Bkz 15 dipnotta.

toprağı torqa, imanı joldas bolsın. (QTQT, 127). “toprağı bol, imanı yoldaş olsun.”
başqa amandıq, denge savlıq bersin. “(QTQT, 129). “başta iyilik, bedene sağlık versin.”
janğa şıypa, dertke dăriüv bolsın. (QTQT, 129). “cana şifa, derde derman versin.”
basiñ davğa, janiñ javğa kalsın! (FS, 109). “başın davada, canın düşmanda kalsın!”
jeliñ⁴³ biyeli, köşiñ tüyeli bolsın! (FS, 150). “jelin atlarla dolsun, göçün deveyle dolsun!”

Bunların dışında kalıp sözlerde farklı yükleme sahip olan ama ortak unsurları olan sıralı cümleler de kullanılmaktadır:

ölimge tik qara, sonda ölimdi de jeñesiñ. (QTQT, 128). “ölüme dimdik baktığında onu da yenersin.”

2.2.4.1.3.2.Yüklem Türüne Göre Cümleler

“Yüklemi çekimli bir fiil veya birleşik fiil olan cümlelerdir” (Karahan, 1991: 68).

2.2.4.1.3.2.1. Yüklem Türüne Göre Fiil Cümleler

“Her türlü hareket, iş, oluş fiil cümleleri ile karşılanır. Bu sebeple fiil cümleleri isim cümlelerine göre daha fazla kullanılır” (Karahan, 1991: 68).

2.2.4.1.3.2.1.1. Yüklemi Çekimli Bir Fiil Olan Fiil Cümleler

aqsarbas ayttı. (FS, 68). “aqsarbas söyledi.”

Alla [Quday] bileği. (FS, 79). “Allah bilir.”

anañnan aynalayın! (QTQT, 101). “aferin senin annene!”

aynalayın. (QSE, 56). “ah, canım benim.”

avırma! (QSE, 84). “geçmiş olsun.”

avırma-ñız! (QSE, 84). “geçmiş olsun.”

ärkim öz peşenesine jazılğandı köredi. (QTQT, 121). “herkes alınına yazılan kaderi yaşar.”

sälem berdik! (QTQT, 160). “merhabalar!”

sälem ayt. (QTQT, 161). “selam söyle.”

sälem ayt-ñız. (QTQT, 161). “selam söyleyin.”

sälemet bolsın! (QTQT, 161). “aleykümselam!”

sälem de. (QTQT, 161). “selam söyle.”

---

⁴³ Bkz. 12 dipnot.

- sälem jolda.* (QTQT, 161). “selam söyle.”
- sälem-imdi jolda.* (QTQT, 161). “benden selam söyle.”
- joğarı şıq.* (QTQT, 94). “yukarıya geç.”
- joğarı şıq(ğ)- iñiz.* (QTQT, 94). “yukarıya geçin.”
- joğarı öt.* (QTQT, 94). “yukarıya geç.”
- joğarı öt-iñiz.* (QTQT, 94). “yukarıya geçin.”
- qoş keldi-ñ!* (FS, 248). “hoş geldin!”
- qoş keldi-ñiz!* (FS, 248) “hoş geldiniz!”
- quttıqtay-min!* (QTQT, 124). “kutlarım!”
- quttıqtay-muz!* (QTQT, 124). “kutlarınız!”
- törlet.* (QTQT, 94). “başköşeye geç.”
- törlet-iñiz.* (QTQT, 94). “başköşeye geçiniz.”
- törge otur.* (QTQT, 94). “başköşeye otur.”
- törge şıq.* (QTQT, 94). “başköşeye geç.”
- törge şıq(ğ)-iñiz.* (QTQT, 94). “başköşeye geçiniz.”
- tanısayıq.* (QSE, 83). “tanışalım.”
- ötinemin.* (QTQT, 97). “lütfen.”
- arızımaydı.* (QTQT, 98). “bir şey değil.”
- alğıs aytamın!* (QTQT, 96). “teşekkür ederim!”
- raqmet aytamın!* (QTQT, 96). “teşekkür ederim!”
- ayıpqa buyırma.* (FTN, 86). “affedersin.”
- ayıpqa buyırma-ñiz.* (FTN, 86). “affedersiniz.”
- ayıp etpe.* (FTN, 86). “affedersin.”
- ayıp etpe-ñiz.* (FTN, 86). “affedersiniz.”
- ayıp körme.* (QTQT, 97). “affedersin”
- ayıp körme-ñiz.* (QTQT, 97). “affedersiniz.”
- ğafıv et.* (QTQT, 97). “affedersin.”
- ğafıv et-iñiz.* (QTQT, 97). “affedersiniz.”
- keşir.* (FTN, 86). “özür.”
- keşir-iñiz.* (FTN, 86). “sizden özür dilerim.”
- keşirim suraymın.* (FTN, 86). “özür dilerim.”
- keşirer-siñ.* (FTN, 86). “özür dilerim.”
- keşirer-siz.* (FTN, 86). “özür dilerim.”
- raqım et.* (FS, 346). “affet.”

raqım et-iñiz. (FS, 346). “affedin.”
boptı. (FTN, 39). “tamam.”
jaraydı. (FTN, 39). “tamam.”
kelisemin. (FTN, 39). “katılıyorum”
qup boladı! (FTN, 39). “baş üstüne!”
qup kördik! (FTN, 39). “baş üstüne!”
bolmaydı. (QTQT, 102). “yasak.”
mu-niñ bolmaydı. (QTQT, 102). “böyle olmaz.”
mu-niñiz bolmaydı. (QTQT, 102). “böyle olmaz.”
mu-niñ jaramaydı. (QTQT, 102). “böyle olmaz.”
mu-niñiz jaramaydı. (QTQT, 102). “böyle olmaz.”
aman bol! (QTQT, 137). “sağlıklı ol!”
aman bol-iñdar! (QTQT, 137). “sağlıkla kalın!”
aman bolıñız! (QTQT, 137). “sağlıkla / sağlıcakla kalın!”
aman bolıñızdar! (QTQT, 137). “sağlıkla / sağlıcakla kalın!”
amandıq bolsın! (QTQT, 137). “sağlık olsun!”
aman sav bol! (QTQT, 137). “sağ salim ol!”
aman sav bol-iñiz! (QTQT, 137). “sağ salim olun!”
amandıqpen kezdeseyik! (QTQT, 137). “sağlıkla görüşelim!”
sav bol! (QSE, 76). “sağ ol!”
sav bol-iñiz! (QSE, 76). “sağ olun!”
sav salamatta bol! (FTN, 117). “sağ salim ol!”
sav salamatta bol-iñiz! (FTN, 117). “sağ salim olun!”
sav salamatta bol-iñdar! (FTN, 117). “sağ salim olun!”
sav salamatta bol-iñızdar! (FTN, 117). “sağ salim olun!”
sav tur! (QSE, 76). “sağ dur!”
sav tur-iñiz! (QSE, 117). “sağ durunuz!”
qarızıñdı keş! (QTQT, 137). “hakkımı helal et!”
qoş bol! (QTQT, 137). “hoşça kal!”
qoş bol-iñiz! (QTQT, 137). “hoşça kalın!”
qoş bol-iñdar! (QTQT, 137). “hoşça kalın!”
qoş bol-iñızdar! (QTQT, 137). “hoşça kalın!”
qoş sav bol! (QTQT, 137). “hoşça kal!”
qoş sav bol-iñiz! (QTQT, 137). “hoşça kalın!”

qoş sav bol-iñdar! (QTQT, 137). “hoşça kalın!”
qoş sav bol-iñızdar! (QTQT, 137). “hoşça kalın!”
aq jol bolsın! (FS, 32). “yolun açık olsun!”
aqjoltay bolsın! (FS, 32). “hayırlı yolculuklar!”
äley⁴⁴ bolsın! (QSE, 77). “äley olsun!”
jol bolsın! (FS, 146). “iyi yolculuklar!”
jol-iñ bolsın! (FS, 146). “yolun açık olsun!”
jol-iñız bolsın! (FS, 146). “yolunuz açık olsun!”
aq kün⁴⁵ tuvsın! (FS, 68). “ak gün doğsun! / başına günler doğsun!”
ayağı jaqsı boladı! (QSE, 84). “sonu iyi olur!”
Alla sabır bersin. (QTQT, 96). “Allah sabır versin.”
bäri öz ornına keledi! (QTQT, 96). “her şey yoluna girer!”
düniye, mal tabıladı! (FS, 121). “para, mal bulunur!”
eñse-ñdi tüsirme! (QSE, 84). “neşeli ol!”
eñse-ñızdı tüsirme-ñız! (QSE, 84). “neşeli olun!”
es-iñnen şığar! (QSE, 84). “aklından çıkar!”
esiñ-iñızden şığar-iñız! (QSE, 84). “aklınızdan çıkarın!”
köñil avdarma. (QSE, 85). “boş ver.”
köñil avdarma-ñız. (QSE, 85). “boş verin.”
qayğıra berme! (QSE, 84). “çok üzülme!”
qayğıra berme-ñız! (QSE, 84). “çok üzülmeyin!”
qam jeme. (QSE, 84). “merak etme.”
qam jeme-ñız. (QSE, 84). “merak etmeyin.”
qapa bolma! (QSE, 84). “üzülme!”
qapa bolma-ñız! (QSE, 84). “üzülmeyin!”
qoya qoy. (QSE, 85). “bir dur.”
qoya qoy-iñız. (QSE, 85). “bir durun. Kendinize gelin.”
män berme. (QSE, 85). “kafana takma.”
män berme-ñız. (QSE, 85). “kafanıza takmayın.”
säl-päl şıda. (QSE, 84). “biraz dayan.”
säl-päl şıda-ñız. (QSE, 84). “biraz dayanın.”
uvayımday berme! (QSE, 84). “üzülme!”

⁴⁴ Yolculuk iyi geçsin anlamındaki kalıp sözdür.

⁴⁵ Aq” sözü süreklilik ifade eder. Her günü görmeye nasip olsun anlamını verir.

uvayımday berme-ñiz! (QSE, 84). “üzülmeyin!”
[Alla, Quday] berekesin bersin! (FS, 108). “Allah bereket/bereketini versin!”
[Alla, Quday] bererinen jazbasın! (FS, 108). “Allah vereceğini almasın.”
joğınıñ oralğısı bolsın! (FS, 147). “kayıp olan şey çabuk bulunsun.”
dertiñnen arıl. (QTQT, 129). “derdinden kurtulun.”
dertiñizden arıl-ıñız. (QTQT, 129). “derdinizden kurtul.”
şın jürekten quttıqtay-mın! (QSE, 83). “içten dileklerimle kutlarım!”
şın jürekten quttıqtay-mız! (QSE 83). “içten dileklerimizle kutlarınız!”
Qudaydan [Alladan] qaytsın! (MF, 117). “Allah rızası için!”
at ustarıñ öziñe tartсын! (QTQT, 125). “at binenin kendine benzesin!”
besikke salar köbeysin. (FS, 113). “beşikte yatanlar çoğalsın!”
jeli tartarıñ köbeysin. (FS, 148). “yardımcıların çoğalsın.”
goliñ uzarsın! (FS, 239). “elin uzansın!”
adalınan bersin! (FS, 36). “Allah helalinden versin!”
imandı qulğa joliqsın! (FS, 401). “iman dolu insan karşına çıksın!”

2.2.4.1.3.2.1.2. Yükleme Birleşik Fiil Olan Fiil Cümleler

2.2.4.1.3.2.2.1. Yükleme Birleşik Fiil (Fiil+Fiil) Olan Fiil Cümleler

aynalıp keteyin. (QSE, 56). “aferin sana.”
aynalıp qana keteyin. (QSE, 56). “aferin.”
ötinip suray-mın. (QTQT, 97). “arz ederim.”
ötinip suray-mız. (QTQT, 97). “arz ederiz.”
ajal aytıp kelmeydi. (QTQT, 127). “ecel geleceğini söylemez.”
senen munı kütpep edim. (QTQT, 99). “senden bunu beklemezdim.”
sizden munı kütpep edim. (QTQT, 99). “sizden bunu beklemezdim.”
jastan jasqa tola ber! (QTQT, 123). “yaşlını doldur da mutlu ol!”
balanıñ musulman bolğanı qabil bolsın! (QTQT, 125). “çocuğun sünneti kabul olsun! / sünnetiniz mübarek olsun!”

2.2.4.1.3.2.2.2. Yükleme Birleşik Fiil (İsim+Fiil) Olan Fiil Cümleler

jaña jıl quttı bolsın! (QTQT, 123). “yeni yıl kutlu olsun!”
bas aman bolsın! (QTQT, 130). “başın sağ olsun!”
beti avlaq bolsın! (QTQT, 126). “kaza belasız olsun!”

eki arıs aman bolsın. (QTQT, 126). “ikiniz sağ olun.”
o dünyeye sapar şekti. (MF, 66) “hakka yürüdü.”
mereke quttı bolsın! (QSE, 83) “bayram kutlu olsun!”
tuvğan kün-iñ quttı bolsın! (QSE, 83). “doğum günün kutlu olsun!”
tuvğan kün-iñiz quttı bolsın! (QSE, 83). “doğum gününüz kutlu olsun!”
bolğanğa bolattay berik bol. (QTQT, 127). “olana çelik gibi sert ol.”
bolğanğa bolat bol. (QTQT, 127). “olana çelik ol.”
bul dünyeye eşkimge pana bolmaydı. (QTQT, 127). “bu dünya kimseye barınak olamaz.”
qara jer habar bermesin. (QTQT, 129). “ölenin ruhu rahatsız olmasın.”
sözim avır tiymesin. (QTQT, 130). “sözüm ölen kişinin ruhuna ağır gelmesin.”
as dämdi bolsın! (QTQT, 126). “aş/yemek tatlı olsun!”
as-iñ dämdi bolsın! (QTQT, 126). “aşın yemeğin tatlı olsun!”
as-iñiz dämdi bolsın! (QTQT, 126). “aşınız yemeğiniz tatlı olsun!”
alğanıñ adal bolsın! (FS, 78). “evlendiğin kız sadık olsun!”
şay tätti bolsın! (QTQT, 126). “çayın şeker olsun!”
imandı qul kez kelsin! (FS, 401). “iman dolu insan karşına çıksın!”
bavı berik bolsın! (FS, 111). “bağı sağlam olsun!”
[ol] biyik samğasın! (FS, 116). “yükseklerde görelim!”

2.2.4.1.3.2.3. Yüklemin Türüne Göre İsim Cümleleri

“Yüklemi ek fille çekimlenmiş bir isim veya isim grubu olan cümlelerdir” (Karahan, 1991: 68).

Kazak Türkçesinde isim ve isim grupları “e-” ek fiili ile görülen geçmiş zaman (e-di), öğrenilen geçmiş zaman (e-ken), geniş zaman (turur) kipinde çekime girerek yüklem görevi yaparlar. Kip eki taşımayan yüklemeler de isim cümlelerinde geniş zaman ifadesiyle kullanılırlar. Bunlardan Kazak Türkçesinde en çok kullanılanlar “*bar, joq, kerek, emes*” kelimeleridir. Bu kelimelerden Kazak Türkçesindeki “*emes*” Türkiye Türkçesindeki “değil” anlamında kullanılır ve cümleye olumsuz anlam verir.

oqası joq. (QTQT, 98). “rica ederim.”
alğısım şeksiz! (QTQT, 96). “sonsuz teşekkürler!”
mağan bäribir. (FTN, 39). “bana ne. / farketmez.”
men razı emespin. (FTN, 39). “buna razı değilim. / razı değilim.”
mundayda sabır kerek. (QTQT, 97). “böyle zamanda sabır gerek”
mundayda şıdam kerek. (QTQT, 97). “böyle zamanda sabır gerekir.”

- mundayda tözim kerek.* (QTQT, 97). “böyle zamanda sabır gerek.”
- bul mümkün emes.* (QTQT, 102). “bu imkânsız.”
- bulay boluvı mümkün emes.* (QTQT, 102). “böyle olması mümkün değil.”
- joq.* (QTQT, 102). “hayır.”
- joq olay emes.* (QTQT, 102). “hayır, öyle değil.”
- men qarsı emespin.* (FTN, 39). “katılıyorum.”
- men razı emespin.* (QTQT, 102). “razı değilim.”
- olay emes.* (QTQT, 102). “öyle değil.”
- eşteme joq.* (QSE, 84). “bir şey yok.”
- adamğa ölim xaq.* (FS, 43). “insana ölüm haktır. / ölüm hak miras helal.”
- ajalğa araşa joq.* (QTQT, 127). “ecelin arasına girilmez.”
- ajaldıñ aldında bärimiz de därmensizbiz.* (QTQT, 127). “ecelin karşısında hepimiz çaresiziz.”
- jazmıştan ozmuş joq.* (QTQT, 127). “kaderden kurtulunmaz. / kaçılmaz”
- jumır jerdıñ betinde jumılmaytın köz joq.* (QTQT, 128). “dönen dünyada kapanmayacak göz olmaz.”
- qazağa qarsı turar eşkim joq.* (QTQT, 127). “kazaya karşı çıkan kimse yok.”
- ölimnen başka derttiñ emi bar.* (QTQT, 128). “ölümden başka derdin şifası vardır.”
- är adamnıñ öz tağdırı bar.* (QTQT, 128). “her insanın kendi alinyazısı/kaderi var.”
- arı joq.* (QTQT, 102). “arsız.”

2.2.4.1.3.3. Yüklemin Yerine Göre Cümleler

Cümleler, yüklemin yerine göre değerlendirildiğinde ikiye ayrılırlar: Kurallı Cümle, Devrik Cümle.

2.2.4.1.3.3.1. Kurallı Cümle Olarak Kullanılan Kalıp Sözler

“Yüklemi sonra bulunan cümle, kurallı cümledir” (Karahan, 1991: 70). Türkçe cümle yapısında yüklem cümlenin ana unsuru olarak kabul edilir ve genellikle cümlenin sonunda yer alır. Türkçe cümle yapısında önce yardımcı unsurlar gelir cümlenin sonunda ise yüklem bulunur. Yüklemin tamamlayan diğer unsurlar, yüklemin önünde yer alırken en fazla vurgulamak istediğimiz unsuru yükleme yakın yere yerleştiririz.

bir eldiñ atası bolma, köp üydiñ sanası bol! (AB, 24). “bir ilin atası olma, birçok evin zihın açanı ol!”

bir tonniñ jağası bolma, köp eldiñ danası bol! (AB, 24). “bir kürkün yakası olma, milletin akıllısı ol!”

Töle biydey şeşen bol, Abılayday kösem bol! (AB, 24). “Töle Bey gibi konuşmacı ol, Abılay gibi başçı ol!”

otbasiña baq qonsın, (AB, 56). “ailene talih kuşu konsun!”

dastarqanıñ aq⁴⁶ bolsın! (AB, 56). “sofran akla dolsun!”

öşpes дәvlet qonsın! (AB, 56). “başına bitmeyen servet / baht konsun!”

baq qonsın, qıdır qonsın! (AB, 56). “talih kuşu konsun, Hızır gelsin!”

qulunım-av⁴⁷, qulunım, (AB, 64). “kulunum, kulunum,”

halqıña qalavlı bol. (AB, 64). “halkının sevdiği ol.”

eliñe elevli bol. (AB, 64). “elinin saygılısı ol.”

tavday talap bersin. (AB, 64). “dağ gibi talep versin!”

barmaqtaı baq bersin. (AB, 64) “parmak kadar baht versin!”

ata-anañ degizbe, (AB, 64). “annen baban dedirme.”

ata-anaña meıırban bol. (AB, 64). “anne babana merhametli ol!”

aldınnan ay tuvsın! (AB, 64). “önünden ay doğsun!”

artıñnan kün tuvsın! (AB, 64). “arkandan gün doğsun!”

ülkenderdiñ aldınan // kese-köldeneñ ötpe. (AB, 64). “büyüklerin önünü kesme.”

at atandırma, (AB, 64). “adımızı söyletme.”

süyek sındırma qalqam! (AB, 64). “kemik kırdırma!”

keliniñ bayandı bolsın! (AB, 93). “gelinin merhametli olsun!”

ülkenderdi sıylaytın ayavlı bolsın! (AB, 93). “büyüklere saygılı olsun!”

jılı jüzdi bolsın! (AB, 93). “güler yüzlü olsun!”

jumaq sözdi bolsın! (AB, 93). “dili cennet gibi olsun!”

va, jaratqan, jarılqa, (AB, 123). “ya yaratan Allah’ım sen iyilik et!”

baq-dävletin avmas qıl! (AB, 123). “baht ve rızka başkasına gitmesin!”

jarılqağanmen jalğas qıl. (AB, 123). “ettiğın iyiliğe devam et!”

ala avızdı alas⁴⁸ qıl, (AB, 123). “karşı gelenleri yok et!”

⁴⁶ Bkz 32 dipnotta.

⁴⁷ Qulun-ım: Atın yavrusudur. “Kısırak” veya “tay”.

⁴⁸ Bkz 35 dipnotta.

qorğanğannan qalıs qıl! (AB, 123). “korunanlardan belayı uzak et!”

niyetteri aq bolsın, (AB, 123). “niyetlerin ak olsun!”

beynetteri päk bolsın, (AB, 123). “yaşadıkların helal olsun!”

murattarın asıl qıl! (AB, 123). “muratların asıl olsun!”

küniñ şuvaqtı bolsın, (AB, 124). “güneşin ışıklı olsun!”

köliñ suvattı bolsın! (AB, 124). “gönlün ak su gibi olsun!”

qonısıñ öristi bolsın, (AB, 124). “yuvan geniş olsun!”

ekkeniñ jemisti, (AB, 124). “diktiğin bereketli olsun”

eñbegiñ keyisti bolsın! (AB, 124). “emeğin mukaddes olsun!”

jarılqa, Alla, qabıl et, (AB, 124). “yarlıka Allah’ım, (dilekleri) kabul et,”

jarılqavduñ qamın et! (AB, 124). “iyilik yapılmasını emret!”

ızet-abıroy, baq-dävlet, (AB, 124). “ar namus, baht ve rızk ver,”

Qızır qarap, baq qonıp, (AB, 124). “Hızır görüp, talih kuşu konup,”

ne tileseñ, (AB, 124). “ne dilersen,”

soniñ bärin qabil et! (AB, 124). “hepsini (Allah) kabul et!”

jaz kelip köñiliñ jay bolsın, (AB, 131). “yaz gelsin de gönlün sakinleşsin!”

körgeñiñ şattıq toy bolsın! (AB, 131). “gördüğün her şey düğünle baht olsun!”

abzal dosiñ köp bolsın, (AB, 131). “kıymetli dostların çok olsun!”

bergen batam sol bolsın! (AB, 131). “senin için dilediğim iyi dilek bu olsun!”

soğım şüygin bolsın! (AB, 131). “kesim bereketli olsun!”

quvanışqa jelinsin! (AB, 131). “iyi günlerde yenilsin!”

soğımnan soğımğa jetkizsin! (AB, 131). “kesimden kesime kadar sağ salim olalım!”

soğımıñ şeldi bolsın! (AB, 131). “kesim yağlı olsun!”

soğım qayırlı bolsın, (AB, 162). “kesim hayırlı olsun,”

qazaniñ toq bolsın, (AB, 162). “kazanın tok olsun,”

uvayımıñ joq bolsın, (AB, 162). “endişen yok olsun!”

dastarqandariñ keñ bolsın! (AB, 162). “sofran geniş olsun!”

bala-şağa er bolsın! (AB, 162). “çoluk çocuğun er olsun!”

bizge bergenniñ esesin bersin! (AB, 162). “Allah bize verdiği size fazlasıyla versin!”

2.2.4.1.3.3.2. Devrik Cümle Olarak Kullanılan Kalıp Sözler

“Yüklemi sonda bulunmayan cümleye devrik cümle” diyoruz (Karahan, 1991: 71). Devrik cümleyi daha çok şiir dilinde ve günlük konuşma dilinde kullanırız. Bazı atasözlerinde de devrik cümle yapısı kullanılmaktadır.

jaylı bolsın tösegi, päle-jala avlaq qaş. (AB, 12). “rahat olsun döşeği, uzak dursun beladan.”

etti bolsın baltırñ, Epti bop ös, jarqınım. (AB, 12). “kaslı olsun bacağı, hızlıca büyü parlağım.”

tusaviñ kesildi, qulama, (AB, 17). “kösteğindi keseyim, düşme,”

tizeñdi jaralap jılama! (AB, 17). “dizlerini yaralayıp ağlama!”

qulınday quldırap jügirşi, (AB, 17). “kulun gibi koş,”

känikey öziñdi sına da. (AB, 17). “haydi, kendini bir dene!”

bata berdim, baq tiledim, (AB, 147). “iyi dilek (bata) diledim, baht diledim,”

aq⁴⁹ dastarqan basına. (AB, 147). “ak sofranın başında,”

ya, Qudayım, şın tiledim, (AB, 147). “ya, Allah’ım, gerçekten de diledim,”

kelsin dep meniñ qasıma! (AB, 147). “gelsin diye benim yanıma!”

köñiliñ köldey bolıp, (AB, 147). “gönlün göl gibi olup,”

körgeñiñ tüstey bolıp, (AB, 147). “gördüğün rüya gibi olup,”

Qıdır qonsın başına! (AB, 147). “Hızır konsun başına!”

ya, Täñri-qudiret, (AB, 152). “ya, Tanrım,”

mal-bastarın aman et, (AB, 152). “mal pulunu sağ salım et,”

basına ber baqtı, (AB, 152). “başına ver baht,”

asına ber bereket, (AB, 152). “aşına ver bereket,”

düniyedegi jaqsılıqtı (AB, 152). “dünyadaki iyilikleri”

däl osı üyge näsip et! (AB, 152). “tam bu eve nasip et!”

va, jaratqan – qudiret! (AB, 154). “ya, yaratan Kudret!”

mal-jandarın aman et, (AB, 154). “mal canını sağlam et!”

⁴⁹ Bkz 32 dipnotta. Süt ürünlerine dolu olan sofranın anlamındadır.

basına ber zor baqıt, (AB, 154). “başına ver büyük bir baht!”
asına ber bereket! (AB, 154). “aşına ver bereket!”
ğumır jasın uzaq et, (AB, 154). “ömrünü uzun et!”
urpaqtarın asıl et! (AB, 154). “ırklarını asil et!”
käsibin – adal käsip et! (AB, 154). “mesleğini helal et!”
bäle-jaladan avlaq qıp, (AB, 154). “belalardan uzak et,”
tarttırma eş qasiret! (AB, 154). “yaşatma hiç hasret!”
düniyenin bar jaqsılığın, (AB, 154). “dünyanın bütün iyiliğini,”
qazağıma näsip et! (AB, 154). “kazaklara nasip et!”

joliñdı Alla qoldasın, (AB, 169). “yolunu Allah kollasın,”
jamañşılıq bolmasın. (AB, 169). “kötülük olmasın.”
serti men sözde turatın, (AB, 169). “ant ve sözünü tutan,”
senimdi bolsın joldasıñ! (AB, 169). “güvenli olsun yoldaşın!”
oraluviñ tez bolsın, (AB, 169). “dönüşün tez olsun,”
qasqa joldıñ boyında. (AB, 169). “ana yolun kenarında,”
Qıdır babam kez bolsın. (AB, 169). “Hızır baba karşına çıksın.”

oñ bolsın, balam, saparıñ, (AB, 174). “hayırlı olsun seferin çocuğum,”
moliqsın dämiñ, tatarıñ, (AB, 174). “tadına bakacakların çoğalsın,”
tuvğan eliñ tapsırğan, (AB, 174). “halkının emaneti,”
parızın öte otanniñ! (AB, 174). “vatan borcunu yerine getir!”
ya, Alla, jasağan, (AB, 182). “ya, yaratıcı Allah,”
jamandıqqa jazbasın, (AB, 182). “kötülük nasip etmesin!”
jaqsılıqqa bastasın! (AB, 182). “iyilik nasip etsin!”
mal iyesi muxammed, (AB, 182). “dünyanın sahibi Muhammed,”
jan iyesi xaziret, (AB, 182). “can sahibi hazret,”
ne tilegin äzir et, (AB, 182). “ne dilerse, hazır et,”
etken niyetin qabil et! (AB, 182) “yaptığı iyilikleri kabul et!”

ävel Alla oñdasın, (AB, 187). “evvel Allah kollasın,”
payğambar bolsın joldasıñ. (AB, 187). “peygamber olsun yoldaşın,”
ötkenderdi oylasam, (AB, 187). “geçenleri düşünsem,”

*aruvaqtar*⁵⁰ *goldasin*. (AB, 187). “erenler kollasin.”

2.2.4.1.3.4. Anlamına Göre Olumlu, Olumsuz veya Soru Cümleleriyle Kurulan Kalıp Sözcükler

Anlamına göre üç tür cümleden söz etmek mümkündür: olumlu cümle, olumsuz cümle, soru cümlesi.

2.2.4.1.3.4.1. Anlamına Göre Olumlu Cümleler

“Yargının gerçekleştiğini anlatan cümle olumlu cümledir. Bu cümlenin yüklemi yapma, yapılma veya olma bildirir” (Karahan, 1991: 71).

*aq*⁵¹ *kiin tuvsın!* (FS, 68). “ak gün doğsun!”

dertiñizden arıl-ıñız. (QTQT, 129). “derdinizden kurtulun.”

qoya qoy-ıñız. (QSE, 85). “bir durun. / kendinize gelin.”

mundayda sabır kerek. (QTQT, 97). “böyle zamanda sabır gerek.”

*Töle biydey*⁵² *şeşen bol, abılayday kösem bol!* (AB, 24). “Töle Bey gibi konuşmacı ol, Abılay⁵³ gibi lider ol!”

2.2.4.1.3.4.2. Anlamına Göre Olumsuz Cümleler

“Yargının gerçekleşmediğini anlatan cümle, olumsuz cümledir. Bu cümlenin yüklemi yapmama, yapılmama olmama bildirir” (Karahan, 1991: 73).

Kazak Türkçesinde olumsuzluk eki “-mA-, -bA-, -pA-“, “emes” edatı ve “joq” ismi cümleyi olumsuz yapan unsurlardır.

ayıpqa buyırma-ñız. (FTN, 86). “affedersiniz.”

köñil avdarma-ñız. (QSE, 85). “boş verin.”

men razı emespin. (QTQT, 102). “razı değilim.”

mu-nıñız bolmaydı. (QTQT, 102). “böyle olmaz.”

⁵⁰ Bkz. 25 dipnotta.

⁵¹ Bkz. 10 dipnotta.

⁵² “Töle Biy” 1663-1756 yy. yaşayan söz ustası, hatip, kazak lideridir.

⁵³ Abılay Han (d. 1711 - ö. 23 Mayıs 1781) Kazak Türkleri önderi Orta Cüz Hanı. Asıl adı Abilmansur'dur.

2.2.4.1.3.4.3. Anlamına Göre Soru Cümleleri

“Soru yoluyla bilgi almayı amaçlayan cümle, soru cümlesidir. Soru cümlesi olumlu veya olumsuz olabilir. Soru sıfatları, soru zamirleri, soru zarfları, soru edatları ve soru eki –mı/-mi bir cümleye soru anlamı kazandıran unsurlardır” (Karahan, 1991: 74).

Kazak Türkçesinde soru cümlelerinden oluşan kalıp sözler çoğunlukla selamlaşma, hal hatır sorma, tanışma gibi durumlarda kullanılır. Soru cümleleri mA soru edatı ve soru zamirleri ile yapılır.

2.2.4.1.3.4.3.1. mA Soru Edatı İle Soru Cümlesi Olarak Kullanılan Kalıp Sözler

Kazak Türkçesinde soru eki “mA, bA, pA” şeklindedir. mA Soru Edatıyla kullanılan soru cümleleri genelde selamlaşma, hal hatır sorma anlamında kullanılır. Bazen “mA, bA, pA” soru edatlarının şahıs eki alarak tıpkı Türkiye Türkçesindeki gibi kullanımlarına da rastladık.

aman ba! (QTQT, 160). “merhaba!”

aman-sıñ ba? (QTQT, 160). “merhaba”

aman-sız ba? (QTQT, 160). “merhabalar!”

aman-sıñdar ma? (QTQT, 160). “merhabalar!”

aman-sızdar ma? (QTQT, 160). “merhabalar!”

ar ma? (QTQT, 160). “merhabalar!”

ar-mısıñ? (QTQT, 160). “merhaba!”

ar-mısıñdar? (QTQT, 160). “merhabalar!”

ar-mısız? (QTQT, 160). “merhabalar!”

ar-mısızdar! (QTQT, 160). “merhabalar!”

ağayın-tuvıs aman ba? (QTQT, 160). “hısımakraba sağ salim mi?”

aman-esen-siñ be? (QTQT, 160). “sağlığın nasıl?”

aman-esen-siñder me? (QTQT, 160). “sağlığınız nasıl?”

aman-esen-siz be? (QTQT, 160). “sağlığınız nasıl?”

aman-esen-sizder me? (QTQT, 160). “sağlığınız nasıl?”

aman barıp, sav qayttıñ ba? (QTQT, 160). “sağ salim gidip geldin mi?”

at-kölik aman ba? (QTQT, 160). “yolculuk iyi geçti mi?”

at-kölik aman jetti-ñder me? (QTQT, 160). “yolculuk iyi geçti mi?”

avıl-aymaq, el-jurt aman ba? (QTQT, 160). “memlekette herkes iyi mi?”

ajaldıñ soqqan davılınan ömirdiñ şamı sönbey me? (QTQT, 127). “ecelin fırtınasından ömür ışıǵı sönmez mi?”

ävelde jazǵan taǵdırdı xaq taǵala buzǵan ba? (QTQT, 128). “evvelde yazılmış kaderi Hak Tanrı bozmuş muydu?”

bala-şaǵa aman ba? (QTQT, 160). “çoluk çocuk iyi mi?”

deni-qarın-ıñ sav ma? (QTQT, 160). “saǵlıǵın iyi mi?”

deni-qarın-darıñız sav ma? (QTQT, 160). “saǵlıǵımız iyi mi?”

esen-siñ be! (QTQT, 160). “merhaba!”

esen-siz be! (QTQT, 160). “merhabalar!”

esensiñder me? (QTQT, 160). “merhabalar!”

esensizder me? (QTQT, 160). “merhabalar!”

jaǵday-ıñ jaqsı ma? (QTQT, 160). “durumun iyi mi?”

jaǵday-ıñız jaqsı ma? (QTQT, 160). “durumunuz iyi mi?”

..közayım boldıñ ba? (QTQT, 160). “gözün aydın oldu mu?”

mal jan aman ba? (QTQT, 160). “herkes saǵ salim mi?”

öz-ıñız küyli-quvattısız ba? (QTQT, 160). “saǵlıǵınız iyi mi?”

salamat pa? (FS, 321). “merhaba!”

salamat-siñ ba? (FS, 321). “merhaba!”

salamat-siñdar ma? (FS, 321). “merhabalar!”

salamat-sız ba? (FS, 321). “merhabalar!”

salamat-sızdar ma? (FS, 321). “merhabalar!”

sälemet pe? (QTQT, 160). “merhaba!”

sälemet-siñ be? (QTQT, 160). “merhabalar!”

sälemet-siñder me? (QTQT, 160). “merhabalar!”

sälemet-sizder me? (QTQT, 160). “merhabalar!”

seni-men tanısuvǵa bola ma? (QSE, 83). “seninle tanışabilir miyim?”

siz-ben tanısuvǵa bola ma? (QSE, 83). “sizinle tanışabilir miyim?”

üy-işi-ñ aman-esen be? (QTQT, 162). “ailen saǵ salim mi?”

üy-işi-ñiz aman-esen be? (QTQT, 162). “aileniz saǵ salim mi?”

2.2.4.1.3.4.3.2. “Qalay” Soru Zamiri İle Soru Cümlesi Olarak Kullanılan Kalıp Sözcükler

“Qalay” soru zamiri kalıp sözcüklerle birlikte çoğunlukla hal hatır sormak için kullanılır. Nadiren de belli bir olay neticesinde kendini suçlamak, utanç hislerini göstermek için kullanılır.

eldiñ betine qalay körinem? (QTQT, 100). “milletin yüzüne nasıl bakacağım?”

qal qalay? (QTQT, 162). “nasılsın?”

qal-iñ qalay? (QTQT, 162). “nasılsın?”

qal-darıñ qalay? (QTQT, 162). “nasılsınız?”

qal-iñiz qalay? (QTQT, 162). “nasılsınız?”

qal-darıñiz qalay? (QTQT, 162). “nasılsınız?”

qalay-siñ? (QTQT, 162). “nasılsın?”

qalay-siñdar? (QTQT, 162). “nasılsınız?”

qalay-sız? (QTQT, 162). “nasılsınız?”

qalay-sızdar? (QTQT, 162). “nasılsınız?”

qal-jağday-iñ qalay? (QTQT, 162). “durumun nasıl?”

qal-jağday-iñiz qalay? (QTQT, 162). “durumunuz nasıl?”

xal-axuval-iñ qalay! (QTQT, 162). “hal ahvalin nasıl?”

xal-axuvaliñiz qalay! (QTQT, 162). “hal ahvaliniz nasıl?”

2.2.4.1.3.4.3.3. “Kim” Soru Zamiri İle Soru Cümlesi Olarak Kullanılan Kalıp Sözcükler

Kazak Türkçesinde “kim” soru zamiri canlı nesnelere için kullanılır. Türkiye Türkçesiyle karşılaştırdığımızda, Kazak Türkçesinde birinin ismini sormak için “kim”, Türkiye Türkçesinde ise “ne” soru zamiri kullanılır.

at-iñ kim? (QSE, 83). “adın ne?”

at-iñiz kim? (QSE, 83). “adınız ne?”

esim-iñ kim? (QSE, 83). “ismin ne?”

esim-iñiz kim? (QSE, 83). “isminiz ne?”

kim bola-siñ? (QSE, 83). “sen kimsin?” birinin ismini, görevini sormak anlamında kullanılan kalıp sözdür”

sen-iñ atı-jön-iñ kim? (QSE, 83). “senin adın soyadın ne?”

siz-diñ atı-jön-iñiz kim? (QSE, 83). “sizin adınız soyadınız ne?”

2.2.4.1.3.4.3.4. “Qanşa” Soru Zarfı İle Soru Cümlesi Olarak Kullanılan Kalıp Sözcükler

Derlenen kalıp sözcükler içinde “qanşa” soru zarfının kullanıldığı sadece bir tane kalıp sözcüğe rastlandı. Kazak Türkçesinde bu tür yapılar kalıp sözcüklerde değil daha çok düz soru cümlelerinde kullanılır.

amal qanşa? (QSE, 84). “elimizden bir şey gelmez.”

2.2.4.1.3.4.3.5. “Ne” Soru Zamiri ve Türevleri İle Soru Cümlesi Olarak Kullanılan Kalıp Sözcükler

“Ne” soru zamiriyle kullanan bu tür kalıp sözcükler soru sormak için değil çaresizliği, elden bir şey gelmediğini anlatmak için kullanılmıştır. Böylece kalıp sözcüğe duygu dolu renk atarak anlamı güçlendirmiştir.

amal ne? (QSE, 84). “ne çare?”

amal neşik? (QSE, 84). “çare yok.”

2.2.4.1.3.5. Eksiltili Cümle Yapısından Oluşan Kalıp Sözcükler

Eksiltili cümleler, “düşüm, tümcede düşüm, düşüklü anlatımlar, tümcede sözcük düşmesi, eksilti, kesik sözcük, kesik tümce”⁵⁴ biçimlerinde de adlandırılan genellikle yüklemi eksik cümlelerdir (Çokuğurluel, 1996: 1). Bu cümleler, söz bütünlüğü dinleyen veya okunan tarafından algılanan bitmemiş cümlelerdir.

ayıp bolmasa [berip jiber]. (FTN, 37). “ayıp değilse.”

ayıp etpese-ñ [kömektes]. (FTN, 37). “ayıp değilse.”

ayıp-şamu bolmasa [ayt]. (FTN, 37). “ayıp olmazsa.”

qajet dep bilse-ñ [ayt] (FTN, 37). “lazım diyorsan.”

qajet dep bilse-ñiz [jasa- ñız]. (FTN, 37). “lazım diyorsanız.”

qajet dep tapsa-ñız [jasa- ñız]. (FTN, 37). “size lazımsa.”

qıyın bolmasa [kömektesip jiber]. (FTN, 37). “zahmet olmazsa.”

qolaylı dep bilseniz [iste]. (FTN, 37). “size uyarısa.”

mümkün bolsa [ayt]. (QTQT, 97). “mümkünse.”

mümkün dep tapsa-ñız [jasa- ñız]. (QTQT, 97). “siz daha iyi bilirsiniz.”

ruqsat bolsa [keteyin]. (QTQT, 97). “izin varsa.”

ruqsat berse-ñız [şığayın]. (QTQT, 97). “izin verirsiniz.”

54. Çokuğurluel, Işıl *Türkçede Eksiltili Anlatım ve Eksiltili Cümle*, Yüksek Lisans Tezi, Adana, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 1996, s. 1.

- ruqsat etse-ñiz [orındayın].* (QTQT, 97). “izin verirsiniz.”
- Alla [Quday] buyırsa [boladı].* (MF, 117). “Allah emrederse/buyurursa,”
- Alla [Quday] jazsa [boladı].* (MF, 117). “Allah yazdıysa,”
- Alla [Quday] qalasa [boladı].* (MF, 117). “Allah/Tanrı isterse,”
- Alla [Quday] näsip etse [boladı].* (MF, 117). “Allah nasip etse,”
- Allağa [Qudayğa] tävba [ettik]!* (MF, 117). “Allah’a şükürler olsun!”
- Allağa [Qudayğa] şükir [ettik]!* (FS, 80). “Allah’a şükür!”
- Allağa [Qudayğa] tävekel [ettik]!* (FS, 81). “Allah’a ısmarladık!”
- Allanıñ [Qudaydıñ] parmanı [boladı].* (MF, 117). “Allah’ın emri.”
- Allanıñ [Qudaydıñ] jazuvı [boladı].* (MF, 117). “Allah’ın yazısı.”
- Allanıñ [Qudaydıñ] ämiri [boladı].* (FS, 78). “Allah’ın emri.”
- Alla razılığı üşin [bolsın].* (MF, 117). “Allah rızası için.”
- nar tävekel [ettik]!* (MF, 117). “haydi bismillah!”
- täñirge tävekel [ettik]!* (MF, 117). “tanrıya emanet!”
- tävba [ettik]!* (MF, 117) “tövbeler olsun!”
- tağdırdıñ jazuvı [boladı].* (MF, 117). “kaderin yazısı.”
- Alla küvä [bolıp tabıladı].* (QTQT, 108). “Allah şahit.”
- Quday küvä [bolıp tabıladı].* (QTQT, 108). “Allah şahit.”
- Alla ämiri [boladı], Qudaydıñ uyğaruvi [boladı].* (FS, 78). “Allah’ın emri Huda’nın uyarmasıdır.”
- jaña jil-iñmen [quttıqtaymın]!* (QTQT, 123). “yeni yılın kutlu olsun!”
- jaña jil-iñizben [quttıqtaymız]!* (QTQT, 123). “yeni yılınız kutlu olsun!”
- qırıqtıñ qırqasına şıǵuv-iñmen [quttıqtaymın]!* (QTQT, 124). “kırk yaşın zirvesine çıkışın kutlu olsun!”
- qırıqtıñ qırqasına şıǵuv-iñizben [quttıqtaymız]!* (QTQT, 124). “kırk yaşın zirvesine çıkışınız kutlu olsun!”
- merekeñmen [quttıqtaymın]!* (QSE, 83). “bayramın kutlu olsun!”
- mereke-ñizben [quttıqtaymız]!* (QSE, 83). “bayramınız kutlu olsun!”
- mereke-leriñmen/iñizben [quttıqtaymın]!* (QSE, 83). “bayramınız kutlu olsun!”
- tuvğan kün-iñmen [quttıqtaymın]!* (QSE, 83). “doğum günün kutlu olsun!”
- tuvğan kün-iñizben [quttıqtaymız]!* (QSE, 83). “doğum gününüz kutlu olsun!”
- raqmet saǵan! [saǵan raqmet aytamın!]* (QTQT, 96). “sana teşekkürler!”
- saǵan raqmet [aytamın]!* (QTQT, 96). “sana teşekkürler.”
- sizge raqmet [aytamın]!* (QTQT, 96). “size teşekkürler.”

- şeksiz alğıs [aytamın]!* (QTQT, 96). “sonsuz teşekkürler!”
- ülken raqmet [aytamın]!* (QTQT, 96). “çok teşekkürler!”
- Raqmet [aytamın]!* (QTQT, 96). “Teşekkür!”
- al jaqsı [sav bol]!* (QSE, 75) “haydi, hoşça kalın!”
- al jaqsı, äzirşe [sav bol].* (QSE, 75). “haydi, görüşmek üzere!”
- jeñisti künderde kezdeskenşe [aman bol]!* (QSE, 77). “zaferli günlerde görüşmek üzere!”
- kezdeskenşe [sav bol]!* (QSE, 77). “görüşürüz!”
- kelesi kezdeskenşe [sav bol]!* (QSE, 77). “görüşmek üzere!”
- köriskenşe [sav bol]!* (QSE, 77). “görüşürüz!”
- köriskenşe kün jaqsı [bolsın]!* (QSE, 83). “görüşmek üzere!”
- quvanıştı künderde kezdeskenşe/joliqqanşa [aman bolayıq]!* (QSE, 77). “mutlu günlerde görüşmek üzere!”
- aq jol⁵⁵ [bolsın]!* (FS, 32). “yolun açık olsun!”
- Allanıñ jazğan parmanı [bolıp tabıladı].* (MF, 117). “Allah’ın yazdığı kaderidir.”
- ne jañalıq [bar]?* (QTQT, 162). “ne haber?”
- üy-işi aman-esen [be]?* (QTQT, 162). “aile iyi mi?”
- din aman [bolıp tabıladı].* (QTQT, 160). “hepsi çok iyiler”
- qayırlı keş [bolsın]!* (FS, 234). “iyi akşamlar!”
- qayırlı kün [bolsın]!* (FS, 236). “iyi günler!”
- qayırlı tañ [bolsın]!* (FS, 239). “günaydın!”
- qayırlı tün [bolsın]!* (FS, 240). “iyi geceler!”
- oraqqa bereke [bersin]!* (FS, 278). “oraklarına bereket! / ekine bereket.”
- bası qattı [bolsa], ayağı tätti [boladı].* (QTQT, 129). “başı sert, sonu tatlı. / kötü başlayan işin iyi bitmesi için kullanılır”
- ıske sät! [bolsın]* (FS, 43). “kolay gelsin!”
- istiñ bası beri [tursın], şaytanıñ bası arı [tursın].* (QTQT, 124). “işin başı bana doğru, şeytanın başı arkaya doğru.”
- tağdırdıñ basqa salğanı [boladı].* (FS, 351). “kader yazısı.”
- tağdırdıñ jazuvı [boladı].* (MF, 117) “kader. / alın yazısı.”
- tilim tasqa [bolsın]!* (MF, 51). “dilim taşta vursun!”
- til-közim tasqa [bolsın]!* (QTQT, 124). “dilim gözüm taşta vursun!”

---

⁵⁵ Bkz 39 dipnotta.

til-avzım tasqa [bolsın]! (MF, 51). “dil ağzım taşa vursun!”

avziña may [olsun], astiña tay [olsun]! (FS, 96). “söylediklerin gerçekleşsin!”

ğajap [eken]! (QTQT, 101). “acayıp!”

ğalamat [eken]! (QTQT, 101). “harika!”

keremet [eken]! (QTQT, 101). “harika!”

tamaşa [eken]! (QTQT, 101). “harika!”

tek qana alğa [basta]! (QTQT, 101). “sadece ileri!”

2.2.4.2. Anlam Bakımından

Genelde dildeki her kelimenin bir kavramı vardır. Kelime anlamının bir kavrama sahip olması oluşumundaki en önemli şartlardan biri olmasına rağmen, kelimenin oluşumunu etkileyen başka nedenler de olabilir. A. Bolğanbayulı ve Ğ. Kalıyulı’na göre “...kelimenin asıl anlamı mantığa değil konuşmacının dünya görüşü, duruma göre duygu ve hisleri ayrıca kelimenin gramer yapısına da bağlı olabilir. Bundan bir kelimenin anlamının kavrama göre daha geniş olduğunu söyleyebiliriz” (1997: 72). Yani kelime anlamı sadece bir düşünceyi değil insanın sevmek, sevinmek, mutlu olmak, şaşırarak, üzülme gibi hisleri de bildirmek için kullanılır. Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinin söz varlığında yer alan kalıp sözlerin aslında gerçek anlamların genişlemesinden ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Çünkü her iki dildeki bazı kalıp sözlerin asıl anlamından yola çıkarak birkaç başka anlamı da sahiplendiğini görebiliriz. Kalıp sözlerin anlam özellikleri kullanım sırasında da farkedilir. Mesela, örneklerde çoğunlukla gerçek anlamında kullanılan bazı kalıp sözlerin değişmiş bir anlamda veya zıt bir anlamda kullanıldığına da rastladık.

Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde gerçek anlamlarını genişleterek anlamını değiştiren ya da çok anlamda kullanılan kalıp sözler konuşma sırasında dikkat çekme, iletişim kurma, nezaket bildirme, insanları etkileme, duygu bildirme gibi işlevleri yerine getirirler. Mesela, Türkiye Türkçesinde aktif bir biçimde kullanım gören “efendi” kelimesi üzerine duralım:

1. “efendi” kelimesi ilk önce kişi isimini arkasına eklenir ve o kişiye saygı gösterme anlamını verir. Mesela, *Ömer Efendi, Murat Efendi, Fatih Efendi* vb. gibi. Böyle bir kullanımda “efendi” kelimesi özellikle eğitim gören adam için söylenir.

2. Günümüzdeki Türkiye Türkçesinde karşımızdaki insana nezaket bildirmek için sıkça kullanılan “bey” ve “hanım” hitap etmelerine “efendi” kelimesinin eklenerek

kullanması gözden kaçmaz. Yani “beyefendi”, “hanımefendi” olarak kullanılan bu kalıp sözün içerisindeki “efendi” kelimesi, bizce anlamı güçlendirmek amaçlı kullanılmıştır.

3. “efendi” kalıp sözü konuşma sırasında ailenin direnci, koca, eş anlamında kullanılır. Mesela, “Bizim Efendi artık geceleri eve gelmiyor” (SF, 58).

4. “efendi” kalıp sözü konuşma sırasında birinin dikkatini çekmek için çekim ekinde değişerek “efendim” – evet, seni dinliyorum” anlamında kullanılır.

5. Bazen de “efendi” sözü karşımızdakini küçümsemek için kullanılır. Mesela, “Efendi’ye bak” (SF).

Kazak Türkçesinde ise *keşiriñiz* “özür dilerim” anlamındaki kalıp söz bazen birinin dikkatini çekmek işlevini yerine getirir. Mesela, *Keşiriñiz, Abay murajayına qalay baruvğa boladı?* “Affedersiniz, Abay müzesine nasıl gidebilirim?”. Bir başka örnekte, *joliñ bolsın* “iyi yolculuklar” dilemek için kullanılan kalıp söz bazen selamlaşmaya cevap olarak kullanılır. Mesela, *Kiyiz üydiñ irgesi türilgen, şañırağı aşıq, beyuvaq bolsa da, äli jabılmağan. Oñ jaqta tösek tartıp navqas jatır. - Sälemetsiz be, aqsaqal? Navqas qabağın tüyip qaradı: - Jol bolsın, dañğılım, – dedi.* “Keçe çadırın yan ve üst tarafı açılmış, akşam olsa da hala kapatılmamış. Odanın sağ tarafında hasta yatıyor. – Merhabalar, aksakal? Hasta kaşlarını çatarak baktı: - Yolun açık olsun delikanlı, - dedi.” (QBÄKÜ-3: 107). Bununla beraber *qayırlı tün* “iyi geceler” kalıp sözü bazen gecenin hayrını dileme anlamında, bazen de vedalaşma anlamında görev yapar. Mesela, - *Qayırlı tün, - jigitter şığıp barajatıp.* “-Hayırlı geceler, - dedi yiğitler giderken.” (QBÄKÜ-3: 116). Bu kalıp söz, cümleye göre vedalaşma anlamındadır.

Kazak Türkçesinde hitap etme kalıp sözleri bazen cümle içerisinde zıt anlamda kullanılabilir. *qarağım* “gözbebeğim” hitabı genelde birine nezaket göstererek dikkatini çekmek için kullanılır. Mesela, *Än bir tolastağanda, üy iyesi aq juqqan murtın şiyratıp, bolmaşı külimsirep söz qozğadı:- Qarağım, Janay, tanımay otırğan şığırsıñ. Mınav qız bayağı äñşi Totaydıñ qızı.* “Şarkı bittiği zaman azıcık beyazlaşmış bıyıklarını okşayarak ev sahibi konuşmayı açtı: - Gözbebeğim, Janay, belki tanımayıyorsunuzdur. Bu kız şarkıcı Totay’ın kızıdır.” (QBÄKÜ-3: 72) örneğinde *qarağım* “gözbebeğim” hitap etmesi genel anlamında kullanılmaktadır. Ama – *Qarağım, basımdı qatırma, değenimdi orunda.* “ - Gözbebeğim, kafamı şişirme, dediğimi yap.” örneğindeki kalıp söz, yapı birinci cümleyle aynı olmasına rağmen anlamına göre nezaket göstermek için değil azarlamak için kullanılmıştır.

Kazak Türkçesinde *aynalayın* kalıp sözü de birçok anlama sahiptir. Çoğunlukla bu hitap etme kalıp sözü konuşmacının kendisinden yaşı küçük olan biriyle veya bir

çocukla irtibata geçtiğinde kullanılır. Bazen *aynalayın* kalıp sözü gerçek anlamında değil ismi belli olmayan, tanımadık birisine hitap edildiğinde de kullanılır. Mesela, - *Aynalayın, Almatığa barasıñ ba? Ala ketşi? – dep şofer atavlıñıñ soñında bölek-salağın arqalap, şubap jürgen xalıq.* “Onlar: “Yavrum, Almatı’ya gidecek misin? Ne olur beni de götür?” diyerek şoförlerin arkasından koşuşturuyor.” (QBÄKÜ-5: 86).

Gerçek anlamlarıyla, bazen gerçek anlamlarını değiştirerek kullanılan kalıp sözler sözlü iletişimde çeşit çeşit kalıp ifadeleri ortaya çıkarmıştır. Kalıp sözlerin bu vasfı, aynı zamanda onları diğer dil birliklerinden ayırt edebilmek için en belirgin özelliğidir.

2.2.4.3. İşlev Bakımından

İnsanlar arasındaki sözlü iletişim sırasında kalıp sözler belirli bir işlevi yerine getirir. Mesela, büyüklere saygı, nezaket göstermek, karşısındaki birine kibar davranmak, iş sırasında resmi davranmak, arkadaşlar arasında samimi olmak gibi davranışlar konuşmacı tarafından kalıp sözlerle dile getirilir. Bu konuda kalıp sözler bazı işlevleri yerine getirmektedir. Kalıp sözlerin işlevleri hakkında hiçbir fikir oluşturmadan, genel olarak doğasını ve özellikle konuşma sırasında uygulanış biçimlerini anlamak imkânsızdır. Dilbiliminde, kalıp sözlerin birkaç işlevi ayırt edilir. Kalıp sözler, dikkate alınarak bir şey söyleme durumunda, doğru ve yerinde olan sözü söyleme imkânını vererek, konuşanların birbirlerini rahatlıkla anlamalarına ve aralarında uyumlu bir iletişim kurmalarına yardımcı olur (Gökdayı, 2011: 91). Kalıp sözler, günlük hayattaki konuşmayı düzenlemek, hazırlık yapmak, konuşmaya giriş yapmak, karşıdaki dinleyicinin dikkatini çekmek konusunda birçok işlevi yerine getirmektedir (Aksan, 1996: 190-191; Özdemir, 2000: 173-175). Ayrıca, kalıp sözlerin, aynı dili konuşan bir toplumun kültürüne ışık tuttuğu, onun inançlarını, insan ilişkilerindeki ayrıntıları, gelenek ve göreneklere yansıttığı bildirilmektedir (Aksan, 1996: 190). Özdemir’e göre kalıp sözler, özellikle doğum, ölüm, evlenme gibi özel durumlarda duyguları açıklamak için kullanılırken, günlük konuşmalarda da konuşmayı süsleyici, duygularımızı yansıtıcı, anlatımımızı güçlendirici bir işlevi yerine getirir (2000: 177). Bununla beraber L.A. Kisilyeva’ya göre, kalıp sözlerin ilişki kurma işlevi, ya da başka bir şekilde toplumla ilgili işlevi vardır. Kalıp sözlerin bu işlevi nedeniyle, insan muhatabının dikkatini çeker, yani bu işlev, “ben ile siz” arasında sözlü bir iletişimin başlangıcını sağlar. Dilbilimci kalıp sözlerin, genel iletişim kurma (iletim ve bilgi alış) ve düzenleme (iletişim sürecini kontrol etmek) olarak iki işlevinden de söz

eder (1978: 57). Kalıp sözlerin kültürün bazı yönlerden dil kullanımını nasıl etkilediğini göstererek iletişimde bulunanların arasındaki toplumla ilgili ilişkileri yansıttığını ve iletişim sırasında belirli yerlerde söylenebilecek uygun seçenekler sunduğunu söyleyebiliriz. Bir başka çalışmada, Türkiye Türkçesinin söz varlığındaki *Allah, kader, ahret, cehennem, günah* gibi kelimeleri içeren kalıp sözlerin, dini inançları nasıl yansıttığı ortaya konmuştur (Başkan, 2003: 161-162). Öyle ise kalıp sözler insanlar arasındaki sözlü iletişimde dini inançların yerini belirlemek işlevini yerine getirmektedir.

Gökdayı, kalıp sözleri işlevleri açısından değerlendirdiğinde, kalıp sözlerin, sohbet sırasında konuşanların her zaman temel kelime bulmaktan kurtarmak, başa çıkılması zor durumlarda insanlara söyleyecek kelime konusunda yardımcı olmak, insanlar arasındaki yanlış anlaşılmayı azaltmak, insanlar arasındaki ilişkileri düzene sokmak, iletişimi sürdürmek, zorunlu durumlarda doğru kelimeleri söylemek, anlaşılma süresini kısaltmak, anlaşmada kısa yollar oluşturmak, insanların ruhsal durumunu, duygularını belirtmek, dilde toplumun kültürünü yansıtmak gibi işlevini sıralar (2011: 91). N.İ. Formanovskaya'ya göre dil birlikleri içinde kalıp sözlerin genel işlevi, insanların duygu ve düşüncelerini dile getirmek ve insanlar arasında ilişki kurmaktır. Bu yönden yola çıkarak N.İ. Formanovskaya, kalıp sözlerin ilişki kurucu (fatişeskiy), düzenleyici (regulyativnyy), etkileyici (imperiyativnyy), dikkat çekirici (appeliyativnyy) ve duygu'ya dair etkileyici işlevlerini dile getirir (1982: 27). A.Koblanova N.İ. Formanovskaya ve L.A. Kisileva'nın görüşünden yararlanarak Kazak Türkçesindeki kalıp sözlerin dört tane işlevinden bahseder. A.Koblanova'ya göre, insanlar arası sözlü ilişkide ilk önce herhangi bir iletişim kurulması gerekmektedir. Günlük hayatta karşımızdaki biriyle iletişime geçmek için önce selamlaşırız, karşımızdaki kişi selamımızı kabul ettiği zaman konuşmaya devam ederiz. Mesela, *aman ba!* “merhaba!”, *aman-sıñ ba?* “merhaba”, *aman-sız ba?* “merhabalar!” *salamat pa?* “merhaba!”, *sälem!* “selam!”, *sälem berdik!* “merhabalar!”, *sälemet pe?* “merhaba!” *sälemet-siñ be?* “merhabalar!”” *sälemet-siñder me?* “merhabalar!”, *sälemet-sizder me?* “merhabalar!” vb. Öyle ise dildeki selamlaşma kalıp sözleri, insanlarla iletişim kurma işlevini yerine getirir. Kalıp sözlerin iletişimi sürdürmekte önem taşıyan işlevinden biri, nezaket göstermektir. Kalıp sözlerin bu tür işlevinde insanın yaşına, sosyal durumuna, yaptığı görevine göre *sen* veya *siz* diye seslenilir. Mesela, Kazak Türkçesinde yaşlı kişiye, samimi olsa bile her zaman “*siz*” diye hitap edilir. Yaşı küçük veya yaptığı görev alt seviyede olan kişiye “*sen*” olarak davranılır. Bununla beraber *ötinemin* “lütfen”, *ruqsat*

bolsa “izin varsa”, *ayıpqa buyırma-ñız* “affeder-siniz”, *ğafıv et-iñiz* “affedersiniz”, *keşir-iñiz* “sizden özür dilerim”, *keşirim suraymın* “özür dilerim” gibi rica etme, özür dileme kalıp sözleri de konuşma sırasında nezaket göstermek işlevini yerine getirir. Kalıp sözlerin bir sonraki işlevi de insanlar arasındaki iletişimi düzene sokma işlevidir. Dilbilimciye göre Kazak Türkçesindeki hitap etme kalıp sözleri insanlar arası iletişimi düzenleyici dil birlikleridir. Koblanova’nın ayırt ettiği son işlev kalıp sözlerin duygu gösterme işlevidir. Kalıp sözlerin bu işlevini iyi dilekler, kötü dilekler ve kutlamalar yerine getirmektedir (2001: 7-9).

Kalıp sözlerin araştırmacılar tarafından sıralanan işlevleri ilk önce dilin iletişim kurma fonksiyonuna dayanmaktadır. Bu işlevlerin varlığı sözlü iletişimin rastgele, ya da önemsiz bir olay olmadığını gösterir. Biz yukarıda bahsedilen sıralamalardan yola çıkarak kalıp sözlerin aşağıdaki gibi işlevlerini ayırt edebiliriz:

1. Kalıp sözlerin iletişim sırasında dikkat çek(tir)me işlevi. Günlük hayatta yakınlarımız, akrabalarımız, meslektaşlarımız, arkadaşlarımızla veya tanıdık ve tanımadık insanlarla buluşuruz. İletişim sırasında karşımızdaki insanına konuşmayı başlatmak için onun dikkatini çekmek gerekir. Onun için hitap etme kalıp sözlerini kullanırız. Konuşmacı herhangi biriyle sözlü iletişime geçmeden önce karşısındaki insanın yaşı, cinsi, unvanı, toplumdaki yeri ve sosyal bilgilerinden haberdar olur ve o bilgilere göre harekete geçer. Kalıp sözlerden hitap etmeler tam bu sırada kullanımda bulunur ve konuşanlar tarafından karşısındaki dinleyicinin dikkatini çekme işlevini gerçekleştirir. Hitap etmenin belli bir sistemi vardır. Onlar dili konuşan milletin özellikleri, kültürü, dünya görüşü, dini inancı ve yaptığı mesleğe göre oluşur. Hem Türkiye Türkçesinde, hem de Kazak Türkçesinde hitap etme kalıp sözlerin kendi kullanım özelliği vardır. Bu özellikler Türk kültürünün de, Kazak kültürünün de milli dünya bakışını, gelenek göreneğini, toplumda kabul edilen normlarını içerir.

Kazak Türkçesinde hitap etme kalıp sözleri kişi ismi ve soyadı, kişi isimlerindeki kısaltmalar ve eklemeler, akrabalık bildiren isimler, insanın yaşına, cinsine, mesleğine dair kelimeler ve benzetme amaçlı söylenen somut veya soyut isimlerden oluşur. Mesela, yaşı büyük olan, saygı gerektiren insan için *mırza* “bey”, *xanım* “hanım”, *jäke* “jambıl äke”, *nurağa* “nursultan ağa”, *säke* “säken ağa”, *aqsakal* “aksakal”, *ağay* “ağabeyciğim”, *äpkeşim*, “ablacığım”, *tätey* “teyzeciğim”; yaşı konuşmacıdan küçük özellikle kızlar için *qarındasım* “kardeşim”, *qızım* “kızım”, yaşı konuşmacıdan küçük olan samimi kişiler için *kökese* “abisi/ablası), *aygöljan* “aygülcüğüm”, *altınım* “altınım”; küçük çocuklara seslenmek veya onları

nazlandırmak için *juldızım* “yıldızım”, *künim* “güneşim”, erkem “nazlım”, *erketayım* “nazlım”, *şırağım* “ışığım benim”, *qozım* “kuzum”, *qoñır qozım* “esmer kuzum”, *qoşaqanım* “kuzucuğum”, *taylağım* “yavrucuğum”, *balapanım* “civcivim” gibi hitap etme kalıp sözleri kullanılır. Mesela, – *Aqsaqal, patşağa qanşa qoy, qanşa aqşa bolsa da köptik qılmaydı...* “Aksakal, padişah için gönderdiğimiz koyunlar, paralar hiç de çok değildir” (QBÄKÜ-4: 36); – *Raqmet, täte, tamaq avuz tiyeyin...* “Teşekkürler, teyzeciğim, ekmek koparayım yeter...” (QBÄKÜ-4: 21); – *Balam, esensiñ be? – dedi kempir...* “Çocuğum, merhaba? dedi yaşlı kadın...” (QBÄKÜ-5: 102). – *Jaqsı, ata! Halıq tilegin qadir tuttıq, – dedi Bolatov qartqa...* “İyi, dede! Milletin isteğine saygı gösterdik, - dedi Bolatov...” (QBÄKÜ-5: 112). – *Qarundas kimdi izdep jürsüz? Mümkün, bizdi izdep jürgen bolarsız?* “Kardeşim (kız kardeşim) anlamında” birini mi arıyorsunuz? Bizi arıyor olmalısınız?” (QBÄKÜ-4: 71). – *Sävlem, uzağınan süyindirsin!?* “- Işığım, gözün aydın!” - *Köp sağındırdıñ göy, quvanışım!* “- Çok özlettin, kuvanışım (sevencim!) - *Aynalayın, künim!* “Aferin, güneşim!” (QBÄKÜ-5: 24)

Hitap etmeler cümle içerisinde iki tane birden kullanıla bilir. Mesela, - *Qarağım, balam, atıñ kim? – dedi Töle bi.* “Töle Bey: -Karağım, çocuğum, adın ne senin? – dedi.” (QBÄKÜ-2: 7).

Kazak Türkçesinde insanın dikkatini çekme işlevini yerine getiren hitap etmeler çoğunlukla bir ya da iki kelimededen oluşur. Cümle içerisindeki yerine göre cümlenin başında, ortasında, sonunda gelebilir ve çekim eklerinde değişebilir. Mesela, - *Balalar, amanbısıñ, şıraqtarım, mayısıp kölge bitken, quraqtarım?* “-Çocuklar, iyi misiniz, ışıklarım, gölde yetişen kuraktarım?” (QBÄKÜ-2: 51)., *Jigitter, oyun arzan, külki qımbat!* “Yiğitler, oyun ucuz, yüzün gülmesi pahalıdır!” (QBÄKÜ-1: 34). - *Av, munası nesi, tağı da arabşa ma? – dep, Dävğara sustıya tüsedı de, - latınşası bolmasa, arabşasına şorqaq em, oqıp beresiñ be, äkem?* “Davkara yüzünü değiştirdi ve: “A, bu ne, yine mi Arapça?” dedi. Sonra: “Latince değilse, Arapçasını okuyamam, sen okur musun äkem?” dedi.” (QBÄKÜ-4: 46). - *Kädirtaydıñ ükesi-av, sonıñ bärin tügel araladıñ ba? – dedi şalına añtarıla külip, külkiden jasavrağan közderin sürtken kempir.* “Gülmekten yaşla dolan gözlerini silen yaşlı nine gülerek:- Kadırtayın babası, her yeri gezdin mi? – dedi.” (QBÄKÜ-3: 82). - *Keşiriñiz, Guvlya Kasımovna. Men ana ıdıstardı jıynay bereyin be dep edim.* “- Affedersiniz, Guvlya Kasımovna. Ben bulaşıkları toplayacaktım.”(QBÄKÜ-4: 31).

Kazak Türkçesinde dikkat çekme işlevini yerine getiren kalıp sözler insanlar arasında bağ kurmak için, insanların toplumdaki yeri ve sosyal durumuna göre bir çizgi çizmek için, çocukları nazlandırabilmek için kullanımda bulunur.

Dilde kalıp sözlerin dikkat çekme işlevini yerine getirmek için Türkiye Türkçesinde de hitaplar görevlendirilir. Türkiye Türkçesinde saygılı, görev yapan kişiye *ağa, bey, hanım, bay, bayan, beyefendi, hanımefendi*; akrabalık ilişkileri için *anne, baba, dede, nine, ata, ağabey, abla, kardeş, amca*; çocukları nazlandırmak için *Kuzum, Yavrum* kelimelerini veya akraba isimlerine –cİĞIm küçültme ekini ekleyerek hitap etme şeklinde kullanımlar vardır.

Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesindeki hitap etmeler milli kültürümüze ışık tutarak, nezaket, dürüstlük, saygı göstermek kavramlarına dayanarak sözlü iletişimde asıl işlevini yerine getirmektedir.

2. Kalıp sözlerin sözlü iletişimde ilişki kurma ve ilişkiyi sona erdirmeye işlevi.

Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde sözlü iletişimi kurmak için selamlaşma, karşılama, hal hatır sorma kalıp sözleri, ilişkiyi sona erdirmek için de vedalaşma kalıp sözleri görevlendirilir.

İnsanlar arasındaki iletişim dille gerçekleşir. Bu iletişimi kurmak için selamlaşma kalıp sözleri çok önem taşır. Türkiye Türkçesinde ilişki kurucu işlevi yerine getiren selamlaşma, hal hatır sorma kalıp sözleri oldukça fazla ve çeşitlidir. Bu tür kalıp sözlerin kullanımında zaman, insanların yaşı, sosyal durumu, samimiyeti çok önemlidir. Mesela, Türkiye Türkçesinde zamana göre sabahleyin insanlar *günaydın, gündüz iyi günler*, akşam vaktinde ise *iyi akşamlar* diyerek selamlaşırlar. Sabahleyin *hayırlı sabahlar, İyi sabahlar* gibi selamlaşmalara da rastlanır. Toplumdaki genel selamlaşma kalıp sözü *Merhaba* ve çok sayıdaki insanlar için *merhabalardır*. Hal hatır sormak için de *nasılsın, nasılsınız, ne haber, ne var, ne yok, ne durumdasınız, durum nasıl*, cevap olarak ta *iyiyim, iyilik, iyilik sağlık, her şey yolunda* vb. kalıp sözleri kullanılır.

Kazak Türkçesinde ise sözlü iletişimde ilişki kurmak için *sälem, sälem berdik, sälemet pe, salamat pa, aman ba, esensiñ be*, zamana göre *qayırlı tañ, qayırlı kün, qayırlı keş, keş jariq* vb. kalıp sözleri çekim eklerinde değişerek görevlerini yerine getirirler. Mesela, – **Balam, esensiñ be?** – *dedi kempir.* – **İyü, esenbiz, äje,** – *dedim oğan, al özim köz almastan balağa qarap turmin.* “Yaşlı kadın: - Merhaba, çocuğum? – dedi. Ona: – Merhabalar, nine, - dedim ama gözlerim çocuktaydı.” (QBÄKÜ-5: 87); – **Salamatsız ba, Diymaş Axmetoviç!** – *dep hatşu qız Ravşan munı körgeñ boyda uşıp turıp, köldey qoñır stoldı aynalıp aldınan şıqtı.* “Merhabalar, Dimaş Axmetoviç!-

diyerek sekreter kız Ravşan, göl gibi görünen büyük yuvarlak masadan dönerek onun karşısına geçti.” (AQ: 114). *Jarıya üydiñ törindegi biyik stolğa qoya bergende «Keş jariq!»- dep kirgen Aqpanniñ davsın tanıp, esikke qaray burıldı.* “Jarıya evin başköşesinde yer alan büyük masaya oturacağı an “İyi akşamlar!” diye kapıdan giren Akpan’ın sesini duyunca kapıya doğru döndü.” (QBÄKÜ-5: 26); *Qamis kürkeden aşıñ qara kisi şıqtı. - Sälem berdik! – dedi Ermekbay.- Äliyki aldıq! – dedi aşıñ qara kisi.* “Kamış çadırdan küçük boylu esmer kişi çıktı. Ermekbay: – Selam verdik! – dedi. Küçük boylu esmer kişi:– Aleykümselam! – dedi.” (QBÄKÜ-5: 111) vb.

Hal hatır sormak için de *qal qalay* “nasılsın”, *qalay-sıñ* “nasılsın”, *ne jañalıq* “ne haber”, öz-iñiz küyli-quvattısız ba “sağlık durumunuz iyi mi”, *xal-axuval-iñ qalay* “halin vaktin nasıl”, *jağdayıñız jaqsı ma* “durumunuz iyi mi”, vb. kalıp sözler kullanılır. Mesela, *Ulı säskede ülken darbazanıñ aldında şılım şegip tur edi. Qasına aq quba qız kelip: - Bilisbay ağa, jağdayıñız jaqsı ma! – dedi.* “Tam öğlen saatinde dış kapının yanında sigara içiyordu. Yanına açık tenli bir kız geldi ve: - Bilibay Ağa her nasılsın, iyi misin? – dedi” (QBÄKÜ-5: 54). *Säbira demdevli turğan aqqumannan eki şını şay quyıp, qant-kämpiytimen sırlı podnosqa sap äkep ortağa qoydı. – İyä, ne jañalıq bar? – dedi qarısı orındıqqa tize bügip jatıp.* “Sabira çaydanlıktaki demli çayı iki bardağa koydu ve işlemeli tepside yanına şeker koyup içeriye getirdi. – Evet, ne haber? – dedi karşıdaki sandalyeye diz çökerek.” (AQ: 18) vb.

Vedalaşma kalıp sözleri insanlar arası iletişimde sohbeti, görüşmeyi sona erdirmeye işlevini yapar. Onun için her iki dilde çeşitli vedalaşmalar yer almaktadır. Vedalaşma kalıp sözleri çekim eklerinde değişir ve anlam bakımından birbirinden az da olsa farklılık gösterebilirler.

3. Kalıp sözlerin iletişim sırasında nezaket bildirme işlevi. Sözlü iletişimde nezaket bildirme işlevi kutlama, özür dileme, teşekkür etme kalıp sözleriyle dile getirilir. Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde yer alan bu tür kalıp sözler aynı anlam ve işlevde kullanılır. Toplumdaki kültür çok önemlidir. Onun için her zaman insanlar birbirine saygı ve nezaket göstermelidir. Türkiye Türkçesinde bu işlevi *tebrik ederim, kutlarım, affedersin, özür dilerim, teşekkür ederim, sağ ol* gibi kalıp ifadeleri, Kazak Türkçesinde ise *quttıqtaymın, qayırlı bolsın, keşirersin, keşirim suraymın, raqmet aytamın, alğıs aytamın* gibi kalıp sözleri yapmaktadır.

4. Kalıp sözlerin sözlü ilişkide insanları etkileme işlevi. Kalıp sözlerden rica etme ifadeleri konuşmada dinleyici tarafını etkilemek için görevlendirilir. Türkiye Türkçesinde bu işlevi yerine getirmek için *rica ederim, ricada bulunurum* gibi kalıp

sözler kullanırsa, Kazak Türkçesinde ise *ötinemin, ötinip suraymın, raqım et, ğafu et* gibi kalıp sözler kullanıma hazır bulunur.

5. Kalıp sözlerin iletişim sırasında duygu bildirme işlevi. Sözlü iletişimde iyi dilekler, kötü dilekler, avutmalar, dini inanç bildiren kalıp sözler insanlar arasında konuşmada duygu bildirmek için kullanılır. Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde bu tür kalıp sözlere çok sayıda rastlanır. Ayrıca başka dillerle karşılaştığımızda, Türk Dillerinde milletin tarihi yaşam tarzı, milli kültürü, dini inancı, gelenek göreneklere ve insanların sıcakkanlı olmaları iyi ve kötü dileklerin, avutma ve başsağlığı dileme kalıp sözlerinin doğmasına neden olmuştur. Mesela, Türkiye Türkçesinde bir bebek doğduğunda *Allah bağışlasın, analı babalı büyüsün* kalıp sözleri; iki çift evlendiklerinde *bir yastıkta kocayın, Allah mesut etsin, Allah hayırlı evlilik versin* kalıp sözleri, bir insanın doğum gününde *nice senelere, mutlu senelere, Allah hayırlı ömürler versin* kalıp ifadeleri; biri hastalandığında *Allah acil şifalar versin, kaza geçirene geçmiş olsun* kalıp sözleri; biri öldüğünde yakınlarına *başınız sağ olsun, Allah rahmet eylesin* kalıp sözleri söylenmek için hafızamızda hazır bulunur. Bunları söyleyerek konuşmacı karşısındaki insana kalıp sözlerin yardımıyla tüm duygularını iletebilir. Bu durum Kazak Türkçesinde de geçerlidir. Kazak milleti genel yapısına göre duygu yönü ağır olan bir millettir. Bu duygu düşüncelerini mutlaka dilinde yansıtır. Konuşma sırasında insanların duygularını dilde yansıtmak için kalıp sözler işlevi yerine getirir. Kazaklarda da bir bebeğin hayat kapısını açması, iki çiftin bir yuva kurması, insanların yeni bir şey elde etmesi, çocuklarının başarısı herkesi mutlu eden bir durumdur. Mutluluk da insanın duygularına bağlı bir histir. Bu durumda da söylenmesi lazım olan kalıp sözler vardır. Onların sayesinde de hazır yapılarla duygularımızı karşımızdaki kişiye bildirebiliriz. Mesela, *bayı berik bolsın* “bağı sağlam olsun”, *ülken azamat bolsın* “kocaman yiğit olsun”, *biyik samğasın* “yükseklerden görelim” kalıp sözleri bir bebek doğduğunda söylenir. *Aq samaylı, sarı tisti bolıñdar* “aksakallı sarı dişli olun”, *eki jas baqıttı bolsın* “iki genç mutlu olsun”, *qosağıñmen qosa ağar* “beraber yaşlanın” kalıp sözleri düğünlerde söylenir. Biri hastalandığında *tez jazılıp ket* “çabuk iyileş”, *uşıksız bolsın* “geçmiş olsun” kalıpları kullanılır. Biri öldüğünde *qayğıña ortaqpın* “başın sağ olsun”, *imandı bolsın* “ruhu imanla olsun” gibi kalıp sözler içten gelen duygularımızı yansıtmak için kullanılır. Kalıp sözler iletişim sırasında duruma göre insanın duygularını ifade etmekte sayıca çok zengin olduğunu söyleyebiliriz. Onlar ezberimizde hazır bulunarak her zaman dilde yansıtmak istediklerimizi yerine getirmektedir.

2.3. Kalıp Sözlerin Sınıflandırılması

Kazak Türkçesindeki kalıp sözler anlam bakımından “Toplumdaki Kültüre Dair İlişkileri Yansıtan Kalıp Sözler”, “İyi Dilekler” ve “Kötü Dilekler” olarak sınıflandırdık. Onları kendi aralarında grüplara ve alt grüplara ayırt ettik:

2.3.1. Toplumdaki Kültüre Dair İlişkileri Yansıtan Kalıp Sözler

“Bireyler arası iletişimin göstergesi olan bu tür dil malzemesi iletişime geçilen duruma göre, kendiliğinden oluşan bir refleks gibi ortaya çıkmaktadır. Sosyal yaşamın bir gereksinimi olan bu türden iletişim rutinleri, iletişime katılan kişinin yaşına, mesleğine, cinsiyetine, konumuna ve kişilerin samimiyet derecelerine göre farklılık göstermektedir” (Selçuk, 2005: 13).

Kalıplaşmış dil birimleri içinde yer alan “Kalıp Sözler” araştırmacılar tarafından çeşitli adlarla ve farklı sınıflandırma ve değerlendirmelerle tanımlanmış, Türkiye Türkçesinde “ilişki sözleri” veya “kültür birim” olarak adlandırılırken Kazak Türkçesinde “etiket birlikter” ve “söz etiketi” terimleriyle ele alınmıştır. Ayman Koblanova, bu sözler için; “ahlaki davranışların dilde yansımından meydana gelen dil birimleridir” der (2001: 6). Doğan Aksan, Türkiye Türkçesinde belli durumlarda söylenmesi geleneksel hale gelmiş bu sözleri “bir toplumun bireyleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılması adet olan bir takım sözlerdir” şeklinde açıklar (1996: 67) .

Toplumdaki kültüre dair ilişkileri yansıtan kalıp sözler kendi içerisinde 24 kategoriye ayrılmıştır. Bu 24 kategorinin bazıları birkaç alt gruba ayrılır.

2.3.2.1.1. Selamlaşma Kalıp Sözleri

Toplumdaki insanlar arası iletişimde selamlaşma büyük önem taşır. Selamlaşma, önceden tanışıklığı olan kişilerin herhangi bir ortamda karşılaşması ve selamlaşması, birbirini tanımasa da sosyal bir ortama giren kişilerin birbirine selam vermesi, toplumda insan ilişkilerinin kurulması, devam etmesi veya ayrılırken yine belli kalıp ifadeler kullanılarak konuşmanın kesilmesini sağlar.

Günlük hayatta selamlaşma önemli bir yere sahiptir. Her toplumun kültürüne göre kullanılan tanışma, hal hatır sorma, sohbet etme gibi iletişim yolları, ilk önce selamlaşma ile başlar. Kazak Türkçesinde *söz atası – sälem* “selam sözün atası” atasözü kullanılır. Çünkü dostluk ve arkadaşlıklar bir selamlaşmayla başlar. Dolayısıyla dünyadaki tüm ülkelerde kültürler farklı olsa bile selamlaşma oldukça değerli bir

iletişim aracıdır. Kazak Türkçesinde selamlaşma ile ilgili kalıp sözler sayıca çoktur ve bu sözlerin kendilerine ait kullanım özellikleri vardır.

Kazak Türkçesinde selamlaşma kalıp sözleri oluşturulurken *sälem*, *aman* ve *esen* “sağ salim” kelimeleri tercih edilir. Günlük hayatın en vazgeçilmez ifadelerinden sayılan selamlaşma sözleri, bütün kalıp ifadeler gibi söylendikleri alandan hareketle dinî etki veya başka toplumların etkisi altında ortaya çıkan ve herhangi bir dilin eski dönemlerinden itibaren kalıplaşarak gelen sözler olarak değerlendirilebilir. Selamlaşma kalıp sözleri Dini etkiyle kullanılan selamlaşma kalıp sözler, Başka toplumların etkisiyle kullanılan selamlaşma kalıp sözler, Sadece “Kazak Türkçesine ait selamlaşma kalıp sözleri” ve “Birine selam iletmek için söylenen selamlaşma kalıp sözleri” olarak dört alt gruba ayrılmaktadır.

2.3.1.1.1. Dini Etkiyle Kullanılan Selamlaşma Kalıp Sözleri

Kazak Türkçesine dinin etkisiyle birkaç çeşit selamlaşma kalıbı oluşmuştur. Onlar çok eskiden kalıplaştığı için insanlar tarafından yabancı olarak kabul edilmiyor.

aman ba! (QTQT, 160). “merhaba!”

aman-sıñ ba? (QTQT, 160). “merhaba”

aman-sız ba? (QTQT, 160). “merhabalar!”

aman-sıñdar ma? (QTQT, 160). “merhabalar!”

aman-sızdar ma? (QTQT, 160). “merhabalar!”

assalavmağaleyküm! (QTQT, 160). “selamünaleyküm!”

salamat pa? (FS, 321). “merhaba!”

salamat-sıñ ba? (FS, 321). “merhaba!”

salamat-sıñdar ma? (FS, 321). “merhabalar!”

salamat-sız ba? (FS, 321). “merhabalar!”

salamat-sızdar ma? (FS, 321). “merhabalar!”

sälem! (QTQT, 160). “selam!”

sälem berdik! (QTQT, 160). “merhabalar!”

sälemet pe? (QTQT, 160). “merhaba!”

sälemet-siñ be? (QTQT, 160). “merhabalar!”

sälemet-siñder me? (QTQT, 160). “merhabalar!”

sälemet-sızder me? (QTQT, 160). “merhabalar!”

vağalaykümassalam! (QTQT, 160). “aleyküm selam!”

2.3.1.1.2. Başka Toplumların Etkisiyle Kullanılan Selamlaşma Kalıp Sözlere

Kazak Türkçesinde bazı kalıp sözler Rusçanın etkisiyle oluşmuştur. Bu kalıp sözler tamamen kalıplaşmış olarak görev yapmaktadır. Direkt Rusça olarak söylenen ama Kazak Türkçesinde yer alan bir tek *privet!* “selam!” selamlaşma kalıp sözüne rastlanmaktadır.

qayırlı keş! (FS, 234). “iyi akşamlar!”

qayırlı kün! (FS, 236). “iyi günler!”

qayırlı tañ! (FS, 239). “günaydın!”

qayırlı tün! (FS, 240). “iyi geceler!”

privyet! (QTQT, 160). “selam!”

2.3.1.1.3. Sadece Kazak Türkçesine Ait Selamlaşma Kalıp Sözlere

Kazak Türkçesinin temelini oluşturan kelimelerden yapılan kalıp sözler de günlük selamlaşma durumun yansımasıdır.

ar ma! (QTQT, 160). “merhabalar!”

ar-mısıñ! (QTQT, 160). “merhaba!”

ar-mısıñdar! (QTQT, 160). “merhabalar

ar-mısız! (QTQT, 160). “merhabalar!”

ar-mısızdar! (QTQT, 160). “merhabalar!”

esen-siñ be! (QTQT, 160). “merhaba!”

esen-siz be! (QTQT, 160). “merhabalar!”

esensiñder me? (QTQT, 160). “merhabalar!”

esensizder me? (QTQT, 160). “merhabalar!”

keş jariq! (QTQT, 160). “iyi akşamlar!”

2.3.1.1.4. Birine Selam İletmek için Söylenen Selamlaşma Kalıp Sözlere

Kazak Türkçesinde sık kullanılan kalıp sözlerden biridir. Kazak kültüründe birinin sayesinde başka bir kişiye selam iletme durumu belli bir amacı yerine getirir. Mesela, kendisinin iyi olduğunu bildirmek, selam yollayarak selamı ileten kişinin güvenli biri olduğundan haberdar etmek veya birini emanet etmek amaçlı selam yollar. Kazak geleneğinde *sälemde me joldav* kalıp sözü de yaygındır. *sälemde me* kelimesi *sälem* ve *de-me* “selam” kelimesi ve “demek” fiilinden oluşur. Temel anlamı da “selam yollamak”tır. Eski Kazak geleneğinde birine selam yollandığında mutlaka “Selam de” kalıp ifadesiyle beraber bir paketin gönderilmesi

şarttı. Eğer bir hediyeyle gönderilmezse selamın kuru kuru gönderildiği düşünülürdü. Bu da geleneğe göre ayıp kabul ediliyordu. Pakete de tatlı, kuru peynir, kıyafet, değerli eşya konurdu. Zamanla selam söylemekle birlikte yollanan poşete *sälemdeme* adı verilmiştir. günümüz kazak türkçesinde *joldav* “yollamak” fiiliyle beraber kullanıldığında *sälemdeme joldav* bir kalıp söze dönüşmektedir.

düğay sälem. (QTQT, 161). “çok selamlar.”

sälem ayt. (QTQT, 161). “selam söyle.”

sälem ayt-ıñız. (QTQT, 161). “selam söyleyin.”

sälem ayta sal-şı. (QTQT, 161). “lütfen benden selam söyle.”

*sälemet bolsın*⁵⁶! (QTQT, 161). “aleyküselam!”

sälem de. (QTQT, 161). “selam söyle.”

sälem jolda. (QTQT, 161). “selam söyle.”

sälem-imdi jolda. (QTQT, 161). “benden selam söyle.”

sälem joday salşı. (QTQT, 161). “lütfen benden selam söyle.”

sälemdeme joldav. (QTQT, 161). “selamlaşma hediyesini yollama.”

2.3.1.2. Hal Hatır Sorma Kalıp Sözleri

İnsanlar arası ilişkileri daha samimi, daha candan bir seviyede sürdürebilmek için selamlaşmadan sonra hal hatır sormak da sosyal ortamda önemli görülen bir davranış biçimidir. Hatır sorma kalıp sözleri karşısındaki kişinin halini hatırını, sağlık durumunu öğrenmek için kullanılan soru cevap şeklindeki kalıp sözlerden oluşmaktadır. Karşımızdaki insanın halini, nasıl olduğunu öğrenmek için sorduğumuz soruya mutlaka olumlu veya olumsuz bir cevap alırız. Sorduğumuz soru da, aldığımız olumlu ya da olumsuz cevap da eskiden kalıplaşmış ve hafızamızda saklanmış olan kelimeler, cümleler şeklinde tezahür eder. Kazak Türkçesinde hatır sorma kalıp sözleri, *qal* “hal”, *qal-jağday* “hal hatır” *qalay* “nasıl”, *jaqsı* “iyi”, *ne* “ne”, *jañalık* “haber”, *xal-axuval* “hal”, *aman, esen* “sağ salim” gibi kelimelerden birinin veya ikisinin tek başına veya birlikte kullanılmasıyla ortaya çıkan soru cümleleri ve kelimelerinden oluşmaktadır. Bunlar kimi zaman cümledeki fiil kipinin ve şahısların değişmesiyle kimi zaman da eksilteli yapılarla oluşturulur. Bununla beraber hazır cümle şeklinde kullanılan *mal jan aman ba?* “herkes iyi mi?”, *at-kölik aman jettiñder me?* “sağ salim geldiniz mi?”, *ağayın tuvıs aman ba?* “akrabalar iyi mi?”, *bala-şağa aman ba?* “çoluk

⁵⁶ Selam yollayan kişiye cevap olarak söylenen kalıp sözdür.

çocuk iyi mi?” gibi cümleler de Kazak Türkçesinde hal hatır sormak için kullanılan kalıp ifadelerdir. Hal hatır sorma kalıp sözleri tek başlarına değil karşılıklarıyla yani cevaplarıyla birlikte kullanılırlar. Karşısındakinin hal hatırını soran kişi bir cevap bekler.

ağayın-tuvıs aman ba? (QTQT, 160). “hısım akraba sağ salim mi?”

aman-esen-siñ be? (QTQT, 160). “sağlığın nasıl?”

aman-esen-siñder me? (QTQT, 160). “sağlığınız nasıl?”

aman-esen-siz be? (QTQT, 160). “sağlığınız nasıl?”

aman-esen-sizder me? (QTQT, 160). “sağlığınız ?”

aman barıp, sav qayttıñ ba? (QTQT, 160). “sağ salim gidip geldin mi?”

at-kölik aman ba? (QTQT, 160) “yolculuk iyi geçti mi?”

at-kölik aman jetti-ñder me? (QTQT, 160). “yolculuğunuz iyi geçti mi?”

avıl-aymaq, el-jurt aman ba? (QTQT, 160). “memlekette herkes iyi mi?”

bala-şağa aman ba? (QTQT, 160). “çoluk çocuk iyi mi?”

deni-qarın-ıñ sav ma? (QTQT, 160). “sağlığın iyi mi?”

deni-qarın-darıñız sav ma? (QTQT, 160). “sağlığınız iyi mi?”

din aman. (QTQT, 160). “hepsi çok iyiler”

jağday-ıñ jaqsı ma? (QTQT, 160). “durumun nasıl?”

jağday-ıñız jaqsı ma? (QTQT, 160). “durumunuz nasıl?”

..közayım boldıñ ba? (QTQT, 160). “gözün aydın mı?”

qal qalay? (QTQT, 162). “nasılsın?”

qal-ıñ qalay? (QTQT, 162). “nasılsın?”

qal-darıñ qalay? (QTQT, 162). “nasılsınız?”

qal-ıñız qalay? (QTQT, 162). “nasılsınız?”

qal-darıñız qalay? (QTQT, 162). “nasılsınız?”

qalay-sıñ? (QTQT, 162). “nasılsın?”

qalay-sıñdar? (QTQT, 162). “nasılsınız?”

qalay-sız? (QTQT, 162). “nasılsınız?”

qalay-sızdar? (QTQT, 162). “nasılsınız?”

qal-jağday-ıñ qalay? (QTQT, 162). “durumun nasıl?”

qal-jağday-ıñız qalay? (QTQT, 162). “durumunuz nasıl?”

mal jan aman ba? (QTQT, 162). “herkes iyi mi?”

ne jañalıq? (QTQT, 162). “ne haber?”

öz-ıñız küyli-quvattısız ba? (QTQT, 162). “sağlık durumunuz iyi mi?”

üy-işi aman-esen? (QTQT, 162). “aile iyi mi?”

üy-işi-ñ aman-esen be? (QTQT, 162). “ailen sağ salim mi?”

üy-işi-ñiz aman-esen be? (QTQT, 162). “aileniz sağ salim mi?”

xal-axuval-iñ qalay? (QTQT, 162). “halin vaktin nasıl?”

xal-axuvalıñız qalay? (QTQT, 162). “halin vaktin nasıl?”

2.3.1.3. Karşılama Kalıp Sözcükleri

Türk kültüründe karşılama kalıp sözcükleri çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü Türk toplumu misafirperver bir toplumdur. Kazak Türkleri de Türkiye Türkleri gibi evlerine gelen misafiri karşılarken ortak kültür izlerini de gösteren bu kalıp ifadeleri kullanırlar. Bu grup içinde kullanılan kalıp sözcüklerin en çok “*tör*” kelimesi kullanılır. *tör* salon kapısından ileride, genellikle karşıda yer alan, “başköşe” denilen, büyüklerin ve ileri gelenlerin oturduğu yerdir. Bu açıdan önem taşır. Kazak Türkçesinde *törge şıq* “başköşeye geç”, *törlet* “başköşeye geç”, *joğarı şıq* “yukarı geç” kalıp sözcükleri gelen konuyu karşılamak için en sık kullanılan kalıp sözcüklendir.

joğarı şıq. (QTQT, 94). “yukarıya geç.”

joğarı şığ-iñiz. (QTQT, 94). “yukarıya geçin.”

joğarı öt. (QTQT, 94). “yukarıya geç.”

joğarı öt-iñiz. (QTQT, 94). “yukarıya geçin.”

qoş keldi-ñ! (FS, 248). “hoş geldin!”

qoş keldi-ñiz! (FS, 248). “hoş geldiniz!”

törlet. (QTQT, 94). “başköşeye geç.”

törlet-iñiz. (QTQT, 94). “başköşeye geçiniz.”

törge otur. (QTQT, 94). “başköşeye otur.”

törge şıq. (QTQT, 94). “başköşeye geç.”

törge şığ-iñiz. (QTQT, 94). “başköşeye geçiniz.”

2.3.1.4. Tanışma Kalıp Sözcükleri

Her toplumda birbirini tanımayan iki insanın tanışması sırasında kullanılan toplum tarafından da benimsenmiş kalıp sözcükler bellidir. Birbirini tanımayan iki insanın ilişkisi selamlaşmadan sonra tanışmaya dönüşür. Bu da, bu iki kişinin iletişim ortamında belirli kurallar dâhilinde yaklaşması ve birbirlerini tanıması anlamına gelir. Tanışma daha sonra devam edecek derin ya da yüzeysel bir ilişkinin ilk adımıdır. Kazak Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi tanışma kalıp sözcüklerinde birtakım

soru veya memnuniyet gösteren cümleler kullanılır. Tanışma kalıp sözleri biriyle tanışmak için kullanılan kalıp sözler ve tanışana cevap için kullanılan kalıp sözler olarak iki gruba ayırt edilmiştir.

2.3.1.4.1. Biriyle Tanışmak İçin Kullanılan Kalıp Sözler

Kazak Türkçesinde biriyle tanışmak için aşağıdaki gibi kalıp sözlerin duruma göre birisi söylenir. Tanışma kalıp sözleri karşısındaki doğrudan ismini sorarak, ya da tanışmaya izin isteyerek gerçekleşir.

at-iñ kim? (QSE, 83). “adın ne?”

at-iñiz kim? (QSE, 83). “adınız ne?”

esim-iñ kim? (QSE, 83). “ismin ne?”

esim-iñiz kim? (QSE, 83). “isminiz ne?”

kel tanısıp qoya-yıq/-lıq. (QSE, 83). “gel tanışalım.”

kel-iñiz tanısıp qoya-yıq/-lıq. (QSE, 83). “gel sizinle tanışalım.”

kim bola-sıñ? (QSE, 83). “sen kimsin?” Birinin ismini, görevini sormak anlamındadır.

kim bola-sız? (QSE, 83). “siz kimsiniz?” Birinin ismini, görevini sormak anlamındadır.

seni-men tanısuvğa bola ma? (QSE, 83). “seninle tanışabilir miyim?”

siz-ben tanısuvğa bola ma? (QSE, 83). “sizinle tanışabilir miyim?”

sen-iñ atı-jön-iñ kim? (QSE, 83). “senin adı ve soyadın ne?”

siz-diñ atı-jön-iñiz kim? (QSE, 83). “sizin adı soyadınız ne?”

tanısayıq. (QSE, 83). “tanışalım.”

2.3.1.4.2. Tanışana Cevap İçin Kullanılan Kalıp Sözler

Tanışmaya cevap olarak da çeşitli kalıp sözler kullanılır. Ama onları kullanırken resmi ve samimi davranışlara dikkat edilmelidir.

senimen tanışqanıma quvanıştımin. (QSE, 83). “seninle tanıştığım memnun oldum.”

sizben tanışqanıma quvanıştımin. (QSE, 83). “sizinle tanıştığım memnun oldum.”

senimen tanışqanıma öte quvanıştımin. (QSE, 83). “seninle tanıştığım çok memnun oldum.”

sizben tanışqanıma öte quvanıştımin! (QSE, 83). “sizinle tanıştığım çok memnun oldum.”

senimen tanışqanım üşin özimdi öte baqıttı sanaymın. (QSE, 83). “seninle tanıştığım için çok mutlu oldum.”

sizben tanışqanım üşin özimdi öte baqıttı sanaymın. (QSE, 83). “sizinle tanıştığım için çok mutlu oldum.”

tanışqanıma quvanıştımmın. (QSE, 83). “tanıştığımızıza memnun oldum.”

2.3.1.5. Rica Etme Kalıp Sözleri

Günlük hayatta insanlar birbirlerinden bir şeyler isterler, birbirlerinden bir şeyler alır veya birbirlerine bir şeyler verirler. Bu tür iletişimlerde de belirli kalıp ifadelerin kullanımı söz konusudur. Bunlar genellikle rica etme kalıp sözleridir. Rica kavramı kullanım kalıpları ve şekli olarak dilbilimsel nezaket kavramı ve sözleri içerisinde değerlendirilir. Dilbilimsel nezaket toplumsal iletişimde saygı ve dayanışma kuralları içerir. Kazak Türkçesinde rica ifadesini bildiren kalıp sözler, Türkiye Türkçesi ile benzerlik göstermekle birlikte kiplere göre farklı şekilde oluşturulan “rica” kalıp sözlerinin kullanımı açısından farklıdır. Kazak Türkçesinde rica etme kalıp sözleri bir iş yaparken ve rica ederken kullanılan rica etme kalıp sözleri ve ricaya cevap olan kalıp sözler olarak ikiye ayrılır.

2.3.1.5.1. Bir İş Yaparken ve Rica Ederken Kullanılan Rica Etme Kalıp Sözleri

Kazak Türkçesinde sözlü iletişim sırasına göre aşağıdaki kalıp sözlerin biri kullanılır. Rica kalıp sözleri birine bir iş yaparken, rica ederken, arz ederken kullanım bulurlar.

ayıp bolmasa. (FTN, 37). “ayıp değilse.”

ayıp etpese-ñ. (FTN, 37). “ayıp değilse.”

ayıp etpese-ñiz. (FTN, 37). “ayıp değilse.”

ayıp-şamı bolmasa. (FTN, 37). “ayıp olmazsa.”

qajet dep bilse-ñ. (FTN, 37). “sana gerekliyse.”

qajet dep bilse-ñiz. (FTN, 37). “sizin için gerekliyse.”

qajet dep tapsa-ñ. (FTN, 37). “senin için gerekliyse.”

qajet dep tapsa-ñız. (FTN, 37). “sizin için gerekliyse.”

qıyın bolmasa. (FTN, 37). “zahmet olmazsa.”

qolaylı dep bilseniz. (FTN, 37). “sizin için uygunsa.”

mümkün bolsa. (QTQT, 97). “mümkünse.”

mümkün bolsa aytıp bere-siñ be? (QTQT, 97). “mümkünse, söyleyebilir misin?”

mümkün bolsa aytıp bere-siz be? (QTQT, 97). “mümkünse, söyleyebilir misiniz?”

mümkün dep tapsa-ñiz. (QTQT, 97). “siz daha iyi bilirsiniz.”

ötinemin. (QTQT, 97). “lütfen.”

ötinip suray-mın. (QTQT, 97). “arz ederim.”

ötinip suray-mız. (QTQT, 97). “arz ederiz.”

ruqsat bolsa. (QTQT, 97). “izin varsa.”

ruqsat berse-ñiz. (QTQT, 97). “izin verirsiniz.”

ruqsat etse-ñiz. (QTQT, 97). “izin verirsiniz.”

2.3.1.5.2. Ricaya Cevap Olan Kalıp Sözcükler

Kazak Türkçesinde ricaya cevap olarak söylenen kalıp sözlerin sayısı fazla değildir.

arzımaydı. (QTQT, 98). “bir şey değil.”

oqası joq. (QTQT, 98). “rica ederim.”

tük etpeydi. (QTQT, 98). “bir şey değil.”

tük te etpeydi. (QTQT, 98). “bir şey değil.”

2.3.1.6. Teşekkür Etme Kalıp Sözcükleri

Her toplumda ve dolayısıyla her toplumun dilinde insanlar arasında yapılan iyiliğe karşı verilecek cevap sözlerinin de kalıp sözler içinde ayrı bir yeri vardır. Kazak Türkçesinde insanlar arası ilişkilerde nezaket ifadesi taşıyan teşekkür etme kalıp sözleri Türkiye Türkçesiyle benzerlik göstermektedir.

alğıs aytamın! (QTQT, 96). “teşekkür ederim!”

alğısım şeksiz! (QTQT, 96). “sonsuz teşekkürler!”

köp raqmet! (QTQT, 96). “çok teşekkürler.”

köp-köp raqmet! (QTQT, 96). “çok çok teşekkürler!”

miñ da bir alğıs! (QTQT, 96). “sonsuz teşekkürler!”

miñ da bir raqmet! (QTQT, 96). “sonsuz teşekkürler!”

raqmet! (QTQT, 96). “teşekkür!”

raqmet sağan! (QTQT, 96). “sana teşekkürler!”

sağan raqmet! (QTQT, 96). “sana teşekkürler.”

sizge raqmet! (QTQT, 96). “size teşekkürler.”

şeksiz alğıs! (QTQT, 96). “sonsuz teşekkürler!”

ülken raqmet! (QTQT, 96). “çok teşekkürler!”

raqmet aytamin! (QTQT, 96). “teşekkür ederim!”

2.3.1.7. Özür Dileme Kalıp Sözleri

İnsanlar, iletişim sırasında karşısındaki kişileri akraba, dost, aile bireyleri ve kardeşlerini kimi zaman bilerek kimi zaman da bilmeyerek kırıp incitebilirler. İletişim ortamında böyle bir durum meydana geldiğinde doğal olarak kabalık gösteren konuşurdan bir özür dileme ifadesi beklenir. Özür dileme kalıp sözleri gerçekleşmez ise ya taraflar arasındaki ilişki bozulacak ve iletişim kopma noktasına gelecek ya da tamamen kopacaktır. Bu tür olaylarda özür dileme kalıp sözlerinin dile getirilmesi insanlar arası ilişkileri korur. Bu yüzden özür dileme kalıp sözleri insanlar arası ilişkilerde son derece önemlidir. Ayrıca yaşadığımız toplum hayatı içinde birine bir şey sormak için, kapı, vs. gibi bir yerden izin isteyerek geçmek için insanlardan özür dileriz yani izin isteriz. Bunun için Kazak Türkçesinde aşağıdaki gibi kalıp sözler kullanılır:

ayıpqa buyırma. (FTN, 86). “affedersin.”

ayıpqa buyırma-ñiz. (FTN, 86). “affedersiniz.”

ayıp etpe. (FTN, 86). “affedersin.”

ayıp etpe-ñiz. (FTN, 86). “affedersiniz.”

ayıp körme. (QTQT, 97). “affedersin.”

ayıp körme-ñiz. (QTQT, 97). “affedersiniz.”

ğafuv et. (QTQT, 97). “affedersin.”

ğafuv et-iñiz. (QTQT, 97). “affedersiniz.”

keşir. (FTN, 86). “özür.”

keşir-iñiz. (FTN, 86). “sizden özür dilerim.”

keşirim suraymın. (FTN, 86). “özür dilerim.”

keşirer-siñ. (FTN, 86). “özür dilerim.”

keşirer-siz. (FTN, 86). “özür dilerim.”

raqım et. (FS, 346). “affet.”

raqım et-iñiz. (FS, 346). “affedin.”

söge jamandama! (QTQT, 97). “bir eksliğim varsa affet!”

2.3.1.8. Onaylama, Kabul Kalıp Sözleri

Bazen günlük hayatta ilişki kurduğumuz insanların anlattığı olayları, duygu ve düşünceleri kabul ederiz ve onaylarız. “Onaylama, kabul kalıp sözleri de yine ifade

edici söz edimleri türlerindedir. Kişi karşısındakinin söz ve davranışlarına onay verdiğini bu türden kalıp sözlerle göstermektedir. Bazen de iddia edilen bir olayda da durumun ardından ya da yanlış bir ifadenin düzeltilmesi sonrasında da kullanılabilir” (Ersoy, 2011: 51)

äybät eken. (FTN, 39). “iyi olmuş.”

älbette. (FTN, 39). “elbette.”

boptı. (FTN, 39). “tamam.”

jaqsı. (FTN, 39). “peki.”

jaqsı eken. (FTN, 39). “iyi olmuş.”

jaman emes. (FTN, 39). “fena değil.”

jaraydı. (FTN, 39). “tamam.”

kelisemin. (FTN, 39). “katılıyorum.”

qıp boladı! (FTN, 39). “baş üstüne!”

qıp kördik! (FTN, 39). “baş üstüne!”

mağan bäribir. (FTN, 39). “bana ne. / farketmez.”

men qarısı emespin. (FTN, 39). “katılıyorum.”

tämäm. (FTN, 39). “peki.”

2.3.1.9. Reddetme Kalıp Sözleri

Günlük hayatta bir fikri ya da hareketi kabul etmemiz, onaylamamız nasıl mümkünse insanların söz ve davranışlarını kabul etmeyip reddetmemiz de mümkündür. Elbette onaylama ve kabul etmenin olduğu yerde reddetme de olacaktır ve sözvarlığımızda onları karşılayacak kalıplaşmış kelimeler ya da cümleler vardır.

bolmaydı. (QTQT, 102). “yasak.”

bul mümkün emes. (QTQT, 102). “bu imkânsız.”

bulay boluvı mümkün emes. (QTQT, 102). “böyle olması mümkün değil.”

joq. (QTQT, 102). “hayır.”

joq jaramaydı. (QTQT, 102). “hayır olmaz.”

joq olay emes. (QTQT, 102). “hayır, öyle değil.”

men qarısımın. (QTQT, 102). “ben katılmıyorum. / Ben yokum.”

men razı emespin. (QTQT, 102). “buna razı değilim.”

mu-niñ bolmaydı. (QTQT, 102). “böyle olmaz.”

mu-niñiz bolmaydı. (QTQT, 102). “böyle olmaz.”

mu-niñ jaramaydı. (QTQT, 102). “böyle olmaz.”

mu-niñiz jaramaydı. (QTQT, 102). “böyle olmaz.”

olay emes. (QTQT, 102). “öyle değil.”

2.3.1.10. Vedalaşma, Uğurlama Kalıp Sözleri

Sosyal hayatta insanlar arası ilişkilerde bir ilişkinin, karşılaşmanın, vs. sona ermesi üzerine vedalaşma, uğurlama kalıp sözleri kullanılır. “Karşılımlar esnasında verilen selam ve hatır sormalar gibi vedalar da insanlar arası ilişkilerin olumlu yönde gelişmesini ve devamını sağlayan unsurlardandır. Biri ya da birilerini yolcu etme anlamına gelen uğurlama esnasında da aslında vedalaşma kalıp sözleri kullanılır çünkü her uğurlama bir vedadır aynı zamanda” (Ersoy, 2011: 52)

2.3.1.10.1. Bir Daha Görüşmek Üzere Kullanılan Vedalaşma Kalıp Sözleri

Bazı vedalaşma kalıp sözleri her gün görüşen insanlar arasında daha sık kullanılır. Bu tür kalıp sözler, konuşmayı sona erdirecek şekilde bu türde kullanıldığında bir dahaki görüşmenin uzun bir süre gerçekleşeceği hakkında da bilgi vermektedir.

aman bol! (QTQT, 137). “sağlıklı ol!”

aman bol-iñdar! (QTQT, 137). “sağlıkla / sağlıcakla kalın!”

aman bolıñız! (QTQT, 137). “sağlıkla / sağlıcakla kalın!”

aman bolıñızdar! (QTQT, 137). “sağlıkla / sağlıcakla kalın!”

amandıq bolsın! (QTQT, 137). “sağlık olsun!”

aman sav bol! (QSE, 75). “sağ salim ol!”

aman sav bol-iñız! (QSE, 75). “sağ salim olun!”

al jaqsı! (QSE, 75). “haydi, hoşça kalın!”

al jaqsı, äzirşe! (QSE, 75). “haydi, görüşmek üzere!”

amandıqpen kezdeseyik! (QSE, 75). “sağlıkla görüşelim!”

jeñisti künderde kezdeskenşe! (QSE, 77). “zafer dolu günlerde görüşmek üzere!”

kezdeskenşe! (QSE, 77). “görüştürüz!”

kelesi kezdeskenşe! (QSE, 77). “görüşmek üzere!”

köriskenşe! (QSE, 77). “görüştürüz!”

köriskenşe kün jaqsı! (QSE, 77). “görüşmek üzere!” Tam anlamı: Görüşene kadarki her günümüz iyi geçsin! Televizyon haberlerinde sıkça kullanılan kalıp sözdür.

quvanıştı künderde kezdeskenşe / jolıqqanşa! (QSE, 77). “mutlu günlerde görüşmek üzere!”

sav bol! (QSE, 76). “sağ ol! / sağlıcakla kal!”

sav bol-iñiz! (QSE, 76). “sağ olun! / sağlıcakla kalın!”

sav salamatta bol! (FTN, 117). “sağ salim ol! / sağlıcakla kal!”

sav salamatta bol-iñiz! (FTN, 117). “sağ salim olun! / sağlıcakla kalın!”

sav salamatta bol-iñdar! (FTN, 117). “sağ salim olun! / sağlıcakla kalın!”

sav salamatta bol-iñizdar! (FTN, 117). “sağ salim olun! / sağlıcakla kalın!”

sav tur! (QSE, 76). “sağlıkla kal! / sağlıkla yaşayın!”

sav tur-iñiz! (QSE, 76). “sağ durunuz!”

2.3.1.10.2. Uzun Süre Ya Da Bir Daha Görüşmemek Üzere Kullanılan Vedalaşma Kalıp Sözleri

Bu tür kalıp sözler sık kullanılmayıp sadece uzun yolculuğa gidecek olan kişiye veya bir daha görüşmeyecek olan kişiye söylenir.

qayda jürseñ de aman bol! (FTN, 118). “nereye gidersen git, sağ salim ol / sağlık ve esenlik içinde ol!”

qayda jürse-ñiz de aman bol-iñiz! (FTN, 118). “nereye giderseniz gidin, sağ salim olun / sağlık ve esenlik içinde olun!”

qarızıñdı keş! (QTQT, 137). “hakkımı helal et!”

qoş bol! (QTQT, 137). “hoşça kal!”

qoş bol-iñiz! (QTQT, 137). “hoşça kalın!”

qoş bol-iñdar! (QTQT, 137). “hoşça kalın!”

qoş bol-iñizdar! (QTQT, 137). “hoşça kalın!”

qoş sav bol! (QTQT, 137). “hoşça kal!”

qoş sav bol-iñiz! (QTQT, 137). “hoşça kalın!”

qoş sav bol-iñdar! (QTQT, 137). “hoşça kalın!”

qoş sav bol-iñizdar! (QTQT, 137). “hoşça kalın!”

2.3.1.10.3. İyi Yolculuklar Dileme, Uğurlama Kalıp Sözleri

Birini yolcu ederken, uğurlarken yolculuğun güzel geçmesi dileğiyle söylenen kalıp sözler günümüz Kazak Türkçesinde sıkça kullanılmaktadır.

aq⁵⁷ jol! (FS, 32). “yolunuz açık olsun!”

aq⁵⁸ jol bolsın! (FS, 32). “yolun açık olsun!”

⁵⁷ Bkz 39 dipnotta.

⁵⁸ Bkz 39 dipnotta.

- aqjoltay*⁵⁹ *bolsın!* (FS, 32). “hayırlı yolculuklar!”
- aman barıp, sav qayt-iñiz!* (FTN, 117). “sağ gidip sağ dönün! / sağ salim gidip dönün!”
- äle*⁶⁰ *bolsın!* (QSE, 77). “äle olsun! / hayırlı yolculuklar!”
- jaylı jürip, jaqsı jet!* (QSE, 77). “iyi gidip iyi var!”
- jaylı jürip, jaqsı jet-iñiz!* (QSE, 77). “rahat gidip rahat var!”
- jeñil barıp, avır qayt!* (QSE, 75). “sağ salim gidip dön!”
- jol bolsın!* (FS, 146). “iyi yolculuklar!”
- jol-iñ bolsın!* (FS, 146). “yolun açık olsun!”
- jol-iñiz bolsın!* (FS, 146). “yolunuz açık olsun!”
- jol bolsın, jeñil barıp, avır qayt-iñiz!* (FS, 146). “hayırlı yolculuklar, boş gidip dolu dön!”
- qayırlı sapar!* (QSE, 77). “hayırlı yolculuklar!”
- oljamen oral!* (QSE, 77). “ganimetle dön!”
- oñ sapar!* (QSE, 75). “hayırlı sefer!”
- sät sapar!* (FS, 233). “hayırlı yolculuklar!”

2.3.1.11. İyi Geceler Dileme Kalıp Sözleri

Genelde insanlar uyuyacakları zaman birbiriyle sözlü iletişimi keserler. Konuşma sona erer. Konuşmayı sona erdirip uyumak ve uykudan sağ salim uyanmak dileğiyle aşağıdaki kalıp sözlerden biri dile getirilir.

- aq*⁶¹ *kün tuvsın!* (FS, 68). “ak gün doğsun!”
- jaylı jatıp, jaqsı tur!* (QSE, 75). “huzurla yatıp iyi kalk!”
- jaylı jatıp, jaqsı tur-iñiz!* (QSE, 75). “huzurla yatıp iyi kalkın!”
- qayırlı tün!* (FS, 237). “hayırlı geceler!”
- tün beyquttı bolsın!* (QSE, 77). “gece kutlu olsun!”

2.3.1.12. Avutma, Teselli Etme, Baş Sağlığı Dileme Kalıp Sözleri

Günlük hayatta insanların başına her şey gelebilir, her şey yaşanabilir. İnsan güzel anlar kadar kötü olaylarla dolu anlar da yaşayabilir. İnsan kaza geçirebilir, hastalanabilir, birini, bir yakını kaybedebilir. Bu kişilere geçmiş olsun demek, baş sağlığı dilemek, onu teselli etmek de bir toplum geleneğidir. Bugün bir yakınımızın

⁵⁹ Bkz 39 dipnotta.

⁶⁰ Yolculuk iyi geçsin anlamındaki kalıp sözdür.

⁶¹ “Aq” sözü süreklilik ifade eder. Her günü görmeye nasip olsun anlamını verir.

veya herhangi bir insanın başına gelen kötü olaylar hepimizin başına gelebilecek olaylardır. Bu sebeple sosyal hayat içinde insanların birbirine acıması, zor durumlarda birbirine destek olması, birbirini avutması insani bir görevdir ve önemlidir. Yaşanan bu tür durumlar elbette dilde ifadesini bulacaktır. Kazak Türkçesinde yer alan avutma, teselli etme, baş sağlığı dileme sözleri kalıp sözler içerisinde belki de en zengini, en çeşitlisidir. Avutma kalıp sözleri kendi aralarında avutma, bir şey kaybedeni avutma, hastalanan kişiyi avutma, kaza geçireni avutma, bebeğini kaybedene baş sağlığı dileme, birinin yakını öldüğünde baş sağlığı dileme olarak birkaç bölüme ayrılabilir.

Genel avutma kalıp sözleri günlük hayatta yaşanan her durumda insanı avutmak için kullanılır.

ayağı jaqsı boladı! (QSE, 84). “sonu iyi olur!”

Alla sabır bersin. (QTQT, 96). “Allah sabır versin.”

alıp-julıp bara jatqan eşteñe joq. (QTQT, 96). “merak edecek bir şey yok.”

amal qanşa? (QSE, 84). “elimizden bir şey gelmez.”

amal neşik? (QSE, 84). “çare yok.”

bas-iñ aman, deniñ sav bolsın! (QSE, 85). “başın sağ, sağlığın iyi olsun, yeter!”

bas-iñız aman, den-iñiz sav bolsın! (QSE, 85). “başınız sağ, sağlığınız iyi olsun, yeter!”

bası qattı, ayağı tätti. (QTQT, 129). “kötü başlayan iş iyi biter.”

bäri jaqsı boladı. (QTQT, 96). “her şey iyi olur.”

bäri öz ornına keledi! (QTQT, 96). “her şey yoluna girer!”

düniye, mal tabıladı! (FS, 121). “para, mal bulunur!”

eşteme joq. (QSE, 84). “bir şey yok.”

eñse-ñdi tüsirme! (QSE, 84). “neşeli ol!”

eñse-ñizdi tüsirme-ñiz! (QSE, 84). “neşeli olun!”

es-iñnen şığar! (QSE, 84). “aklından çıkar!”

esiñ-iñizden şığar-iñiz! (QSE, 84). “aklınızdan çıkarın!”

köñil avdarma. (QSE, 85). “boş ver.”

köñil avdarma-ñiz. (QSE, 85). “boş verin.”

qayğıra berme! (QSE, 84). “çok üzülme!”

qayğıra berme-ñiz! (QSE, 84). “çok üzülmeyin!”

qam jeme. (QSE, 84). “merak etme.”

qam jeme-ñiz. (QSE, 84). “merak etmeyin.”

qapa bolma! (QSE, 84). “üzülme!”

qapa bolma-ñiz! (QSE, 84). “üzülmeyin!”

- qoya qoy.* (QSE, 85), “sakin ol.”
- qoya qoy-ıñız.* (QSE, 85). “bir durun. Kendinize gelin.”
- män berme.* (QSE, 85). “önem verme.”
- män berme-ñız.* (QSE, 85). “önem vermeyin.”
- mundayda sabır kerek.* (QTQT, 97). “böyle zamanlarda sabır gerekirr.”
- mundayda şıdam kerek.* (QTQT, 97). “böyle zamanlarda sabır gerekir.”
- mundayda tözim kerek.* (QTQT, 97). “böyle zamanlarda sabır gerekir”
- munday qıyındıqtar bola beredi.* (QTQT, 97). “bu tür zorluklar geçer.”
- osı da söz bolıp pa?* (QTQT, 97). “hallederiz, sözü bile olmaz.”
- sabır et!* (QTQT, 96). “sabret!”
- sabır et-ıñız!* (QTQT, 96). “sabredin!”
- sabırlı bol!* (QTQT, 96). “sabırlı ol!”
- sabırlı bol-ıñız!* (QTQT, 96). “sabırlı olun!”
- säl sabır saqta!* (QTQT, 96). “biraz sabırlı ol!”
- säl sabır saqta-ñız!* (QTQT, 96). “biraz sabırlı olun!”
- säl-päl şıda.* (QSE, 84). “biraz dayan.”
- säl-päl şıda-ñız.* (QSE, 84). “biraz dayanın.”
- uvayımday berme!* (QSE, 84). “üzülme!”
- uvayımday berme-ñız!* (QSE, 84). “üzülmeyin!”

2.3.1.12.1. Bir Şey Kaybedene Söylenen Avutma Kalıp Sözler

Bu tür kalıp sözler Kazak Türkçesinde maddi ve manevi kayıp yaşanan insanlara karşı söylenir.

- [Alla, Quday] bergenin alsa da, bererin almasın.* (QTQT, 126). “Allah verdiği alsa da vereceğini almasın.”
- [Alla, Quday] berekesin bersin!* (FS, 108). “Allah bereketini versin!”
- [Alla, Quday] bererinen jazbasın!* (FS, 108). “Allah vereceğini almasın.”
- joğınıñ oralğısı bolsın!* (FS, 147). “kayıp olan şey çabuk bulunsun. / kaybımızı çabuk bulasınız.”

2.3.1.12.2. Hastalanan İnsana Söylenen Geçmiş Olsun, Avutma Kalıp Sözleri

Hasta bir kişinin iyileşmesi sadece otacı ve doktorların tedavisiyle olmaz. İnsanlar, şefkatli akrabalar, arkadaşlar vb. gibi yakınlarının iyi dileklerinin iyileşmeye

etkisinin olduğuna inanırlar. Hasta kişiye “geçmiş olsun”, “sağlığına dikkat et” demeye ve iyileşmesi için dua etmeye önem verirler. Kazak atasözünde *navqastıñ emi – savdıñ sälemi* “hastanın tedavisi – sağlam kişinin iyi dileklerindedir” denir. Bu tür kalıp sözlere aşağıdaki örnekleri gösterebiliriz:

aqırı uşıqsız bolsın. (FS, 79). “sonu iyi olsun.”

avırma! (QSE, 84). “geçmiş olsun.”

avırma-ñız! (QSE, 84). “geçmiş olsun.”

dertiñnen arıl. (QTQT, 129). “derdinden kurtul.”

dertiñizden arıl-ıñız. (QTQT, 129). “derdinizden kurtulun.”

qulan taza ayıǵıp ket. (QTQT, 129). “bir şey kalmadan hastalığın geçsin.”

qulan taza ayıǵıp ketiniz. (QTQT, 129). “bir şey kalmadan hastalığınız geçsin.”

tez jazılıp ket! (QTQT, 129). “acil şifalar vere! / acil şifaya kavuş!”

tez jazılıp ket-iniz! (QTQT, 129). “acil şifalar vere. / acil şifaya kavuşun!”

tez savıǵıp ket! (QTQT, 129). “Allah acil şifalar versin!”

tez savıǵıp ket-iñiz! (QTQT, 129). “Allah acil şifalar versin!”

uşıqsız bolsın! (FS, 386). “hastalık belasız sona ersin.”

2.3.1.12.3. Kaza Geçirene Söylenen Kalıp Sözlere

Günlük hayatta insanların başına gelen her türlü kaza sonrasında insanların karşısındaki kişiyi avutması milli kültürümüzün de bir özelliğidir. Kaza geçirenler için aşağıdaki kalıp sözlerden biri kullanılabilir:

avlaq ketsin! (QTQT, 130). “bizden uzak dursun!”

bas aman bolsın! (QTQT, 130). “sağlığın iyi olsun!”

bas aman den-iñ sav bolsın! (QTQT, 130). “sağlığın iyi, bedeninin sağlam olsun!”

beti avlaq bolsın! (QTQT, 126). “kaza belasız olsun!”

mal-ım janım-nıñ sadaǵası. (FS, 259). “malım canımın sadakası.”

mal-ımız jan-ımızdıñ sadaǵası. (FS, 259). “malımız canımızın sadakası.”

öz betimen ketsin! (QTQT, 130). “geçmiş olsun!”

özimen ketsin! (QTQT, 130). “geçmiş olsun!”

2.3.1.12.4. Bebeğini, Genç Yaştaki Çocuğunu Kaybeden Kişiyeye Baş Sağlığı Dilemeye Yönelik Kalıp Sözlere

Hayatta her insan çok şey yaşar. En zoru da bebeğini, genç yaştaki çocuğunu kaybetmektir. Böyle bir durumu insan tek başına kaldıramaz. Kazak kültüründe böyle

bir durumu yaşayan kişiye destek vermek, avutmak, duygularını dilde yansıtmak için bu tür kalıp sözlere ihtiyaç duyulur.

Alla tağala bergenin alsa da, bererin almasın. (FS, 79). “Allah, verdiği alsa da vereceğini almasın.”

altın bosağa aman bolsın. (FS, 81). “altın yuva sağlam olsun.”

[Alla, Quday] bergenin jazbasın. (FS, 109). “Allah, vereceğini kesmesin.”

balalarıñ şapağatşı bolsın. (QTQT, 126). “çocukların şefahtçi olsun.”

eki arıs aman bolsın. (QTQT, 126). “ikiniz sağ olun.”

şapaq atsin. (QTQT, 126). “gün dogmadan neler doğar.”

şetinegen näreste ahıyrette şapağatşı bolsın. (QTQT, 126). “ölen bebek ahirette size şefahtçi olsun.”

ürker bir de tuvıp, bir de ketedi. (QTQT, 126). “ürker bir doğar bir gider.”

2.3.1.12.5. Ölümle İlgili Ölümü Duyurma ve Avutma Kalıp sözleri

Her milli toplumun bir kültürü vardır. Toplumda yaşanan her şey kültürümüze yansır. Dil ve kültür birbirine bağı, birbirini tamamlayan toplum unsuru olduğı için kültürde yer alan her neyse dilimizde yansır. Ölüm insana üzüntü veren, katlanması çok zor bir durumdur. Bu durumda insanlar birbirine fazla ihtiyaç duyarlar. Yakını ölen birisine önce ölümü duyurmak, sonra baş sağlığı dilemek, sonra ölen kişi için iyi dilekler dilemek kültürümüzde çoktan kalıplaşmış bir durumdur. Bu insanlar arası iletişimde en önemli konulardan biridir (Ergün, 2013: 210). Onlar dilde kalıp sözlerle yansıtılır. Bu çalışmada derlenen ölümle ilgili kalıp sözler anlamlarına göre birinin öldüğünü söylemek için kullanılan kalıp sözler, ölen kişinin yakınlarına söylenen avutma, baş sağlığı dileme kalıp sözleri ve rahmetli olan kişiyle ilgili iyi ve kötü şeyler söylendiğinde kullanılan kalıp sözler olarak birkaç alt guruba ayrılır.

2.3.1.12.6. Birinin Öldüğünü Söylemek için Kullanılan Kalıp Sözler

Ölüm insana acı getiren bir durumdur. Bazen katlanması zor olduğı için ölüm ölen kişinin yakınlarına yumuşatılmış kalıp sözler yardımıyla duyurulur. Onlar aşağıdaki gibi sıralandı:

ajalı jetti. (MF, 66). “eceli yetti. / öldü.”

aqıretke sapar şekti. (MF, 66). “ahirete sefer etti. / Öldü.”

däm-tuzı tavsıldı. (MF, 66). “tanesi bitti. / öldü.”

düniyeden ozdı. (MF, 66). “vefat etti. / öldü.”

- dünyeye saldı.* (MF, 66). “dünyayı terk etti. / öldü.”
- janı şıqtı.* (MF, 67). “ruhu gitti. / öldü.”
- jan tapsırdı.* (MF, 67). “ruhunu teslim etti. / öldü.”
- janı üzildi.* (MF, 67). “nefesi kesildi. / öldü.”
- juldızı söndi, qaytı boldı.* (MF, 67). “yıldızı söndü, vefat etti. / öldü.”
- kelmeske ketti.* (MF, 67). “dönülmez yere gitti. / öldü.”
- qaytpas saparğa attandı.* (MF, 68). “dönülmez sefere çıktı. / öldü.”
- qırşınınan qıyıldı.* (MF, 68). “genç yaşında öldü. / öldü.”
- nanı tavsıldı.* (MF, 68). “bu dünyadaki tanesi bitti. / öldü.”
- o dünyeye sapor şekti.* (MF, 68). “hakka yürüdü. / öldü.”
- o dünyelik boldı.* (MF, 68). “öbür dünyalık oldu. / öldü.”
- sağatı bitti.* (MF, 68). “vadesi doldu. / öldü.”
- tağdırı jetti.* (MF, 68). “kaderine ulaştı. / öldü.”

2.3.1.12.7. Ölen Kişinin Yakınlarına Söylenen Avutma, Baş Sağlığı Dileme Kalıp Sözleri

Ölen kişinin ailesine baş sağlığı dileme kalıp sözleri Kazak Türkçesinde oldukça fazladır. Kazak kültüründe ölen kişinin yakın akrabalarıyla “görüşme” geleneği vardır. Geleneğe göre baş sağlığı dilemeye gelen kişi eve girmeden evin on metre kadar öncesinde ağlayarak ve ölümle ilgili teselli dileklerini söyleyerek eve girer. Buna Kazak kültüründe “görüşme” denir. Bunu çoğunlukla en yakın akraba hısımları ve ölen kişiyle samimi olan insanlar yapar. Görüşme ve baş sağlığı dilemede kullanılan kalıp sözler aşağıda sıralandı:

- adamğa ölim xaq.* (FS, 43). “insana ölüm haktır. / ölüm hak miras helal.”
- adam buyırıqtan ozbaydı.* (FS, 43). “insan kaderden kurtulamaz.”
- ağamızdıñ (inimizdin, anamızdın, bavırımızdıñ, apayımızdıñ vb.) ölimi qabırğamızdı qavsatıp ketti.* (QTQT, 127). “ağabeyimizin (kardeşimizin, annemizin, ablamızın vb.) ölümü ruhumuzu dayıprattı.”
- ajal aytıp kelmeydi,...* (QTQT, 127). “ecel geliyorum demez...”
- ajaldan eşkim qutulmaydı.* (QTQT, 127). “ecelden kimse kurtulamaz. / kaçamaz.”
- ajaldıñ soqqan davılınan ömirdiñ şamı sönbey me?* (QTQT, 127). “ecelin fırtınasından ömür ışığı sönmez mi?”
- ajalğa araşa joq.* (QTQT, 127). “ecelin arasına girilmez.”

ajaldıñ aldında bärimiz de därmensizbiz. (QTQT, 127). “ecelin karşısında hepimiz çaresiziz.”

ajal töbelep kelse käriniki, tötelep kelse jastiki. (QTQT, 127). “ecel tepeden gelse yaşlıyadır aniden gelse gençleredir.”

aqırın sura. (QTQT, 127). “sonunu dile.”

aqquv uşıp kölge ketti, aqsuñqar uşıp şölge ketti, ol adasıp ketken joq, bärimiz baratın jerge ketti, ölmeytin ömir joq, sınbaytın temir joq⁶². (QTQT, 128). “kuğu uçup göle gitti, akdoğan uçup çöle gitti, o kaybolmadı, hepimizin gideceği yere gitti, ölmeyecek ömür, kırılmayacak demir yoktur.”

Alla ümiri, Qudaydıñ uyğaruvi. (FS, 79). “Allah’ın emri Huda’nın uyarmasıdır.”

Allanıñ jazğan parmanı. (FS, 79). “Allah’ın yazdığı kader dir / alın yazısıdır.”

[Alla, Quday]-niñ, diñ peşenege jazğanın köremiz. (QTQT, 127). “Allah’ın kaderimize yazdığını göreceğiz.”

[Alla, Quday]- niñ /-diñ başka salğanı osı boldı. (QTQT, 127). “Allah’ın alnımıza yazdığı bu oldu.”

[Alla, Quday] başka salğan soñ, tağdırdıñ isine şara joq. (QTQT, 127). “Allah taktir ettikten sonra yapacak bir şey yok.”

at tuyağın tay basar, ornında bar oñalar. (QTQT, 129). “atın arkasında yavrusu kalsa, ölenin arkasında evladı kalsa, ikisi de büyür.”

ävelde jazğan tağdırdı xaq tağala buzğan ba? (QTQT, 128). “ezelda yazılan kaderi hak tanrı bozmuş mu?”

bolğanğa bolattay berik bol. (QTQT, 127). “olana çelik gibi sert ol.”

bolğanğa bolat bol. (QTQT, 127). “olana çelik ol.”

bolmasqa bolattay bol. (QTQT, 127). “olmayacak işe çelik gibi sert ol.”

bul düniye eşkimge pana bolmaydı. (QTQT, 127). “bu dünya kimseye sığınak olmaz.”

dos köterer köñildi, mal köterer ölimdi, bekem buv, janım, belıñdi, keyite berme eliñdi.⁶³ (QTQT, 129). “neşeni yerine dost getirebilir, ölümü mal kaldırabilir, dayan canım, halkını üzme.”

egilte bermey eliñdi, bekem buv belıñdi. (QTQT, 128). “halkını ağlatma da kendine gel.”

jazmıştıñ qalavı osı. (QTQT, 127). “kaderin isteği budur.”

jazmıştan ozmış joq. (QTQT, 127). “yazılmış kaderden kurtuluş yoktur.”

⁶² Kazak Türkçesinde *joqtav* “yas tutmak” olarak adlandırılır.

⁶³ Bkz 62 dipnotta.

jaqsı adamnıñ ölgen küni bolmaydı, tuvılğan küni ğana boladı. (QTQT, 128). “iyi insanın ölüm günü olmaz, sadece doğum günü olur.”

jumur jerdiñ betinde jumılmaytın köz joq. (QTQT, 128). “dönen dünyada kapanmayacak göz olmaz.”

köñildi körgen jerde ayt deydi... (QTQT, 127). “baş sağlığını karşılaştığı yerde dile getirir.”

köñildi körgen jerde aytar, habar estigende...(QTQT, 127). “baş sağlığını karşılaştığı yerde dile getirir, haber duyulduğunda söylenir...”

qabiri ölgenderdiñ aruvağın terber musılman besigindey bolsın. (QTQT, 129). “mezarı ölenlerin ruhunu sAllayan müslüman beşiği gibi olsun.”

qayğı-ña ortaqpın. (QTQT, 127). “başın sağ olsun.”

qayğı-ñızğa ortaqpın. (QTQT, 127). “başınız sağ olsun.”

qazağa qarsı turar eşkim joq. (QTQT, 127). “kadere karşı gelinmez.”

quvanış bolsa estimes edik qoy, qayğı jatpaydı. (QTQT, 127). “sevinç olsa duymazdık, kaygı çabuk duyulur. / kötü haber çabuk yayılır.”

noqtalı başka bir ölüm...(QTQT, 128). “sahipli kula bir ölüm...”

orazanıñ tusında şeyit bolğandar jumaqqa baradı. (QTQT, 128). “ramazan ayında şehit olanlar cennetlidir.”

ölimnen başka derttiñ emi bar. (QTQT, 128). “ölümünden başka derdin şifası vardır.”

ölgen qayıtıp kelmek joq, ölgenniñ artınan ketpek joq. (QTQT, 128). “ölen geri dönmez, ölenin arkasından gidilmez.”

ölimge tik qara, sonda ölimdi de jeñesiñ. (QTQT, 128). “ölüme dimdik baktığında onu yenersin.”

päle qaydan, jala qaydan, ölüm qaydan demeñiz. (QTQT, 128). “bela nerden, iftira nerden, ölüm nerden demeyin. / kaderine razı ol.”

tağdırdıñ başka salğanı. (FS, 351). “kader’in alın yazısı.”

tağdırdıñ jazuvı. (FS, 351). “alın yazısı.”

tuyağı bütün tulpar joq, qanatı bütün suñqar joq, bolğan iske berik bol. (QTQT, 129). “toynağı sağlam at olmaz, kanatları sağlam şahin olmaz, olan işe dayanıklı ol / kaderine razı ol.”

tuvmaq bar da ölmek bar. (QTQT, 129). “doğmak varsa ölmek de var.”

tuvmaq bolğan soñ, ölmek parız. (QTQT, 129). “doğmak varsa ölmek de farızdır.”

tübiniñ qayırın tile. (QTQT, 129). “sonu hayır olsun de.”

2.3.1.12.8. Rahmetli Olan Kişiyile İlgili İyi ve Kötü Şeyler Söylendiğinde Kullanılan Kalıp Sözcükler

Kazak kültürüne göre ölen kişinin arkasından kötü şeyler söylenmez. Söylendiği zaman da *qara jer habar bermesin, sözim avır tiymesin* kalıp sözleri dile getirilir.

baqul bol. (QTQT, 129). “sonsuzca kadar iyi ol.”

Jarıqtıq, ...edi. (QTQT, 129). “Rahmetli ...idi”

Marqum, ...edi. (QTQT, 129). “Rahmetli...idi”

qara jer habar bermesin. (QTQT, 129). “ölenin ruhu rahatsız olmasın / kemikleri sızlamasın / Yattığı yer sıkmasın / sünnü depreşmesin.”

sözim avır tiymesin, (QTQT, 130). “sözüm ölen kişinin ruhuna ağır gelmesin,” diye başlayıp ölen kişinin arkasından kötü şey söylendiğinde kullanılır.

2.3.1.13. Kutlama Kalıp Sözcükleri

Kutlama kalıp sözleri de diğer kalıp sözler gibi insanlar arası iletişimin önemli parçalarından biridir. Günlük hayatta insan bin bir çeşit olay yaşayabilir. Ve bu olaylar olumlu, iyi bir şekilde sonuçlandığında doğal olarak çevresindeki insanlardan kutlama ifadeleri beklenir. Kutlamalar dilimizdeki kalıp sözlerle gerçekleşir. Kazak Türkçesinde doğum gününde, başarı kazanıldığında, milli ve dini bayram günlerinde veya sosyal hayat içerisinde yaşanan başka olaylarda insanlar birbirlerini tebrik etmek için bu kalıp sözleri oldukça sık kullanırlar.

alpistoñ asqarına şıǵuvıñız quttı bolsın! (QSE, 83). “altmış yaşına girişiniz kutlu olsun!”

bügingi neke qıyuv saltanattarıñ quttı bolsın! (QSE, 83). “bugünkü resmi nikâh töreniniz sebebiyle sizi kutluyorum!”

bügingü zandı nekeleriñ, üyleniv toylarıñ quttı bolsın! (QSE, 83). “bugünkü resmi nikâh ve evlilik gününüz kutlu olsun!”

jastan jasqa tola ber! (QTQT, 123). “her yaşını yaşa da mutlu ol!”

jaña jıl quttı bolsın! (QTQT, 123). “yeni yıl kutlu olsun!”

jaña jıl-iñmen! (QTQT, 123). “yeni yılın kutlu olsun!”

jaña jıl-iñizben! (QTQT, 123). “yeni yılınız kutlu olsun!”

qırıqtıñ qırqasına şıǵuv-iñmen! (QTQT, 124). “kırk yaşına girişin kutlu olsun!”

qırıqtıñ qırqasına şıǵuv-iñizmen! (QTQT, 124). “kırk yaşına girişiniz kutlu olsun!”

quttı bolsın! (QTQT, 124). “kutlu olsun!”

quttıqtay-min! (QTQT, 124). “kutlarım!”

- quttıqtay-mız!* (QTQT, 124). “kutlarınız!”
- mereytoy-iñ quttı bolsın!* (QTQT, 124). “yıldönümün kutlu olsun!”
- mereytoy-iñiz quttı bolsın!* (QTQT, 124). “yıldönümünüz kutlu olsun!”
- mereyiñ üstem bolsın!* (QTQT, 124). “itibarın artsın!”
- merekeñmen!* (QSE, 83). “bayramın kutlu olsun!”
- mereke-ñizben!* (QSE, 83). “bayramınız kutlu olsun!”
- mereke-leriñmen/iñizben!* (QSE, 83). “bayramınız kutlu olsun!”
- mereke-leriñizben!* (QSE, 83). “bayramınız kutlu olsun!”
- mereke quttı bolsın!* (QSE, 83). “bayram kutlu olsun!”
- orda buzar otızıñ quttı bolsın!* (QSE, 83). “kaleyi fethettiren otuz yaşın kutlu olsun!”
- senderdi zandı nekeleriñmen quttıqtaymın!* (QSE, 83). “resmi nikâhınızı kutlarım!”
- sizderdi bügüñgü şañıraq köteriv merekeleriñizben şın jürekten quttıqtaymın!* (QSE, 83). “sizi bugünkü evlenme / yıldönümünüz sebebiyle tüm kalbimle tebrik ederim.”
- şın jürekten quttıqtay-mın!* (QSE, 83). “en içten dileklerimle kutlarım! / canı gönülden kutlarım!”
- şın jürekten quttıqtay-mız!* (QSE, 83). “en içten dileklerimizle kutlarınız! / canı gönülden kutlarınız!”
- tuvğan kün-iñmen!* (QSE, 83). “doğum günün kutlu olsun!”
- tuvğan kün-iñizben!* (QSE, 83). “doğum gününüz kutlu olsun!”
- tuvğan kün-iñmen quttıqtay-mın!* (QSE, 83). “doğum günün kutlu olsun!”
- tuvğan kün-iñizben quttıqtay-mız!* (QSE, 83). “doğum gününüz kutlu olsun!”
- tuvğan kün-iñ quttı bolsın!* (QSE, 83). “doğum günün kutlu olsun!”
- tuvğan kün-iñiz quttı bolsın!* (QSE, 83). “doğum gününüz kutlu olsun!”

2.3.1.14. Yemin Etme Kalıp Sözleri

Yemin insan için önem taşıyan sosyal bir hadisedir. Karşımızdaki insanın güvenini kazanmak ve onun nezdinde inandırıcı olmak için, bir hususta ısrarlı olduğumuz ve kesinlikle o konuyu gerçekleştireceğimiz konusunda kendimize itimadı sağlamak için bu gruptaki kalıp sözleri oldukça sık kullanırız. İnsan, sosyal hayatta, mahkemede şahitlik yaparken yemin eder. Asker eğitim alır, vatani, bayrağı için yemin eder. Öğrenci tıp eğitimini tamamlar, doktor olur; insanlar arasında fark gözetmeyeceği, hepsini tedavi edeceği konusunda yemin eder. Bu da toplumda yeminin ne kadar önemli olduğunu gösterir. Kazak Türkçesinde bu kalıp sözlere yapısal bakımdan cümle şeklinde, eksilteli cümle şeklinde rastlanır.

2.3.1.14.1. Ölmek Üzerine Yemin

ölip keteyin! (MF, 61). “yemin ederim!”

2.3.1.14.2. Değer Verilen Şeyler Üzerine Yemin

quran atsın/ursın! (MF, 61). “kuran çarpsın!”

2.3.1.14.3. Anne Baba ve Çocuklar Üzerine Yeminler

äke-şeşemdi körmey keteyin! (QTQT, 108). “anne babamı göremeden öleyim ki!”

bala-şağamniñ qızığın körmey keteyin! (QTQT, 108). “çoluk çocuğumun mürüvvetini göremeyeyim!”

2.3.1.14.4. Göz ve Görmek Üzerine Yeminler

körsem közim şıqsın! (MF, 61). “görüdüsem/baktıysam gözüm çıksın!”

kör bop qalayın! (MF, 61). “kör olayım!”

2.3.1.14.5. Ağız ve Konuşmak Üzerine Yemin

aytsam, avzıma qara qan tolsın! (MF, 61). “söylediysem ağızıma kara kan dolsun!”

2.3.1.14.6. Yiyecek, İçecek Üzerine Yemin

nan atsın/ursın! (MF, 61). “ekmek/nimet çarpsın!”

2.3.1.14.7. Kişinin Kendi Bedeninin Sakat Olması Üzerine Yeminler

qolım sinsın. (QTQT, 108). “elim kopsun.”

tilim kesilsin. (QTQT, 108). “dilim kurusun.”

murnımdı kesip bereyin! (M, 61). “burnumu keseyim!”

estisem qulağım kereñ bolsın! (MF, 61). “duyduysam kulağım sağır olsun!”

2.3.1.14.8. Şahit Gösterme Yoluyla Yeminler

Alla küvä. (QTQT, 108). “Allah şahit.”

Quday küvä. (QTQT, 108). “Allah şahit.”

Quday aqı. (MF, 61). “Allah şahit.”

2.3.1.14.9. Günlük Hayatta En Çok Kullanılan Yeminler

ant eteyin. (MF, 61). “ant içiyorum / yemin ediyorum.”

ant-suv işeyin. (MF, 61). “ant içerim / yemin ederim.”

atım qursın! (MF, 61). “adım kurusun!”

[Alla, Quday] buyırmassın. (QTQT, 108). “Allah hiçbir şey nasip etmesin ki...”

olda-bilda. (MF, 61). “vallahi billahi.”

öllähiy-bilähiy. (QTQT, 108). “vallahi billahi.”

ötirik aytsam canım şıqsın! (MF, 61). “yalan söylediysem canım çıksın!”

ras aytamın. (QTQT, 108). “doğru söylüyorum.”

şın aytamın. (QTQT, 108). “gerçekten/gerçeği söylüyorum.”

senen ayağandı it jesin! (MF, 61). “senden kıskandığımı köpek yesin!” / “vallahi billahi.)

2.3.1.15. Dini İnanç Bildiren Kalıp Sözler

Sosyal hayatta kullandığımız bazı kalıp sözler bizim hangi dini inancı benimsediğimizi de ifade eder. Günümüz Türk dünyasında genel olarak İslami inanç benimsenmekte ve kabul görmektedir. İnançla ilgili kalıp ifadeler de dil dünyamızda yerini almakta ve sözlerimize yansımaktadır. İnsanlar arası iletişimde yer alan Allağa şükür “Allaha şükür”, Quday için “Allah aşkına”, maşalla “maşallah” gibi kalıp sözler her iki toplumun da ortak inancının islamiyet olduğunu tasdikler mahiyetteki kalıp sözlerdir. Bu kalıp ifadeler Kazak Türkçesinde cümle, eksilteli cümle ve tek kelime şeklinde rastlanır.

*aqsarbas, aqsarbas*⁶⁴! (FS, 68). “aksarbas, aksarbas!”

*aqsarbas*⁶⁵ *Qudayı!* (FS, 68). “aqsarbas tanrısı.”

*aqsarbas*⁶⁶ *aytti.* (FS, 68). “aqsarbas dedi.”

Alla [Quday] bileği. (FS, 79). “Allah bilir.”

Alla [Quday] buyırsa, (MF, 117). “Allah emrederse/buyurursa,”

Alla [Quday] jazsa, (MF, 117). “Allah yazdıysa,”

Alla [Quday] qalasa, (MF, 117). “Allah/tanrı isterse,”

Allağa [Qudayğa] maqul! (MF, 117). “Allah bilir!”

Alla [Quday] näsip etse, (MF, 117). “Allah nasip ederse,”

Allağa [Qudayğa] tävba! (MF, 117). “Allah’a şükürler olsun!”

Allağa [Qudayğa] şükir! (FS, 80). “Allah’a şükür!”

⁶⁴ Allah rızası için hayvan kesildiği zaman söylenen kalıp söz. “Aqsarbas”, “aq” helal olan, “sarı” reklı, “bas” koyundur. “Aqsarbas” Allah rızası için helal olan koyun kesiyorum anlamına gelir.

⁶⁵ “Allah rızası için hayvan kestiğim kurbanı Tanrım, kabul et!” anlamındadır.

⁶⁶ Bkz 64 dipnotta.

Allağa [Qudayğa] tävekel! (FS, 81) “Allah’a ısmarladık!”
Allanıñ [Qudaydıñ] parmanı. (MF, 117). “Allah’ın emri.”
Allanıñ [Qudaydıñ] jazuvı. (MF, 117). “Allah’ın yazısı.”
Allanıñ [Qudaydıñ] ämiri. (FS, 78). “Allah’ın emri.”
astapıralla! (FS, 96). “estağfurullah!”
älhamdüllila! (FS, 100). “elhamdülillah!”
ämin! (MF, 117). “âmin!”
inşalla! (QTQT, 111). “inşallah!”
Qudaydan [Alladan] qaytsın! (MF, 117). “Allah rızası için!”
Qudaydıñ quttı küni, (QTQT, 111). “her gün,”
Quday keşsin! (FS, 249). “Allah affetsin!”
Quday salmasın, (M, 117). “Allah yaşatmasın,”
Quday başka salmasın, (MF, 117). “Allah yaşatmasın!”
maşalla! (QTQT, 111). “maşallah!”
nar tävekel! (MF, 117). “haydi bismillah!”
täñirge tävekel! (MF, 117). “tanrıya emanet!”
tävbä! (MF, 117). “tövbeler olsun!”
tağdırdıñ jazuvı. (MF, 117). “kader.”
tağdırdıñ buyırığı. (MF, 117). “kader”

2.3.1.16. Nasip, Kısmet Anlamını Bildiren Kalıp Sözler

Kazak kültüründe her insanın kendi nasibi olduğuna inanılır. Bu nasibin gerçekleştirilmesiyle ilgili nasip, kısmet anlamındaki kalıp sözler dilimize renk katar.

at şappaydı, bap şabadı, bap şappaydı, baq şabadı. (QTQT, 121). “koşan her at kazanmaz, bahtı olan kazanır.”

är adamnıñ öz tağdıı bar. (QTQT, 121). “her insanın kendi kaderi var.”

ärkim öz peşenesine jazılğandı köredi. (QTQT, 121). “herkes alına yazılan kaderi yaşar.”

buyırğan ketpeydi, quvğan jetpeydi. (QTQT, 121). “nasip olan gitmez, kovalayan yetmez.”

2.3.1.17. Uyarma, Eleştirme veya Tehdit Etme Bildiren Kalıp Sözler

Bu tür kalıp sözler de insanın duygusal hislerinin dile yansımından ibarettir. Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesindeki gibi bu tür kalıp sözler cümle şeklinde, eksilteli cümle şeklinde ve tek kelime şeklinde bulunmaktadır.

abay bol. (QTQT, 98). “dikkatli ol!”

abay bol-ıñız. (QTQT, 98). “dikkatli olun!”

abay bol-ıñdar. (QTQT, 98). “dikkatli olun!”

abay bol-ıñızdar. (QTQT, 98). “dikkatli olun!”

abayla! (QTQT, 98). “dikkat et!”

abayla-ñız! (QTQT, 98). “dikkat edin!”

aytqanıñ aytqan! (QTQT, 98). “dediğim dedik.”

aytuvdıy-aq aytım. (QTQT, 98). “seni uyarılmışım.”

ardan attama. (QTQT, 98). “vicdanlı olmaktan vazgeçme.”

bayqa! (QTQT, 98). “dikkat et!”

bayqa- ñız! (QTQT, 98). “dikkat edin!”

bayqa, bala. (QTQT, 98). “dikkat et evlat.”

bayqap jür. (QTQT, 98). “dikkat et.”

bayqap jür-ıñız. (QTQT, 98). “dikkat edin.”

basımdı qatırma! (QTQT, 98). “kafamı şişirme!”

basımdı qatırma-ñız! (QTQT, 98). “kafamı şişirmeyin!”

birevdiñ ala jibin attama! (MF, 72). “ala ipi atlama! / birinin oyunlarına katılma / dikkat et. / hırsızlık yapma.”

bir bälege uşırap jürme. (QTQT, 98). “bir belaya uğrama.”

bul dünyeyge kelgeniñe ökinetin bolasın! (MF, 78). “dünyaya geldiğine pişman ederim.”

bunu bilip qoy! (QTQT, 98). “bunu bilmelisin!”

bunu bilip qoy-ıñız! (QTQT, 98). “bunu bilmelisiniz!”

es-ıñdi jiy. (QTQT, 98). “aklını başına al.”

es-ıñizdi jiy-ıñız. (QTQT, 98). “aklınızı başınıza alınız.”

közime körinbe! (QTQT, 98). “gözüm görmesin! / defol.”

közime körinüvşi bolma! (QTQT, 98). “gözüm görmesin! / defolun!”

qadamıñdı añdap bas. (QTQT, 99). “dikkatli ol.”

Qudaydıñ zarın qıldım, (QTQT, 99). “defalarca söyledim.”

minanı qara! (QTQT, 99). “şuna bak!”

nazar avdar. (QTQT, 99). “bak.”

nazar avdar-iñiz. (QTQT, 99). “bakın.”

senen muni kütpep edim. (QTQT, 99). “senden bunu beklemezdim.”

sizden muni kütpep edim. (QTQT, 99). “sizden bunu beklemezdim.”

tävbaña kel! (QTQT, 99). “kendine gel!”

tävba-ñızğa kel-iniz! (QTQT, 99). “kendinize gelin!”

täyt arı! (QTQT, 99). “kes!”

uyat boladı. (QTQT, 99). “ayıp olur.”

2.3.1.18. Sofrada Kullanılan Kalıp Sözcükler

Bütün Türk toplumunda misafir ağırlamak önemlidir. Evimize davet ettiğimiz misafire saygı göstermek, sofrada ağırlamak için de atalarımızdan miras kalan kalıp ifadeleri kullanırız. Kazak geleneğinde eve davetsiz gelen misafire *Qudayı qonaq* “tanrı misafiri” denir. Böyle bir misafiri ağırlamak en hayırlı işlerden sayılır. Kazak adetlerine göre eve gelen veya davet edilen misafir sofradaki başköşeye yani “tör”e oturtulur. Onun için *törge şıq* “başköşeye geç”, *törge jayğas* “başköşeye yerleş” gibi çeşitli kalıp ifadeler kullanılır. Sofradayken de *astan ala otır* “yemeklerden al”, *tamaq al* “yemek ye”, *istik istik şay iş* “sıcak sıcak çay iç” gibi kalıp sözlerle misafire yiyecek ve içecekler sunulur. Misafirin yaşına göre şahıs ekleri değişebilir. Yapısal bakımdan Kazak Türkçesinde yer alan bu tür kalıp sözler cümle ve eksilteli cümle şeklinde karşımıza çıkar. Yemeye başlarken ve yemek sırasında söylenen kalıp sözleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

araniñ aşılısın! (QTQT, 126). “iştahın açılısın!”

as bolsın! (QTQT, 126). “afiyet olsun!”

as dämdi bolsın! (QTQT, 126). “yemeğin tatlı olsun!”

as-iñ dämdi bolsın! (QTQT, 126). “aşın / yemeğin tatlı olsun!”

as-iñiz dämdi bolsın! (QTQT, 126). “aşınız / yemeğiniz tatlı olsun!”

astan alıp otır-iñizdar! (QTQT, 126). “buyurun, yiyin!”

dämnen al! (QTQT, 126). “tadına bak”

dämnen al-iñiz! (QTQT, 126). “tadına bakınız!”

dämnen alıp otır/iñiz! (QTQT, 126). “yiyeceklerden al!”

dämnen alıp otır-iñiz! (QTQT, 126). “yiyeceklerden alın!”

ındınıñ aşılısın! (QTQT, 126). “afiyet olsun!”

ıstıq-ıstıq şay iş! (QTQT, 126). “sıcacık çay iç!”

ıstıq-ıstıq şay iş-iniz! (QTQT, 126). “sıcacık çay için!”

ışkeniñ as bolsın! (QTQT, 126). “afiyet olsun!”
ışkeniñ şay bolsın, jegeniñ may bolsın! (QTQT, 126). “afiyet şeker olsun!”
jep-iş! (QTQT, 126). “yiyip iç!”
jep-iş-iniz! (QTQT, 126). “yiyip içiniz!”
jep-işip otur-ıñız! (QTQT, 126). “yiyip içiniz!”
may qap! (QTQT, 126). “helal!”
tamaq al! (QTQT, 126). “yemek ye!”
tamaq al-ıñız! (QTQT, 126). “yemek yiyin!”
tamaqtan alıp otur! (QTQT, 126). “yemek ye!”
tamaqtan alıp otur-ıñız! (QTQT, 126). “yemek yiyin!”
täbetiñ artsın! (QTQT, 126). “iştahın açılsın!”
täbetiñ artıp, as işkiñ kelsin! (QTQT, 126). “afiyet olsun!”
şay tätti bolsın! (QTQT, 126). “çayın demli olsun!”

2.3.1.19. Hitap Etme /Seslenme Kalıp Sözlere

İnsan birine seslendiğinde ya ismini söyler ya kendine baktırmak için lazım olan kalıp ifadeyi söyler. Kazak Türkçesinde hitap etme kalıp sözleri oldukça fazladır. Çoğunlukla tek kelime ve kısaltmalarla verilir. Hitap etme kalıp sözlerini, yapı ve anlamına göre aşağıdaki gibi sıraladık.

2.3.1.19.1. (+ım, +im) İyelik Ekiyle Yapılan Hitap Etme/Seslenme Kalıp Sözlere

Bu gruptaki hitap etme sözleri Türkiye Türkçesinde +cİğIm küçültme eki ve teklik şahıs iyelik ekiyle karşılanır.

anaşım (QSE, 40). “anneciğim”
apatayım (QSE, 40). “ablacığım”
*äkem*⁶⁷ (QSE, 40). “yavrucuğum”
äpkeşim (QSE, 40). “ablacığım”
apketayım (QSE, 40). “ablacığım”
bavırım (QSE, 40). “kardeşim”
balam (QSE, 40). “yavrum / evladım”
qarındasım(QSE, 40). “kardeşiğim”

⁶⁷Birinci tekil iyelik eki alan “Äy!” ünlemidir.

qızım (QSE, 40). “kızım”

2.3.1.19.2. (+sı, +si) İyelik Ekiyle Yapılan Hitap Etme/Seslenme Kalıp

Sözleri

Her iki lehçede de bu tür seslenme kalıp sözleri üçüncü tekil iyelik ekiyle verilir.

ağası (QSE, 34). “ağası/abisi”

äjesi (QSE, 34). “anası”

äpkesi (QSE, 34). “ablası”

atası(QSE, 34). “dedesi”

kökesi (QSE, 34). “abisi/ablası”

otağası (QSE, 34). “babası”

2.3.19.3. (+şEk, +qAy, +y, +tAy) Küçültme Ekleriyle Yapılan Hitap Etme/Seslenme Kalıp Sözleri

Bu gruptaki hitap etme kalıp sözleri Kazak Türkçesinde +şEk, +qAy, +y, +tAy küçültme ekleriyle Türkçede ise +cİğIm küçültme ekiyle verilir.

ağay (QSE, 39). “ağabeyciğim”

ağatay (QSE, 39). “abiciğim”

äkey (QSE, 39). “babacığim”

äketay (QSE, 39). “babacığim”

apatay (QSE, 39). “nineciğim, babaanneciğim”

äpketay (QSE, 39). “ablacığim”

atay (QSE, 39). “dedeciğim”

balaqay (QSE, 39). “ufaklık”

tätey (QSE, 39). “teyzeciğim”

ınişek (QSE, 39). “kardeşim”

jeñgetay (QSE, 39). “yengeciğim”

köketay (QSE, 39). “amcacım, halacığim”

2.3.1.19.4. (+eke) Küçültme Ekiyle Yapılan Hitap Etme/Seslenme Kalıp Sözleri

Kazak Türkçesinde bu gruptaki hitap etmelere eklenen +eke küçültme eki özellikle erkeklere seslenmek için kullanılan kelimelere eklenir. Türkiye Türkçesinde bunlara benzer veya onları karşılayan hitap etmelere rastlanmadı.

ağ-eke (QSE, 35). “ağacığım”

bay-eke(QSE, 35). “ağacığım”

batır-eke (QSE, 35). (bahadır)

biy-eke (QSE, 35). (bey)

bas-eke (QSE, 35). “ağacığım”

han-eke (QSE, 35). (han)

mold-eke (QSE, 35). (hoca)

murz-eke (QSE, 35). (bay)

2.3.1.19.5. Kişi İsimlerinin Kısaltmaları veya +Ke, +Qa Eklerinin Eklenmesiyle Verilmesi

Kazak Türkçesinde bu gruptaki hitap etmelerin normal isimlerden değişerek kullanılması o ismi taşıyan kişiye sayı göstermek amacıyla kullanılır.

Jambıl – Jäke (QSE, 35). “Jambıl baba / Jambıl Jabayev”

Muqtar – Muqa (QSE, 35). “Muqtar ağa / Muxtar Avezov”

Nursultan – Nurağa(QSE, 35). “Nursultan ağa / Nursultan Nazarbayev”

Säken – Säke (QSE, 35). “Säken ağa / Säken Seyfullin”

2.3.1.19.6. Kişi İsimlerine +jan Kelimesinin Eklenmesiyle Yapılan Hitap Etme Kalıp Sözleri

Kazak Türkçesinde +jan kelimesinin eklenmesiyle yapılan hitap etmeler Türkiye Türkçesinde +gil veya +cİğİm ekleriyle karşılanır.

Aygüljan (QSE, 35). “Aygülcüğüm, Aygülgil”

Aynurjan (QSE, 35). “Aynurcuğum, Aynurgil”

Mayrajan (QSE, 35). “Mayracığım, Mayragil”

Saparjan (QSE, 35). “Saparcığım, Sapargil”

Serikjan (QSE, 35). “Serikçiğim, Serikgil”

2.3.1.19.7. Birini Şımartmak, Nazlandırmak Amacıyla Kullanılan Hitap Etme Kalıp Sözleri

Kazak Türklerinde büyükler tarafından yaşı küçük olanların, çocukların şımartılması nazlandırılması insanın içinden gelen milli bir davranıştır. Amerikan Türkologu İ.Tsirtavta’a göre, Kazak yaşlıları dilinde birini şımartmak, nazlandırmak amaçlı kullanılan kalıp sözler oldukça fazladır. Çünkü belli yaştan sonra sadece kendi

çocuklarına değil etrafındaki herkese analık ve babalık sevgisiyle bakmak ve davranmak Kazak milli kültürünün özelliği sayılır (Bizakov, 2010: 97).

Şımartmak, nazlandırmak kalıp sözleri birini doya doya sevmek, bütün kalbiyle korumak, iyiliğini dilemek, özlem bildirmek anlamlarını taşır. Bu anlamlarından yola çıkarak şımartmak, nazlandırmak kalıp sözlerini aşağıdaki gibi sınıflandırabiliriz:

aq erkem (QSE, 38). “ak nazlım”

altınım (QSE, 38). “altınım”

ayım (QSE, 38). “ayım”

aynalayın. (QSE, 56). “ah, canım benim!”

aynalıp keteyin! (QSE, 56). “aferin sana!”

aynalıp qana keteyin! (QSE, 56). “aferin!”

aynaldırğan baladan! (QSE, 56). “aferin çocuktan!”

erkem (QSE, 38). “nazlım”

erketayım(QSE, 38). “nazlım”

janım (QSE, 38). “canım”

jarıq dünyem (QSE, 38). “aydınım / ışığım”

jarığım (QSE, 38). “ışığım”

jarqınım (QSE, 38). “parlağım”

juldızım (QSE, 55). “yıldızım”

künim (QSE, 55). “güneşim”

küntayım (QSE, 55). “güneşim”

qalqa (QSE, 38). “yavrum, / canım, / güzelim”

qalqam (QSE, 38). “yavrum, canım, güzelim”

qalqaşım (QSE, 38). “yavrum, canım, güzelim”

qalqatay (QSE, 38). “yavrum, canım, güzelim”

qalqatqyım (QSE, 38). “yavrum, canım, güzelim”

qalqabas (QSE, 38). “yavrum, canım, güzelim”

qalqaş (QSE, 38). “yavrum, canım, güzelim”

qalqajan (QSE, 38). “yavrum, canım, güzelim”

qalqajanım (QSE, 38). “yavrum, canım, güzelim”

qarağım (QSE, 38). “göz bebeğim”

qaraşığım (QSE, 38). “göz bebeğim”

qımbattım (QSE, 38). “değerlim”

sävlem (QSE, 38). “şulem”

sävletay (QSE, 38). “şuleciğim”
sävletayım (QSE, 38). “şuleciğim”
sävleşim (QSE, 38). “şuleciğim”
şırağım (QSE, 38). “ışığım benim”
şıraq (QSE, 38). “ışığım”

2.3.1.19.7.1. Hayvan Adlarıyla Nazlandırmak

Türkiye Türkçesinde sadece “Kuzum” hitap etmesi dışında bu tür nazlandırmalara rastlanmaz.

aq botam (QSE, 55). “ak yavrum”
aq taylağım (QSE, 55). “ak yavrum”
botam (QSE, 55). “yavrum”
botaqanım (QSE, 55). “yavrum”
botajanım (QSE, 55). “yavrum”
botaş (QSE, 55). “yavrum”
botaşım (QSE, 55). “yavrum”
qozım (QSE, 55). “kuzum”
qoñır qozım (QSE, 55). “esmer kuzum”
qoşaqaqanım (QSE, 55). “kuzucuğum”
qulınım (QSE, 55). “tayım”
qulınşağım (QSE, 55). “tayım”
qulıntay (QSE, 55). “tayım”
qulıntayım (QSE, 55). “tayım”
qoñır qulınım (QSE, 55). “esmer tayım”
taylağım (QSE, 55). “deve yavrucuğum / yavrum”

2.3.1.19.7.2. Kuş İsimleriyle Nazlandırmak

Türkiye Türkçesinde bu gruptaki hitap etmelerin karşılığı yoktur. Onların hepsi tek bir “Yavrum” seslenmesiyle verilir.

aqquvım (QSE, 48). “ak kuğum”
balapanım (QSE, 48). “civcivim”
japalağım (QSE, 48). “baykuşum”
kögersinim (QSE, 48). “güvercinim”
qarğam (QSE, 48). “kargam”

qarğatayım (QSE, 48). “kargacığım”

qarğaşım (QSE, 48). “kargacığım”

qarlığaşım (QSE, 48). “kırlangıçım”

torğayım (QSE, 48). “serçem”

2.3.1.20. Birine Bir Şey için Yalvarırken Kullanılan Kalıp sözler

Önemli bir şeyin yapılması lazım olduğunda aşağıdaki kalıp sözlere ihtiyaç duyulur:

Alla razılığı üşin, (MF, 117). “Allah rızası için,”

[Alla, Quday] tilev-iñdi bersin, (FS, 79). “Allah istediğini versin,”

bir aşuv-iñdi ber/ qıy. (QTQT, 99). “lütfen sinirlenme.”

bir aşuv-iñzıdı ber-iñiz / qıy-iñiz. (QTQT, 99). “lütfen sinirlenmeyin.”

qul-iñ bolayın, (MF, 61). “kölen olayım,”

qul-iñiz bolayın, (MF, 61). “köleniz olayım,”

quldiğın bolayın. (MF, 61). “kölen olayım”

qurbanıñ bolayın, (MF, 61). “kurban olayım,”

Quday üşin, (MF, 61). “Allah aşkına,”

sadağañ keteyin. (MF, 61). “sadakan olayım.”

sadağañ bolayın. (MF, 61). “sadakan olayım.”

täñir jarılqasın. (MF, 61). “Allah bağışlasın.”

zeketiñ keteyin. (MF, 61). “zekâtın olayım.”

2.3.1.21. Utanmak, Pişman Olmak Anlamında Kullanılan Kalıp Sözler

İnsan hiç düşünemediği bir olay yaşandığında ya utanır ya pişman olur. Bu duygularını dilinde yansıtır. Böyle bir durumda aşağıdaki kalıp sözlerden biri kullanılır.

ättegen-ay, (QTQT, 100). “keşke,”

*betim-ay*⁶⁸! (QTQT, 100). “yüzüm yandı!/utandım.”

betim qursın! (QTQT, 100). “yüzüm kurusun./ Allah beni ne yapsın!?”

eldiñ betine qalay körinem? (QTQT, 100). “milletin yüzüne nasıl bakacağım?”

endi ne isteyimin... (QTQT, 100). “şimdi ne yapacağım utandım... / çok ayıp oldu. / çok ayıp ettim...”

endi ne betimdi aytamın... (QTQT, 100). “şimdi hangi yüzle konuşacağım...”

⁶⁸ Özellikle bayan konuşmalarında kullanılır.

endi qayttim... (QTQT, 100). “şimdi ne yapacağım...”
[elge] külki boldıq. (QTQT, 100). “millet dalga geçecek.”
*kötek*⁶⁹. (QTQT, 100). “ayıp. / çok ayıp.”
qayteyin-ay! (QTQT, 100). “şimdi ne yapayım!”
qap ättegen-ay, (QTQT, 100). “ah, keşke,”
masqara-ay! (QTQT, 100). “çok ayıp oldu!”
masqara boldıq! (QTQT, 100). “çok ayıp oldu!”
tek oybay! (QTQT, 100). “sözünü kes!”
uyat-ay! (QTQT, 100). “çok ayıp!”
uyat boldı-av! (QTQT, 100). “çok ayıp oldu!”

2.3.1.22. Birine Acımak, Esirgemek Amacıyla Kullanılan Kalıp Sözler

Birini esirgemek, kötü durumda kalan birine acımak ve yardım etmek Kazak kültürünün en önemli geleneklerinden biridir.

alda [Alla] bayğus-ay! (QTQT, 100). “Allah, zavallı!”
alda [Alla] beyşara-ay! (QTQT, 100). “Allah, biçare!”
bağı aşıлмаğan bayğusım-ay! (QTQT, 100). “ah, bahtı açılmayan, zavallım!”
beybaq-ay! (QTQT, 100). “ah biçare!”
beyşara-ay! (QTQT, 100). “ah, zavallı!”
jetimegim-ay! (QTQT, 100). “ah, öksüzüm!”
qayteyin-ay! (QTQT, 100). “ah, ben ne yapabilirim!”
müsapirim-ay! (QTQT, 100). “ah, zavallım!”
obal-ay! (QTQT, 100). “ah, vebal oldu!”
sormanday-ay! (QTQT, 100). “ah, zavallım!”
sorlı-ay! (QTQT, 100). “ah, zavallı!”
sorı arılmağan-ay! (QTQT, 100). “ah, zavallım!”
sorı qaynağan-ay! (QTQT, 100). “ah, zavallım!”
sorı qalıñ beybağım-ay! (QTQT, 100). “ah, zavallım!”

⁶⁹ Özellikle bayan konuşmalarında karşımıza çıkar.

2.3.1.23. Birinin Başarısını Alkışlamak, Kollamak Anlamında Kullanılan Kalıp Sözcükler

İnsanlar arasındaki ilişkilerden meydana gelen karşılıklı sevgi ve saygı Türk dünyası için çok önemlidir. Birinin başarısına sevinmek, onu alkışlamak, ya da başarılı olmasına sözle destek olmaya çalışmak neticesinde ortaya çıkan kalıp ifadeler günümüzdeki Kazak sözlü ve yazılı edebiyatında sıkça kullanılmaktadır. Alkışlamak, kollamak gibi insanın duygusuyla bağlı hisler insanın diline de yansır. Bu tür kalıp sözler karşı taraftaki insanı başarıya sürükler ya da başarılı olanın hayatta daha sağlam durmasını sağlar.

alğa! (QTQT, 101). “ileri!”

anañnan aynalayın! (QTQT, 101). “aferin senin annene!”

ay, älevmet, jarandar! (QTQT, 101). “ah, millet, aferin size!”

ayt de! (QTQT, 101). “ah, ne güzel!”

ay jaraysıñ! (QTQT, 101). “ah, aferin size!”

azamat eken! (QTQT, 101). “aferin adam sana!”

äp, bärekeldi! (QTQT, 101). “ah, aferin size!”

bäse! bäs! (QTQT, 101). “evet! evet!”

erim jaradıñ! pah! şirkin! (QTQT, 101). “aferin yiğidim sana! ah, ne güzel!”

ğajap! (QTQT, 101). “harika!”

ğalamat! (QTQT, 101). “acayıp!”

jaraysıñ erim! (QTQT, 101). “aferin yiğidim sana!”

jasa! jasa! (QTQT, 101). “yaşa! yaşa!”

jigit dep osını ayt, şirkin! (QTQT, 101). “yiğit böyle olur! aferin!”

keremet! (QTQT, 101). “harika!”

keremet eken! (QTQT, 101). “harika!”

qasqır eken! (QTQT, 101). “kurt gibiymiş, maşallah!”

netken keremet! (QTQT, 101). “ne kadar harika!”

oy arıstanım-ay! (QTQT, 101). “arlanım, haydi!”

oy, jolbarısım-ay! (QTQT, 101). “kaplanım, haydi!”

tamaşa! (QTQT, 101). “harika!”

tek qana alğa! (QTQT, 101). “sadece ileri!”

tuvsıñ osılay tuvıl! (QTQT, 101). “doğacaksan böyle doğmalısın!”

uvay, sabaz! (QTQT, 101). “vay, yiğit!”

uva, batırım! (QTQT, 101). “vay, bahadır!”

2.3.1.24. Birini Sevmeyip, Yaptıklarını Doğru Bulmadığında Söylenen Kalıp sözler

Birini sevmemek ve onun yaptıklarını hoş görmemek duygusuyla oluşan bu kalıp sözler sözlü ve yazılı dilde büyük bir sıklıkta kullanılmaktadır.

aqlı alqımınan aspağan. (QTQT, 102). “akılsız.”

aqtan bezgen. (QTQT, 102). “kara niyetli.”

arı joq. (QTQT, 102). “arsız.”

avzı-murnı qıysaymay... (QTQT, 102). “ağzı burnu eğilmeden,”

avzına kelgenin ayttı. (QTQT, 102). “ağzına gelen her şeyi söyledi.”

avzına Quday kirmegen. (QTQT, 102). “ağzında Allah’ı yok. / ağzında Allah kelamı yok.”

äliñdi bil, şamaña qara. (QTQT, 102). “imkânlarını bil, gücüne bak.” tek de kullanılır.

ävselesin köreyin. (QTQT, 102). “cesaretini göreyim bir. / ben sana göstereceğim.”

oqumağan qarañğı. (QTQT, 102). “okumamış, karanlık.”

tuvra joldan tayğan adam. (QTQT, 102). “doğru yoldan çıkan kişi.”

tilinen qağındı. (QTQT, 102). “dilinden buldu. / ne çektiyse dili belası.”

2.3.2. İyi Dilek Kalıp Sözleri

Türk insanı çok duygusal bir millettir. Duygusallık bazen bizim hayatımızı yönlendirir. İnsanın Tanrıya sığınması, birtakım dileklerde bulunması, kültüre yansıdığı gibi dilde de malzeme oluşturur. Bu sebeple, duyguları daha belirgin ve etkili anlatmayı sağlayan, ifadeye canlılık vererek konuşmayı süsleyen iyi (alkış, bata, dua) ve kötü dileklerden Türk kültürünün her safhasında, gerek halk edebiyatı; gerekse yazılı edebiyat ürünleri arasında çok sayıda örnek bulmak mümkündür.

Eski Türkçeden bu güne kadar insanlar arası ilişkiler sırasında sıkça kullanılan dua, dilek, alkış, kargışlar toplumun kültür düzeyinin değişmesine rağmen hala önem taşımaktadır.

Genel Türk toplumunda “*iyi dilek*” kelimesi çok şey ifade eder. Günlük hayatın her dakikasında kullandığımız alkışlar, “*iyi dilek*” anlamı taşıyarak Türkiye Türkçesinde “dua” kelimesiyle, Kazak Türkçesinde ise “*dua*”, “*bata*”, “*alğıs*”, “*tilek*” terimleriyle adlandırılmaktadır. Kazak Türkçesinde bu terimler aynı anlama gelmesine rağmen, bazen duruma göre bazen de iyi dileği yerine getiren insanın yaşına göre küçük ayrıntılara sahiptir. Mesela, “*dua*” Hakk’a yürümüş olan kişinin arkasından her zaman okunan iyi dileklerdir. “*Bata*” ise, “*Fatiha*” kelimesinin fonetik değişime uğramış

halidir. İlk başta ölen kişinin arkasından okunan dua anlamını kaybeden kelime, günümüz Kazak Türkçesinde yaşlı amcaların, aksakalların, saygı duyulan adamların küçüklere söylediği, yaratıcıdan kabul olmasını dilediği iyi dileklerdir. “Alkış” Eski Türkçede *alkamak* “hayır duada bulunmak, beğenmek, övmek” fiilinden elde edilmiş bir isimdir. Türkiye Türkçesinde bu kelimeye bağlı olarak alkış almak “alkışlanmak”, alkış almak “alkışlanmak, övülmek”, Kazak Türkçesinde *alğıs aytuv* “teşekkür etmek, övmek”, *alğıs bildiriv* “iyi dilekte bulunmak”, *alğıs aluv* “alkışlanmak”, *alğıs hat* “teşekkür belgesi”, *alğısım şeksiz* “sonsuz teşekkürler” gibi sözler de kullanılmıştır.

Alkışlar, iyi dilekleri dile getiren kalıplaşmış sözlerdir. İlk zamanlarda daha çok büyü, sihir anlamı taşıyan alkışları, Doğan Kaya, “Birinin iyiliği için Allah’a yakarma, niyazda bulunma” şeklinde açıklar (2001: 30).

Türkiye Türkçesinde alkış konusunda en kapsamlı çalışma L. Sami Akalın tarafından yapılmıştır (1990: 31). İyi dilek kalıp sözlerinin temellerini değerlendiren Akalın, antropolojik açıdan tüm insanların yaşadıklarının benzer olduğunu söyler. Bu nedenle, ayrılık, hastalık, ölüm, yangın, sel, deprem, kıtlık ve benzeri dünya yıkımları ile ana baba, kardeş, yurt yuva sevgisi gibi insan mutluluğuna ya da mutsuzluğuna biçim kazandıran sevgi bağları ve değerleri karşısında bütün insanlığın ortak bir duygusallık, tutum ve davranışla karşımıza çıktığını belirtir. (1990: 32).

Dilbilimci Doğan Aksan, Türkçenin söz varlığını incelerken, alkış kelimesi için “Bugünkü ortak dilimizde yaşayan alkış sözcüğünün de bir anlam değişikliğine uğradığı görülmektedir” düşüncesini ifade eder (1996: 42).

Kazak Türkçesinde iyi dileklerin konu olarak ele alınıp incelenmesi XIX yüzyılın sonlarında gerçekleştirilmiştir. İyi dilekleri, folklor malzemesi olarak derleme işi ilk başta halk edebiyatçıları tarafından yapılmıştır. Bu dönemde V. Radlov, G. Potanin, Ş. Valihanov, A. Baytursınu, M. Köpeyev’in iyi dileklerle ilgili derleme çalışmaları çok önem taşır. Yirminci yüzyılın başlarında iyi dilek kalıp sözlerini halk arasında derleme, yayınlama ve halk edebiyatı, etnografi açısından inceleme işleri 1928 yılında H. Dosmuhamedulı tarafından yapılmıştır. Bu çalışmasında H. Dosmuhamedulı, iyi dilekleri “bata” olarak adlandırmış ve “Bata, iyi niyet, şükretmenin dini ve manevi bir şeklidir” açıklamasını vermiştir (2008: 128). Bugüne kadar halk edebiyatı çalışanlardan S. Negimov, T. Kaziulı, A. Seydimbek, S. Kenjeahmetov, Z. Ümbetalina vb. gibi ilim adamları iyi dilekleri bir folklor unsuru olarak görürler ve onların oluşumunu dini inançlara bağlarlar. Ama iyi dilekleri dilbilim açısından inceleme konusu daha sonraki dönemlere kalmıştır. Sadece 1970’li yıllardan itibaren iyi ve kötü

dilek kalıp sözleri, dilbilimcilerin dikkatini çekmiştir. Bu dönemde dilbilimin çeşitli alanlarında çalışan araştırmacılar, N. Uvaliyev, R. Sızdıkova, A. Bolğanbayulı, Ğ. Kaliyulı, vb. iyi dileklerin dilbilimdeki yeri konusunda çeşitli fikirler öne sürerler. İyi dilekler konusunda ilk dille ilgili çalışma S. Tülekova'ya aittir. O, 1975 yılında iyi ve kötü dileklerle ilgili bir doktora tezi hazırlar. Bu çalışmasında iyi ve kötü dileklere deyimler açısından bakar. Daha önce sadece folklor malzemesi olarak incelenmiş olan iyi ve kötü dilekler, S. Tülekova'ya göre çok eskiden kalıplaşmış deyimlerdir (1975: 45). Fakat A. Kobılanova 1993 yılında hazırladığı “Kazak Söz Etikleri” çalışmasında iyi dileklerin deyim olmadığını, antropolojik açıdan insanlar arasındaki ilişkilerden dolayı meydana gelen kalıplaşmış birlikler, yani kalıp sözler olduğunu ispatlar. Günümüz Kazak Türkçesinde halk arasında yaygın olan iyi dilek kalıp sözleri gramer, anlambilim, sözvarlığı bakımından daha derin, daha geniş bir incelemeyi beklemektedir.

Her iki lehçede de bu tür kalıp sözler fazlaca yer almaktadır. Bunlar, Türkiye Türkçesinde “*dualar*” olarak karşımıza çıkar. Kazak Türkçesinde ise bu gruptaki dua sözlerini “*alkış, dua ve bata*” olarak görmekteyiz.

Bu tez çalışmasında iyi dilek kalıp sözleri anlam özellikleri açısından değerlendirilerek 37 bölüme ayrıldı. Bazı gruplar iki veya üç alt gruba ayrılmıştır.

2.3.2.1. Bebeğin Doğumu, Bebekli Olma ve Bebekli Olanlara Söylenen İyi Dilekler

Kazak kültüründe bebek doğduğunda söylenen iyi dilek kalıp sözleri bebeğin sağlıklı büyümesini, büyünce iyi bir insan olmasını dilemek için kullanılır.

*at ustariñ*⁷⁰ *öziñe tartсын!* (QTQT, 125). “ata binene benzesin!”

bavı berik bolsın! (FS, 111). “bağı sağlam olsun!”

besikke salar köbeysin! (FS, 113). “beşikte yatanlar çoğalsın!”

biyik samğasın! (FS, 116). “yükseklerde görelim!”

*jeli*⁷¹ *tartariñ*⁷² *köbeysin!* (FS, 148). “yardımcıların çoğalsın!”

qoliñ uzarsın! (FS, 239). “elin uzasın! / elin / kolun her şeye yetsin!”

tavday bolsın, ğumırlı bolsın! (QTQT, 125). “kocaman olsun, ömrü uzun olsun!”

ülken azamat bolsın! (MF, 67). “kocaman yiğit olsun!”

⁷⁰ “At ustar”: Erkek çocuğu anlamıdadır.

⁷¹ Kazak çadırının iskeletini oluşturan çubuklardan biridir.

⁷² “Jeli tartar” erkek çocuğu anlamıdadır.

2.3.2.2. Bebeği Beşiğe Yatırma Duası

Yeni doğan bebek beşiğe yatırılırken bebeği dış güçlerden korumak amacıyla özel bir dua okunur. Ona Kazak Türkçesinde “*alas alas*” duası denir.

*alas-alas*⁷³, *ot alas*, *aq*⁷⁴ *besikke sävle şaş*. (AB, 12). “alaş alaş, ot alaş, ak beşiğe nurunu saç.”

jaylı bolsın tösegi, päle-jala avlaq qaş. (AB, 12). “rahat olsun döşegi, uzak dursun beladan.”

ayağıñdı sozayın, savsağıñdı jazayın. (AB, 12). “ayaklarını uzatayım, parmaklarını açayım.”

etti bolsın baltırñ, epti bop ös, jarqınım. (AB, 12). “kaslı olsun bacağın, hızlıca büyü ışığım.”

2.3.2.3. “Tusav” Kesme Duası

Kazak geleneğinde yeni yürümeye başlayan bebeğin kösteği saygı duyulan, ya da çok gezen insana kestirilir. Köstek kesilirken özel dualar okunur.

qaz-qaz balam, qaz balam, (AB, 16). “tay tay balam, tay balam,”

taquıñdı jaz balam. (AB, 16). “adımlarını rahat at balam.”

kürmeviñdi şeşeyin, (AB, 16). “şu ipleri çözeyim.”

tusaviñdi keseyin. (AB, 16). “kösteğini keseyim.”

qadamiña qarayıq, (AB, 16). “adımına bakalım,”

basqanıñdı sanayıq. (AB, 16). “attığın adımı sayalım.”

qaz-qap balam, jüre ğoy! (AB, 16). “tay tay çocuğum yürü!”

qadamı quttı bolsın! (FS, 236). “adımı kutlu olsun!”

tusaviñ kesildi, qulama, (AB, 17). “kösteğin kesildi, düşme,”

tizeñdi jaralap jılama! (AB, 17). “dizlerini yaralayıp ağlama!”

*qulınday*⁷⁵ *quldırap jügirşi*, (AB, 17). “kısırak gibi koş,”

känikey öziñdi sına da. (AB, 17). “haydi, kendini bir dene!”

⁷³ “Alas”: Ateş anlamına gelir. “Alas alas” eskiden ateşe tapınmaktan kalan bir inanç, gelenektir.

⁷⁴ “Aq”: güvenlik, temizlik simgesidir. Burda en güvenli yer anlamındadır.

⁷⁵ Bkz 47 dipnotta.

2.3.2.4. Sünnet Dügünlerinde Söylenen İyi Dilekler

Çocuğa sünnet yaptırıldığı zaman söylenen kalıp sözlerin sayısı fazla değildir. *balanıñ musulman bolğanı qabil bolsın!* (QTQT, 125). “çocuğun sünneti kabul olsun!” *sündet qabil bolsın!* (QTQT, 125). “sünnet kabul olsun!”

2.3.2.5. “Tılaşar” Dügününde Söylenen İyi Dilekler

Kazak kültüründe ilkokula gidecek olan çocuğa başarılar dilemek amacıyla birkaç dua, iyi dilek söylenir.

bir eldiñ atası bolma, köp üydiñ sanası bol! (AB, 24). “bir ilin atası olma, çok evin zihni açanı ol!”

bir tonniñ jağası bolma, köp eldiñ danası bol! (AB, 24). “bir kürkün yakası olma, milletin akıllısı ol!”

Töle biydey⁷⁶ şeşen bol, Abılayday⁷⁷ kösem bol! (AB, 24). “Töle Bey gibi konuşmacı ol, Abılay gibi lider ol!”

2.3.2.6. Genç, Delikanlı için Söylenen İyi Dilekler

Her milletin kültüründe delikanlı ve genç çocukların yeri çok özel kabul edilir. Ailenin büyükleri onları hep destekler. Çünkü hayatta bir şeyi elde etmek için gençlerin büyüklerin yardımına ihtiyacı vardır. Onların yaptığı her işin iyi sonuçlanması dileğiyle çok sayıda iyi dilek söylenmiştir. Şimdiki kullandığımız iyi dilek kalıp sözleri, o zamanlarda kalıplaşmış dil birlikleridir. Kazak atasözü, *On üşte otav iyesi* “On üçünde aile ağası” onun kanıtıdır.

adalınan bersin! (FS, 36). “Allah helalinden versin!”

aqpan soqsa ölmeytin, toqpan soqsa ölmeytin bolsın! (FS, 68). “evlendiğin kız, fırtına kopsa bile dayanıklı olsun!”

alğanıñ adal bolsın! (FS, 78). “evlendiğin kız sadık olsun!”

aytqanıñ ötip, atqanıñ jetip tursın! (FS, 91). “dediğin gerçekleşsin, attığın ok yerine ulaşsın!”

ısiñ jüyeli, basıñ kiyeli bolsın! (FS, 383). “işin düzgün, başın kutsal olsun!”

imandı qulğa jolıqsın! (FS, 401). “iman dolu insan karşına çıksın! / Allah hayırlı insanlarla karşılaştırsın!”

⁷⁶ “Töle Bey” 1663-1756 yy. yaşayan söz ustası, hatip, kazak lideridir.

⁷⁷ Abılay Han (d. 1711 - ö. 23 Mayıs 1781) Kazak Türkleri önderi Orta Cüz Hanı. Asıl adı Abilmansur'dur.

imandı qul kez kelsin! (FS, 402). “iman dolu insan karşına çıksın!”
qosağñı Quday [Alla] adalınan jarılqasın! (FS, 233). “eşini Allah yarlıgasın!”
oylağaniñ orındalsın! (MF, 67). “düşündüğün her şey gerçekleşsin!”
şıdamdı, tözimdi bolsın! (QTQT, 125). “evlendiğin kız, sabırlı, dayanıklı olsun!”

2.3.2.7. Genç Kız için Söylenen İyi Dilekler

Kazak Kültüründe kız çocuğuna her zaman özen gösterilmektedir. Bununla ilgili olarak *Qızğa qırıq üyden tyuv* “Kıza kırk birtakım şeyleri defa yasaklamak” gibi atasözü vardır. Genç kız için söylenen iyi dilekler günümüz Kazak kültüründe fazlaca önem taşımaktadır.

adal süt emgen jigit jariñ bolsın! (FS, 221). “helal süt emen yiğit yârin olsun!”
ağağa quvat bolsın! (AB, 31). “ağabeyine güç olsun!”
aq ordanıñ⁷⁸ şamı bolsın! (AB, 31). “ak ordunun ışığı olsun!”
anağa şuvaq bolsın! (AB, 31). “annesinin gözbebeği olsun!”
basına önerdiñ bağı qonsın! (AB, 31). “başına sanat bahtı konsun!”
eliniñ arı bolsın! (AB, 31). “halkının vicdanı olsun!”
jazday jamal bersin! (AB, 31). “Allah güzel yüz versin!”
qarday janar bersin! (AB, 31). “Allah kar⁷⁹ gibi bakış versin!”
nâzik janı bolsın! (AB, 31). “kibar ruhu olsun!”
suñğıla oy bersin! (AB, 31). “Allah derin akıl versin!”
talday boy bersin! (AB, 31). “Allah fidan gibi boy versin!”
talday boy bersin, suñğıla oy bersin! (AB, 31). “Allah fidan gibi boy versin, derin derin akıl versin!”

2.3.2.8. Yaşlılar için Söylenen Dualar

Türk Kültüründe yaşlı insanlara saygı göstermek adettendir. Çünkü milletin yaşlı insanları asıl hazinemizdir. Onlara iyi davranmak, iyiliklerini dilemek, her şeyin iyisini dilemek çok eskiden beri oluşmuş bir gelenektir. Bu tür iyi dilek kalıp sözleri de bu geleneğimizle beraber görülmektedir.

kelinderiñ esti bolsın, (AB, 47). “gelinlerin akıllı olsun!”
uldariñ sestı bolsın! (AB, 47). “oğulların sesli olsun!”
balalarıñ quvanış äkelsin, (AB, 47). “çocukların mutluluk getirsin!”

⁷⁸ “Aq” gücü, asaleti, dolayısıyla hanlığı simgeler. “Aq orda” hükümüyet anlamındadır.

⁷⁹ “Kar” temizliğin simgesidir. “Qarday janar” temiz, iyi niyetli bakış anlamındadır.

nemereleriň jubanış äkelsin! (AB, 47). “torunların huzur getirsin!”

2.3.2.9. İnsanın Ailesiyle İlgili İyi Dilekler

Türk kültüründe aile çok önemli bir unsurdur. Bazı iyi dilek kalıp sözleri bütün aile için söylenebilir.

otbasıña baq qonsın, (AB, 56). “ailene talih kuşu konsun!”

dastarqanıñ aq bolsın! (AB, 56). “sofran süt ve süt ürünleriyle dolsun!”

öşpes дәvlet qonsın! (AB, 56). “bitmeyen servetin olsun!”

baq qonsın, qıdır qonsın! (AB, 56). “talih kuşu konsun, Hızır gelsin!”

2.3.2.10. Evlilik Üzerine İyi Dilekler

Evlilik insan hayatındaki en önemli sosyal olgudur. Herkes iki çiftin iyi olmasını, hayatlarının sonuna kadar mutlu olmalarını diler. Bu amaçla, çok eskiden kalıplaşmış olan iyi dilekler kullanılır. Evliliğin “qız uzatuv” (kına gecesi), “eve gelin getirme”, “damat tarafındaki düğün” gibi birkaç uygulama sırası vardır. Bu durumlarda giden kız için ayrı, gelin için ayrı, damat için ayrı dilekler söylenir. Onun için bu tür iyi dilek kalıp sözlerini anlamına göre üç gruba ayırdık:

2.3.2.10.1. Kızın Gelin Olarak Evden Çıkarılması Sırasında Söylenen İyi Dilekler

qulınım-av, qulınım⁸⁰, (AB, 64). “kısrağım, kısrağım,”

xalqıña qalavlı bol. (AB, 64). “halkının sevdiği ol.”

eliñe elevli bol. (AB, 64). “elinin saygılısı ol.”

tavday talap bersin. (AB, 64). “dağ gibi talep versin!”

barmaqtaý baq bersin. (AB, 64). “parmak kadar baht versin!”

ata-anañ degizbe, (AB, 64). “anne baban dedirtme.”

ata-anaña meýirban bol. (AB, 64). “anne babana merhametli ol!”

aldınnan ay tuvsın! (AB, 64). “önünden ay doğsun!”

artıñnan kün tuvsın! (AB, 64). “arkandan gün doğsun!”

ülkenderdiñ aldınan // kese-köldeneñ ötpe. (AB, 64). “büyüklerin önünü kesme.”

at atandırma, (AB, 64). “adımızı söyletme.”

süyek sındırtpa qalqam! (AB, 64). “kemik kırdırma!”

⁸⁰ Bkz 47 dipnotta.

at atandırıp, süyek sındırtpa! (FS, 87). “adımızı söyleyip kemik kırdırma!”

balday batıp, suvday siň! (FS, 109). “bal gibi bat, su gibi sin!”

barğan jeriñde bağıñ aşılın! (FS, 110). “vardığın yerde bahtın açılın!”

2.3.2.10.2. Eve Yeni Gelin Getirildiğinde Söylenen İyi Dilekler

keliniñ bayandı bolsın! (AB, 93). “gelinin merhametli olsun!”

ülkenderdi sıylaytın ayavlı bolsın! (AB, 93). “büyüklere saygılı olsun!”

jılı jüzdi bolsın! (AB, 93). “güler yüzlü olsun!”

jumaq sözdi bolsın! (AB, 93). “tatlı dilli olsun!”

2.3.2.10.3. Yeni Evlenenlerin Düğününde Söylenen İyi Dilekler

aq samaylı, sarı tisti bolıñdar! (FS, 87). “aksakallı sarı dişli olun!”

aralarıñda tek qana tüşünüstük ornasın! (FS, 91). “aranızda bir tek anlayış olsun!”

baqıttı bol (-ıñdar)! (FS, 108). “mutlu olun!”

bir-biriñe degen mahabbat pen qurmetteriñ ömir boyı jalğassın! (QTQT, 125).

“birbirinize olan aşk ve saygımız hiç eksilmesin!”

bir jastıqta qartayıñdar! (FS, 109). “bir yastıkta kocayın!”

bosağañ berik bolsın! (FS, 115). “yuvanız sağlam olsun!”

eki jaqqa da sıylı bolıñdar! (QTQT, 125). “her iki tarafa da saygılı olun!”

eki jas baqıttı bolsın! (QTQT, 125). “iki genç mutlu olsun!”

qosağıñmen qosa ağar! (FS, 249). “beraber yaşlanın!”

qosağıñ [jubıñ] ajıramasın! (FS, 249). “çiftler ayrılmasın!”

qosağıñ jazılmasın! (QTQT, 125). “çiftler ayrılmasın!”

mahabbattarıñ bayandı bolsın! (QTQT, 125). “aşkımız sürekli olsun!”

ösip-önip, biriñiz asqar tav – äke, ekinşiñiz – ayavlı ana bolıñızdar! (QTQT, 125).

“büyüyüp, birinin baba, birinin de anne olması nasip olsun!”

ömirde quvanışta da qıyınşılıqta da bire bolıñdar! (QTQT, 125). “hayat boyu mutlulukta da, zor günlerde de beraber olun!”

şañıraqtarıñ biyik, bosağalarıñ berik bolsın! (FS, 431). “evinizin kubbesi yüksek, duvarları sağlam olsun!”

sizderge zor densavlıq, aşıq aspan, möldir mahabbat tileymin! (QTQT, 126). “size sağlık, tertemiz aşk dilerim, gökyüzünüz açık (önünüz) olsun!”

tatuv-tätti, baqıttı ömir süriñder! (QTQT, 126). “barış içinde mutlu bir hayat geçirmeniz nasip olsun!”

toylarınız quttı bolsın! (FS, 347). “şöleniniz kutlu olsun!”

toy toyğa ulassın! (FS, 351). “düğünün düğüne ulaşması nasip olsun!”

ülgili otbası bolıñdar! (QTQT, 125). “herkese örnek bir aile olun!”

üyleriñde molşılıq pen bereke, baqıt pen şattıq, birlik pen ıntımaq bolsın! (QTQT, 125).

“evlerinde hep bolluk ve bereket, sevinç ve mutluluk, birlik ve ittifak olsun!”

2.3.2.11. Bayram ve Özel Günlerde Söylenen İyi Dilekler

Genelde her milletin kendi kültürüne göre bayramı vardır. Bu bayramlarda da insanlar birbirlerini iyi dileklerle karşılar. Kalıp sözlerin bu grubunu ramazan bayramında söylenen iyi dilekler, kurban bayramında söylenen iyi dilekler, nevruz bayramında söylenen iyi dilekler, yeni bayramında söylenen iyi dilekler olarak sınıflandırdık.

2.3.2.11.1. Ramazan Bayramında Söylenen İyi Dilekler

ayt⁸¹ qabil bolsın! (FS, 96). “bayramınız mübarek olsun!”

ayt⁸² quttı bolsın! (FS, 96). “bayramınız kutlu olsun!”

ayttıq⁸³ sizden bolsın! (QTQT, 124). “bayram hediyesi sizden olsun.”

ramazan mübäräk bolsın! (QTQT, 124). “ramazan mübarek olsun!”

2.3.2.11.2. Kurban Bayramında Söylenen İyi Dilekler

qurban ayt qabil bolsın! (FS, 233). “kurban Bayramınız kabul olsun!”

qurban ayt mübäräk bolsın! (FS, 233). “kurban Bayramınız mübarek olsun!”

2.3.2.11.3. Nevruz Bayramında Söylenen İyi Dilekler

navrız quttı bolsın! (QTQT, 124). “nevruz kutlu olsun!”

ulus oñ bolsın, (ulus gelişsin!) //aq⁸⁴ mol bolsın, (AB, 111). “ak bol olsun!”

qayda barsañ, jol bolsın! (AB, 111). “nereye gidersen git, yolun açık olsun!”

ulus oñ bolsın, //aq⁸⁵ mol bolsın, // bäle-jala jerge ensin! (AB, 111). “ulus hayırlı olsun, ak bol olsun, bela iftira yerin dibine girsin!”

⁸¹ “Ayt”: Ramazan ve Kurban bayramlarının Kazak Türkçesindeki adlandırılmasıdır.

⁸² Bkz 81 dipnotta.

⁸³ “Ayttıq” Ramazan ve Kurban bayramlarında insanların birbirine verdiği hediyedir.

⁸⁴ “Aq” Kazakçada “төрт түлік/төрт түлік” tabir edilen koyun, sığır, at ve deve sütünden yapılan yoğurt, kurut, peynir, tereyağı, kımız, ayran, şubat/kımıran (ekşitilmiş deve sütü) gibi hayvani gıdaların umumi

⁸⁵ Bkz 32 dipnotta.

2.3.2.11.4. Yeni Yıl Kutlamasında Söylenen İyi Dilekler

jaña jil jaña baqıt äkelsin! (QTQT, 124). “yeni yıl yeni baht getirsin!”

2.3.2.12. Kalabalık Bir Gruba Söylenen İyi Dilekler

Kazak kültüründe özel günlerde kalabalık bir grup içerisinde yaşı büyük olan aksakalın iyi dileğini (“batasını”) almak şeref sayılır. Aksakal da iyi dileğini şiir halinde dile getirir.

va, jaratqan, jarılqa, (AB, 123). “ya yaratan Allah’ım sen yarlıka!”

baq-dävletin avmas qıl! (AB, 123). “baht ve rızkını başkasına dönmeyecek şekilde yap!”

jarılqağanmen jalğas qıl. (AB, 123). “ettiğin iyiliğe devam et!”

ala avızdı alas⁸⁶ qıl, (AB, 123). “karşı gelenleri güçsüz et!”

qorğanğannan qalıs qıl! (AB, 123). “korkulandan muhafaza et!”

niyetteri aq bolsın, (AB, 123). “niyetleri ak olsun!”

beynetteri päk bolsın, (AB, 123). “yaşadıkları helal olsun!”

murattarın asıl qıl! (AB, 123). “muradın asıl olsun!”

küniñ şuvaqtı bolsın, (AB, 124). “güneşin ışıklı olsun!”

köliñ suvattu bolsın! (AB, 124). “gönlün ak su gibi olsun!”

qonısñ öristi bolsın, (AB, 124). “yuvan geniş olsun!”

ekkeniñ jemisti, (AB, 124). “diktiğin bereketli,”

eñbegiñ keyisti bolsın! (AB, 124). “emeğin mukaddes olsun!”

jarılqa, Alla, qabil et, (AB, 124). “iyilik ver Allah’ım, dileklerimi kabul et,”

jarılqavdiñ qamın et! (AB, 124). “iyilik yapılmasını emret!”

ızet-abıroy, baq-dävlet, (AB, 124). “ar namus, baht ve rızk,”

Qızır qarap, baq qonıp, (AB, 124). “Hızır görsün, başına talih kuşu konsun,”

ne tileseñ, (AB, 124). “ne dilersen,”

soniñ bärin qabil et! (AB, 124). “Allah’ım hepsini kabul et!”

jaz kelip köñiliñ jay bolsın, (AB, 131). “yaz gelip gönlün mutlu olsun!”

körgeñiñ şattıq toy bolsın! (AB, 131). “gördüğün her şey düğün, şölen olsun!”

abzal dosiñ köp bolsın, (AB, 131). “kıymetli dostların çok olsun!”

bergen batam sol bolsın! (AB, 131). “senin için dilediğim iyi dilek (batam) bu olsun!”

⁸⁶ Bkz 35 dipnotta.

2.3.2.13. Doğum Yapacak Olan Kadına Söylenen İyi Dilekler

Doğum yapacak olan kadına söylenen iyi dilekleri ayrı bir grupta topladık.
aman-esen janiñ qalsın! (QTQT, 124). “Allah bize canını sağ salim bağışlasın!”
qol ayağındı aman-esen bavırına al! (QTQT, 124). “elin ayağına kavuşsun!”
sabiydiñ on eki müşesi sav bolsın! (QTQT, 124). “bebeğin on iki organı sağ salim olsun!”

2.3.2.14. Biri Hapşırıldığında Söylenen İyi Dilekler

Hapşırma aslında hastalık işaretidir. İnsanlar birbirine sakın hastalanma dileğiyle aşağıdaki kalıp sözlerden birini söyler:

*aq qas*⁸⁷ *järekim Alla!* (QTQT, 123). “ak kas ya rahim Allah!”
*aq tuş*⁸⁸, *aq*⁸⁹ *sıyırđıñ sütin iş!* (QTQT, 123). “aktüş, ak sığırın sütünü iç!”
*aq*⁹⁰ *bol, järekimAlla!* (QTQT, 123). “akol, ya rahim Allah!”
äkpiş ber täñir! (MF, 81). “ya, rahim Allah!”
älhamdüllila! (MF, 81). “elhamdülillah!”
iya rahım Alla! (QTQT, 123). “ya, Rahim Allah!”
*järekim*⁹¹ *Alla!* (MF, 81). “ya, Rahim Allah!”
köp jasa! (MF, 81). “çok yaşa!”
sav bol! (MF, 81). “sağ ol!”

2.3.2.15. Gördüğü Rüyasını Anlatan Kişiye Söylenen İyi Dilekler

Rüya Türkler için çok önemlidir. Kötü rüya gördüğümüzde gerçekleşmemesi dileğiyle, iyi rüya gördüğümüzde gerçekleşmesi dileğiyle söylenen kalıp sözleri bu grupta topladık.

tüs tülkiniñ boğı. (FS, 353). “düş tilkinin tezeğidir. / kötü rüya görüldüğünde söylenir”
tüsiñdi tüs payğambarı jortısın! (FS, 354). “düşünü düş peygamberi yorumlasın! / iyi rüya görüldüğünde söylenir.”

⁸⁷ Hapşırana söylenen “ak kaş, kaşın ağarınca dek yaşa, çok yaşa” anlamında söz.

⁸⁸ “Aq” iyi dilek, iyilik ve baht anlamları ihtiva eder.

⁸⁹ Bkz 32 dipnotta.

⁹⁰ “Aq” iyi dilek, iyilik ve baht anlamları ihtiva eder.

⁹¹ “Järekim” “Ya, Rahim” anlamındadır.

2.3.2.16. Sofra Başında Yemekten Sonra Söylenen Dualar

Sofrada yemek yenirken söylenen kalıp sözlerle beraber, Kazak geleneğinde yemek sonrasında aile büyüğü şiir halinde bir dua (bata) okur. Onlar bu grup altında yer alır. Kazak Türkçesinde kullanılan bu tür kalıp sözlerin sayısı çoktur. Bu çalışmada onlardan sadece birkaç örnek verilmiştir.

adal tapqan tamağıñ dastarqanıñnan ketpesin! (FS, 42). “ikram ettiğin helal yemekler sofrandan eksik olmasın!”

adal tartqan asıñ dastarqanıñnan ketpesin! (FS, 42). “tüm kalbinle sunduğun yemek sofrandan eksilmesin!”

dastarqanıña bereke bersin! (MF, 53). “sofrana bereket versin!”

dastarqandarıñ jaqsılıqqa ğana jayılsın! (FS, 128). “sofranız sadece iyilikleri kutlamak için açılınsın!”

dastarqanıñ maylı bolsın! (FS, 130). “sofran yağlı olsun!”

ışken asıñ boyıña tarasın! (QTQT, 123). “afiyet olsun!”

ışken-jegeniñ boyıña qut bolsın! (QTQT, 123). “afiyet olsun!”

ışken-jegeniñ boyıña tarasın! (QTQT, 123). “afiyet olsun!”

qayırlı dastarqan bolsın! (MF, 56). “hayırlı huzurlu sofralar olsun!”

qoliñ dert körmesin! (FS, 248). “ellerin dert görmesin!”

dastarqanıñ mol bolsın! (FS, 131). “sofranda bolluk olsun!”

şarañ uvızğa⁹² tolsın! (FS, 483). “kesen taze sütle dolsun!”

bata berdim, baq tiledim, (AB, 147). “iyi dilekte dua ettim, baht diledim,”

aq⁹³ dastarqan başına. (AB, 147). “ak sofraya başına,”

ya, Qudayım, şın tiledim, (AB, 147). “ya, Allah’ım, gerçekten de diledim ki,”

kelsin dep meniñ qasıma! (AB, 147). “gelsin diye benim yanıma!”

köñiliñ köldey bolıp, (AB, 147). “gönlün göl gibi olup,”

körgeñiñ tüstey bolıp, (AB, 147). “gördüğün rüya gibi olup,”

Qıdır qonsın başıña! (AB, 147). “Hızır, baht konsun başına!”

ya, Täñri-qudiret, (AB, 152). “ya, Tanrım,”

mal-bastarın aman et, (AB, 152). “mal mülkünü sağ salim et,”

başına ber baqıt, (AB, 152). “başına ver baht,”

⁹² Doğurmuş olan ineğin ilk sütüne “Uvız” denir.

⁹³ Bkz 32 dipnotta.

asına ber bereket, (AB, 152). “aşına ver bereket,”
dünyedeki jaqsılıqtı (AB, 152). “dünyadaki iyilikleri”
däl osı üyge näsip et! (AB, 152). “işte bu eve nasip et!”

va, jaratqan – qudiret! (AB, 154). “ya, Yaratan Kudret!”
mal-jandarın aman et, (AB, 154). “mal ve canını sağlam et!”
basına ber zor baqıt, (AB, 154). “başına ver büyük bir baht!”
asına ber bereket! (AB, 154). “aşına ver bereket!”
ğumır jasın uzaq et, (AB, 154). “ömrünü uzun et!”
urpaqtarın asıl et! (AB, 154). “neslini asil et!”
käsibin – adal käsip et! (AB, 154). “mesleğini helal et!”
bäle-jaladan avlaq qıp, (AB, 154). “belalardan uzak et,”
tarttırma eş qasiret! (AB, 154). “yaşatma hiç hasret!”
düniyenin bar jaqsılığın, (AB, 154). “dünyanın bütün iyiliğini,”
Qazağıma näsip et! (AB, 154). “Kazaklara nasip et!”

2.3.2.17. Yemek ve İçmek Üzerine Söylenen İyi Dilekler

Yemek, içmek üzerine söylenen iyi dilekleri bu grup altına topladık. Kazak Türkçesinde yemek, içmek üzerine söylenen iyi dilekler fazladır. Ama bu çalışmada eserlerde yer alan kalıp sözler alınmıştır.

aq⁹⁴ köbeysin! (FS, 80). “ak çoğalsın!”
aqtar⁹⁵ köbeysin! (FS, 80). “ak çoğaltan çoğalsın!”
aq⁹⁶ mol bolsın! (FS, 80). “ak bol olsun!”
süt mol bolsın! (FS, 383). “süt bol olsun!”

2.3.2.18. Yeni Bir Şey Satın Alanlara Söylenen İyi Dilekler

Günlük hayatta her zaman yeni bir şeyler satın alırız. Türkiye Türkçesinde olsun Kazak Türkçesinde olsun yeni bir şey satın alana söylenmesi gereken kalıp sözler hazır bulunur.

astında tozsın! (QTQT, 122). “altında eskisin! / kazasız belasız kullan!”
berekeli bolsın! (FS, 109). “bereketli olsun!”

⁹⁴ Bkz 32 dipnotta.

⁹⁵ “Aktar”: süt ürünleri veren hayvanların çoğalsın anlamındadır.

⁹⁶ Bkz 32 dipnotta.

ıŝi janğa, sırtı malğa tolsın! (MF, 91). “hayırlı olsun! / güle güle oturun!”
iygiliğiñe kiy! (QTQT, 122). “güle güle giy!”
iygiliğiñe usta! (QTQT, 122). “güle güle kullan!”
iygiliğiñe jumsa! (QTQT, 122). “güle güle kullan!”
iygiliğiñe qoldan! (QTQT, 122). “güle güle kullan!”
qonıs quttı bolsın! (MF, 91). “hayırlı olsun! / güle güle oturun!”
qızığın kör! (FS, 116). “bir şeyin iyiliğini gör anlamında”
otav quttı bolsın! (QTQT, 122). “hayırlı olsun! / güle güle oturun!”
öziñ kiyip öziñ tozdır! (QTQT, 122). “giyim alana söylenir. / üstünde eskisin! / güle güle giy!”

2.3.2.19. Birinin Kendisine Yaptığı İyiliğe Karşı Söylenen İyi Dilekler

Genelde birinin iyilik karşılığında ona teşekkür ederiz. Ama bazı insanlar teşekkürlerini iyi dilekleriyle bildirirler.

abıroyñ assın! (FS, 34). “irtibatın artsın!”
abıroylı bol! (FS, 35). “şöhretli ol!”
ağayınğa qadirli bol! (QTQT, 122). “yakınlarına saygılı ol!”
aytqanıñ aq bolsın! (FS, 87). “söylediklerin ak olsun!”
aq⁹⁷ köñiliñ mülde ağarsın! (FS, 79). “ak gönlün daha da ağarsın!”
aqsaqal qarıya bol! (QTQT, 125). “aksakallı dede ol!”
aytqanıñ kelsin, aytqanıñ aq bolsın! (FS, 88). “söylediklerin gerçekleşsin, söylediklerin hak olsun!”
aspanıñ aşıq bolsın! (FS, 95). “ufkun açık olsun!”
avziña may, astıña tay! (FS, 96). “söylediklerin gerçekleşsin!”
baq dävlet darısın! (FS, 110). “baht / rızk gelsin!”
bala-şağañnıñ iygiligın kör! (FS, 109). “çocuklarının iyiliğini gör!”
däv jigit bol! (QTQT, 124). “dağ gibi yiğit ol!”
eliñniñ [halqıñnıñ] elevlisi [qalavlısı] bol! (AB, 112). “halkının saygı duyulanı, vereni ol!”
eliñniñ köşin basta! (FS, 134). “halkının göçüne başlık et!”
jağıñ tüspey, jamandıq körme! (FS, 147). “Allah yaşlanıncaya kadar kötülük görme!”

⁹⁷ “Aq”: sadakatin, masumiyetin, doğruluğun, temizliğin, paklığın simgesidir.

jağñ túspey jamandıq körmegey. (FS, 147). “Allah yaşlanıncaya kadar zorluk çektirmesin.”

jaqsılığñ aldıñnan şıqsın! (QTQT, 124). “bana yaptığım iyiliğin karşılığı olsun!”

jaman közden avlaq [jıraq] etsin! (FS, 149). “kötü gözden uzak olasın!”

janıña jamandıq bermesin! (FS, 150). “Allah canına kötülük getirmesin!”

jolñ bolğır! (FS, 160). “yolun açık ola!”

joluña nur javsın! (FS, 162). “yoluna nur saçılsın!”

kösegeñ kögersin! (FS, 224). “muradına eresin!”

läyim aytqanıñ kelsin! (QTQT, 124). “her zaman söylediklerin gerçekleşsin!”

[Alla, Quday] mañdayıñnan jarılqasın! (FS, 260). “Allah alnını açık eylesin!”

märtebeli bol! (FS, 261). “şöhretli ol!”

mereyiñ össin! (FS, 262). “itibarın artsın!”

muratıñ qabil bolsın! (FS, 263). “muradın kabul olsun!”

muñ jasağır! (MF, 73). “bin yaşa!”

muñ bolğır! (QTQT, 124). “bin yaşa!”

niyetiñ qabil bolsın! (FS, 269). “niyetini Allah kabul etsin!”

niyetiñe jet! (MF, 76). “niyetine ulaş!”

örkeniñ össin! (FS, 279). “filizin çoğalsın!”

ömür jasıñ uzaq bolsın! (QTQT, 124). “uzun ömürler dilerim!”

süygenniñ süyiktisi bol! (QTQT, 122). “seni sevenin sevdiği ol!”

süygenniñe qosıl! (QTQT, 122). “sevdiğine ulaş!”

tavday bol! (FS, 351). “dağ gibi büyük ol!”

töbeñe bult aynalmasın! (QTQT, 123). “tepede bulut dönmesin!”

ömür jasıñ uzaq bolsın! (QTQT, 122). “uzun ömürler dilerim!”

2.3.2.20. Hayvan ve Hayvan Beslemekle İlgili İyi Dilekler

Hayvan ve hayvan beslemek Kazakların eski mesleğidir. Bununla ilgili kalıp sözlerin sayısı çoktur.

aydar köbeysin! (FS, 72). “sürün çoğalsın!”

alar köbeysin! (FS, 64). “alacağın çoğalsın!”

atıñız bayingeli bolsın! (FS, 83). “atınız başarılı olsun!”

atıñız märtebeli bolsın! (FS, 86). “adınız şöhretli olsun!”

atıñ tulpar, qusıñ suñqar bolsın! (FS, 87). “atın tulpar⁹⁸ olsun, kuşun sungur olsun!”
bağar köbeysin! (FS, 109). “sürün çoğalsın!”
baylar köbeysin! (FS, 114). “atların çoğalsın!”
basar köbeysin! (FS, 115). “basacaklar çoğalsın!”
jeli-ñ⁹⁹ biyeli, köşiñ tüyeli bolsın! (FS, 150). “jelin atla dolsun, göçün deveyle dolsun!”
jeliñ¹⁰⁰ uzun bolsın, ışkeniñ qımız bolsın! (FS, 151). “jelin uzun olsun, içtiğin kımız olsun!”
kögendiñ¹⁰¹ köbeysin! (FS, 231). “kögenlerin çoğalsın!”
qırqar¹⁰² köbeysin! (FS, 249). “koyun çoğalsın!”
qoyıñ egiz tapsın! (FS, 238). “koyunlar ikiz doğursun!”
mal bazarlı bolsın! (FS, 259). “hayvanların pazarlı olsun!”
malıñ töldi bolsın! (FS, 259). “hayvanların çoğalsın!”
mal bası mol bolsın! (FS, 259). “hayvan başı çoğalsın!”
maldıñ qunı köteriñki bolıp, tez ötsin! (FS, 260). “hayvan fiyatı yüksek olup, çabuk satılsın!”
savar¹⁰³ köbeysin! (FS, 345). “ineklerin çoğalsın!”
soyğaniñ qulın¹⁰⁴ bolsın, jegeniñ qazı¹⁰⁵ bolsın! (QTQT, 124). “kestiğin tay, yediğin kazı olsun!”

2.3.2.21. Kasabın Hayvan Keserken Ettiği Dualar

Kazak Kültüründe her zaman hayvan kesildiğinde söylenen dualar olur. Onların sayısı oldukça çoktur.

soğım¹⁰⁶ şüygin bolsın! (AB, 161). “kesim bereketli olsun!”
quvanışqa jelinsin! (AB, 161). “iyi günlerde yenilsin!”
soğıman soğımğa jetkizsin! (AB, 161). “kesimden kesime kadar sağ salim olalım!”
soğımıñ şeldi bolsın! (AB, 161). “kesim yağlı olsun!”
soğım¹⁰⁷ qayırlı bolsın, (AB 162). “kesim hayırlı olsun,”

⁹⁸ “Tulpar”: en hızlı koşan, genç attır

⁹⁹ Bkz 12 dipnotta.

¹⁰⁰ Bkz 12 dipnotta.

¹⁰¹ Bkz 13 dipnotta.

¹⁰² “Qırqar”: koyun anlamındadır.

¹⁰³ “Savar”: savacak inek anlamındadır.

¹⁰⁴ Bkz 47 dipnotta.

¹⁰⁵ “Kazı”: at etinden yapılan sucuktur.

¹⁰⁶ “Soğım”: sonbaharda ve kışın yemek için kesilen hayvandır.

¹⁰⁷ Bkz 106 dipnotta.

qazaniñ toq bolsın, (AB, 162). “kazanın tok olsun,”
uvayımıñ joq bolsın, (AB, 162). “endişen yok olsun!”
dastarqandariñ keñ bolsın! (AB, 162). “sofran geniş olsun!”
bala-şağañ er bolsın! (AB, 162). “çoluk çocuk er olsun!”
bizge bergenniñ esesin bersin! (AB, 162). “Allah bize verdiği size fazlasıyla versin!”

2.3.2.22. Ava Gidene Söylenen İyi Dilekler

Bazı iyi dilek kalıp sözleri ava giden kişi için söylenir.

qanjığa-ñ¹⁰⁸ qan bolsın! (FS, 235). “qanjığan kan olsun!”
qanjığa-ñız¹⁰⁹ qan bolsın! (FS, 235). “qanjığanız kan olsun!”

qanjığa-ñ¹¹⁰ quttı bolsın! (QTQT, 122). “qanjığan kutlu olsun!”
qanjığa-ñız¹¹¹ quttı bolsın! (QTQT, 122). “qanjığanız kutlu olsun!”
qanjığa-ñ¹¹² maylansın! (FS, 235). “qanjığan yağlansın!”
qanjığa-ñız¹¹³ maylansın! (FS, 235). “qanjığan yağlansın!”

2.3.2.23. Bir Yerden İkinci Yere Taşınanlara Söylenen İyi Dilekler

İnsanlar hayatı boyunca tek bir yerde yaşamayabilir. Bir yerden diğerine taşınır. Yerleşik hayata başlamadan önce sürekli bir yerden diğer yere taşınan Kazakların konuşma dilinde bu tür kalıp sözler sık kullanılmaktadır.

jaylaviñ baysaldı bolsın, ayğırıñ baytaldı¹¹⁴ bolsın! (QTQT, 124). “yaylan sakın olsun, aygırın baytallı olsun!”
köş aman bolsın! (FS, 233). “göç sağ salim geçsin!”
köş kölikti bolsın! (FS, 233). “göç araçlı olsun!”
köş baysaldı bolsın! (FS, 233). “göç sakın olsun!”
köş körikti bolsın! (FS, 233). “göç güzel olsun!”
qonıs baysaldı bolsın! (FS, 250). “yerleşiminiz sakın olsun!”
qonıs jaylı bolsın! (FS, 250). “yerleşiminiz rahat olsun!”

¹⁰⁸ “Qanjığa” Eğerin terkisidir.

¹⁰⁹ Bkz 108 dipnotta.

¹¹⁰ Bkz 108 dipnotta.

¹¹¹ Bkz 108 dipnotta.

¹¹² Bkz 108 dipnotta.

¹¹³ Bkz 108 dipnotta.

¹¹⁴ Bkz 22 dipnotta.

oturğan ornıñ orman bolsın! (FS, 279). “kaldığımız yer orman olsun!”

2.3.2.24. Ata Yurtla İlgili İyi Dilekler

Ata yurt Türk milleti için çok önemlidir. Bu, sözlü iletişime de yansımıştır. Bunların çoğu ata yurdun, milletin sağlığını dilemek niyetiyle söylenir.

Alla elimizge amandıq bersin! (FS, 79). “Allah halkımıza sağlık versin!”

[Alla, Quday] eli joq erden saqta! (FS, 134). “vatanı olmayan erden koru Allah’ım!”

el jurt aman bolsın! (QTQT, 126). “halkımız sağ olsun!”

tuvğan jerimniñ suvı tunıq bolsın! (QTQT, 126). “doğduğum yerin suyu berrak olsun!”

ulıñ uyadan uşsin, elin umıtpasın! (QTQT, 126). “oğlun yuvasından uçsun ama halkını unutmasın!”

2.3.2.25. Uzun Yolculuk Yapacak Olana Veya Askere Gidene Söylenen İyi Dilekler

Bu grupta altına uzun yolculuğa gidecek olana söylenen iyi dilek kalıp sözleri toplanmıştır.

[Alla, Quday] jol-ıñan/ıñızdan jarılqasın! (FS, 161). “Allah yolunu açık etsin!”

[Alla, Quday] jolın oñğara kör! (FS, 161). “yolun açık olsun!”

at-kölig-iñ/-iniz aman, qorjınıñ tolıq bolsın! (FS, 96). “aracın kazasız, torban dolu olsun!”

jortqanda jolıñ/ıñız bolsın! (FS, 162). “koşuda yolun açık olsun!”

jolıñ dañğıl bolsın! (FS, 162). “yolun dümdüz olsun!”

joldasıñ/ıñız qıdır bolsın! (QSE, 77). “yoldaşın Hızır olsun!”

joritqanda jolıñ bolsın, joldasıñ qıdır bolsın! (QSE, 77). “koşarken yolun açık olsun, yoldaşın Hızır olsun!”

qayırlı sapar bolsın! (FS, 235). “hayırlı yolculuklar!”

Qıdır ata joldasıñ bolsın! (QSE, 77). “Hızır ata yoldaşın olsun!”

qırıq şilten şılav-ıñda jürsin! (QSE, 77). “kırk melek etrafında dolansın!”

Qızır ävliye şılavıñda jürsin! (QSE, 78). “Hızır evliya etrafında dolansın!”

oñ saparın bersin! (QSE, 76). “Allah seferini hayırlı etsin!”

oralım-iñ tez bolsın! (QSE, 77). “dönüşün tez olsun!”

oralım-ıñız tez bolsın! (QSE, 77). “dönüşünüz tez olsun!”

Orazdınıñ jolın bersin! (QSE, 78). “Allah Orazdı’nın yolunu nasip etsin!”

sapar-ıñ oñ bolsın! (QTQT, 122). “seferin hayırlı olsun!”

sapar-iñiz oñ bolsın! (QTQT, 122). “seferiniz hayırlı olsun!”

[Alla, Quday] saparıñdı oñğarsın! (FS, 325). “Allah seferinde yardımcın olsun!”

joliñdı Alla qoldasın, (AB, 169). “yolunu Allah kollasın,”

jamañşılıq bolmasın. (AB, 169). “kötülük olmasın.”

serti men sözde turatın, (AB, 169). “yeminini ve sözünü tutan,”

senimdi bolsın joldasıñ! (AB, 169). “güvenli olsun yoldaşın!”

oraluviñ tez bolsın, (AB, 171). “dönüşün tez olsun,”

qasqa joldıñ boyında. (AB, 171). “ana yolun kenarında,”

qıdır babam kez bolsın, (AB, 171). “hızır baba rastlasın,”

öziñ jaylı jat elde. (AB, 171). “yâd elde rahat olasın.”

oñ bolsın, balam, saparıñ, (AB, 174). “hayırlı olsun seferin evladım,”

moliqsın dämiñ, tatarıñ, (AB, 174). “tadına bakacakların çoğalsın,”

tuvğan eliñ tapsırğan, (AB, 174). “elinin emanetini,”

parızın öte otanıñ! (AB, 174). “vatan borcunu yerine getir!”

2.3.2.26. Yeni Bir İşe Başlayan veya Bir Şey Üzerine Çalışan Kişiye Söylenen İyi Dilekler

Bir şey üzerine çalışanın işi iyi sonuca varması dileğiyle söylenen kalıp sözler koşmaya renk katmaktadır.

eñbegiñ esesimen qaytsın! (MF, 43). “verdiği emek helal olsun!”

eñbegiñ jemisti bolsın! (MF, 43). “verdiğin emek sereneli olsun!”

eñbegiñ jansın! (MF, 43). “verdiğin emek helal olsun!”

ıske sät! (FS, 43). “kolay gelsin!”

istiñ bası beri, şaytannıñ bası arı. (QTQT, 124). “işin başı bana doğru, şeytanın başı arkaya doğru.”

sättilik serik bolsın! (MF, 43). “şansın seninle olsun!”

sättilikter tileymin! (MF, 43). “hayırlı işler!”

2.3.2.27. Tarlada Çalışana Söylenen İyi Dilekler

Türkiye Türkçesinde de, Kazak Türkçesinde de bu kalıp sözler de konuşmamıza renk katmaktadır.

dixan tışsın! (FS, 129). “tarım çoğalsın!”

dixan darısın! (FS, 129). “tarım çoğalsın!”

jaziñ javındı bolsın, bağıñ jemisti bolsın! (FS, 147). “yaz yağmurlu olsun, bağ meyveli olsun!”

köbeysin! (FS, 250). “ziraat çoğalsın!”

qırman tolsın! (FS, 251). “harman dolsun!”

oraqqa bereke! (FS, 278). “oraklarına bereket!”

salar köbeysin! (FS, 324). “dikeceğin çoğalsın!”

tüsim mol bolsın! (FS, 352). “verim bol olsun!”

2.3.2.28. Ticaretle İlgili İyi Dilekler

Türkiye Türkçesinde de, Kazak Türkçesinde de bu kalıp sözler konuşmamıza renk katmaktadır.

savda küset¹¹⁵ bolsın! (FTN, 221). “ticaret hayırlı olsun!”

savdañ quşat¹¹⁶ bolsın! (QTQT, 124). “ticaretin hayırlı olsun!”

savdaña/ñızğa bereket bersin! (QTQT, 124). “Allah ticaretinize bereket versin!”

savda bazarlı bolsın! (FS, 339). “ticaretiniz pazarlı olsun!”

savdañ jansın! (QTQT, 124). “ticaretin çoğalsın!”

2.3.2.29. Ateşle İlgili İyi Dilekler

Ateş Kazak milli kültüründe *yuva*, *evin ışığı* anlamına gelir. O yüzden bu sıradaki iyi dilekler çok derin bir anlam ifade eder.

otiñ öşpesin! (FS, 279). “ateşin sönmesin!”

oşağıñ sönbesin! (FS, 280). “ocağın sönmesin!”

şırağıñ sönbesin! (FS, 422). “çırağın sönmesin!”

2.3.2.30. Kap Kacaklarla İlgili Söylenen İyi Dilekler

Kazak Türkçesinde kap kacaklarla ilgili kalıp sözlere çok rastlanmaz.

qazaniñ qıysaymasın! (FS, 236). “kazanın yıkılmasın!”

qazan orta bolmasın. (FS, 236). “bolluk olsun!”

2.3.2.31. Yaşam, Varoluş ve Tabiatla İlgili İyi Dilekler

Yaşam, varoluş ve tabiatla ilgili kalıp sözlere de pek rastlamadık.

¹¹⁵ Bkz 24 dipnotta.

¹¹⁶ Bkz 25 dipnotta.

düniyeniñ qızığın kör! (FS, 131). “dünyanın iyiliğini izle!”

şağalalı¹¹⁷ köldey bol! (FS, 421). “martılı göl gibi ol!”

tabiğatı körkeye bersin! (FS, 347). “doğası güzelleşsin!”

2.3.2.32. Yaratıcıdan Her Zor Kazadan Beladan Koruması için İsteğe Bulunan İyi Dilekler

İnsanoğlu ancak belli bir inanca tutunarak hayatta sağlam kalabilir. Onun için dini inanç bildiren kalıp sözler oldukça fazladır. Ama Sovyetler Döneminde dini inanç yasaklamış, ateizmin yayıldığı dönemlerde bu tür kalıp sözlere yasaklar konulmuştur. İnsanlar dini inançlarını gizlemek amacıyla “*Alla*”, “*Quday*” kelimeleriyle başlayan kalıp sözlerin önündeki kelimeleri düşürerek kullanmak zorunda kalmışlardır. Bu kelimeler kullanıldığı kalıp sözlerde bazen *Alla*, bazen de *Quday* olarak birinin yerine diğeri geçerek kullanılabilir. Ama son zamanlarda, dini özgürlük sebebiyle *Alla* “Allah” kelimesi daha çok tercih edilmektedir.

Alla [Quday] saqta/sın! (FS, 79). “Allah korusun!”

Alla [Quday] öziñ saqta! (FS, 279). “Allah seni korusun!”

Alla [Quday] bäle-jaladan saqta/sın! (FS, 113). “Allah beladan kazadan korusun!”

Alla [Quday] esirkesin! (FS, 79). “Allah esirgesin.”

Alla jarılqasın! (FS, 79). “Allah iyilik versin!”

Alla [Quday] jar bolsın! (FS, 79). “Allah yardım etsin!”

Alla tağala jar bolsın! (FS, 80). “Allah yardımcın olsun!”

Alla jar bola gör! (FS, 80). “ya, Allah’ım sen yardım et!”

Alla tozaqtıñ otınan saqta/sın! (FS, 357). “Allah’ım cehennem ateşinden korusun!”

[Alla, Quday] tozaqtıñ otınan saqta/sın! (FS, 357). “Allah cehennem ateşinden korusun!”

[Alla, Quday] şaytanniñ väsuqasınan/ azğıruvınan saqta/sın! (FS, 422). “Allah şeytanın fitnesinden korusun!”

[Alla, Quday] napsiniñ qalavınan saqta/sın! (FS, 263). “Allah nefsin isteklerinden korusun!”

[Alla] täñiri jar bolsın (FS, 351). “Allah yardımcı olsun!”

astapırAlla, Quday [Alla] saqtay kör! (MF, 83). “estağfurullah, Allah’ım sen korusun!”

¹¹⁷ “Şağalalı”: tepesinde martı kuşları uçuşan göl anlamında.

2.3.2.33. Nazardan Korunmak için Söylenen İyi Dilekler

Türk Dünyasında “Nazar” çok önemli bir konudur. Türk milleti hala nazardan korunur. Onun için de bu gruptaki kalıp sözler sıkça kullanım görmektedirler.

köz tiymesin! (MF, 51). “nazar / göz değmesin!”

til-köz tiymesin! (MF, 51). “dil / göz değmesin!”

tilim tasqa! (MF, 51). “dilim taşa vursun!”

til-közim tasqa! (QTQT, 124). “dilim gözüm taşa vursun!”

til-avzım tasqa! (MF, 51). “dilim ağzım taşa vursun!”

tildiniñ tilinen, közdiniñ közinen saqta/-sın! (FS, 359). “Allah, Dili kötünün dilinden, gözü kemin gözünden korusun!”

[Alla ,Quday] til-közden saqta/-sın! (FS, 359). “Allah, dilden, nazardan saklasın!”

2.3.2.34. Dini İnançlarla İlgili Dualar

Her şeyin Tanrıdan geldiğine, tek Yaratıcıdan olduğuna inanan millet, Allah’a sığınma duaları okur. Kazak Türkçesinde dini inanç bildiren dualar şiir olarak çok eskiden kalıplaşmıştır ve sayı olarak da fazladır. Çalışma sayfası sınırlı olduğu için onlardan az sayıda örnek verilmiştir. Bu tür dualar tek tek olsa bile bir kalıp söz olarak kabuledilmektedirler.

ya, Alla, jasağan, (AB, 182). “ya, yaratan Allah,”

jamandıqqa jazbasın, (AB, 182). “Allah kötülük nasip etmesin!”

jaqsılıqqa bastasın! (AB, 182). “Allah iyilik nasip etsin!”

mal iyesi muxammed, (AB, 182). “dünyanın sahibi Muhammed,”

jan iyesi xaziret, (AB, 182). “can sahibi hazret,”

ne tilegin äzir et, (AB, 182). “ne dilerse, hazır et,”

etken niyetin qabil et! (AB, 182). “yaptığı iyilikleri kabul et!”

ävel Alla oñdasın, (AB, 187). “evvel Allah kollasın,”

payğambar bolsın joldasıñ. (AB, 187). “peygamber olsun yoldaşın,”

ötkenderdi oylasam, (AB, 187). “geçenleri düşünsem,”

aruvaqtar qoldasın. (AB, 187). “ruhlar kollasın.”

sırtıñnan ğaybat aytqan jan (AB, 187). “arkandan kötü konuşan kişi”

tap öziñdey bolmasın. (AB, 187). “senin gibi olmasın!”

riyziğıñ, dävletiñ qoliñnan ketpesin. (AB, 187) “rızkın elinden gitmesin.”

imaniñ jerge jetpesin. (AB, 187). “imanın yere kadar inmesin!”

- aq Quday savapqa jaz!* (FS, 87). “hak tanrı sevabını yaz!”
- Alla [Quday] abıroy bersin.* (FS, 79). “Allah itibar eylesin!”
- Alla [Quday] bağın/-iñdi/iñizdi aşsin!* (FS, 79). “Allah baht açıklığı versin!”
- Alla [Quday] jaqsılıqtı näsip etsin.* (FS, 79). “Allah iyilik versin!”
- Alla [Quday] näsip etsin!* (FS, 79). “Allah nasip etsin!”
- Alla [Quday] niyetiñdi qabil qılsın!* (QTQT, 124). “Allah duanı/isteğini kabul etsin!”
- Alla [Quday] qabil qılsın!* (FS, 79). “Allah kabul etsin!”
- Alla [Quday] razı bolsın!* (FS, 79). “Allah razı olsun!”
- Alladan [Qudaydan] raqım bolsın!* (FS, 79). “Allah merhamet etsin!”
- Alla [Quday] savapqa jazsın!* (FS, 79). “Allah sevap yazsın!”
- Alla sabır bersin.* (FS, 79). “Allah sabır versin.”
- âmin, perişteniñ qulağına şalınsın!* (FS, 92). “âmin melekler duysunlar!”
- ata-babañniñ aruvağı qoldasın!* (FS, 88). “ataların ruhları kollasın!”
- aruvaq¹¹⁸ demesin!* (MF, 91). “ruhlar yardım eylesin!”
- aruvaq¹¹⁹ jebesin!* (MF, 91). “ruhlar yardım eylesin!”
- aruvaq¹²⁰ qoldasın!* (MF, 91). “ruhlar yardım eylesin!”
- aruvaq¹²¹ demey gör!* (QTQT, 122). “ruhlar yardım etsin! / ey ruhlar yardım edin!”
- aruvaq¹²² jebey gör!* (QTQT, 122). “ruhlar yardım etsin! / ey ruhlar yardım edin!”
- aruvaq¹²³ jar bola gör!* (MF, 91). “ruhlar yardım etsin! / ey ruhlar yardım edin!”
- eski ay esirke, jaña ay jarılqa!* (MF, 91). “eski ay esirge yeni ay yarlıga!”
- täñir tileviñdi/iñizdi bersin!* (FS, 354). “tanrı isteğinizi versin!”

2.3.2.35. Ölümle İlgili İyi Dilekler

Ölüm insana çok acı çektiren doğal bir durumdur. Bu durumda insanların birbirine ihtiyacı artar. İnsanların bu duruma karşı his, hareket ve duyguları konuşmalarında yansır. Böylece ölümle ilgili kalıp sözler dile getirilir.

- aqırı jaqsılıq bolıp, qızıqqa ulassın.* (FS, 87). “ardı iyilik olup sevince dönsün.”
- [Alla, Quday] aldınan jarılqasın.* (MF, 94). “Allah esirgesin.”

¹¹⁸ Bkz 26 dipnotta.

¹¹⁹ Bkz 26 dipnotta.

¹²⁰ Bkz 26 dipnotta.

¹²¹ Bkz 26 dipnotta.

¹²² Bkz 26 dipnotta.

¹²³ Bkz 26 dipnotta.

[Alla, Quday] *art jağına qayır-berekesin bersin, jasamağan jasın balalarına bersin.* (QTQT, 126). “Allah kalanlara hayır ve bereket versin, yaşayamadığı yaşı çocuklarına nasip etsin.”

[Alla, Quday] *artınıñ qayırın bersin.* (QTQT, 127). “Allah ardında kalanlara hayır versin.”

[Alla, Quday] *artınıñ jaqsılığın bersin.* (QTQT, 127). “Allah kalanlara iyilik versin.”

[Alla, Quday] *amal dăpterin oñınan qılsın.* (QTQT, 127). “Hayat defteri onaylansın.”

[Alla, Quday] *-ım jamandıqtıñ betin kôrsetpesin.* (QTQT, 127). “Allah’ım kötülük yüzü göstermesin.”

[Alla, Quday] *jamandığın kôrsetpesin.* (FS, 148). “Allah kötülük göstermesin.”

[Alla, Quday] *qabır azabınan saqtasın.* (FS, 236). “Allah kabir azabı göstermesin.”

[Alla, Quday] *qazalı jannıñ imanın joldas etsin.* (QTQT, 128). “Allah, vefat eden kişinin imanını yoldaş etsin.”

[Alla, Quday] *marqumnuñ jasamağan jasın urpaqtarına bersin.* (QTQT, 128). “rahmetlinin yaşayamadığı yaşı nesline nasip etsin.”

[Alla, Quday] *marqumnuñ jasamağan jasın, köre almağan qızığın artında qalğandarğa bersin.* (QTQT, 128). “rahmetlinin yaşayamadığı yaşı ve iyilikleri arkasında kalanlara versin. / Allah, onun ömrünü kalanlara versin.”

[Alla, Quday] *marqumğa iman baylığın bersin.* (QTQT, 128). “rahmetliye iman selameti versin.”

[Alla, Quday] *ölgenge iman, tirige bereke bersin.* (QTQT, 128). “ölene iman, diriye bereket versin.”

[Alla, Quday] *tozaq otınan qabır azabınan saqtasın.* (QTQT, 128). “cehennem ateşi kabir azabı görmesin.”

aldı peyiş, artı keniş bolsın. (FS, 80). “önü cennet ardı geniş olsun.”

artı qırsıqsız bolsın. (FS, 86). “ardı belasız olsun.”

beynettiñ, avır künniñ artı jaqsılıq bolsın. (FS, 116). “acı günlerin ardından iyilik gelin.”

iymandı bolsın. (FS, 179). “imanlı olsun.”

iymanı joldas bolsın. (FS, 180). “imanı yoldaş olsun.”

iymanı kâmil bolsın. (QTQT, 129). “imanı kâmil olsun.”

janı jannatta bolsın. (QTQT, 129). “mekânı cennet olsun.”

janı jumaqtıñ törinde bolsın. (QTQT, 129). “ruhu, cennetin başköşesinde yer alsın.”

- jatqan jeri jaylı bolsın.* (QTQT, 129). “Allah kabir rahatlığı versin. / Allah kabir azabı vermesin.”
- jani peyişte bolsın.* (QTQT, 129). “mekâni cennet olsun.”
- jani / nuri peyişte şalqısın.* (QTQT, 129). “ruhu şad olsun.”
- qazaniñ artı qayırlı bolsın, artı toy bolsın.* (QTQT, 127). “kazanın ardı hayırlı olsun, arkası düğün olsun.”
- qabiri iman nurına tolsın.* (QTQT, 127). “kabri iman nuruyla dolsun.”
- qayıru birge bolsın.* (QTQT, 127). “hayırı hepinize olsun.”
- qarañğı qabiri nur bolsın.* (QTQT, 127). “karanlık mezarına nurlar insin.”
- qayıru uzaq bolsın.* (QTQT, 127). “hayrı uzun olsun.”
- qıyamet qayımda joliğısayıq.* (QTQT, 127). “Allah, öbür dünyada görüşmeyi nasip etsin.”
- marqumiñ mingeni pıraq, ustağanı şıraç bolsın.* (QTQT, 127). “rahmetlinin bindiği kanatlı at olsun, tuttuğu ışık olsun.”
- marqumniñ topırağı torqa bolsın.* (MF, 81). “rahmetlinin toprağı bol olsun.”
- nuri peyişte şalqısın.* (FS, 267). “nuru cennette ışısın.”
- o düniyede baqıttı bolsın.* (QTQT, 127). “öbür dünyada mutlu olsun.”
- ölimniñ artınan jaqsılıq bolsın.* (QTQT, 127). “ölümün ardından iyilik gelsin.”
- ölim-azaniñ artı iygilikti bolsın.* (QTQT, 127). “ölümün ardından iyilik olsun.”
- ölim qazaniñ artı iygilikti bolsın.* (FS, 280). “ölüm kaderin ardı iyilik olsun.”
- peyişte nuri şalqığay.* (MF, 87). “nuru cennette ışık olsun.”
- topırağı torqa, qazası qayırlı bolsın. // art jağına qayırbereke bersin.* (QTQT, 127). “toprağı yumuşak, kaderi hayırlı olsun. / geri kalanlara hayır bereket versin.”
- topırağı torqa bolsın.* (QTQT, 128). “toprağı yumuşak olsun. /toprağı bol olsun.”
- topırağı torqa, imanı joldas bolsın.* (QTQT, 127). “toprağı bol imanı yoldaş olsun.”
- topırağı jerinen buyırsın.* (MF, 87). “kabri memleketine nasip olsun.”
- turağı jumaqtan bolsın.* (MF, 87). “mekâni cennet olsun.”
- uzaq saparı ulağattı bolsın.* (FS, 482). “uzun yolculuğu iyi geçsin.”

2.3.2.36. Hastaya Şifa Dileme İyi Dilek Kalıp Sözleri

Hastayı ziyaret etmek, iyileşmesini dilemek sadece Türk milletine ait bir gelenektir. Bu tür kalıp sözler de onların devam etmesini sağlar.

- avrıvdiñ artı jeñil bolsın.* (QTQT, 129). “hastanın iyileşmesi kolay olsun.”
- avrıvdiñ beti beri qarasın.* (QTQT, 129). “hastanın yüzü bize dönsün.”

avruvğa muñ da bir em bolsın. (QTQT, 129). “hastaya binde bir şifa olsun.”

avruvğa şıypa bersin. (QTQT, 129). “Allah, hastaya şifa versin.”

başqa amandıq, denge savlıq bersin. (QTQT, 129). “Allah, başına iyilik, bedene sağlık versin.”

dertke dava bersin. (QTQT, 129). “Allah derde derman versin.”

dert-iñe şıpa bersin. (QTQT, 129). “Allah derdine şifalar versin.”

dert-iñizge şıpa bersin. (QTQT, 129). “Allah derdinize şifalar versin.”

janğa şıypa, dertke därüv bolsın. (QTQT, 129). “Allah, cana şifa, derde derman versin.”

kelgen jolımız jeñil bolıp tez ayıǵıp ket. (QTQT, 129). “geldiğimiz yol sefalar getirsin, çabuk iyileşsin.”

kelgen jolımız jeñil bolıp tez ayıǵıp ket-iñiz. (QTQT, 129). “geldiğimiz yol sefalar getirsin, çabuk iyileşsin.”

navqasqa şıypa bolsın. (FS, 265). “Allah, hastaya şifalar versin.”

şipasın bersin. (FS, 421). “Allah şifa versin.”

2.3.2.37. Karşılama İyi Dilekleri

Bütün Türk milleti misafirperver bir millettir. Onların bu özellikleri dile yansır. Milletin bu hasleti kalıp sözlere yansımış ve bu yapılarda dile getirilmiştir.

qadamdarıña gül bitsin! (QTQT, 121). “ayaklarına sağlık! / Tam anlamı: Adımlarını attığın her yer çiçeklensin!”

qadamdarıñızğa gül bitsin! (QTQT, 121). “ayaklarınıza sağlık! / Tam anlamı: Adımlarınızı attığınız her yer çiçeklensin!”

qadamına-ña nur javsın! (QTQT, 121). “ayaklarına sağlık! / Tam anlamı: Adımların nurlansın!”

qadamınañızğa nur javsın! (QTQT, 121). “ayaklarınıza sağlık! / Tam anlamı: Adımlarınız nurlansın!”

qadam- ıñ/ıñız quttı bolsın! (QTQT, 121). “adımınız kutlu olsun!”

2.3.3. Kötü Dilek Kalıp Sözleri (Kargışlar/Beddualar)

Kötü dilek kalıp sözleri ya da beddualar Kazak Türkçesinde “*kargış*” terimiyle karşılanır, onun zıttı olan iyi dualar da “*alkış*” kelimesi ile adlandırılır. Kazak ansiklopedisinde “*alkış*” kelimesinin tersi “*kargış*” olarak verilmektedir. Kargış, acı ve sıkıntı çeken kişinin kendisine acı çektiren kişiye karşı yaratıcıdan dilediği lanet yani kötü dilektir. Kötü dilek, Parapsikolojide, kendisine zorluk yaşatana karşı insanın geri

dönüşlü, etkili ve güçlü kuvvet gösterisidir. Daha önce bahsettiğimiz gibi geçen yüzyılın yetmişli yıllarındaki dilbilimcilerden S.Tülekova iyi ve kötü dileklerin kullanımı konusunda kapsamlı bir ilmi çalışma yapar. Çalışmada iyi ve kötü dilek kalıp sözlerinin anlamsal çerçevesi ve gramer nitelikleri ele alınır¹²⁴. Kazak dilbilimcilerinden Seydin Biyzaqov, çalışmalarında, insanlar arası iletişim sırasında ortaya çıkan, iyi ve kötü dilekleri söz konusu eder ve onlar hakkında şunu söyler: “Kötü dilek, sadece insan kendini aşağılanmış hissettiğinde ya da işkence gördüğü zamanlarda değil, huysuz, üzgün olduğu ve hayal kırıklığı yaşadığı durumlarda da söylenebilir. Alkış, iyi dilek ve duygulara aykırı olan lanet, kötü dilek ve aşağılama, insanlığın vahşi ve korkunç suçlarına karşı dile getirilebilir” (2010:193). Bu sonuçlar, kötü dilek kalıp sözlerinin dile dair, psikolojik ve özel bir ruh haline sahip olan bir dil fenomeni olduğunu gözler önüne serer.

Kalıp sözler, bütün Türk kültüründe ortak olan dil birlikleridir. Bunun kanıtı, “*kötü dilek*”, “*kargış*” kelimelerinin Türkçe konuşan halkların ortak edebi anıtlarında yaygın bir şekilde kullanılmış olmasıdır. Ayrıca, Türkiye Türkçesinde kötü dilek, kargış anlamına gelen çeşitli kelimeler vardır. Türkiye Türkçesinde, kargışa “*beddua*” denir. Farsça “*kötü, tatsız*” anlamına gelen “*bed*” ve Arapça “*dua*” kelimesinin birleşmesinden oluşan “*beddua*” kelimesi, “*kötü dilek*” anlamına gelir ve “*dua*” kelimesinin zıt anlamını ifade eder. “Kargış”ın Anadolu'nun bazı yerlerinde “*ah, badat, ilenç, inkisar, kargış, karış, lanet*” gibi isimleri de vardır.

Türkiye Türkçesinde kötü dilekler, kargışlar, ya da beddualar Mustafa Çağrırcı¹²⁵, Erol Kaya¹²⁶, L.Sami Akalın¹²⁷, Doğan Kaya¹²⁸ gibi araştırmacılar tarafından incelenip sınıflandırılmıştır. Fakat günümüzde kötü dilekler, farklı bakış açılarıyla ele alınsalar da dilbilim açısından yeni bir bakış açısı sağlamamaktadır. Doğan Kaya'ya göre kötü dilekler, boğulmuş, hayat zorluluklarından yorulmuş, çaresiz kalan, kötülüğe uğrayan insanın içindekileri dışarıya atmak amacıyla dile getirdiği kötü düşünceler anlamını veren kalıp ifadelerdir (2001: 7). Herhangi bir kültürde kötü dilekler, bir derdin çaresini aramaktan kaynaklanır. Başka bir görüşe göre, kötü dilekler

¹²⁴ Bu bilgi'ye “Tülekova, S. (1975). *Qazaq tilindegi alğıs pen qarğıs mändi frazeologizmden*, Kand. diss., Almatı” adlı eserden ulaşabilirsiniz.

¹²⁵ Çağrırcı, M. (1992). “Beddua”, *İslam Ansiklopedisi*, Dinayet Vakfi Yay., Ankara.

¹²⁶ Kaya, E. (1970). “Van Duaları I”, *Türk Folklor Araştırmaları*. C. 21-22, No: 255

¹²⁷ Akalın, L.S. (1990). *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar, Kargışlar*, Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu, Ankara.

¹²⁸ Kaya, D. (2001). *Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

kötülüğe uğrayan kişinin, kendisini bu duruma düşüren kişiye karşı söylediği negatif düşünceler ve dileklerden oluşan sözlerdir.

Kötü dilekler, söylendiği andaki duyguları ifade eder, o andaki ruh halini yansıtır. Bu bakımından konuşmada önem taşırlar, sadece söyleniş sebepleri farklıdır. Bunların söyleniş türlerinin çeşitli olması insanın karakter yapısına, zaman, çevre, olay ve şartlara bağlıdır. O yüzden kötü dileklerin söylenme sebeplerini aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

1. Sosyal hayatta, ailede, yakın çevrede hoş karşılanmayan, yapılması ayıp olan hareketler üzerine söylenmiş kötü dilekler,
2. Birinden görülen baskı, haksızlık ve zulüm karşısında söylenen kötü dilekler,
3. Can yakan duygusal acıyla söylenen kötü dilekler,
4. Günlük hayatta yer alan durumlar üzerine yakın akraba, ana baba, çoluk çocuk, komşuların birbirlerine söylediği kötü dilekler,
5. Milli duygularla söylenen kötü dilekler.

Kötü dilekler, önceden kalıplaşmış olan dil birlikleri olduğu için, genellikle onların bilinen çeşitlerini kullanırız. Ama dilimizde her zaman herhangi bir olay veya durum karşısında yeni kötü dilekler ortaya çıkabilir.

Tespit ettiğimiz kötü dileklerden hareketle, onları oluşma sebepleri ve söyleniş amaçlarına göre şöyle sınıflandırabiliriz:

I. İnsanların için söylenen kötü dilekler

Genç delikanlılar için söylenen kötü dilekler

Kadınlar için söylenen kötü dilekler

İnsanın aile ve akrabaları için söylenen kötü dilekler

Bir insana ölüm dileme amacıyla söylenen kötü dilekler

II. İnsanın organlarına yönelik söylenen kötü dilekler

III. Yiyecekler üzerine söylenen kötü dilekler

IV. Hayvanlara söylenen kötü dilekler

V. Bitkilerle ilgili kötü dilekler

VI. Birine üzüntü dilemek üzerine kötü dilekler

VII. Ata yurtla ilgili kötü dilekler

Bu sınıflandırdığımız gruplarda yer alan kalıp sözleri aşağıdaki gibi sıraladık:

2.3.3.1. İnsanlar için Söylenen Kötü Dilekler

2.3.3.1.1. İnsanların Geleceği için Söylenen Kötü Dilekler

Kazak kültüründe kötü dilekler ilk önce kötülüğü yapan insana yönlendirilir.

Onların dildeki sayısı fazladır.

adıra qal! (FS, 47). “yok ol!”

adıram qal! (FS, 47). “yok ol!”

ädire qalğır! (FS, 47). “yok ol!”

ädirem qalğır! (FS, 47). “yok olası!”

ağaş attıñ basına minilgir. (FS, 53). “dedikoduya kalasın.”

aqılıñnan adasqır. (FS, 80). “aklını kaybedesin.”

alğaniñ as bolmağır. (FS, 77). “yediğin yaramasın.”

alğaniñ buyırmağır. (FS, 77). “sevdiğine ulaşamayasın.”

alqımı isip, altı ay jatqır. (FS, 77). “boğazın şişip altı ay yatakta yatasın.”

alğaniñ jelkeñnen şıqqır. (FS, 77). “sahip olduğun her şey boğazından çıksın.”

albastı ¹²⁹*bassın!* (FS, 75) “albastı basası!”

aldıña Quday keltirsın! (FS, 71). “Allah önüne getirsin!/ sen de beter olası!”

Allanıñ kări tiydi! (FS, 79). “Allah’ın kahrı değdi!”

Allanıñ kări tıgir! (FS, 79). “Allah’ın kahrı değe!”

Allanıñ kari tisin! (FS, 79). “Allah’ın kahrı değsin!”

anañniñ köri jansın! (FS, 83). “ananın kabri yansın!”

ant atqan! (MF, 78). “seni ettiğin yemin çarpsın!”

ant soqqan! (MF, 78). “seni ettiğin yemin çarpsın!”

anturğan! (FS, 86). “seni ettiğin yemin çarpsın!”

armanda ketkir. (FS, 93). “hayal ederek ölesin.”

artıñda tuyaq qalmağır. (FS, 95). “soysuz kalasın.”

aruvaq ¹³⁰*atqır!* (FS, 96). “ruhlar vura!”

aruvaq ¹³¹*atsın!* (QTQT, 104). “ruhlar vursun!”

artıñda belgi qalmağır. (QTQT, 104). “soysuz kalasın.”

artında qalğır! (QTQT, 104). “çocuklarının ölümünü gör!”

aruvaq ursın! (QTQT, 104). “ruhlar vursun!”

astıñnan suv şıqsın. (QTQT, 104). “altından su çıksın.”

¹²⁹ Albastı: “şeytan” anlamına gelir.

¹³⁰ Bkz 26 dipnotta.

¹³¹ Bkz 26 dipnotta.

- atavsız qalğır.* (QTQT, 104). “adın duyulmasın.”
- atıñ öşsin, atıñ öşkir!* (FS, 96). “adın silinsin!”
- atıñ öşkir.* (FS, 96). “adın silinsin.”
- ayı-küni batqır.* (FS, 97). “ay ve güneşin batsın.”
- balşıqqa batqır!* (FS, 109). “çamura batıp kalasın!”
- bar jamandıq senderge kelsin.* (QTQT, 105). “kötülükler size olsun.”
- bas közsüz bolğır!* (FS, 109). “kimsesiz kal!”
- bolmay qalğır!* (FS, 116). “olamayasın!”
- esiñnen adasqır.* (QTQT, 105). “hafızanı kaybedesin.”
- jamandıq kelğır.* (QTQT, 105). “kötülüğe uğrayasın.”
- jarıǵı sönip, qızıǵı bitkir.* (FS, 151). “ışığı sönüp ilgisi bitsin.”
- jarımay ötkir.* (FS, 151). “fakir olasın.”
- joliñ bolmağır!* (FS, 163). “yolun olmasın!”
- jurтта qalğır!* (FS, 164). “yurtta kalasın!”
- keselge uşırağır!* (QTQT, 106). “kötülüğe uğrayasın!”
- kömüsüz qalğır!* (FS, 233). “gömülmeden kalasın!”
- kül-talqan bolğır.* (QTQT, 104). “paramparça olasın.”
- qorlanğır.* (QTQT, 105). “zorluk çekesin.”
- qılğan jamandıǵıñ öziñe kelsin.* (QTQT, 105). “yaptığın kötülükler kendine dönsün.”
- qur alaqañ qalğır.* (FS, 250). “hiçbir şeysiz kalasın.”
- qarañ öşsin!* (FS, 236). “gölgen silinsin!”
- qarğıs atqır!* (FS, 236). “kahretsin!”
- [Alla] Qudaydan tapsın!* (FS, 250). “Allah’ından bulasın!”
- [Alla] Qudaydıñ kəri tiysin!* (FS, 250). “Allah’ın kahrı dege!”
- qurıp qalsın!* (MF, 83). “kahretsin!”
- qurıp ketsin!* (FS, 83). “kahretsin!”
- ömiriñ qapasta ötsin!* (QTQT, 106). “ömrün kafeste geçsin!”
- sıbağañnan ayırılğır.* (QTQT, 106). “payımı kaybedesin.”
- tabandap qalğır!* (QTQT, 106). “adım atamayasın!”
- tabanıñdı şapqır!* (QTQT, 106). “yolunu şaşırasın!”
- tileviñ qurğır!* (FS, 461). “dileğin boşa çıksın!”
- tuqımıñ qurpır!* (FS, 467). “neslin kurusun!”
- zavalıñdı Quday bersin!* (FS, 521). “cezanı Allah versin!”
- zavalıñ Qudaydan bolğır!* (QTQT, 104). “cezanı Allahtan ola!”

urpaqsız ötkir. (QTQT, 104). “çocuk sevmek nasip olmasın.”

ülesiñnen qur qalğır. (QTQT, 104). “payımı kaybedesin.”

2.3.3.1.2. Genç Delikanlılar için Söylenen Kötü Dilekler

Gençler, delikanlılar, genç kızlar Türk toplumunda ne kadar önemliyse o kadar da tehlikeli olabilir. Çünkü iyi ve kötü dileklerin çoğu onlara karşı söylenir.

bıqırt tiygir! (FS, 116). “darmadağın olası!”

jigıt bolmay jıydip qal! (FS, 165). “yiğit olmadan çürüyüp kal!”

kökala¹³² kelgir! (FS, 233). “kökale hastalığına uğrayasın!”

köktey qatqır! (FS, 233). “gençken ölesin!”

qırğın kelgir! (FS, 250). “kırılısın!”

qırşınıñnan qıyılğır! (FS, 250). “gençken ölesin!”

qırşınınan qıyulsın! (FS, 250). “gençken ölesin!”

tartpay qalğır! (FS, 350). “benzemeyip kala!”

2.3.3.1.3. Kadınlar için Söylenen Kötü Dilekler

Ufak tefek olsa bile en çok kavga bayanlar arasında gerçekleşir. Bu kavga sırasında özellikle kadınların yönlendirdiği kötü dilek kalıp sözlerinden de bahsedilebilir.

aqşa¹³³ betiñ tilinsin! (FS, 87). “ak yüzün dilik dilik olsun!”

aq¹³⁴ sütün di ay atsin! (FS, 87). “ak sütün kesilsin!”

aqtan bezgen¹³⁵ arı joqqa kezikkir! (QTQT, 108). “kötü birisine rast gelesin!”

bağıñ aşıлмаğır! (QTQT, 107). “bahtın açılmasın!”

bağıñ baylansın! (QTQT, 107). “bahtın bağlansın!”

kisiñ ölip, julap qal! (FS, 233). “kocan ölüp ağlayasın!”

qara basqır! (MF, 87). “karalar bassın!”

qara jamılğır! (FS, 235). “kara örtünesin!”

qağındı¹³⁶ kelgir! (MF, 87). “deliresin!”

qara şaşın jayılsın! (FS, 235). “kara saçların omzuna dökülsün!”

peri soqqır! (FS, 282). “peri çarpsın!”

¹³² Bkz 33 dipnotta.

¹³³ “Aq”: kadına has güzelliği ve zarafeti ifade eder.

¹³⁴ “Anne sütün kesilsin” anlamındadır.

¹³⁵ “Aq” sözünün “hak, hakikat, doğru” anlamlarına zıt anlamda kullanılmıştır.

¹³⁶ “Qağındı”: delirmek anlamına gelir.

tiliñe şoq tüskir! (FS, 371). “dilene köz düşesi!”

tura joldan tayğanğa kez bolğır! (FS, 383). “kötü yolda yürüyen birine rastla!”

2.3.3.1.4. İnsanın Aile ve Akrabaları için Söylenen Kötü Dilekler

Bazı kötü dilekler bütün aile için söylenir. Bu yine de insan üzüntüsünün ağırlığı, kaş kişiden gördüğü kötülüğe bağlıdır.

otbasıñnan ört şıqsın! (QTQT, 108). “ailende ateşler yükselsin!”

jaylavıñdı jav alıp, qıstaviñdı ört alsın! (QTQT, 108). “yalanı düşman basıp kışlığını ateş çarpsın!”

jalğızdarıñnan jayrağır! (QTQT, 108). “tek çocuğuna hasret kal!”

şañırağıñ ortasına tüskir! (QTQT, 108). “evin yıkılsın!”

üyiñnen ürkip şıqqır! (QTQT, 108). “evinden korkarak çık!”

üyiñ janğır! (QTQT, 108). “evin yansın!”

2.3.3.1.5. Bir İnsana Ölüm Dileme Amacıyla Söylenen Kötü Dilekler

Anlamına bakıldığında bir insanın katlanması zor olan kalıp sözlerdir. Bu tür kalıp sözleri bir insanın çaresiz durumda kaldığında söylediğini düşünüyoruz.

ajalıñnan burın mert bolğır. (FS, 48). “ecelinden önce ölesin.”

ajal jetkir, mert bolğır. (FS, 49). “ecelin gelsin.”

ajalıña körinsin. (QTQT, 109). “ecelin olsun.”

aq¹³⁷ kebinge oranğır! (FS, 87). “ak kefine bürünerice!”

aram qatqır! (FS, 95). “ölümün haram olsun!”

atav kerendi¹³⁸ işkir! (FS, 97). “son suyunu içesin!”

düniye salıp, kebin kiygir. (FS, 131). “ölümünü görelim!”

janiñ şıqsın! (FS, 146). “canı çıksın!”

janiñ şıqqır! (FS, 146). “canı çıkasınca!”

jer jastanğır! (FS, 158). “yerin altında kalasın!”

jeti kesektin astında qalğır! (QTQT, 104). “yedi avuç toprağın altında kalasın!”

jer quvanişıñdı körgir! (FS, 159). “mutluluğunu toprak göresice!”

köriñde ökirgir! (FS, 216). “kabrinde bağirasın!”

kelmeske ketkir. (QTQT, 107). “ölesin.”

maqsatıña jetpey ölip ketkir. (QTQT, 104). “amacına ulaşmadan ölesin.”

¹³⁷ Aq: “ölüm” anlamına gelir.

¹³⁸ Bkz 34 dipnotta.

ölim kelgir! (QTQT, 108). “ölesice! / geberesice!”
şıbın janıñ¹³⁹ şıkkır! (FS, 521). “sinek kadar canı çıkasica!”

2.3.3.2. İnsanın Organlarına Yönelik Söylenen Kötü Dilekler

Bazen insan kötü dileğe ihtiyaç duyduğunda karşısındaki insanın sadece bir ya da bir iki organının zarar görmesi dileğinde bulunur.

aq¹⁴⁰ sütünniñ ayı ursın! (FS, 87). “ak sütüm vursun!”

aq¹⁴¹ sütün kökke savdı. (FS, 87). “ak sütünü gökyüzüne sıçrattı.”

ananıñ aq süti ursın! (FS, 68). “ananın ak sütü vursun!”

ayağıñ sinsın! (FS, 85). “ayağın kırılın!”

ayağıñ sınğır! (FS, 85). “ayağı kırılması!”

avuzdıñ azabın tartqır! (QTQT, 107). “dilinin derdini çekesin!”

avziñnan as ketip, bariñnan ayrılğır. (QTQT, 107). “ağzından lokma gidsin, her şeyini kaybedesin.”

avziña qum quylğır. (QTQT, 107). “ağızına kum dökülsün.”

avziñ appaq¹⁴² bolğır. (QTQT, 107). “ağızı apak olası.”

avzi-basıñ qan jalağır. (QTQT, 107). “ağızına da başına da kan dökülsün.”

avziñnan qağınğır. (QTQT, 107). “ağızından yemek gitsin.”

basıñ davğa, janıñ javğa kalsın! (FS, 109). “başın davada, canın düşmanında kalsın!”

basıña köringir! (FS, 109). “kaza bela başına gelsin!”

batıq tiysin basıña! (FS, 109). “batık değsin başına!”

bavırı ezilsin! (FS, 111). “ciğerin ezilsin!”

bavırıña qurt tüssin! (FS, 111). “ciğerine kurt düşsün!”

bavırıñ tilingir! (FS, 111). “bağrı dilinesice!”

beliñ üzilsin! (FS, 114). “evlatsız kalsın!”

belsiz qal! (QTQT, 106). “evlatsız kal!”

belsiz qalğır! (QTQT, 106). “evlatsız kalasica!”

betiñ tilingir! (FS, 107). “yüzün dilinsin!”

işiñ kepkir! (FS, 523). “karnın şişsin!”

jağıña jılan jumırtqalasın! (FS, 148). “yanağına yılan yumurtalasın!”

¹³⁹ Şıbın jan: insan ruhudur. Kazakçada insanın ruhu sinek kadar ağırlıkta olduğu düşünülür.

¹⁴⁰ Bkz 30 dipnotta.

¹⁴¹ “Ak sütünü gökyüzüne sıçrattı” kalıp sözü bir annenin kendi evladına beddua ederken söylenir. “Sana verdiğim süt helal olmasın” anlamına gelir.

¹⁴² Appaq: boş, hiç anlamına gelir.

jağñ qarıssın! (FS, 148). “yanakların uyuşsun!”
jağñ qarısır! (FS, 148). “yanakların uyuşsun!”
julınıñ üzilsin! (FS, 166). “omuriliğın kopsun!”
julınıñ üzilgir! (FS, 166). “omuriliğın kopsun!”
jüykeñ üzilsin! (QTQT, 109). “ensen kopsun!”
jüykeñ üzilgir! (QTQT, 109). “ensen kopsun!”
köziñ aqqır, köziñ aqsın! (QTQT, 105). “gözün aksın! /gözün kör olsun! / gözü çıkasica!”
köziñe kök şıbın üyemlesin! (QTQT, 105). “gözüne gök sinek batsın!”
köziñniñ otı öşkir! (QTQT, 105). “gözünün ateşi sönsün!”
moyınıñ üzilgir! (FS, 262). “boynu kopsun!”
qan javğır! (FS, 235). “üstüne kan yağsın!”
qoliñ sınsın! (QTQT, 107). “elin kırılsın!”
qoliñ sınğır! (QTQT, 107). “eli kırılmasına!”
qu tizeñdi quşaqtap qalğır! (QTQT, 105). “tek başına kalasın!”
ökpeñ ezilsin! (FS, 280). “akciğerin ezilsin!”
ökpeñ ezilgir! (FS, 280). “akciğerin ezilsin!”
tiliñe küydirgi şıqsın! (FS, 483). “dilinde yara çıksın!”
tiliñe küydirgi şıqqır! (FS, 483). “dilinde yara çıksın!”

2.3.3.3. Yiyecekler Üzerine Söylenen Kötü Dilekler

Yiyeceklerle ilgili iyi dileklerin oluşmasına karşılık kötü dileklerde oluşmuştur.

Kazak Türkçesinde bu tür kötü dilekler çok ağır sayılır.

aq ayranıñ töğilsin! (QTQT, 108). “ak¹⁴³ ayranın dökülsün!”
ayran-süt işpey qalğır. (QTQT, 108). “ayran, sütsüz kalasın.”
avzıñ aqqa tiymegir. (FS, 98). “ağızına ak¹⁴⁴ değmesin.”
däm-tuz ursın [atsın]! (QTQT, 108). “nimet çarpsın!”
jemeseñ, jemtigiñdi je [jer tiste]! (FS, 157). “yemiyorsan, cesedini ye!”
jemeseñ, jer tiste! (FS, 157). “yemiyorsan, toprağı dişle!”
kepiyat atqır! (FS, 227). “keyfiyet çarpasica!”
nan atqır! (FS, 264). “ekmek çarpsın!”
nan ursın! (QTQT, 107). “ekmek çarpsın!”

¹⁴³ Bkz 32 dipnotta.

¹⁴⁴ Bkz 32 dipnotta.

ışken, jegeniñ as bolmasın! (FS, 487). “içtiğın, yediğın sinmesin!”

2.3.3.4. Hayvanlara Söylenen Kötü Dilekler

Kazak halkının geçmişteki hayatı çoğu zaman hayvan bestlemekle geçtiği için onların hastalıkları ve hayvanlarla ilgili durumların dile yansması oldukça doğaldır. Kendisi beslediği hayvana kızdığı zaman ona hastalık dilemek Kazakların eski yaşam tarzı için olağandır. Bu tür kalıp sözler çok olmasa bile hayatı hayvanlara bağlı olan insanların dilinde hala yer almaktadır.

*aq ŝelek*¹⁴⁵ *kelgir!* (FS, 87). “ak ŝelek olasın!”

*aq ŝelek*¹⁴⁶ *ŝalğır/ınğır!* (FS, 87). “ak ŝelek olasın!”

ala külik kelgir! (FS, 77). “ala külik¹⁴⁷ olasın!”

*alaökpe*¹⁴⁸ *tiygir/bolğır!* (FS, 76). “alaökpe olasın!”

*qarasan*¹⁴⁹ *kelgir!* (FS, 237). “karasan gelesin!”

mal körmegir! (FS, 259). “mal görmeyesin!”

näsilsiz it bolğır! (FS, 265). “evlatsız it olasın!”

2.3.3.5. Bitkilerle İlgili Kötü Dilekler

Bu çalışmada bitkilerle ilgili kötü dileklere çok rastlanmamaktadır.

joliña juva şıqsın! (FS, 161). “yoluna soğan çıksın!”

*avzıña qarağan*¹⁵⁰ *tolsın!* (FS, 97). “ağzına karagandolsun!”

avzı-murnıñ ŝiyedey bolğır. (FS, 97). “ağzın burnun kiraz gibi olsun.”

2.3.3.6. Birine Üzüntü Dilemek Üzerine Kötü Dilekler

Kötü dilekler çoğunlukla insanın başka birisinin yüzünden çektiği zorluklar ve üzüntüyle ilgidir. Onun için bu dilekler, kendisine kötülük yapan veya kötülük yaptı diye düşünülen kişiye karşı hissettiklerimizi de dile yansıtır. O kişinin de üzülmesini ister ve o isteği kötü dileklerle dilendirir.

ajarıñ sınğır. (QTQT, 105). “yüzün solsun.”

¹⁴⁵ “Aq ŝelek”: ineklerin memesinde oluşan yaradır. Burada hastalık adı olarak geçer.

¹⁴⁶ Bkz 145 dipnotta.

¹⁴⁷ “Ala külik”: develerde olan bir hayvan hastalığı ismidir.

¹⁴⁸ “Alaökpe”: atlarda olan akciğer hastalığıdır.

¹⁴⁹ “Qarasan”: ineklerde olan kas hastalığıdır.

¹⁵⁰ “Qarağan”: kısa boylu çok dallı dikenli bir bitkidir.

aq ıyıq bolıp qattu qaljırağır, mezi bolğır. (QTQT, 106). “büyük bir üzüntüye uğrayasın.”

ayıpqa tartılıp, jazalanğır. (QTQT, 106). “cezanı çekesin.”

azap körgir. (QTQT, 108). “hasret çekesin.”

azabın tartqır. (QTQT, 108). “hasret çekesin.”

aza şekkir. (QTQT, 108). “hasret çekesin.”

azalı bolğır. (QTQT, 108). “hasret çekesin.”

beynet körgir. (QTQT, 108). “zorluk çekesin.”

küiyine qayğırğır. (QTQT, 104). “hasret çekesin.”

qasiret şekkir. (QTQT, 104). “hasret çekesin.”

muñayğır. (QTQT, 105). “üzülesin.”

qattu küyzelip, jutap qalğır. (QTQT, 107). “üzüntüye uğrayasın.”

2.3.3.7. Ata Yurtla İlgili Kötü Dilekler

Ata yurtla ilgili iyi dilekler olduğu gibi kötü dilekler de oluşur. Çünkü kendi vatanını seven bir insan için aşağıdaki kalıp sözlerin birini duymak en ağır kargıştır.

aq taban bolğır. (FS, 87). “sürüm sürüm sürünesin.”

aymağña el qonbasın. (QTQT, 106). “etrafında kimse kalmasın.”

aydavda ketkir. (QTQT, 106). “sürülesin.”

jer avıp ketkir. (QTQT, 108). “sürülesin.”

özge jaqqa bosıp, tentirep ketkir. (QTQT, 108). “yabancı ülkeye sürülesin.”

avlıñdı jav şapsın. (QTQT, 105). “köyünü düşmanlar bassın.”

avlıñnan ürgeñ ittiñ üni şıqpasın. (QTQT, 105) “köyünden köpek sesi bile çıkmasın.”

2.4. Kalıp Sözlerin Kültürel Yönü

Kalıp sözler Türk sözlü kültürünün en önemli unsurlarındandır. Türk kültürü, tarihten günümüze çeşitli siyasi, sosyal, ekonomik etkilere maruz kalmıştır. Fakat buna rağmen Türkler, türk kültürü içerisinde yer alma bilincini, gelenek ve göreneklerini asla terk etmemişlerdir. Bu durum, onların kültürlerine bağlı kaldıklarının bir göstergesidir. Bu bağlılığın ve kültürel korunmanın örneklerinden biri de kalıp sözlerde ortaya konmuştur.

Dilbiliminin yirminci yüzyılın son yıllarında gelişmeye başlayan antropolojik değerlere geçiş süreci, insan-dil-kültür ve insan-dil-düşünceye dayanan insani

araştırmalarda yeni eğilimlere yol açmıştır. Belli bir dili, dil birliklerini insani faktörler ve insani değerlerle birlikte incelemek günümüzdeki dilbiliminin öne sürdüğü temel bakış açılarından biridir. Günümüzde, insan faktörü ve dilbilimcinin titizliği, dilin rasyonel kullanımı, dille ilgili kimliğin anlam ve öneminin derinden anlaşılması ilmi çalışmalarda giderek artmaktadır. Bu çalışmalarda milli değerler ile ilgili kültürel verilere çok fazla ilgi gösterilmiş ve dil sadece birey açısından değil aynı zamanda anlam, kavram, kültürel kavramlaşma açısından da incelenmiştir. Ancak tarih, kültür, manevi hazineler, dünya görüşü ve dille yakın ilişki kurulduğu zaman milli dilin doğasını tanımak mümkündür. Çünkü hangi milli kültür olursa olsun onda milletin bütün yapı ve özellikleri korunmuştur. Belirli bir milletin tarih, kültür ve dilini anlatan dil birliklerinden öncelikle atasözleri, deyimler ve kalıp sözler milli geleneklerden farklı bir zihniyeti temsil eden milli hayatın bir yansımasıdır. Her milletin kültürü, yaşam tarzı, ruhsal bilinci, etrafındaki dünyayı tanınması bütün bunların konuşma diliyle yakından bağlantılı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, milli görünümün, konuşma dilinin derin yapısının, zengin kelime hazinesinin sözcükte yansıtılması meşrudur. Oysa dili sadece iletişimsel faaliyetler bağlamında değil, aynı zamanda bilişsel dilbilim incelemenin yanı sıra, dilin birikmiş faaliyetine odaklanmak, bugünün dilbilgisindeki ana yönlerden biridir. Dil sadece bir semboller sistemi değildir, bu sistemi kucaklayan bir kültürdür, o yüzden her milletin büyük mirası, milletin tarihi başarısıdır. A.Qaydar'a göre "Belli bir kültürü yakından tanımanın temel kuralı dildir" (1998: 13). Her kültürün en önemli ve özel yapıları, farklı halkların kültürü, geleneği göreneği ve yaşam tarzı arasındaki farklılık açıkça görülmektedir. Kültür, dil sisteminin içeriğini tanımlar. Her kültürün milli ve uluslararası özelliği vardır. Kültürün dile etkisini akraba olmayan herhangi bir dili karşılaştırdığımızda daha net görebiliriz. Dil, kültürün genel karakterini temsil eder, temel bilgileri toplar, depolar ve sunar. Buna göre, dil, her etnik topluluğun bir yanda milletin kültürle ilgili çeşitliliğinde bir etken olmasını ve diğer yandan da dilin içinde kültürün nesilden nesle geçmesini sağlayacaktır. Böylece dil, şimdiki nesille gelecek nesli tarihi süreç içerisinde birbirine bağlar. Böylece dil büyür, gelişir ve kültürü ifade eder. Kültür, etno kültürel bilgi sağlar, etno kültürel bilgi farklı biçimlerde gerçekleşir. Maddi ve manevi kültürün eserlerini içerir. Ancak ana form kelime hazinesidir. Kültüre özgü bütünlüğü sağlayan başlıca kaynağın anadilde bulunduğu görülür, çünkü kültürün sınırı genellikle dille belirlenir. Çok etkili bir öge olan dil, bir kültürün çeşitli dalları arasında birlik sağlamaya büyük ölçüde katkıda bulunur. Böylece, çoğu insanlar, kültürün ayrı türden öğelerini toplarlarken, o kültüre

damgasını vuran dili kullanır. Bunun yanında, kültürün belirgin bir şekilde izini taşımayan hiçbir dil biriminin bulunmadığını da eklemek gerekir (Uygur, 1996: 21). Dil, bir kültürün olduğunu anlamak isteyen insana bir bakış açısı verir. Kültürün, dolayısıyla da belli bir biçimde yaşamının ve o yaşam tarzına özgü düşünme ve duyma yönteminin anlatımı dilde bulunabilir (Akarsu, 1998: 83).

Dilbilimci B.B.Maslova, "Belli kültürün dili sadece bir yapı değil, her şeyden önce tarihsel, gelişen, gelişmiş ve değişen, her şey onun yapısında yansıyan bir yapıdır" şeklinde algılar (2001: 101). A.Qaydar ise "Herhangi bir etnik grubun dili tüm yaşamının somut örneğidir. Halkın, yani ulusların gerçek oluşumu ve görünümünü sadece kendi dilinde korunmaktadır. Sözlü iletişim sırasındaki dil birlikleri deyimler, atasözleri ve kalıp sözler ulusların oluşumu ve görünümünü dilde yansıtan birliklerdir" ifadesiyle tanımlar (1985: 21). N.Uvaliyev'e göre, kalıp ifadelerin milli ve kültürel özelliği vardır. Çünkü insanlar geçmişte yaşadıkları inançları, duyguları, hayalleri konuşmalarında çok az kelime sayısı, fazla uğraşmadan hafızada saklanan kalıplarla çok rahat verebilirler (1984: 128).

Dil ve kültür ilişkisi, dilbilimin güncel konularından biri olarak kabul edilir. Bu konu üzerinde V.Fon Gumbolt, A.A.Potebnya, E.Teliya, A.Vejbitskaya, İ.Apersiyan, V.Vorobyev, A.Qaydar, E.Janpeyisov, J.Mankeyeva, G.Smağulova, A.Seyilxan, S.Janpeyisova vb. gibi bilim adamları durmuşlardır¹⁵¹.

Belli bir dilin işlevi hakkında A.Qaydar şunu söyler: "Toplumda herhangi bir dilin birbirine bağlı üç işlevi vardır. Birincisi, iletişim işlevi, yani toplumdaki insanların birbirleriyle irtibata geçmeleri ilk olarak dille başlar. İkincisi, dilin estetik işlevidir. Dilin bu tür işlevi sayesinde güzel edebi eserler yaratılır. Üçüncüsü de, dilin biriktirme işlevidir. Bu ise dilin asırlar boyunca oluşturduğu söz hazinesi zenginliğini toplayarak, saklama ve gelecek nesle sağlam bir şekilde ulaştırma işlevidir" (1998: 19). Demek ki dil sadece toplumda iletişim kurma aracı değil asırlarca halk hafızasında saklanan bilgileri taşıma aracıdır.

İncelemeci J.Mankeyeva eserinde: "Konuşma içeriğinin dilde korunması doğrudan biriktirme işlevi ile ilgilidir. Biriktirme işlevi de algı, düşünce, hafıza gibi psikolojik kavramlarla ayrılmaz biçimde bağlantılıdır" sonucuna varır (2001: 3).

¹⁵¹ Bu bilgiye, Mankeyeva, J. (2001). Qazaq Tilin Zerttevdin Kognitivtik negizderi", *Tiltanım dergisi*. S.4.; Maslova, V.A. (2004). *Lingvokulturologiya: Uç. Posobiye dlya stud. Viş. Uç. Zavedeniy*, İzdatelskiy tsentr Akademiya, Moskova. Eserlerinden ulaşabilirsiniz.

Dil veya milli ruh temelinde, insanlık oluşur ve belirli bir etnik grup oluşturulur. Bu etnik gruplara ait ulusal davranışlar, etnik kökenler ve tutumlar, inançlar, gelenek ve görenekler dil kültür ile karakterize edilir. Sonuç olarak, dünya hakkındaki bilgimiz dil ve kültürü yaratır.

G.Smağulova'ya göre dilbiliminde kültürü dil açısından tanımanın yeni ilmi yönleri oluşturulmaktadır. Onlar: 1. Etno liguistik; 2. Ülkeyi tanıma; 3. Kültürü tanımanın dile dair aracıdır (1998: 113).

Dil ve kültür ilmi, dili halk kültürü açısından inceler. Hedefi de, dil ve kültür ilişkisini eşit bir şekilde tanımlamaktır. Dil ve kültürün bir arada incelenmesi batıda B. Fon Gumbolt'un çalışmalarıyla başlar. İlim adamı, belli bir milletin kültürü, mutlaka onun dilini etkiler, fikrindedir. Aynı zamanda o kültürün ulusal özellikleri de dildeki dil birliklerinde görülür şeklinde bir algılamayı ortaya koyar (2000: 67). Etno dilbilimsel araştırma, dilin etkileşim yoluyla gelişmesine dayanan etno kültürel, etno psikolojik ve dilsel faktörlerin alanıdır. Bu konu, XIX-XX. yüzyılların etnografisinde Kuzey ve Orta Amerika Hint dilinin dil özellikleri göz önüne alınarak ortaya çıkmıştır. Burada ırkla ilgili halkların dilsel bağlantıları, etnik ve kültürel faktörlerinin dili söz konusu olmuştur. Amerikan sosyal bilimlerinde ilk olarak B. Wörf bunu "Warph hipotezi" adıyla isimlendirmiştir. Daha sonra, "etno liguistik" terimi verilerek dilbilim kavramı, dilbilim öğretmeni E. Sepir tarafından tanımlanmıştır. "Dil ve kültür" kavramı çerçevesinde bir insanın düşüncesinin, hayat tarzının, geleneğinin kendi dilinden farklı olduğu düşünülemez. Dil, ulusal kimliğin ve görünüşün ana şeklidir. Bunun üzerine E. Sepir şöyle der: "Kültür, toplumun ne düşündüğü veya hissettiği ise, dil onun nasıl düşündüğünün bir göstergesidir"(1993: 266).

Dil, halkın yaşamı ve kültürünün tanığı olarak, dünyanın ruhani zenginliğini ve hazinelerini emen ve bunu gelecek neslin yararı için koruyan bir taşıyıcı olarak hizmet eder. Ayrıca dilin ve nüfusun, insanların ruhani dilinin gelecek nesiller için kültürel miras olarak korunabileceği de açıktır. Geçen yüzyılın 30'lu yıllarında bilim adamı K. Zubanov, halk kültürünün dil gelişimi üzerindeki etkisi hakkında değerli yorumlar yapmıştır. Bilim adamı, geleceğe bıraktığı mirasında dil ve milli kültürün birliğini iyice incelemiştir. K. Zubanov, dili "halk kültürünün bir biçimi" olarak biliyordu. Günümüzde Kazak dilbiliminde dil ve kültür araştırmaları artmaktadır. Kazak Türkçesinde dil ve kültürün sürekliliği, dil ve kültür konusunda A. Kajdar, E.Zhanpeyisov, N. Uvaliyev, S.K. Satenova'nın eserleri geniş bir alana yayılmış, dil ve

kültürün anlamlarını incelemişlerdir. Bu nedenle, dilbilimin ana faaliyeti, kültürel bilgiyi insan dilinde yansıtan, dil birliklerinin oluşumunu incelemektir.

Bu nedenle Türk Kültürünün Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi ile etkileşimi ve dilin kültürel boyutu en belirgin biçimde kalıplaşmış dil birliklerinde görülebilir. Bunlar arasında günlük konuşmadaki sıklıklarına dayanarak kalıp sözlere özel bir önem verilebilir.

Kültür, tarihi, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünüdür. Her toplumun kendi kültürü vardır ve kültürün yükselmesi, ilerlemesi ve gelişmesi toplumun dilinde yansımaları bulur. Dille kültür ilişkisi kapsamında kalıp sözlerin yansıttığı kültüre dair bazı özellikler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1) Türk Kültüründe insan ilişkileri sırasında öncelikle saygılı olmak, konuşmacının yaşına göre nezaket göstermek gibi kültürel özellikler ön plana çıkar. Dildeki kalıp sözler, anlam ve kullanımıyla kültürün bu özelliğini yansıtır. Mesela, Türkiye Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde iletişim sürecinde yaşlı büyük olan insana “siz” diye hitap edilir, saygı gösterilir, konuşma sırasında büyüklerin sözü kesilmez, onların yanında dikkatli bir şekilde konuşulur.

2) Misafirperverlik her iki Türk boyunun da en önemli kültürel yönlerinden biridir. Misafiri karşılama, ağırlama ve uğurlamayla ilgili Türk kültüründe çok sayıda kalıp sözler kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde misafir davet edildiğinde “bize buyurmaz mısınız”, “buyurun gelin”, misafir karşılandığında “hoş geldin”, “sefa getirdiniz”, cevap olarak “hoş bulduk”, “sefa bulduk”, yemek ikram edildiğinde “afiyet olsun”, vedalaşmada “hoşça kalın”, “iyi akşamlar”, “güle güle” kalıp sözleri kullanılmaktadır. Kazak Türkçesinde ise *bizdiñ üyge at basın tire* “bizim eve buyur”, *kelip tamaq işip qayt* “bize yemeğe gel”, *qadirli qonağımız bol* “saygıdeğer misafirimiz ol”, *sıbağañdı jep qayt* “sana özel yaptığımız yemeğin tadına bak” gibi kalıp sözler misafir davet etmekte kullanılır. Eve gelen misafir “*qoş keldiñiz*” “hoş geldiniz”, *joğarı şıq* “buyur, yukarı geç”, *törlet* “buyur, yukarı geç”, *törge şıq* “buyur, yukarı geç” gibi kalıp sözlerle karşılanır. Misafire yemeklerden ikram edildiğinde *alınız* “buyurun”, *jeñiz* “yemekten yiyiniz”, *astan alıp otırıñız* “yemeğin tadına bakın”, *ıstıq ıstıq şay işiñiz* “sıcak çay için”, *tamaq alıñız* “yemekten yiyiniz”, *tük jemediñ goy* “hiçbir şey yemedin” kalıp sözleri kültür hedefini yerine getirir. Uğurlama, vedalaşma sırasında da *sav bol* “hoşça kal”, *amandıq bolsın* “sağlıkla gidin”, *qadamdarıña gül bitsin*

“adımlarınıza bin sevap” gibi kalıp sözler söylenir. Kazak Türkçesinde davetsiz gelen misafire daha fazla önem verilir. Onlara *Qudayı qonaq* (tanrı misafiri) denir. Bu tür kalıp sözler, Türk kültürünün insan ilişkilerinde saygı, nezaket, yakınlık tavırlarının önemli olduğunu gösterir.

3) İletişim sırasındaki konuşmacıların toplum ve ailedeki yeri, akrabalık, dostluk yakınlığı, yaşı da kültür açısından hitap etme kalıp sözlerini meydana getirir. Toplumdaki her insan, karşısına geçen insanın davranışlarına dikkat etmelidir. Çünkü toplumda insanlar birbirine yabancı ve tanıdık, yakın ve uzak, patron ve tanıdık vb. olabilir ve bu ilişkide her bir konuşmacı belli bir hitap etme kalıp sözüne ihtiyaç duyacaktır. Dil iletişimi, haberdar etmek, sormak, tekrar sormak, avutmak, rica etmek, yalvarmak, özür dilemek gibi çeşitli amaçları yerine getirmektedir. Dille iletişimin psikolojik, fizyolojik, sosyolojik yönleri de vardır. Dille iletişim yerine, zamanına, konuşanların çeşitli özelliklerine bağlı kalır. Meslektaşlarla, evde yakınlarla, dışarıda arkadaşlarla dil iletişimi kurduğumuzda kendi kültürümüzü anlatan, nezaket, samimiyet bildiren, insanları incitmeden söylenen kalıp sözler sayıca çoktur. İnsanlar arası iletişimi düzene sokmak, yönlendirmekte kullanılan, hitap etme kalıp sözleri, herhangi bir milletin kültürünü de yansıtmaktadır. Mesela, Türkiye Türkçesinde genelde akrabalar için *anneciğim, babacığim abiciğim ablacığim kardeşim, abi, teyze, kızım* vb. kalıp sözler; resmi iletişimde bayanlar için *hanım, hanımefendi, bayan*, erkekler için *bay, bey, beyefendi* hitapları, çocukları şımartmak, nazlandırmak için *yavrım, kuzum, eşek sıpası* gibi kalıp sözleri, çiftler arasındaki samimi davranışlarda *hayatım, aşkım, canım*; kalıp sözleri kullanımında hazır bulunur. Kazak Türkçesinde ise akrabalar arasında *mama, papa, aketay, apatay, akeşim, apke, ağa* vb. hitap etmeleri; herhangi bir yabancıya seslenmekte *inişek, bavırım, ağası, qarındas*, resmi iletişimde bayanlar için *hanım*, erkekler için *mirza* kalıp sözü; çocukları şımartmak, nazlandırmak amaçlı *qozım, balapanım, taylağım, aq botam, botam, botaşım, qulinım, qulıntayım* vb. çok sayıda kalıp sözler bulunur. Kazak Türkçesinde evli çiftler arasında *hayatım, aşkım* gibi samimi davranışlara yer yoktur. Çünkü Kazak kültüründe başka birinin karşısında evli çiftler arasında böyle davranışlara Kazak kültürüne göre ayıp sayılır. Bununla beraber, çocukları hayvan yavrularına benzeterek şımartmak, nazlandırmakla ilgili kalıp sözler Kazak kültüründe yaşam tarzına bağlı olarak meydana gelmiştir. Göçebelik hayatında hayvan yetiştiren ve ondan başka bir şey görmeyen Kazak milleti için hayvan yavrusu en sevimli, en nazik, saf bir canlı sayılmıştır. Onun için bir kişi çocuğunu

nazlandırdırmak, şımartmak istediğinde bu özellikleri de kalıp sözler olarak kullanıma sokmuşlardır.

4) “Türk toplumunun yaşam biçiminde batıl inançlar çok önem taşır. Dildeki bazı kalıp sözler, insan davranışlarına yön veren bu inançları taşır, onların bir inanç olarak varlığını pekiştirir ve kullanımına devam eder” (Gökdayı 2011: 122). Mesela, Kazak kültüründe yeni ay doğduğunda *jaña ay jarılqa, eski ay esirke* “Allah’ım, yeni ayda, daha iyisini nasip et, eski aydaki kötülükleri bir daha yaşatma” kalıp ifadesini söyleme ihtiyacı duyulur. Bununla beraber hasta tedavi edildiğinde *meniñ qolım emes, pirimiz bibatima anamniñ qolı* “benim elim değil, fatma anamızın eli” demek de insanın hafızasında taşıdığı inanca bağlı olarak söylenmektedir. türkiye Türkçesinde de bunun gibi aynı anlamı karşılayan kalıp sözlere¹⁵² rastlanmaktadır.

5) Belli bir toplumun kültürü, toplumun zaman içinde ürettiği bilgileri de içerir. Bu bilgiler toplumda yol göstericidir, insanları bir şeye inandırma amacı taşır. Toplum kültüründe kullanımı ve hafızada saklanması kolay olduğu için kalıp sözlere iliştilmiş ve onlara yüklenmiş olarak bulunur. Mesela, Kazak Türkçesinde *bas ekev bolmay, mal ekev bolmaydı* “evlenip, çift olmadan, mal mülk sayısı çoğalmaz”, *basqa tüsken qıyındıq bir jaqsılıqtıñ bastaması* “şu an yaşanan zorluklar bir iyiliğin başlangıcıdır”, *ötkenge eş ökinbe* “geçmişe asla pişman olma” vb. Türkiye Türkçesinde ise *nikâhta keramet vardır, tarih tekerrürden ibarettir* vb. sözler. Böylece Türk ve Kazak kültürünün ortaya koyduğu bazı bilgilerin kalıp sözler aracılığıyla kullanıldığı söyleyebiliriz.

6) Toplumun yaşam biçimi içinde insanların doğum, evlenme, ölüm gibi uygulamaları da özel bir kültüre sahiptir. Sevinçli durumları insanlar birbirleriyle paylaşırlar, zor zamanlarını birlikte geçirirler ve içlerindeki hisleri kalıp sözlere dökerler. Mesela, bebek doğduğunda kutlamaya gelenler Kazak Türkçesinde *bavı berik bolsın* “göbek bağı sağlam olsun”, *on eki müşesi sav bolsın* “on iki organı sağlam olsun”, *ülken azamat bolsın* “kocaman adam olsun” denir. Türkiye Türkçesinde ise “analı babalı büyüsün”, “Allah bağışlasın, güle güle büyüsün” kalıp sözleri kullanılır. Yeni evlenen çiftleri kutlamak için *baqıttı bolıñdar* “mutluluklar dileriz”, *bir jastıqta qartayıñdar* “bir yastıkta kocayın”, türkiye türkçesinde *Allah mesut bahtiyar etsin*, “Allah bir yastıkta kocatsın” gibi kalıp sözlere ihtiyaç duyulur. Ölüm herkes için çok zor bir durumdur. Bu zorlukları insan tek başına kaldıramaz. Ancak toplumdaki

¹⁵² Benim elim değil, Fatma anamızın eli.

insanlar birbirlerine yardım ederek, birbirine dayanarak, birbirini avutarak bu durumu atlatır. Bu yönden de kalıp sözler insanoğlunun yardımcısı gibidirler. Kazak kültüründe de, Türk kültüründe de ölüm kaybını yaşayan insanı avutmak, baş sağlığı dilemek kalıp sözleri, başka kültürle karşılaştığımızda oldukça fazladır. Mesela, Kazak Türkçesinde yakınına kaybeden birine *iymandı bolsın* “imanlı olsun”, *qayğıña ortaqpın* “kaygına ortağım. / başın sağ olsun”, *artınıñ qayırın bersin* “ardı hayırlı olsun” vb. Türkiye Türkçesinde *ise* “başımız sağ olsun”, “allah kalanlara ömür versin”, “allah rahmet eylesin” vb. kalıp sözler bu durumu karşılamaktadır.

7) Her kültür mutlaka bir dinin etkisindedir. Türkiye Türklerinde İslam dininin toplum hayatını her açıdan etkilediğini söyleyebiliriz. Bunlar da dil iletişiminde kalıp sözler tarafından açıkça yansıtılır. Mesela, inşallah, maşallah, elhamdülillah, selamünaleyküm vb. Bununla beraber Türkiye Türkçesinde Tanrının gücünü vurgulamak için çoğu kalıp sözler Allah kelimesiyle başlar. Mesela, Allah nasip etsin, Allah bilir, Allaha emanet, Allah utandırmasın vb. Kazak Türkçesine geldiğimizde, Kazaklar İslam dinini benimseyen bir millet olmasına rağmen kültüründe Sovyet etkisi hissedilir. Edebi eserlerden tespit ettiğimize göre, XX. Yüzyılın başlarına kadar sıkça kullanılan *Alla*, *Quday* kelimeleri Sovyet döneminden itibaren kullanımdan kaldırılmıştır, çünkü o dönemler ateizmin yaygın olduğu dönemlerdir. Sadece bağımsızlık döneminden itibaren dinle ilgili kelimeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Mesela, [*Alla*, *Quday*] *aldınan jarılqasın* “Allah esirgesin”, [*Alla*, *Quday*] *joliñdi oñğarsın* “Allah yolunu açık etsin” gibi kalıp sözler önünde Allah, Quday kelimeleri düşürülerek kullanılmıştır. Şuan *Alla jarılqasın* “Allah esirgesin”, *Alla buyırsa* “Allah nasip ederse” olarak kullanılmaktadır.

Dille kültür iç içe geçmiş bir biçimde görünen bir ilimdir. Asıl amacı da dilde toplumun kültürünü yansıtan dil birliklerini tanımak ve onları anlam, işlev, yapı ve görev bakımından tanımlanır. Kalıp sözler de kültür oluşumunu taşıyan bir araçtır. Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesindeki kalıp sözler, kültürün söz varlığı birliklerini nasıl etkilediğini gösteren iyi bir örnek olarak alınabilir. Çünkü kalıp sözler ve onların kullanım biçimi, Türk ve Kazak kültürü hakkında çok şey anlatırlar. Bu birlikler üzerinde çalışırken, onların kültürel yönünün her zaman göz önünde tutulması gerektiği de unutulmamalıdır.

2.5. Kazak Türkçesi Öğretiminde Kalıp Sözler

Kalıp sözler Kazak milletinin uzun zamanlar boyunca oluşturarak nesilden nesle dil vasıtasıyla aktardığı duygu ve düşünce kültürünün ürünleridir. Kazak Türkçesi konuşan bireyler, günlük hayatlarında kalıp sözlere sıkça başvurarak birbirleriyle etkili bir iletişim kurarlar. Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen bireylerin sokakta, otobüste, okulda, alışverişte veya iş yerlerinde konuştuğu konuyla ilgili kullanacakları bir kalıp ifade hem yazılı ve sözlü iletişim becerilerine katkı sağlayacak hem de Kazak Türkçesine ne kadar hâkim olduklarını gösterecektir. Bu sebeple kalıp sözler Kazak Türkçesi öğretiminde önemli bir yere sahiptir.

Kalıp sözler, toplum kültürün önemli unsurlarından biridir ve toplumdaki bir kişinin genel ahlaki davranış düzeninin ayrılmaz bir parçasıdır. Son yıllarda iletişim sırasındaki konuşma sürecinin en önemli bileşenlerinden biri olarak kalıp sözler, dilbilimcilerin fazlaca ilgisini çekmektedir. Milli davranışın genel özelliklerinin bilinmesi, yabancı dil öğretiminin en önemli bileşenlerinden biri olan konuşma kalıp sözleri, sözlü iletişimde daha iyi karşılıklı bir anlayış geliştirir. Öğrencilerin konuşma etkileşimini düzenlemek için, bir konuşma işlevi yerine getiren kalıp sözler dile detirilir. Sözlü konuşmanın ürünü, kalıp sözlerdir. Öğrencilerin kalıp sözleri öğrenme ve incelenmesi, başarılı bir Kazak milli dil bilgisine sahip olmalarına ışık tutar.

Kalıp sözler, Kazak Türkçesinin sözvarlığında çok önemli bir yere sahiptir ve başka dillere göre Kazak Türkçesinde daha çok kullanımda bulunmaktadır. Kazak Türkçesinin öğreniminde ilk önce bu kalıp sözleri öğretmenin dikkate alınması gerekir. Çünkü kalıp sözlerin sözlü iletişimdeki işlevleri ve kullanım sıklıkları Kazak Türkçesi öğreniminde bu dil birlikleri üzerinde durulması gerektiğini gösteren neden olabilir. Dil öğreniminde kalıp sözler öğrenme işini daha da kolaylaştırır. Çünkü:

1. Kalıp sözler her zaman kullanıma hazır bulunurlar;
2. Sözlü iletişimde kalıp sözlerin dikkat çekme, iletişim kurma, iletişimi sona erdirmeye, nezaket bildirme, duygu bildirme gibi işlevleri bir dil öğreniminde daha sağlam bir temel oluştururlar;
3. Kalıp sözler söylenecek anlam içeriğinin daha açık, kolay, hızlı ve anlaşılır biçimde iletilmesini sağlar;
4. Kalıp sözler toplumda ortak, yani herkesin bildiği dil birlikleri olduğu için toplumun duygusunu da güçlendirir;
5. Kazak kültürünü anlayıp dil kullanımında ona uygun davranabilmek ancak kalıp sözleri öğrenip kullanmakla mümkün olabilir.

Kazak Türkçesinde hangi kalıp sözlerin öğretileceği belirlenirken öğrencilerin ihtiyaçları ve kalıp sözlerin günlük hayatta kullanım sıklığı göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca, öğrencilerin bireysel farklılıklarına, dilsel gelişimlerine ve ihtiyaçlarına yönelik uygulamalarla öğrenme ortamı zenginleştirilmelidir. Kalıp sözler ayrı bir ders olarak değil eğitim sürecine yayılarak birbirini tamamlayıcı etkinliklerle bir beceri olarak bireylere kazandırılmalıdır. Sadece ders kitabı gibi basılı materyallerle yürütülen dersler öğrencileri motive etmemekle beraber monoton bir eğitim ortamı yaratmaktadır. Hâlbuki eğitim ortamına ne kadar çok uyaran dâhil edilirse öğrenciler derslere o kadar istekli katılırlar.

2.1.6. Kalıp Sözlerle İlgili Sonuçlar

Tez çalışmasına temel olan Kazak Türkçesindeki kalıp sözler incelendiğinde birtakım sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesindeki kalıp sözler yapı bakımından tek kelime, kelime grubu ve cümlelerden oluşmaktadır. Kazak Türkçesindeki kalıp sözler daha çok cümle yapısında kullanılırlar. Kelime grubundaki kalıp sözler cümleye göre daha azdır. Kelime olarak kullanılan kalıp sözlerin sayısı daha nadirdir. Tek kelimedenden oluşan kalıp sözlerin önceden bir cümle olduğu, zamanla kısalarak tek kelime halinde kullanılmaya başlandığı görülür. Öyle ise cümle halinde olan kalıp sözler belli bir süreç sonrası geçirdiği değişim ve kategori değiştirmekle kelime haline gelebilmektedir.

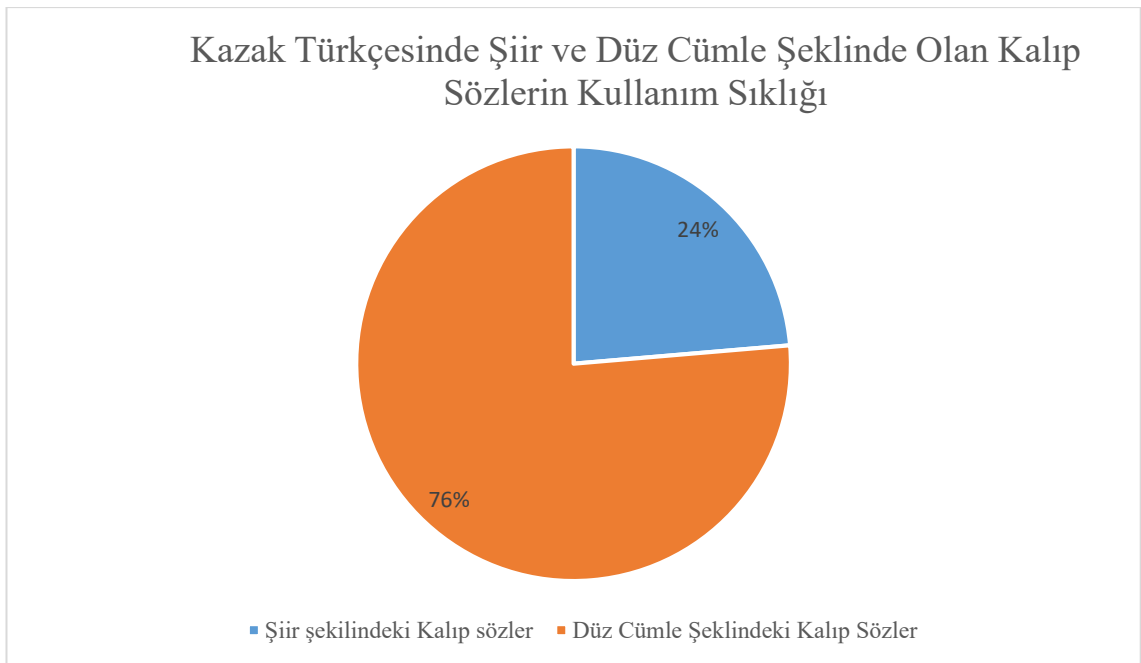
Kazak Türkçesindeki kalıp sözler yapısına göre incelendiğinde kalıp sözlerin %78'inin cümle, %14'ünün kelime grubu ve %8'inin kelime olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Kalıp sözlerin yapısına göre kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda görülmektedir.

1.Tablo

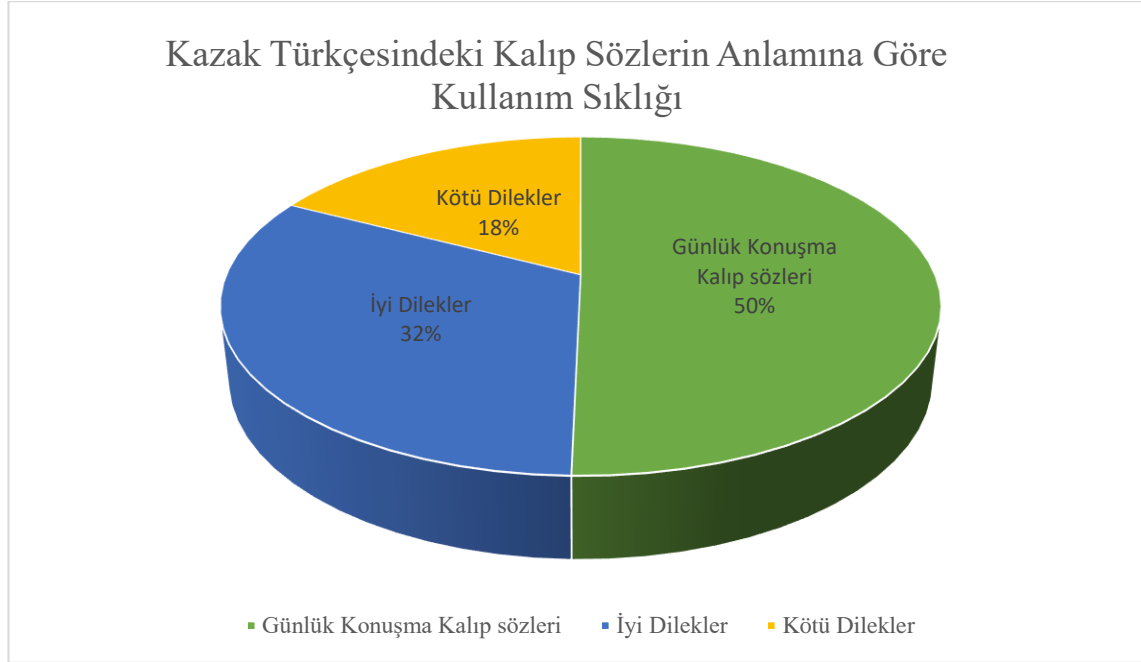
Tezimizde, kalın Sözcüklerin cümle şeklinde kullanımlarından bazılarının şiir şeklindeki kalın sözcük olduğu tespit edilmiştir. Kazak Türkçesinde şiir olarak söylenen kalın sözcüklerin sayısı oldukça fazladır. Ama onların kullanım sıklığı cümlelere göre daha azdır. Bu durum ikinci tabloda görülebilir.

2. Tablo

Tezimizde değerlendirilen kalın sözcük anlamlarına göre üç gruba ayrılmıştır. Bunlar toplumdaki kültüre dair ilişkileri yansıtan kalın sözcükler, yani günlük hayattaki

ilişkileri sürdüren dil birlikleri, iyi dilek bildiren kalıp sözler ve kötü dilek dilemek için kullanılan kalıp sözlerdir. Yaptığımız belirlemelere göre Kazak Türkçesinde günlük hayattaki ilişkileri sürdüren kalıp sözler birinci sırada, iyi dilekler ikinci sırada, kötü dilekler üçüncü sırada yer almaktadır. Bu kalıp sözerin kullanım sıklığını üçüncü tabloda verilmiştir.

3. Tablo

Kazak Türkçesindeki kalıp sözler anlam bakımından incelendiğinde hayattaki sözlü iletişimi sağlayan kalıp sözler iyi ve kötü dileklerden daha sık kullanılmaktadır. Kendi aralarında sıralandığında iyi dilekler kötü dileklere göre daha fazla kullanılmaktadır.

Kazak Türkçesindeki iyi dilek ve kötü dilekler Türkiye Türkçesi ile karşılaştırıldığında Kazak Türkçesinde iyi dilekler daha sık kullanılırken, Türkiye Türkçesinde ise kötü dileklerin (beddualar) daha sık kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunun nedeni milletin tarihi geçmişinde, yaşam tarzında aranmalıdır. Türkiye Türklerinin tarih boyunca başka bir devletin boyunduruğu altında yaşaması ve milletçe çok sıcakkanlı oluşları, her istedikleri dil birimini birbirlerine karşı rahatça söylemeleri oldukça normaldir. Bu sebeple kötü dilekleri de özgürce söylerler. Kazak Türkleri ise uzun zaman Sovyetler baskısı altında kalınca, bu cesareti kaybederek herkes hakkında iyi şey söylemek durumunda kalmış olabilirler. En nihayetinde Sovyetlere karşı kendi insanını koruma, kötü duruma düşürmeme hassasiyeti ile hareket etmişlerdir. Bununla

beraber Kazak halkının milli yapısı da onları etkilemiştir. Bu yapı Kazak Türkçesinde kötü dileklere nazaran iyi dileklerin daha fazla olmasını ve kullanımda sıklık göstermesini sağlamıştır.

Kazak Türkçesindeki iyi dilek ve kötü dileklerin kullanım sıklığını dördüncü tabloda görmek mümkündür.

4. Tablo

3. SONUÇ

Kalıp sözler, insanlar arası ilişkilerde dilin zenginliğini yansıtan, kültüre milli özellik katan dil öğeleridir. Her toplumda gündelik hayatın çeşitli alanlarında kullanılması adet haline gelen, her toplumun kendine özgü dille ilgili davranış şekilleri vardır. Birisiyle karşılaştığımızda, bir kimseyle irtibata geçerken veya iletişime girilen kişilerle vedalaşırken genel olarak toplumda norm şekline gelen kalıp sözlerden yararlanılmaktadır.

Dilbilimde, kalıp sözler adı verilen öğeler, tıpkı deyimler ve atasözleri gibi bir dili konuşan toplumun kültürüne ışık tutmakta, onun inançlarını, insan ilişkilerindeki ayrıntılarını, gelenek ve göreneklerini yansıtmaktadır. Bugün dil öğretiminde bu öğelere özel bir önem verilmesi, bir yandan da dili öğrenilen toplumun kültürü içine girebilmek için öğrenilmesi gerekli sözler sayılmalarından kaynaklanmaktadır. Kalıp sözler, öğrenilme süreçleri boyunca hem dil öğretimini hem de dil vasıtasıyla bir milletin kültürel benliğini karşı tarafa taşımaktadırlar.

Bugünkü Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde dil birimlerinden atasözü, deyimler ve ikilemeler üzerine birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, her iki lehçedeki kalıp sözler başlı başına bir araştırma konusu olarak ele alınmamış bir konudur. Bundan dolayı her iki lehçede de kalıp sözlerin tanımlanması ve sınıflandırılmasında karışıklıklar görülmüştür. Bu çalışmada Kazak Türkçesinde yer alan bu kalıp sözler, belirgin ölçütlere dayanılarak tanımlandı ve onların ne olup olmadıklarının sınırları çizilmeye çalışıldı.

Anlamları bakımından kalıp sözler incelendiğinde bunların çok çeşitli söyleyiş özelliklerine sahip oldukları ve söz varlığı bakımından da çok zengin oldukları görülmüştür. Ancak Kazak Türkçesinde kalıp sözlerin bir bütün olarak sözvarlığı açısından değerlendirmesi yapılmamıştır. Tez çalışmamızda Kazak Türkçesindeki kalıp sözler anlam bakımından “Toplumdaki Kültüre Dair İlişkileri Yansıtan Kalıp Sözler” ve “İyi ve Kötü Dilekleri Yansıtan Kalıp Sözler” şeklinde ikiye ayrılmıştır. Toplumda kültüre dair ilişkileri yansıtan kalıp sözler 24 alt gruba, iyi dilekler 37, kötü dilekler ise 7 alt gruba bölünerek tasnif edilmiştir.

Kazak Türkçesinde kalıp sözlerin en yaygın grubu iyi dileklerdir. Türkiye Türkçesinde ise kalıp sözlerin hacimli bölümünü beddualar oluşturmaktadır. Ardından dualar, yeminler ve günlük hayatta kullanılan sözler gelmektedir.

Kalıp sözlerde dini yaşam ve inançların etkisi çoktur. Bunun dışında toplumla ilgili bazı kültür özelliklerine de rastlanmaktadır. Doğum, ölüm, hastalık, evlilik, kaza

geçirmek gibi durumlarla ilgili inanç ve uygulamalardan da söz edilmektedir. Bu konularda fazla ayrıntıya inilmemiştir. Çünkü bunlar daha çok folklor araştırmalarının konusudur. Kazak Türkçesindeki kalıp sözlerin derlenmesi yolundaki çalışmalar geçmişte yapılmıştır. Tezimizde bunun gibi daha önce yapılan derlemelerden de yararlanılmıştır.

Kazak Türkçesindeki kalıp sözlerle ilgili incelemelerden sonra aşağıdaki sonuçlara ulaşıldı:

1. Kazak Türkçesindeki kalıp sözler, tam karşılaştırma yapılmamış olsa da anlam verirken yapılan çevirilerinden hareketle Türkiye Türkçesindeki kalıp sözlere çok benzemektedir.

2. Kazak Türkçesindeki kalıp sözleri inceleme konusunda Türkiye Türkçesi alanında yapılan çalışmalar önde sayılır. Kazak Türkçesinde kalıp sözler atasözleri ve deyimler arasında ele alınmaktadır. Sadece günlük hayatta kullanımda bulunan bazı kalıp sözler insanlar arasındaki nezaket ilişkileri açısından incelenmiştir.

3. Kazak Türkçesinin Kalıp Sözler Sözlüğü Türkiyede de, Kazakistanda da daha oluşturulmamıştır.

4. Kazak Türkçesindeki kalıp sözlerin anlam bakımından özellikleri çevirilerden hareketle tespit ettiğimiz kadarıyla Türkiye Türkçesindekilerle hemen hemen aynıdır.

5. Kazak Türkçesindeki kalıp sözler ile Türkiye Türkçesindeki kalıp sözler yapı bakımından bazı farklılıklara sahiptir. Bu farklılık ve ayrıntılar her iki lehçenin dilbilgisi özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

6. Yine çevri ve aktarmalardan hareketle diyebilirizki Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesindeki kalıp sözler, aynı işlevleri yerine getirmektedirler. Bu çalışmadan sonra Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesindeki kalıp sözlerin birebir karşılaştırmasıyla daha kesin sonuçlara ulaşmak mümkün olacaktır.

7. Kazak Türkçesindeki kalıp sözlerin kültüre dair anlamları farklılık göstermektedir.

8. Kazak Türkçesindeki kalıp sözlerde, özellikle de iyi ve kötü dilekler taşıyan kalıp sözlerde dini inanç etkisi fazladır.

9. Kazak Türkçesindeki kalıp sözler, dilin hazır bulunan malzemeleri oldukları için sözlü iletişimde konuşmayı ve anlaşmayı kolaylaştırırlar.

10. Kazak Türkçesinde yer alan kalıp sözler, atasözleriyle karışmış durumdadırlar ve onları birbirinden ayırt etmek çok zordur. Tezimizde bu konuda bazı ölçütler belirlemeye çalıştık. Bu konu üzerinde daha ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç vardır.

11. Kazak Türkçesinde kullanılan kalıp sözlerin bazı türleri özellikle dualar (bata) şiir olarak verilebilir.

12. Kazak Türkçesinde dini etkiye sahip olan kalıp sözler, Sovyetler döneminde dini kelimeleri gizlenmiş olarak kullanılmıştır. Mesela, *[Alla] berekesin bersin* “Allah bereket versin” kalıp sözünde bulunan “Alla” kelimesi Sovyetler döneminde kullanımdan düşürülmüş, bu tür kalıp sözlerde düşürülen kelimeler tezimizde köşeli parantez içinde gösterilmiştir.

13. Kazak Türkçesindeki kalıp sözler milletin yaşam tarzını, gelenek göreneklerini, milli özelliklerini, kültür gelişimini gösterirler. Bu husus Türkiye Türkçesindeki kalıp sözlerde de aynıdır.

14. Kazak Türkçesindeki kalıp sözlerin çoğunluğu iyi ve kötü dileklerdir. Türkiye Türkçesinde de bu şeklidir. Bu Türk milletinin duygusal bir millet olduğunun bir kanıtıdır.

15. Kötü ve iyi dilek bildiren kalıp sözlerde genellikle emir ve istek kiplerinin ya da daha geleceğe yönelik isteklerde gelecek zaman kipinin kullanıldığı görülmektedir. Bunlarda ilgi çekici olan – Gır ekiyle yapılan istek kipinde iyi dilek bildiren kalıp sözlerin “kötü” dilek bildiren kalıp sözlere göre çok çok az olmasıdır. Bu açıdan yaklaşıldığında “kötü” dilek bildiren kalıp sözlerde – Gır ekinin kullanıldığı ve 3. Teklik ve çokluk şahıslarda sıklığının fazla olduğu görülmektedir.

16. Kazak Türkçesinde kelime grubu olarak kullanılan kalıp sözler, genellikle isim tamlaması yapısıyla ortaya çıkmaktadır. Bunlardan sıklığı fazla olan da belirtili isim tamlamasıdır.

17. Kazak Türkçesindeki kalıp sözlerde yapılarına göre cümlelerde en sık kullanılan cümle tipi, sıralı cümledir. Anlamca birbirini takip eden, zıt veya tamlyıcı ifade taşıyan cümleler sıralandığında bu tür cümle tipi kullanılmaktadır.

18. Kalıp sözlerde, eksilteli yapılar da sıklıkla kullanılmaktadır. Eksilteli yapılarda genellikle çekimli olan yüklem kullanılmamakta ama burada anlam hissettirilmektedir.

19. Kazak Türkçesindeki kalıp sözlerin cümle içindeki yeri, dilbilgisindeki diğer dil unsurlarıyla verilmesi açısından, araştırılmasına hala ihtiyaç olan bir konudur.

20. Dil, halk kültürünün bir biçimi olarak kabul edildiğine göre, kalıp sözlerle günümüze kadar gelen halk kültürü açısından da bu alandaki kullanımlara bakmak yerinde olacaktır.

21. Türkiye Türkleri ile Kazak Türklerinin misafir karşılama, ağırlama ve yolculama konusunda kullandıkları kalıp sözlere baktığımızda kültürel uygulamaların aynılığı, söylenen kelimelerdeki sıklığa bakıldığında büyük oranda benzerlik olduğu dikkat çekicidir. Özellikle saygı, nezaket ve davranış modelinin kelimelere yansıdığı ve bir kültür olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.

Hayvan yavrularının sevimlilik ifade eden kullanımlarda tercih edilmesi de iki Türk boyunun lehçesindeki kalıp ifadelerinde dikkatimizi çeker.

Arkaba isimlerinin seslenme olarak kullanımında Kazak Türkçesindeki *apatay*, *apke*, *ağa* kalıpları, Türkiye Türkçesinde ise “ablacığım”, “abla”, “ağa”, “abi” kalıp sözleri karşımıza çıkar.

Hele ki nazlandırmak ve şımartmak istediğimizde çocuklarımıza Kazak Türkçesinde *botam*, *qulınım*, *balapanım*, *qozım*, Türkiye Türkçesinde “yavrum”, “kırsağım”, “kuzum” ifadeleri kullanırız.

Buradaki küçük farklılıklardan biri evli çiftlerin birbirine “hayatım”, “canım”, “aşkıım” gibi kalıp sözlerle seslenmesi konuşmada ortaya çıkmaktadır. Türkiye Türkçesinde kullanılan bu kalıp sözler, Kazak Türkçesinde halk arasında “ayıp” sayıldığı için kullanılmamaktadır.

Burada toplum içi davranışlar ve insanlar arasındaki davranış modelleri konusunda sosyal ve kültürel bir farklılık söz konusudur. Bu konudaki uygulamalar bundan 15-20 yıl öncesinde Türkiyede aynı şekilde uygulanmaktaydı. Bugün toplumda bu kalıp sözlerin taraflar arasında kullanılması eskisi kadar ayıp olarak karşılanmamaktadır.

22. Toplumdaki kültüre dair ilişkileri yansıtan kalıp sözler içinde en sık kullanılan “selamlaşma” ve “hal hatır sorma” kalıp sözleridir. Günlük hayatta her an bu iki kalıp söz türünü sık sık kullanırız. Burada en çok kullanılan, karşımıza çıkan kalıp söz içinde bu ikisini görmekteyiz.

23. Dilin iletişim, estetik ve biriktirme işlevinden bahsedildiğinde, kalıp sözlerin, deyim ve atasözlerinin biriktirme, saklama ve geleceğe ulaştırma özelliğinin olduğunu bilmekteyiz. Kalıp sözler, dilin asırlarca halk hafızasında saklanan bilgilerini bugün birlere, sonra da gelecek nesillere taşımaktadır. Bu açıdan da Türk boyları arasındaki “ortak hafıza”nın, “ortak kültürün” ve ortak “kültürel uygulamalar”ın yansıtıcısı şeklinde değerlendirilmektedir. Alkış kargışların, ölüm ve doğum adetlerinin ve bu tür olaylarda kullanılan kalıp sözlerin bu açıdan değerlendirilmesinde “ortak köken”in de ortaya çıktığını görürüz. Çok değişse de ortak kültür öğeleri de taşıyan

farklı kalıp ifadelerden birkaç örnek verebiliriz. Mesela, hal hatır sormak için Kazak Türkçesinde *qal qalay?/ qalaysız?* Türkiye Türkçesinde “halin nasıl?” / “nasılsınız?” kalıp sözleri; karşılamada Kazak Türkçesinde *qoş keldin*, Türkiye Türkçesinde “hoş geldin” kalıp sözü; teselli etmede Kazak Türkçesinde *Alla sabır bersin, Allanın jazğan parmanı*, Türkiye Türkçesinde “Allah sabır versin”, “Allah’ın fermanı”; dini inanç bildirmek için Kazak Türkçesinde Alla buyırsa, Allağa şükir, Tavba, Türkiye Türkçesinde “Allah buyurursa”, “Allah’a şükür”, “Tövbe” kalıp sözleri kullanılmaktadır.

Bu örneklerden de hareketle Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki kalıp sözlerdeki benzerlikler bizi “ortak köken”, “ortak kültür” ve “ortak kültürel uygulamalar, gelenekler” konusuna götürmektedir.

Kazak Türkçesindeki kalıp sözler sözlük olarak her iki ülkede de yayımlandığında birinci olarak kendi kullanım alanlarında metin aktarmalarında karşılaşılan problemleri giderecektir. Metinlerin daha iyi aktarılması ve kültürel kodların taşındığı konuların daha ayrıntılı anlaşılması mümkün olacaktır. Böylece Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine, Türkiye Türkçesinden Kazak Türkçesine öykü, roman, eser aktarmalarını yapmak; dil öğretmek daha da kolaylaşacak ve her iki Türk lehçesinde kullanılan kalıp ifadelerinin anlamını içeren sözlükler hazırlanıp yayımlandığında aktarma problemleri azaltılacaktır.

4. KALIP SÖZLER SÖZLÜĞÜ

A

abay bol!: Dikkatli ol! Yoldan geçen bir kişiye veya bir iş yapan kişiye “Etrafına karşı dikkatli ol!” anlamında kullanılan kalıp sözdür.

Jolda abay bol, qazir san qıylı adamdardı kezdestiruvge boladı, al paket öte qupiya. Sağan bul tüsinikti bolar, – dep qadağalap ayttı Vasiliy Alekseyeviç. (QBÄKÜ-5, 42).
 “Vasiliy Alekseyevich: “Dikkatli olun, yolda birçok insanla karşılaşabilirsiniz, bu paket çok gizli. Sanırım, beni anlamışsındır” dedi”.

abıroylı bol!: Şöhretli ol! Şöhretin artsın! Yaşı büyük bir kişinin iyilik yapan bir kişiye teşekkür yerine söylediği iyi dilek.

- Bul jaqsılığınđı eşqaşan umıtpaspın, abıroylı bol! – dep qariya jönine ketti. (QBÄKÜ-5: 102) “Yaşlı amca: “Senin bu iyiliğini asla unutmayacağım, şöhretin artsın!” deyip kendi yoluna devam etti”.

abzal dosıñ köp bolsın!: Kıymetli dostların çok olsun! Yaşı büyük bir kişinin iyilik yapan bir kişiye teşekkür yerine söylediği iyi dilek.

Abıroyıñ zor bolsın, // Abzal dosıñ köp bolsın, // Bergen batam sol bolsın! (AB: 112)
 “Şöhretin artsın, samimi arkadaşların çok olsun! Senin için dilediğim iyi dilek bu olsun!”

adalnan bersin!: Allah helalinden versin! Büyükler tarafından bir genç kız veya delikanlı için söylenir. “Karşına çıkacak eş vicdanlı olsun” anlamındaki kalıp söz.

Bayandı Alla baq bersin, // Adalın bersin, aq bersin. // Birlik bersin basıña! (AB: 63)
 “Allah baht versin, helalinden versin, birlik beraberlik nasip etsin!”

adal süit emgen jigit jarıñ bolsın! – Vicdanlı yiğit yârin olsun! Büyükler tarafından bir genç kıza yaptığı iyilikler karşılığında teşekkür yerine söylenen kalıp söz.

- Aq peyilden jaralıp, aq süit emgen jarımınñ ädil isin, abıroylı esimin medet tutayıq, - dedi Saltanat. (AQ: 92) “Saltanat: “Gönlü ferah, vicdanlı yârimin adaletli işini, şöhretli ismini analım” dedi.

adamğa ölim xaq: İnsana ölüm haktır. İnsan için ölüm kaçınılmazdır. Yakını ölen bir kişiye, bu ölümü kabullenmesi dileğiyle söylenen kalıp sözdür.

- *Bärimizdiñ barar jerimiz bir, adamğa ölim xaq, esiñdi jıy! - dep köz jasın sürtti Aspan.* (AQ: 97) Aspan: “Hepimizin gideceği yer aynı, insan için ölüm hak, kendine gel!” deyip gözyaşlarını sildi”.

adam buyırıqtan ozbaydı: İnsan kaderinden kurtulamaz. Ölen kişinin yakınlarını avutmak amacıyla söylenir.

Köñil aytıp kelüvsiler üziletin emes. Bäreni de Azatqa qol sozıp, “Aldınan jarılqasın, bolğanğa bolattay berik bol, adam buyırıqtan ozbaydı”, dep jatır. (AQ: 98) “Baş sağlığı dilemek için gelenlerin sayısı azalmıyor. Hepsi Azat’a ellerini uzatıp, “Başın sağ olsun, olanlar karşısında çelik gibi sağlam ol, insan kaderinden kurtulamaz”, diyorlardı”.

adıra qal! /adıram qal!: Yok ol! Birini küçük düşürmek amacıyla söylenen kötü dilektir.

- *Adıram qalsın, ol Qozı körpeş bolıp, meniñ Bayanımdı izdep kelgeni me? – dedi şeşesi.* (QBÄKÜ-5: 102) “Annesi: “Yok olsun, O Kozı Körpeş olmuş da Bayan’ımı aramaya mı kalkmış?” dedi.

ağayın-tuvıs aman ba?: Hısım akraba iyi mi/sağlıkta afiyette mi? Memlekete gidip gelen veya memleketten gelen birisine hal hatır sormak için kullanılan kalıp sözdür.

- *Xal qalay, Jıqa? Ağayın-tuvıs tegis aman ba?*

- *Din aman, sizderde ne jañalıq? - dedi Sırım.* (QBÄKÜ-3: 158). “- Nasılsın, Jıqa? Hısım akrabalar iyi mi/sağlıkta afiyette mi?” Sırım: “- Hepsi iyiler, sizden ne haber?” dedi.

ağamızdıñ (inimizdiñ, anamızdıñ, bavırımızdıñ, apayımızdıñ vb.) ölimi qabırğamızdı qavsatıp ketti: Ağabeyimizin (kardeşimizin, annemizin, ablamızın vb.) ölümü kemiklerimizi eritti/mahvetti. Ölen kişinin yakınlarını tesseli etmek amacıyla söylenir.

- *Äriyne, ökinişti! Allanıñ isi, qoldan keler şara joq. Inimizdiñ ölimi qabırğamızdı qavsatıp ketti. Orazalınıñ jayı osılay, kökiregimde ökiniş bolıp qala berdi.* (AG: 4).

“Elbette, çok üzücü! Allah’tan geldi, bunun çaresi yok. Kardeşimizin ölümü kemiklerimizi eritti. Orazalı’nın ölümü kalbimde büyük bir acı olarak kalakaldı”.

ağaş attıñ basına minilgir: Dedikodulara konu olasin! Konuşucunun sevmediği birinin dedikoduya malzeme olması için söylediği kötü dilektir.

Körşi Ayğanımnıñ aşçı sözderin kötere almağan Sävla: “Ağaş attıñ basına minilgir!” dep qarğandı. (QBÄKÜ-3: 102). “Komşusu Ayğanım’ın acı sözlerine dayanamayan Savle ona: “Dedikodulara konu olasin!” diye beddua etti”.

ağayınğa qadirli bol!: Yakınlarına saygılı ol! Başarılı kişilere söylenen, başarılı olsan da yakınlarını unutma anlamında kullanılan kalıp söz.

Balam, jetistigiñ köp bolsın, ağayınğa qadirli bol! (Avızeke til) “Evladım, başarıların bol olsun, yakınlarına da saygılı ol!”

ajalı jetti: Eceli yetti. Birinin öldüğünü söylemek için kullanılan kalıp söz.

Aydıñ-künniñ amanında bir otbasınıñ otanasına ajal jetti. (EGQ: 8) “Sakin, sessiz bir günde ailenin dayanağı olan anne vefat etti”.

ajal aytıp kelmeydi: Ecel geliyorum demez. Ölen kişinin yakınına bu acıyı kabullenmesi amacıyla söylenen kalıp söz.

Ajal aytıp kelmeydi bassañ ayaq astında, // Qaramaydı ol, kãrisiñ be, jassiñ ba! (QBÄKÜ-2: 6). “Ecel geliyorum demez, bir bakarsın ayağının altında, // O, hiç bakmaz, genç misin, yaşlı mısın?!”.

ajaldan eşkim qutulmaydı: Ecelden kimse kurtulamaz. Ölen kişinin yakınına bu acıyı kabullenmesi amacıyla söylenen kalıp söz.

Ajaldan eşkim qutulmaydı, sondıqtan adam balası oğan moyınsunıp, erte me, keş pe äytevir bir keletinin oylavmen ömir süredi. (QBÄKÜ-3: 24) .“Ecelden kimse kurtulamaz, bu yüzden insanoğlu erken de gelse geç de gelse ölümü kabullenerek yaşar”.

ajaldıñ soqqan davılınan ömirdiñ şamı sönbey me?: Ecel fırtınasından ömür ışığı sönmez mi? Ölen kişinin yakınlarına ölümü kabullenmeleri amacıyla söylediği kalıp sözdür.

- *Ajaldıñ soqqan davılınan ömirdiñ şamı sönbey me? Bekem bol, - dedi Jiyrenşe şeşen.* (QBÄKÜ-1: 31). “Ozan Jiyrenşe: “-Ecelin fırtınasından ömür ışıǵı sönmey mi? Güçlü ol!” dedi.

ajalǵa araşa joq: Ecele karışılmaz. Ölen kişinin yakınlarına ölümü kabullenmeleri amacıyla söylediği kalıp sözdür.

Mustafa Käbenulı Äbdiraxman - belgili sportşı. Tiri bolsa bugün 62 jasqa tolar edi. Äveldän ajalǵa araşa joq biraq. Qoldan keleri tav tulǵalı tayekvondoşınıñ ömirbayanın bayandav ğana. (EQG: 11). “Mustafayev Abdrakhman tanınmış bir sporcu. Bugün yaşıyor olsaydı, 62 yaşında olurdu. Ecele karışılmaz. Yapılacak tek şey, dev gibi tekvando sporcusunun biyografisini anlatmaktır.

ajalıñnan burın mert bolǵır: Ecelin gelmeden ölesin. Birine ölüm dilemek amacıyla söylenen kötü dilektir.

-*Aqjüniske qolınıñ uşı tiygen sorlı, ajalınan burın mert bolǵır! - dep qarǵandı kempir.* (QBÄKÜ-5: 183). “Yaşlı nine: “- Aqjünis’e elinin ucuyla bile deǵen zavallı, ecelin gelmeden ölesin” diye beddua etti.

ajarıñ sınıǵır!: Betin benzin solsun! Özellikle bayanlar arasında kullanılan kötü dilektir. Konuşucunun sevmediği birine acı ve üzüntüden “betin benzin solsun” şeklinde söylediği kötü dilek.

Püliş: Betim-ay, şeşey, ayta körmeñiz. Ajarı sınıǵır, ajarı sınısın!

Mamıq: Esittiñ be, kelin? Bet ajarın bayqadıñ ba? Nuri ketken! (BM: 67). “Püliş: -Ah yüzüm, anne, ne olur konuyu açmayınız. Beti benzi solsun! Mamık: -Duydun mu gelin? Yüzünü gördün mü? Nuru kaçmış!”

aqılıñnan adassın!: Aklını yitiresin! Söyledikleri ayıp olarak kabul edilen birine kızgınlıkla söylenen kötü dilektir.

- *Sonda sen, ötkenin esine tüsirmes üşin бүkil adam balası aqılınan adassın, ne umıtşaqtıq avruvǵa şaldıqsın demeksiñ be?- degen Küntuvar. - Joq ...* (QBÄKÜ-5: 26). “Küntuvar: - Öyleyse sen bütün insanoğlunun aklını kaybetmesini mi diliyorsun?” demiş. - Hayır...”.

aq ayranıñ tögilsin!: Ak ayranın dökülsün! Kazaklar için süt ürünleri en önemli yiyeceklerdir. Onun için birine kızıldığında “ayranın dökülsün” demek “aç kalasın” anlamına gelir.

Altın jağañ sögilip, // Aq ayranıñ tögilip, // Bariñnan da jaqsı edi, // Joq bolğaniñ munan da! (AB: 151). “Altın yakan sökülsün, // Aç kalıp da ölesin, // Hepsinden iyi olur, // Senin yok olup gitmen!”

aqşa betiñ tilinsin!: Ak yüzün dilim dilim dilinsin! Özellikle kadınlar için kullanılan kötü dilektir. “Eşin ölsün; ağlaya ağlaya ak yüzünde çizikler, yırtıklar oluşsun” anlamına gelir. Bu kalıp söz, kadınlar arasındaki herhangi bir kavgada bile söylenebilir. *Jazıqsız meni nege soqtıñ Bayan, «Aqşa betiñ tilinsin», - dep-aq saldı.* (QBÄKÜ-1: 84). “Hiçbir suçum olmadan beni niye vurdun Bayan, “Senin ak yüzün dilim dilim dilinsin” dedi”.

aq bol, järekimalla! / Aq qas järekim Alla!: Çok yaşa, ya rahim Allah! Hapşıran birisine hastalıklardan uzak, daha uzun zaman yaşamasını dilemek için söylenen iyi dilektir.

Bir şetinde turıp tüşkirseñ, ekinşi şetindegi: “Aq qas, järekim alla!” deytin ayaday bölmedemiz. Anav sol-aq eken, töbeden urğanday qalt toqtay qaldı. (AQ: 11) Bir köşede durup hapşırıldığında karşı köşedekinin “Çok yaşa, sağlıklı yaşa!” sesini işitebileceğimiz kadar küçük bir odadayız. Öbürü de tepemizde dolanıyor”.

aq ıyıq bolıp qattı qaljırağır, mezi bolğır!: Ağır bir üzüntüye uğrayasın! Birinden eziyet gören kişinin eziyet edene karşı hissettiklerini ifade ettiği kötü dilekler içeren kalıp söz.

Tortay olarğa soñğı sözderin ayttı. Munımen qosa, şıday almay: - Aqıyıq bolıp qattı qaljırağır, mezi bolğır! - dep qarğap ta jiberdi. (QBÄKÜ-5: 162). “Tortay onlara son sözlerini söyledi. Bununla birlikte dayanamayıp: “Çok ağır bir üzüntüye uğrayasın!” – diye beddua da etti.

aq erkem: Nazlım. Özellikle kız çocuklarına seslenmek için kullanılan hitap etme kalıp sözüdür.

- *Aqerkem, aman bol sen, jolñ bolsın!* - *dep uzatılıp bara jatqan qızben qoş aytıstıq.* (Avızeki til). “Nazlım, sağlıklı ol, yolun açık olsun!”- diye diye evlenecek kıızla vedalaştık”.

aqırı jaqsılıq bolıp, qızıqqa ulasın: Allah, kalanlara iyilik versin, sevince ulaşsın. Yakını ölen birine “böyle kötü şeyler bir daha yaşanmasın, kötülüklerin ardından bir tek iyilikler yaşansın” anlamında kullanılan iyi dilektir.

Qazağa jıynalđan qavım “Aqırı jaqsılıq bolıp qızıqqa ulassın!” tärizdi jubatuvlar aytıp tarqasıp jattı. (Avızeki til). “Cenazeden sonra insanlar “Allah, kalanlara iyilik sağlık versin, sevince ulaşsınlar” diye teselli edici sözler söyleye söyleye uzaklaştılar”.

aq jol! / Aq jol bolsın! / Aqjoltay bolsın!: Ak yol! / Yolun ak/açık olsun! Yolculuğa çıkan birine “yolculuğun kazasız belasız, iyi geçsin” anlamında söylenen kalıp sözdür. *Aq jol bolsın, Qanattarıñ biyikterge samđasın, Armandarıñ är beleste talmasın. Ömir deytin tosin sıylı snaqta, Alla seni är mezette qoldasın!* (Avızeki til). “Yolun açık olsun! Hayallerin her zaman gerçekteşsin. Ömür denen sürprizlere dolu sınav yerinde, Allah, seni her an kollasın!”

aq kebinge oranđır!: Ak kefenlere bürünesin! Birinin yaptığı kötülük karşısında onun için ölüm dilemek amacıyla söylenen kötü dilektir.

Mariyam Jagorqızı: “Qor bolıp bir jamaňa ketkenimşe, aq kebinge oransam, jaqsı bolar!” deydi. (EQG: 13). “Meryem Jagorqızı: -Kötü biriyle evlenmek yerine ak kefenlere bürünsem daha iyi” der”.

aq köbeysin!: Ak çoğalsın! Bereket olsun! “Ak” (beyaz) kelimesi Kazak Türkçesinde süt ürünleri anlamına da gelir. Yani süt ürünleri bol olsun, tokluk olsun anlamında söylenen iyi dilektir.

Osı kezde topqa kirgen aq äje: “Aq quyıp qarısı alđanıñ öte durıs. Bıyl da bılırđıday aq köbeysin!”, - dedi. (QBÄKÜ-5: 185). “O anda kalabalık içinde aklar giymiş nine: “Aklarla karşılaman iyi oldu. Bu sene de geçen seneki gibi ak/bereket çoğalsın/artsın!”, - dedi.

aq kün tuvsın!: Ak gün doğsun! Güzel günler doğsun! 1. Bir kişi yattığında “Uyandığında tertemiz, üzüntüsüz, kaygısız, mutluluk getiren bir gün doğsun” anlamında söylenen kalıp sözdür. 2. Bazen de uzun yolculuğa çıkan kişiye “Seferdeki her günün tertemiz, üzüntüsüz, mutlu geçsin” anlamında söylenir.

“Men ävelden jalğız jan. Jurtpen ne dep talasayın, Aq kün tuvsın aldıñnan!” (QBÄKÜ-1: 5). “Ben çoktan beri yalnızım. Sana ne diyeceğimi bilmiyorum. Güzel günler doğsun karşıdan!”

aq Quday savapqa jaz!: Hak Tanrı sevap hanesine yaz! Bir işe başlayan kişinin, işin doğru ve iyi olmasından emin olmadığı için Tanrı’ya sığınarak “işim yeter ki doğru/iyi olsun” dileğiyle söylediği kalıp söz.

Aq, Quday, künämdi öşir, savapqa jaz, // Tavsilmaydı raxmatıñ, ne bolmaydı az. (QM, 32). “Hak Tanrı, günahlarımı affet, bunları sevap haneme yaz! Senin rahmetin hiç bitmez.

aq mol bolsın!: Ak bol olsun! Bereket bol olsun! Genelde Nevruz bayramında söylenir. Nevruz ayında tam kış bitip de hayvanların ota, otlığa ulaştığı zaman “süt ürünleri daha da çoğalsın” dileğiyle söylenen kalıp söz.

Aq mol bolsın, Qayda barsa jol bolsın! (Avızeki til). “Süt ürünleri bol olsun! Yolun her zaman açık olsun!

aqsarbas, aqsarbas!: Allah rızası için kesilen, kurban edilen hayvan. Hayvan kesileceği zaman “Aksarbas, aksarbas” sözü defalarca söylenir.

Är tustan ümit, joramal aralas dauvıstar şığa bastağan. – O, Quday, jaqsılıqqa bolsa iygi edi! – Aqsarbas, aqsarbas! – Tım kürt kele jatır-auv! (QBÄKÜ-5: 5). “Her taraftan umut ve heyecan sesleri gelmeye başlamıştı: “Ya, Allah’ım iyilikler nasip et! Aqsarbas! Aqsarbas!”

Tuvğanımda äjem “aqsarbas qudayı” dep, ayqay salıp, astındağı boz ayğırın şalıp jibergende, januvardıñ şaşılğan qanı Aqtamırdıñ ağaş şatırlı üyin qızılmen boyañanday etipti. (QBÄKÜ-4: 18). “Doğduğumda babaannem mutluluktan “Aqsarbas Qudayı!” diye seslenmiş, altındaki devesini kesmiş. Havvandan sıçrayan kan Aqtamarın ahşap evini kırmızı kana boyamış”.

aqsarbas ayttı/şaldı: Aqsarbas kesti. “*Aqsarbas*”, mutlulukta, üzüntüde, hastalıklarda, kaygılı ve zor günlerde, yolculuğa çıkıldığında Allah rızası için hayvan kesme âdetidir. - *Janjal men töbeles Qudaydan aqsarbas aytip tilese de qolına tüşpey, Jumağuldıñ mısı qurıp jür! – dep, jorğa Jumabay mısıl etetin.* (MÄ:162). Jumabay dalga geçerek: “Kavga ve dövüş Jumağul’un kurban keserek çoktan dilediği olay” derdi.

aq sütimdi kökke savam!: Ak sütümü gökyüzüne sıçratacağım.//Ak sütümü sana helal etmeyeceğim! Bir annenin çocuğuna çok kızgın olduğunu anlatmak için söylenen kalıp söz. “Annenin çocuğuna hakkını helal etmediği” anlamına gelir. *Süleymen julqınıp ketüvge aynaldı. – Aq sütimdi kökke savam! Äyel omıravın jırtıp jiberdi.* (QBÄKÜ-4: 241). “Süleyman kızıp gitmeye niyetlendi. O an kadın elbisesinin göğsünü yırttı ve “Ak sütümü helal etmeyeceğim” dedi”.

aq sütimniñ ayı ursın!: Ak sütüm çarpsın! Bir annenin çocuğuna söylediği en ağır kötü dilektir. “Seni beslediğim sütü helal etmiyorum” anlamına gelir. *Toğız ay, toğız kün kötergen Eñbekti anañ men edim, Özimmen tuvğan perzentim, Izgilik eter dep edim, Qara jürek aram it Anağa joq keregiñ. Aq sütimniñ ayı ursın!* (QBÄKÜ-1: 131). “Dokuz ay, dokuz gün karnımda taşıdığım annenim. Doğurduğum evladımsın. Büyür de bana bakar diye düşünüyordum. Kalpsiz bir haramzade çıktın. Sana sütümü helal etmiyorum!”

aq şekek şalıñır!. Ak şekek olasınl/Geberip gidesin! İnekler için kullanılan kötü dilektir. “*Aq şekek*¹⁵³” hastalığına uğrayasın” anlamında söylenir. *Aq şelegiñ şalıñır, örısten äli kelmedi, qasqır jep keter me eken?.* (XAÄ: 56). “Geberip gidesi şu inek eve gelmedi daha. Kurtlar mı yedi acaba?”

aqırı uşıqsız bolsın: Sonu iyi olsun. Hastalanıp veya kaza geçirip vücudunda hasarlar olan birine “zararın devamı olmasın” anlamında söylenen iyi dilektir. - *Quday isi, sıpayılıq, aqırı uşıqsız bolsın! – dep, jaylap köñil suradı.* (MÄ: 384). “O hasta ziyaretine gitti ve: “Allah’ın işi, sakın olun, sonu iyi olsun” dedi”

¹⁵³ “Aq şekek”: İneklerde rastlanan hayvan hastalığıdır.

aqquv uşıp kölge ketti, aqsuñqar uşıp şölge ketti, ol adasıp ketken joq, bärimiz baratın jerge ketti, ölmeytin ömir joq, sınıbaytın temir joq: Kuğu uçup göle gitti. Akdoğan uçup çöle gitti. O kaybolmadı, hepimizin gideceği yere gitti. Ölmez ömür, kırılmaz demir yoktur. Ölen kişinin yakınlarına ölümü hissettirmek için kullanılan kalıp söz. Kazak geleneğinde buna “*estirtiv*” (duyurmak/hissettirmek) denir.

alğıs aytamın!: Teşekkür ederim! Kişinin kendisi için yapılan bir iyiliğe karşı duyduğu memnuniyeti ve gönül borcunu dile getirmek için söylediği kalıp söz.

Lagerge kelisimen, Bolatov birden-aq qurama komandiyrine jürgizilgen operatsiya jayında bastan-ayaq bayandadı. Komandiyr törtevin de özine şaqırıp alıp, olardıñ qoldarın qısıp:

– *Tağı da alğıs aytamın!* – dedi. (QBÄKÜ-5: 198) “Bolatov kampa gelince yüzbaşıya olanları tek tek anlattı. Yüzbaşı onların dördünü de yayına çağırıp ellerini sıktı ve: “Tekrar teşekkür ederim!” dedi.

alğısım şeksiz!: Sonsuz teşekkürler! Bkz. **alğıs aytamın!**

– *Meniñ jalpılay alğanda sizderge alğısım şeksiz. Meniñ qasımda bolğandarıñız üşin!* - dep sözün ayaqtadı Alma. (QBÄKÜ-5: 12). “Alma: -Benim yanımda olduğunuz için size sonsuz teşekkürler!” diyerek konuşmasını tamamladı”.

al jaqsı!: Haydi görüşmek üzere! Biriyle görüştüktan sonra oradan ayrılırken “bir daha görüşelim” anlamında söylenen kalıp söz.

– *Al jaqsı, komandir joldas, – oniñ davsı qayta sañğırıp şıqtı. – Sizdi sendiriv üşin men saydan qaruvlar men patrondardı osında äkeleyin. Mağan barıp kelüvge ruqsat etiñiz?* (QBÄKÜ-5: 52). “O sesini yükselterek: - Haydi, görüşmek üzere kaptan. Sizin bana inanmanız için gidip kurşunları ve silahları alıp geleceğim, bana izin verin?” dedi.

al jaqsı, äzirşe: Haydi görüşmek üzere! Bkz. **Al jaqsı!**

allağa amanat, qulnım!: Allah’a emanet ol, yavrum! Uzun yolculuğa çıkan birine hayırlı yolculuklar dilemek, onu Allah’a emanet etmek için söylenen iyi dilek kalıp sözüdür.

Qobırap şıqqan bir uvıs qara şaşın javlıgınıñ astına tuqqıstap, qolınıñ sırtımen közin sürtti:

– *Allağa amanat, qulınım! – dedi.* (AQ: 96). “Kabarıp çıkan bir tutam kara saçını örtüsünün altına tikiştirip elinin dışıyla gözlerini sildi: -Allah’a emanet yavrum! dedi”.

alıp-julıp bara jatqan eşteñe joq: Merak edecek bir şey yok. Bir olay karşısında çok tedirgin olan birini sakinleştirmek için söylenen kalıp söz.

- *Al, äke ajarıñnan (biraz jüdev bolğanmen) alıp-julıp bara jatqan eşteñe bayqalmaydı, sav körinesiz, - dep äkesin jubattı Bağdat.* (QBÄKÜ-5: 318). “Bağdat: - Baba, (biraz yorgun görünsen de) gayet iyisin, merak edecek bir şey yokmuş” diyerek babasını teselli etti”.

alla bergenin alsa da, bererin almasın: Allah verdiği alsa da vereceğini almasın. Yakını ölen birinin yaşadığı acıyı hafifletmek için söylenen kalıp söz.

Mırzabay axun ulınıñ qaytqanın birden tüsinedi. Suviq xabar mañdayınan aqqan suviq terge aralasıp ketkendey äser etedi. Ünsiz otırıp qaladı. Sol kezde Aldanazar jaqındap kelip, javırının qapsıra quşaqtap: - Mirzeke, bolğan iske Ayuptay sabırlı bolıñız. Dävittey şükir etip, bekem bolıñız. Meyirimdi Alla Ayuptı jalğız qaldırmadı. Dävitke Süleymendey ul berdi. Quday bergenin alsa da, endi bererin almasın dep tileyik», - dep köñil aytqan eken. (Degdar. kz sitesinden). “Hoca Mırzabay oğlunun vefat ettiğini hemen anladı. Bu soğuk haber alınından akan soğuk terle karışmış gibi geldi. Sessizce durdu. O anda Aldanazar yaklaştı ve kucaklayarak: ‘-Mirzeke, olanlara Eyüp gibi sabredin. Davut gibi şükredin ve güçlü olun. Allah, verdiği alsa da vereceğini almasın’ dedi”.

alla Berekesin bersin!: Allah bereket/bereketini versin! Birinden görülen iyilik karşısında Allah’tan ona bereket, iyilik dilemek için söylenen iyi dilek.

“- *Köp tildi jetik biliv - bügingi künniñ orındı talabı. Jumıstarıñızğa Alla berekesin bersin!*” (Avızeki til). “Çok dil öğrenmek, günümüzün şartlarından biri. İşlerinize Allah bereket versin!”

altın bosağa aman bolsın: Altın yuva sağlam/iyi olsun. Genç yaşta çocuğu/bebeği ölen birinin acısını hafifletmek ve baş sağlığı dilemek için söylediği iyi dilek.

Bir kezde Saqqulaq basın köterip alıp:

- *Va, Musa, nege ündemey jurttı avzına qaratıp otırsıñ, – depti.*

Sonda Musa ayıptı:

- *Terekten butaq uşıp, teñizden köbik şaşıraptı, altın bosağa aman bolsın, jäne ornı tolar, qalğanına ömir bersin, - dep balasınıñ ölgenin estirtipti.* (QBÄKÜ-3: 17). “Bir anda Saqqulaq başını kaldırıp: ‘- Vay, Musa sessiz kaldın? demiş. Ardından Musa: - Ağaçtan dal kopmuş, denizden köpük sıçramış. Altın yuva sağlam/iyi olsun, onun yeri dolar, kalanlara Allah ömür versin’ deyip evladının öldüğünü ona söylemiş”.

allanıñ jazuvı: Allah’ın emri, kader. Yaşanan her şeyin Allah’ın emri olduğunu kabullenmeyi dile getiren kalıp söz.

Şırağım, mına balanı jaqsılap baq, seni osınday şağıñda baqqan edim, serik bolsın, bağıp küt, bul da Allanıñ jazuvı şığar. (XAÄ: 401). “Yavrum, bu çocuğa iyi bak, sana aynı yaşlardayken bakmıştım. Sana yoldaş olsun, ona iyi bak, bu da Allah’ın emridir, kaderdir”.

allanıñ jazğan parmanı: Allah’ın yazdığı emir, kader. Bkz. **Allanıñ jazuvı.**

alla [Quday] buyırsa, - Allah izin verirse, gelecekle ilgili plan yaparken planın gerçekleşmesinin Allah’ın iznine bağlı olduğunu belirtmek için söylenen kalıp söz.

Alla buyırsa, Bir suluv qızdı alamin. Alla buyırmasa, endigi sözdiñ qısqaşı, Mekege taman baramın. (XAÄ: 251). “Allah izin verirse, güzel bir kızla evlenirim. Allah’ın emri olmasa, Mekke’ye (Hacca) doğru giderim”.

allanıñ [Qudaydıñ] süygen qulı: Allah’ın sevdiği kulu.

Adamşılıqtıñ qarızı üşin eñbek qılsañ, Allanıñ süygen qulınıñ biri bolasın. (Avızeki til). “İnsanlık için emek verirsen, Allah’ın sevdiği kullardan biri olursun”.

allanıñ [Qudaydıñ] salğanı: Allah’ın yazdığı kadere, iyiliğin de, kötülüğün de Allah’tan olduğuna inanmayı anlatan kalıp söz.

Allanıñ salğanı, könbeske şara joq. (Avızeki til). “Allah’ın yazdığı kaderi kabullenmeliyiz”.

al tüşkirdim: «Atpuşçı!»: Konuşucunun kendi hapsirdiğinde söylediği kalıp söz.

Jelge-künge tiygizbey, Jekşe özin baqtırşı. Botalaydı boz ingen, Bolğay muñ bir qatasız. Al tüşkirdim; «atpuşçı». (QBÄKÜ-1: 291). “Güneşe, rüzgâra maruz

bırakmadan sadece kendin baktır. Deve kusursuz bir yavru doğuracak. O hatasız olacak. “Atpuşçı” diye hapşırdım. Kısacası dediklerimi Allah gerçekleştirecek.

amansın ba?: Merhaba! Günün herhangi bir saatinde karşılaşan insanların birbirlerine söylediği ve karşıdaki kişinin rahat ve güvende olduğunu bildirmek için ifade ettiği selamlaşma kalıp sözü.

- *Amansın ba? Beytanıs esik tutqasına eki savsağın tiygizip: -Äli tür ekeñsiñ-av, amansın ba? -dedi eski dosimen kezdeskendey eljireye söylep. (QBÄKÜ-5: 372).*

“Yabancı biri: “Merhaba!” dedi. Tanımadığı adam kapıya iki parmağını değirerek: “Hala mı buradasın? Merhaba!” diyerek ona çok eski bir arkadaşıyla görüşüyor gibi davrandı”.

aman keldiñder me?: Sağ salim geldiniz mi? Uzun bir yolculuktan gelen biriyle selamlaştıktan sonra konuşmayı sürdürmek için kullanılan hal hatır sorma kalıp sözüdür.

- *Aman keldiñder me? – dep eki kişkentay barlavşısın alma-kezek quşaqtap, bastarınan sıypadı. (QBÄKÜ-5: 58).* “O: - Sağ salim geldiniz mi? diyerek iki küçük iz kesiciyi sırayla kucakladı onları alınlarından okşadı.

anañnıñ köri janğır!: Ananın kabri yansın! Konuşucunun birine kızdığında söylediği kötü dilektir.

Anañnıñ köri janğır, munda orman deytin orman bar ma. Kileñ bir şökimdey närse. (QBÄKÜ-5: 198). “Ananın kabri yansın, burada ağaçlık ta yokmuş. Sadece küçücük bir çalılık varmış”.

ant berdi [etti, işti] / ant qostı / ant-suv işisti / ant-suv işti: Yemin etti. Bir gerçeğin doğruluğunu -ispatlamak için söylenen kalıp söz.

Ant etem, sävletayım, meniñ şınım, // Süygem joq eş pendeni senen burın. (QBÄKÜ-5: 341). “Yemin ediyorum, ışığım, gerçekten // Senden önce kimseyi sevmedim”.

apay: Abla. Konuşucu tarafınadan karşısındaki kişiye seslenmek için kullanan hitap etme kalıp sözü.

Biğanım asaba qızğa jaqındap, jaybaraqat qana:

- *Apay, anav... – dey berip edi, Guvlyanıñ özi ornunan uşıp türegeldi. Sosın bılay taman oqşavlav alıp şıqtı da:*

- *Apay dep aytpa degenim qayda? – dep zorlana sıbırlap, al jigittiñ köziñşe... Jerles siñli deydi-av seni. (QBÄKÜ-5: 7). “Biğanım yönetmen kızın yanına geldi ve yavaşça: -Abla, abla..., dedi. Guvlyya yerinden hızlıca kalktı ve kızın yanına yaklaşıp: ‘Bana “abla” diye seslenme’ dedi.*

aram qatqır!: Ölümün haram olsun! Birine ölüm dilemek anlamında kullanılan kötü dilektir.

Aram qatqır, Kökşolaq, Jamandatqır, Kökşolaq. (QBÄKÜ-1: 410). “Ölsen, ölümün haram olsun Kökşolaq. Ardından da kötü şeyler işitesin Kökşolaq”.

artı qayırlı bolsın / -ın bersin / artı toy bolsın / artın tile: Ardından gelenler hayırlı olsun/ardı düğüne ulaşsın. Ölen kişinin yakınlarına söylenen iyi dilektir.

Qazanıñ artı qayırlı bolsın. (Avızeki til). “Kazanın ardı hayırlı olsun”.

aruvağıñnan aynalayın [sadağa keteyin]: Canım sana feda olsun! Çok önce ölmüş olan kişinin yaptığı iyilikleri, söylediği güzel sözler hatırlandığında veya o kişi anıldığında onun ruhuna saygı göstermek için söylenen kalıp söz.

Aruvağıñnan sadağa keteyin, äkem aytuvşı edi, «Bay bolıp eşkim jappas jerdiñ jüzin, suluv bop eşkim jappas künniñ közin» dep. Ävliyeniñ sözindey ğoy osı söz. (QBÄKÜ-3: 68). “Rahmetli babam hep ‘Hiç kimse zengin olup da yeryüzünü kapatmaz, hiç kimse de güzel olup kapatmaz güneşin yüzünü’ derdi. Babamın sözleri evliya sözleri gibiymiş”.

aruvaq atqır [atsın, ursın] / aruvaq atsın!: Ruhlar çarpsın! Kazakların eski dini inançlarına göre ölen kişinin ruhu hayattaki insanlara yardım eder ve bazen kızabilirmiş. Bu söz de herhangi bir olay üzerine ruhlara sığınarak yemin etme şeklindeki kalıp sözdür.

Osıdan ötirik aytsam, el tilegin orındamasam, atam Mıqtıbaydıñ aruvağı atsın. (MÄ: 457). “Eğer yalan söylüyorsam, milletin isteğini yerine getiremezsem, beni dedem Mıqtıbay’ın ruhu çarpsın.”

aruvaq demesin! / Aruvaq jebesin! / Aruvaq qoldasin! / Aruvaq demey gör! / Aruvaq jebey gör! / Aruvaq jar bola gör!: Ruhlar yardım etsin! Yolculuğa çikana, önemli işe başlayana, zorluk çekene ruhlardan yardım isteme dileğiyle söylenen kalıp söz. Çünkü Kazakların eski dini inançlarına göre ölen kişinin ruhu hayattaki insanlara yardım edermiş.

Saparıñ oñ bolsın balam, aruvaq jebesin. (MÄ: 561). “Hayırlı yolculuklar oğlum, sana ruhlar yardım etsin”.

as bolsın!: Afiyet olsun! Sofrada yemeğe başlanırken insanların birbirine yediği yemeklerin ona yaraması ve sağlıklı olması dileğiyle söylediği kalıp söz.

Qonaqtıñ eki közi jaynap ketti, tağat qılmay, betin sıypap, «bismillä» dep jenttiñ bir kesegin avzına tastap jiberdi:

– *Qazaqtıñ jenti osı – jerik asım!*

– *Alıñız, as bolsın!* – *Äziz-Sultan jambastı jartılay tuvrap qonağına usındı.* (AQ: 77).

“Yemekleri görünce misafirin gözleri parladı. ‘Bismillah’ diye yüzünü sıvazlayıp masadaki helvanın bir parçasını ağzına koydu ve: -Kazakların helvası, en sevdiğim yemeklerden’ dedi. Aziz Sultan: ‘- Afiyet olsun! Bundan da alın’ diye yeni doğradığı etten de sundu”.

aşuvıñdı ber! [qiy] – Bir sakın ol!: Birinin sakinleşmesini istemek için söylenen kalıp sözdür. Bu kalıp söz iki insanın arasındaki kavgayı durdurmak için kullanılır.

Aşuvıñdı, ökpeñdi ber bir jolğa! (Avızeki til). “Lütfen, bir sakın ol”.

at-köligiñ aman ba?: Yolculuğunuz nasıl geçti? Zorluk çekmeden rahatça geldiniz mi? Uzun yoldan gelen kişiyle selamlaşmak, hal hatır sormak amacıyla söylenen kalıp sözdür.

Qarğa boylı qara bala at-köligiñ aman ba? (Avızeki til). “Küçük boylu esmer çocuk, yolculuğun nasıl geçti? Zorluk çekmeden rahatça geldin mi?”

atıñ öşkir! / ismin silinsin!: Birine kötülük dilemek için söylenen kalıp söz. “Öl de, adın silinsin” anlamına gelir.

Atı öşkirdiñ atı öşsin, atamañdarşı tüge. (Avızeki til). “Adı batsın onun, onun adını bile söylemeyin, lütfen”.

avziña may astiña tay!: Dediğin olsun. ‘Ben de senin ağzına yağ süreyim, altına da tay vereyim’ anlamında kullanılan kalıp söz.

- *Osı Oñtüstik Koreyaniñ başsısı aytıp otırğanday, Siz Qazaqstandı qaşan Şığıstağı segizinşi aydaxar qatarına qosar ediñiz? - dedim. Nurkeñ julıp alğanday:*

- *Aynalayın, avziña may, astiña tay. Amandıq bolsa, sol küнге de jetemiz. Tek, tınıstıq bolsın!- dep, ornınan tura bastadı.* (AG: 16.07.2015). “- Güney Kore liderinin dediği gibi siz Kazakistan’ın ne zaman doğudaki en güçlü devletler arasında olacağını düşünüyorsunuz?” dedim. Nurken bana bakarak: “Yavrum, dediklerin olsun ki senin ağzına yağ süreyim, altına da tay vereyim. Sağlığımız yerinde olursa o günleri de görürüz. Ancak barış olsun!’ diye yavaşça yerinden kalktı.

Ä

äkem: Yavrum. Hitap etme kalıp sözüdür.

- *Av, minası nesi, tağı da arabşa ma? – dep, Dävğara sustıya tüsedı de, - latinşası bolmasa, arabşasına şorqaq em, oqıp beresiñ be, äkem?- dedi.* (BM: 14). “A bu ne, yine mi Arapça?” deyip Dävğara dikkatle baktı ve: ‘Latin harfli değilse, Arap harfliyse okuyamam, sen okur musun, yavrum?’ dedi”.

äkesi-av: Babası. Bir hanımın beyine seslenmek için kullandığı hitap etme kalıp sözü.

- *Kädirtaydıñ äkesi-av, sonıñ bärin tügel araladıñ ba? – dedi şalına añtarıla külip, külkiden jasavrağan közderin sürtip.* (AQ: 139). “Kadirtay’ın babası, oraların her yerini gezdin mi?” dedi kocasına gülerek. Gülmekten yaş gelen iki gözünü yavaşça sildi.

äleı bolsın!: ‘Yolculuk iyi geçsin’ anlamında kullanılan kalıp söz.

- *Al jol bolsın, şıraqtarım!*

- *Äley bolsın! Biz el aralap jürgeñ küyşi bolamız.* (QBÄKÜ-5: 268). “Hayırlı yolculuklar evlatlarım!” “İyi yolculuklar! Biz halk içinde gezen müzisyenleriz.”

ämin! – Âmin!: Dua; iyi dileklerin ardından ‘dileklerimiz gerçekleşsin’ anlamında söylenen kalıp sözdür.

- *Qayda jürseñder de aman bolıñdar, Qızır baba qoldasın! – dedi aqsaqal.*

- *Ämin, atqanıñız kelsin! – dedi jolavşılar.* (QBÄKÜ-3: 109). “Yaşlı adam: -Nereye giderseniz gidin, sağlık içinde olun, sizi Hızır baba kollasın!’ dedi. Yolcular: -Âmin, dedikleriniz gerçekleşsin!’ dedi”.

B

bağar köbeysin!: Sürün çoğalsın! Çoban olan birine “beslediğin hayvanlar çok olsun” şeklinde söylenen kalıp söz.

- *Bağar köbeysin, şalım!..* (A.Kekilbayev). “Sürün çoğalsın, kocacığım!”

baqıttı bol!: Mutluluklar dilerim! Birine iyi niyetle yaklaştığını ifade etmek için kullanılan kalıp söz.

- *Ä, hanımnıñ Şoqanı osı ğoy, şırağım, baqıttı bol, köp jasa, – dep Etekbay Şoqan jaylı öz ıqlasın ayırıqşa arnap ayttı.* (QBÄKÜ-5: 29). “- E, hanımın Şoqanı bu, değil mi, mutluluklar dilerim yavrum, çok yaşa” diyen Etekbay Şoqan’a karşı iyi duygularını bu şekilde ifade etti”.

balaqay: Ufaklık. Küçük çocuğa seslenme, hitap etme kalıp sözü.

- *A, balaqayım, alaqaayım, şıraqaayım... Qaydan kelesiñ? -dep basın sipadı.* (QBÄKÜ-3: 93). O: “E, ufaklık, yavrum... Nereden geliyorsun?” deyip başını okşadı..

bala-şağaınıñ qızığın kör!: Çocuklarının iyiliğini görmek nasip olsun! Kendine iyilik yapılan konuşucunun bu iyilik karşısında teşekkür etme dileğiyle söylediği kalıp söz.

Esen: Reviziyanıñ qortındısı naşar, ağası, tüsim az, kiris joq, qarızdar bolıp şıqtıñız... Dalabay: İnışegim-av, endi bir atanıñ balasımız... Jabatın jerin javıp degendey... Ağaandı bir ajaldan qutqara sal... Bala-şağaınıñ qızığın kör, Alla razı bolsın... (QBÄKÜ-5: 175). “Esen: -Denetimin sonuçları kötü, ağabeyciğim, kazanç az, gelir yok, borçlu olarak çıktınız... Dalabay: Kardeşim, bir atanın evlatları değil miyiz? Kapatacak yerini kapat... Ağabeyini ecelden kurtarsana... Çocukların iyiliğini görmek nasip olsun, Allah, senden razı olsun...”

balday batıp, suvday siñ!: Bal gibi bat, su gibi nüfuz et! Evlenecek kızın eşinin ailesiyle iyi geçinmesi için söylenen kalıp sözdür.

Burıñğı zamanda basqa jurtqa uzatılıp bara jatqan qızına äkesi “Barğan jeriñde balday batıp, suvday siñ” dep aq batasın beretin-di. (EQG: 12.12.2016). “Eskiden evlenip evden giden kıza babası: -Gittiğin yere bal gibi bat, su gibi nüfuz et” dediğini söylerdi”.

balşıqqa batqır!: Çamurlara batasın!/İş(ler)in rast gitmesin! Birinin kendine kötülük yapılan işle ilgili olarak karşısındaki kişiye “işlerin rast gitmesin” dileğiyle söylenen kötü dilek.

Şırıldap-şırqırıp Marjan keldi.

Marjan: Jabısqır-av, jalañayaq qaldım. O, bala bolmay, balşıqqa batqır!- dedi. (QBÄKÜ-5: 167). “Bağıra çağıra Marjan geldi. Marjan: -Niye yapıştın kaldın? Beni ayakkabısız bıraktın. Ah, ah, evladım olmaydın, işlerin rast gitmesin! dedi.

bas aman bolsın!: Önce sağlığın iyi olsun!/Her işin başı sağlık! Her şeyin normale döneceği, önemli olan şeyin sağlık olduğunu belirtmek için söylenen iyi dilek.

Marjan: Bas aman bolsın, temir qalpına keler, - dep ağasın jubattı. (QBÄKÜ-5: 165). “Marjan: -Her işin başı sağlık/Önce sağlık, araba tamir edilir, diyerek ağabeyini teselli etti.

basıña köringir! / öz basıñmen ketkir!: Bizden uzak senin başına olsun!/Bizden uzak olsun, ne varsa senin başında patlasın! Birine kötülük yapmayı düşünmek, kötülüğü çağırarak anlamında kullanılan kalıp söz.

Qısqart, endi basıña köringir, ne körindi, basıñmen ketkir! (MÄ: 276). “Kes artık, ne oldu da bunları yapıyorsun, bizden uzak olsun her neyse senin başında patlasın!”

bavı berik bolsın!: Bağı sağlam olsun!/Allah uzun ömürler versin! Bebek doğduğunda anne ve babasına “bebeğe Allah uzun ömürler versin” dileğiyle söylenen kalıp sözdür.

Av, Mäke, tuvmañniñ bavı berik bolsın! (QBÄKÜ-5: 49). “- E, Mäke, bebeğine Allah uzun ömürler versin!”

bavırı ezilsin! / Bavırñ tilingir! / Bavırña qurt tüssin!: Ciğeri ezilsin / Ciğerin dilinsin / Ciğerine kurt düşsün! Kazak Türkçesinde “*bavır*” kelimesi organ adı olmakla beraber “erkek kardeş” anlamına da gelir.

Onı bavırım degenniñ bavırı ezilsin! (MÄ: 89). “Ona kardeşim diyenin ciğerleri dilinsin!”

baylar köbeysin!: Atların çoğalsın!/Allah hayvanlarına bereket versin! Hayvan besleyen birisine “beslediğin hayvanlar çoğalsın” şeklinde söylenen iyi dilek.

E, Täneke! Baylar köbeysin, qulınıñ semiz bolsın! (Avızeki til). “E, Täneke, atların çoğalsın! Tayların semiz olsun!”

bererinen jazbasın!: Allah nasip ettiği şeyi eksin etmesin!/Allah nasibimizi kesmesin!

Bkz. alla bererinen jazbasın!

- *Quday bergeninen jazbasın, - dedi Erbol.* (MÄ: 449). “Erbol: - Allah nasibimizden ayırmasın/nasibimizi kesmesin!” dedi.

berekesin bersin! – Allah bereket versin! Bkz. **alla berekesin bersin!**

- *Qoy şırağım, beyiliñdi tarıtpa, berekesin bersin osığan da şükir!* - dedi. (MÄ: 611).

“ - Bak, yavrum, niyetini bozma, (Allah) bereket versin, buna da şükür!” dedi.

betiñ tilingir!: Yüzün dilim dilim dilinsin! Yapılan işin çok ayıp olduğunu anlatmak için kullanılan kalıp söz.

Betiñ tilingir, qaytıp şıdap tur mına malğun! (MÄ: 263). “Yüzün dilim dilim dilinsin, nasıl dayanıyor şu cadı!”

bolğanğa bolattay berik bol! – Olanlara dayanıklı ol!/Allah sabırlar versin!/Allah dayanma gücü versin! Yakını ölen kişiye “ağlama”masını söyleyip teselli etmek dileğiyle söyleyen kalıp sözdür.

- *Şırağım, kelin! Bolğanğa bolat bol! Bozdamağan jubay joq, onı körgeñ Quday joq.* (XAÄ: 123). “Gözümün nuru, gelin! (Allah) dayanma gücü versin! Kocasını kaybedip de ağlamayan kadın yok, ağlayanı gören Hüda yok.”

bosağan berik bolsın!: Kurduğunuz yuvanın kapısı sağlam olsun!/Yuvanız sağlam olsun! Yeni evlenen çiftin evliliklerinin sağlam olması dileğiyle söylenen kalıp sözdür.

“Senderdi şın jürekten quttıqtaymın, Bosağan berik bolsın!” (Avızeki til). “Sizi bütün samimiyetimle kutluyorum, yeni kurduğunuz yuva/yuvanızın kapısı sağlam olsun!”

D

dastarqanıñ berekeli bolsın!: Sofran bereketli olsun!/Allahu Teala sofranıza bereket versin! Sofradan kalkarken sofrayı kuran kişiye teşekkür etmek dileğiyle söylenen kalıp söz.

“Dastarqanıñ berekeli bolsın, // Otbasıñ merkeleli bolsın!” (AB: 84). “Allah, sofranıza bereket versin, // Aileniz neşeli olsun!”

dastarqandıñ jaqsılıqqa ğana jayılsın!: Sofranız sadece iyilikleri kutlamak için açılınsın! Sofradan kalkarken sofrayı kuran kişiye teşekkür etmek dileğiyle söylenen kalıp sözdür.

Şay işip, et jep bolğannan keyin Aqjan dastarqanğa batasın berdi: - Basqa amandıq, denge savlıq, dastarqan tek jaqsılıqqa ğana jayılsın, - dep qısqa qayırdı. (ŞJ: 59). Et yenilip, çay içildikten sonra Aqjan sofrada kısa bir dua okudu: “Sağlık olsun, sofranız sadece iyilikleri kutlamak için açılınsın!”

dastarqandıñ keñ bolsın!: Sofran geniş olsun!/Sofranızdan bereket eksik olmasın! Sofradan kalkarken sofrayı kuran kişiye teşekkür etmek dileğiyle söylenen kalıp sözdür.

Dastarqanıñ keñ bolsın, // Tört qubılañ teñ bolsın. // Mereyiñ tasıp asqaqtap, // Mañayña el qonsın! (AB: 91). “Sofran geniş olsun, // Dört tarafın sağlam olsun, // Makamın yükselsin, // Etrafında halk çoğalsın!”

dastarqanıñ maylı bolsın!: Sofran yağlı olsun! Sofradan kalkarken sofrayı kuran kişiye teşekkür etmek dileğiyle söylenen kalıp sözdür.

Dastarqanıñ maylı bolsın, // Qazan-oşağıñ jaylı bolsın! (AB: 90). “Sofran yağlı olsun, // Kazanın nimetli olsun!”

dastarqanıñ mol bolsın!: Sofrana bolluk dolsun!/Allah bereketini versin! Sofradan kalkarken sofrayı kuran kişiye teşekkür etmek dileğiyle söylenen kalıp sözdür.

Densavlığıñ zor bolsın, // Dastarqanıñ mol bolsın! (AB: 90). “Sağlığın iyi olsun, sofranda bolluk olsun/sofran bereketli olsun!”

dännen al!: Tadına bak!/Buyrun! Eve gelen misafir için sofranın kurulup yemek ikram edildiğinde saygı ile söylenen kalıp söz.

Ayğança üyge kelgen qonağın esi ketip kütüvde. Dastarqandı tögiltip tastadı. Bul onıñ alğaş qonaq kütüvi. Arasında: - Dännen alıñız, - dep iltipat körsetip qoyadı. (ŞJ: 102). Ayğança davet ettiği misafirleriyle ilgilenmekte. Sofrayı yemeklerle doldurdu. Bu onun

ilk misafir ağırlayışı. Ara sıra: “Yemeklerin tadına bakın!” diye onları sofraya buyur ediyor.

däm-tuzı tavsıldı: Tadı tuzu kalmadı / Yiyecek tanesi kalmamak / Öldü / Vefat etti. Birin ölümünü duyurmak amacıyla söylenen kalıp sözdür.

“Bärimiz adambız ğoy, bärimiz pendemiz, eşkim mäñgi ömir sürmeydi ğoy. Ersayın jarqınımnıñ däm-tuzı tavsılğan jeri osı bolar.” (BM: 151). “Hepimiz insanız, hiç kimse sonsuza kadar yaşamaz. Ersayın yavrumun bu dünyada yiyecek tanesi kalmamış.

däm-tuz ursın [atsın]!: Nimet çarpsın! Birinin sofrasında yemek yediği halde sonradan ona kötülük yapan birine üzüntüsünü, kızgınlığını belirtmek için söylenen kötü dilek. “Sana verdiğim emekler/lokmalar haram olsun” anlamına gelir.

“Tatqan dämiñniñ qusırına joliq, däm-tuz ursın seni!” (Avızeki til). “Seni nimet çarpsın!”

däv jigıt bol!: Dağ gibi yiğit ol! Bir çocuğun birine yaptığı iyilik karşısında, bu kişinin teşekkür dileğiyle söylediği kalıp sözdür.

Raxmet, däv jigıt bol! Mınav özi azamat bop qalıptı-av,— dedi oramalmen qolın sürtip jatıp.— Tek kelinşekten ayrılıp qalğanı kişkene nelev boldı... (SK: 148). “O, havluyla elini kurularak: - Teşekkür ederim, dağ gibi yiğit ol! Sanki kendi kendine büyümüş, dedi - Sadece kıza sahip olamayışı küçücük bir ayrıntı oldu...”

deni-qarındarı sav: Hepsi iyiler/Halleri vakitleri yerinde. Karşılıklı görüşmede selamlaşma bittikten sonra konuşmanın devam ettirilmesi amacıyla karşısındakinin sağlığını öğrenmek, hal hatır sormak gibi dileklerle söylenen hal hatır sorma kalıp sözlerine cevap olarak verilen kalıp söz.

Boyjetkenmen Bilisbay biraz şüyirkelesti. Üy işiniñ, ağayın-tuvısqanıñ hal-jayın suradı. Suramıştıñ bärin jipke tizip şıqqan qız: - Deni-qarındarı sav. Baqdävlet ağam da bayquvat. Bizdiñ ävlettiñ avzına qaraytını sol kisi ğoy. Barıp nege sälem bermey jürsiz! – dep kinä tağıp ötti. (QBÄKÜ-4: 141). “Genç kız Bilisbay’la sohbet ediyordu. Herkesin halini vaktini sırayla sorup öğrenen kız: “Hepsi iyiler Bağdavlet ağabeyim de iyidir. Ailemize bakan da o. Gidip ona niçin selam vermiyorsunuz?” diye Bilisbay’ı suçladı.

deni-qarınıñ sav ma?: Sağlığın iyi mi?/Sağlığın nasıl? Görüşme sırasında selamlaştıktan sonra konuşmayı sürdürmek için konuşmacı tarafından dinleyicinin sağlığını öğrenmek dileğiyle kullanılan hal hatır sorma kalıp sözü.

– *İyä, iyä, deni-qarındarıñ sav ma? Äpekem sav ma? Qalay keştetip... – dep Şiñgıs jol bosın ayttı.*

– *Bäri de amandıq. Äpekem jaqsı. Biz osı jaqtan jılcığa bir-eki ret qasqır şavıp, mazalap jür degen soñ, mına tazılardı alıp qasqır quvuvğa şığıp edik. (QBÄKÜ-4: 17).* Şiñgıs: “Evet, sağlığın iyi mi? Ablam nasıl? Siz niye bu kadar geciktiniz...” diyerek hayırlı yolculuklar diledi. O: - Herkes iyi. Ablam da iyi. Bu tarafta kurtların çoğaldığını öğrenince avlanmaya geldik” dedi.

dertke dava bersin: (Allah) derde derman versin/Allah derdine derman versin/Allah şifalar versin. Hastanın tez zamanda şifaya kavuşması dileğiyle söylenen kalıp sözdür. *Äkemniñ közin körgen qarttarım-ay, Boyğa – küş, dava bersin, dertke Quday. Seldirep küzgi baqtay qatarıñniñ, Kün sanap, sirep bara jatqanın-ay. (QBÄKÜ-5: 41).* “Babamla arkadaş olan yaşlılarım, Allah derdinize şifalar versin, ahir ömrünüzde olmanıza hep üzülüyorum.

din aman: Hepsi çok iyi/Her şey yolunda. Görüşme sırasında selamlaştıktan sonra konuşmayı sürdürmek için konuşmacı tarafından dinleyicinin sağlığını öğrenmek dileğiyle söylenen hal hatır sorma kalıp sözüne cevap olarak söylenen söz.

– *Jiğitter, amansıñdar ma? Qaladarıñ qalay? – dedi Arman.*

– *Sälem, din amanbız, dostum, – dedi oğan. (QBÄKÜ-5: 81).* “Arman: - Beyler, merhaba? Nasılsınız? dedi. Onlar da: - Selam, hepimiz çok iyiyiz, arkadaşım, dedi.

dixan darısın!: Verim/Ürün bol/bereketli olsun! Tarlada çalışanlara alacakları ürünün bol olması dileğiyle söylenen iyi dilek.

- *Al, dixan darısın, bügingi ekken köşetimiz mäveli ağaşqa aynalsın! Atasımen nemereleri ağaştı otırgızıp, jumıstarın endi ayaqtağan edi. (QBÄKÜ-4: 40).* “Dedesi torunlarıyla fidan dikme işlerini hızlıca bitirdiler ve dede: ‘- Ürünümüz bereketli olsun, bugün diktiğimiz fidanlar büyük ağaçlara dönüşsün!’ dedi”.

dixan tışsın!: Ürün bereketli olsun! Bkz. **dixan darısın!**

dos köterer köñildi, mal köterer ölimdi, bekem buv, janım, beliñdi, keyite bermeliñdi: Dost yerine getirir neşeyi, // mal unutturur ölümü, // sağlam tut sen kendini, // üzme sakın halkını. Yakını ölen kişinin ağlamasını durdurmak ve kendine gelmesini sağlamak niyetiyle söyleyen kalıp sözdür.

dünyeden ozdı: Vefat etti/Terk-i dünya eyledi. Bkz. **däm-tuzı tavsıldı.**

düniye, mal tabıladı!: Dünyalık/mal mülk bulunur! Bir şeyini kaybeden birine “önemli olan sağlık, gerisi bulunur” anlamında konuşucunun teselli amacıyla söylediği iyi dilek sözüdür.

- *Ämiyaniñdi joğaltıp, qayğırıp otırğan bolarsıñ. Qam jeme, bul ömirde düniye mal tabıladı, - dep nemeresi Dananı qart äje öziñşe jubatıp qoydı.* (QBÄKÜ-4: 48). “Yaşlı nine, torunu Dana’yı teselli ederek: - Cüzdanını kaybettiğin için üzülüyorsun. Merak etme, dünyalık/mal mülk yine bulunur, dedi”.

düniye saldı: Dünyayı terk etti/Terk-i dünya eyledi. Bkz. **däm-tuzı tavsıldı.**

duğay sälem!: Çok selamlar! Konuşanın tanıdığı ama görüşemediği birine tanıdıklarıyla selam iletmek dileğiyle söylediği kalıp söz.

Duğay sälem ayta bar elge menen, // Tüsip jatur joldarğa örnök öleñ. (ÖJ: 58). “Memleketime benden çok selam söyle, // Memleketimle ilgili güzel şiirler yazmaktayım”.

E

egilte bermey eliñdi, buvın bekem beliñdi: Halkını ağlatma da kendine gel/Allah sabırlar versin, Allah dayanma gücü versin. Yakını ölen kişi ağlamasın, kendine gelsin diye söylenen kalıp sözdür.

Böltirik şeşen qırğız bilevşisiniñ balası qaytı bolğanında oğan kelip bilayşa köñil aytqan: “Aqquv qusqa oq tiyse, qanatın suvğa tiygizbes. Aqsüyekke oq tiyse, körşisine sezdirmes... Älimderdiñ aq sözi, ölgeniñdi tiriltip, öşkeniñdi jandırar. Dos köterer ölimdi, Egilte bermey eliñdi, buvın bekem beliñdi!” (XAÄ: 82). “Kırğız hükümdarının oğlu vefat ettiğinde ona baş sağlığı dilemeye giden Böltirik Bey şöyle der: “Kuğuya ok

değse kanatlarını suya indirmez. Soylu insana ok değse komşusuna bildirmez... Âlimlerin sözleri ölen kişileri diriltir, yok olanı canlandırır. Acı, dostlarla paylaşılır. Halkına da eziyet edip ağlatma, kendine gel.

eki arıs aman bolsın: İkiniz de sağ salim olun/İkiniz de sağ salim ayakta durun. Bebeği/küçük çocuğu ölen aileye destek olmak, acısını hafifletmek için zamanın geri dönmeyeceğini ve gelecek için kendilerinin sağlam durması gerektiğini belirten iyi dilek sözüdür.

Bergen jagın baylamasın, eki arıs aman bolsın! Allaniñ jazğanına şara joq. Meniñde eki qızımniñ ortasında ulım bolğan şetinep ketti. (Avızeki til). “Allah, nasibinizi kesmesin, ikiniz de sağ salim ayakta durun! Allah’ın yazısına, kadere çare yoktur. Benim de iki kızımın arasında bir oğlum vardı. Vefat etti”.

eliniñ arı bolsın!: Milletinin vicdanı olsun! Konuşucunun başarılı bir genç kıza milletin gururu, vicdanı olması dileğiyle söylediği iyi dilek sözüdür.

Jas jigıt anasına qarap: “Anaşım, “xalqıñniñ arı bol, eliñniñ namısın ayaqqa taptatpa!” dep, tärbiyelegen öziñiz ediñiz ğoy. Qazir men elime kerekpin,” dedi. (QBÄKÜ-4: 48). “Genç yiğit anasına bakıp: - Anneciğim, ‘Halkının vicdanı ol, elinin namusunu ayaklarının altına alma’ diyen siz değil miydiniz? Şu an halkımın bana ihtiyacı var, dedi”.

eliñniñ [halqıñniñ] evelisi [qalavlısı] bol!: Halkının saygı duyulanı ol! Başarılı genç kızlara milletin saygı duyduğu biri olması dileğiyle söylenen kalıp söz.

... Seysenbayulina şığarmaşılıq tabıs tileymiz. Añsağan armandardıñ men közdegen maqsattarıñ orındalıp eliñniñ evelisi bol! (QSG: 13.10.2017). “Seysenbayoğlu’na başarılar dileriz. Hedef ve hayallerinin gerçekleşmesi dileğiyle, halkının saygı duyulanı ol!”

eliñniñ köşin basta!: Elinin göçünü yönet!/Milletin lideri ol! Genç bir delikanlı için söylenen iyi dilek. Genç bir delikanlının yaptığı iyilik karşısında diğer kişinin teşekkür amacıyla söylediği kalıp sözdür.

Jaz boyı baqşada jumıs istep, atasına kömektesken Jomartqa riza bolğan atası aq batasın javdırdı: - Örkeniñ össin, eliñniñ köşin basta! - dedi. (QSG: 13.10.2017). “Yaz

boyunca bahçede çalışıp dedesine yardımında bulunan Jomart'a dedesi: "Soyun soylansın, halkının lideri ol!" dedi".

elge külki boldıq: Millet dalga geçecek/Âlemin soytarısi olduk! Herkesin ayıpladığı olayı birine söylemek için kullanılan kalıp söz.

- *Elge külki boldım-av... Jinalğan qonaqtardı sanap turğan Qıyarbektiñ qolındağı dombırası jerge tüsip ketti.* (QSG: 13.10.2017). "Qıyarbek: '- Millet benimle dalga geçecek...' diye düşünürken elindeki dombırayı yere düşürdü".

el jurt aman bolsın!: Halkımız sağ aman/huzurlu olsun! Konuşnıncunun, insanların sağlığı iyi olması dileğiyle söylenen kalıp söz.

Âjemiz dândi-daqıl qosılğan köjeni işkende işiñnen «el-jurt aman bolsın, zaman tınış bolsın» dep tilek tileñder devdi de umıtpaytın. (QBÄKÜ-4: 49). "Babaannemiz taneli malzemelerle yapılan çorbalar yediğimizde: - Halkımız huzurlu olsun, zamanımız sakin olsun" deyip dilek diletirdi.

endi qayttım?: Şimdi ne yapacağım? Konuşucunun çaresiz kaldığı zaman söylediği kalıp söz.

- *Oybay-ay, oybay, endi qayttım? Tuvmay şökkir jaman qar-ay, eki ortada şalımdı öltirdi-av! Kim barsıñ oybay, kelseñderşi!.. – dep öz basın özi toqpaqtay bastadı.* (AQ: 186). "Kadın: - Of, of şimdi ne yapacağım? Doğmadan ölüp kalaydın ya kara şey, az kalsın kocamı öldürecekten! Kim var, yardım edin!" diye başını vurmaya başladı.

eñseñdi tüsirme!: Neşeli ol! Yaşanan durumla ilgili morali düşük olan birini avutmak, neşelendirmek amacıyla konuşucu tarafından söylenen kalıp sözdür.

Bir jılı aqındar aytısında äñşi jigiti birinşi orın alıp ketip, Qonısbayğa ekinşi orınıñ birevi äzer tiyipti. Köñil-küyiniñ tüsip, tütigip turğanın añğarğan bir dosı: - Eñseñdi tüsirme, önerde onday-oday boladı, - dep jubatsa kerek. (Avızeki til). "Bir zamanlar ozanlar yarışmasında bir şarkıcı birinci olurken Qonısbay ikinci olmuş. Buna sinirlenen Qonısbay'a bir arkadaşı: - Neşeli ol! Yarışmalarda böyle şeyler yaşanır" diye teselli etmiş".

eñbegiñ jansın!: Verdiğin emek helal olsun!/Emeğine sağlık, helal olsun! Bir şey üzerine çok çalışan birisine konuşucu tarafından başarılı olması dileğiyle söylenen kalıp söz. .

-Sen tolğan ekensiñ, men tozğan ekenmin, - dep qasına şaqırıp, "Eñbegiñ jansın !" - dep batasın beredi. (Avızeki til). "Onu yanına çağırıldı ve 'Sen olgunlaşmışsın, ben eskimişim, Emeklerine sağlık, helal olsun!' deyip iyi dileklerini bildirdi..)

erim jaradıñ!: Yiğidim aferin sana! Genç birinin yaptığı iş ve gösterdiği başarı karşısında konuşucunun sevincini dile getirmek için söylediği söz.

-Erim, jaradıñ! «Söz tapqanğa qolqa joq!» İnim, osı söziñ üşin ğana astumdağı «Djip» köligin sağan sıyğa tartamın!,- dep öziniñ rizalığın bildiripti. (Avızeki til). "Onun konuşmasını beğenip: Yiğidim, aferin sana! 'Sözle bir çıkış yolu buldun!' Kardeşim sadece bu sebeple sana "Jip"imi hediye ediyorum!' dedi".

eski ay esirke, jaña ay jarılqa!: Eski ay esirge yeni ay yarlıka! Kazakların inançlarından hareketle söylediği bir dilek sözü. Bu uygulamalar İslamiyet'ten öncesine ait inançların izleri taşımaktadır. Kişinin yeni ay yani hilal görüldüğünde gökyüzüne bakarak Allah'a "eski ayda kazandıklarım helal olsun, yeni ayda daha iyi şeyler gerçekleşsin" diyerek dile getirdiği kalıp söz.

Bala künimizde ata-äjelerimiz ay tuvsa "Jaña ayda jarılqa, eski ayda esirke" dep osı duğanı jılına on eki ret qaytalaytın. (Avızeki til). "Çocukluğumuzda dede ve ninelerimiz yeni ay görüldüğünde: "Eski ay esirge yeni ay yarlıga!" deyip bu duayı on iki defa tekrarlardı".

estisem qulağım keren bolsın!: Duyduysam kulağım sağır olsun! Konuşucunun bir olay veya durumu öncesinden bilmediğini ispatlamak için ettiği yemin. Bu tür kalıp sözlerde bir organın kullanım dışı kalması üzerine yemin edilmektedir.

Şının aytsam, büginge deyin birev "jumıstan zorığıp ölipti" degendi estisem, qulağım kereñ bolsın. Eñbek adamdı tek şıñdaydı. (Avızeki til). "Gerçekten, bu güne kadar "biri çalışmaktan yorulup ölmüş" diye bir söz duyduysam kulaklarım sağır olsun. Çalışmak, insanı sadece yetiştirir".

esiñdi jy!: Aklını başına topla! Yaşanan bir olayda birinin şaşırmasına, öylece kala kalmasına engel olmak, onu kendine getirmek için konuşucunun söylediği kalıp söz.

Suluvdı talıqsığan köterip ap: - Al janım, esiñdi jıy, şıq ilesip!» – dep edi, demi bar da, därmeni joq, Sormañday beyne ölik tur siresip. (XAÄ: 18). “O baygın yatan güzel kızı kucağına alıp: - Canım, kendine gel, aklını başını topla! dedi. O nefes alıp verse de hiç hali yoktu”.

esensiñ be!: Merhaba! Biriyle karşılaşıldığında söylenen bir selamlaşma sözüdür.

– *Balam, esensiñ be? – dedi kempir.*

– *İyä, esenbiz, äje, – dedim oğan, al özim köz almastan balağa qarap turmun. (QBÄKÜ-5: 162). “Yaşlı kadın: - Çocuğum, merhaba! dedi. Ona: “Merhabalar, nine” dedim ama hala gözlerimi alamadan çocuğa bakıyordum.*

esiñnen şığar!: Aklından çıkar! Bir konu / şey üzerinde fazla duran birine bundan vazgeçmesi uyarısında bulunmak amacıyla konuşucunun söylediği kalıp sözdür.

esimiñ kim?: İsmi/Adın ne? Yeni tanışmakta olan birinin karşısındaki kişinin adını öğrenmek amacıyla kullandığı söylediği kalıp sözdür.

Zalda balanıñ ata-anası bar ma degendey jan jağına qaraydı. Qalken jimıyıp: Seniñ esimiñ kim?

Bala: Aqınjan. Qalken: Men aqın bolamın. (QBÄKÜ-5: 50). “Qalken salonda çocuğun anne ve babası var mı diye etrafına baktı ve: -Senin adın ne? dedi. Çocuk: - Aqınjan, dedi. Qalken: - Ben de aqın (şair)ım, dedi”.

eşteme joq: Bir şey yok. Bir konuda tedirgin olan birinin konuşucuyu sakinleştirmek amacıyla söylediği sözdür.

Qalken: Mine, kördiñiz be - uvayımdaytın eşteñe joq. Asqar: Men öz otbasım üşin ğana uvayımdap otırğan joqpın. Men бүkil stadiyondağılar üşin, бүkil qala üşin uvayımdap otırmın. (QBÄKÜ-5: 62). “Qalken: - İşte, gördünüz mü? Merak edecek bir şey yok. Asqar: - Ben sadece kendi ailem için değil, bütün stadyum için, bütün şehir için endişelendim”.

Ğ

ğafuv et: Affedersin. Konuşucunun başka birine verdiği rahatsızlıktan dolayı hissettiği üzüntüyü belirtmek için söylediği kalıp söz.

– *Solay de, Ğapuv et janım! Bilmegen uv işedi emes pe? (QBÄKÜ-5: 89). “Öyleyse, affedersin canım! Bilmeyen zehir içer değil mi?”*

ğafuv etiñiz: Affedersiniz. Bkz. **ğafuv et.**

ğajap! - Harika! Konuşucunun bir şeyi çok beğendiğinde duygularını dile getirmek amacıyla söylediği kalıp söz.

ğalamat!: Harika! Bkz. **Ğajap!**

I

ındınıñ aşılısın!: Afiyet olsun! Bkz. **as bolsın!**

ıstıq-ıstıq şây iş!: Sıcak sıcak çay iç! Ev sahibinin, sofradaki misafirine çay sunduğunda söylediği kalıp söz.

İ

imandı qulğa jolıqsın!: İman dolu insan karşına çıksın!/Allah hayırlı insanlarla karşılaştırsın! Birinin yaptığı iyilik karşısında konuşucunun “senin karşına da iyi insanlar çıksın, imanlı biriyle karşılaş” şeklinde söylediği kalıp söz.

imandı qul kez kelsin!: İman dolu insan karşına çıksın!/İyi insanlarla karşılaştırsın inşallah! Bkz. **imandı qulğa jolıqsın!**

inşalla!: İnşallah! Herhangi bir işin, ya da dileğin Allah nasip ederse gerçekleşeceğine inanan insanın bunu belirtmek için söylediği kalıp söz.

irgesi buzılmasın [sögilmesin]!: Barış ve huzur daim olsun anlamındaki iyi dilek.

Kiyiz tuvırlıqtı qazaqtıñ irgesi buzılmasın dep bay-manaptıñ jırın jırlap, jirtısın jirtqan batagöydiñ birisiz. (Ş.Husayımov). “Kazaklar, keçe döşemeli otağlarında barış ve huzur içinde yaşasın diye hizmet edenlerden biri de sizsiniz”.

istiñ bası beri, şaytannıñ bası arı: İşin başı bana doğru, şeytanın başı arkaya doğru/İşlerim doğru gitsin, şeytan benden uzak olsun. Bir işe başlarken konuşucunun işine yoğunlaşmak ve başka bir şeye dalmamak için Allah’a dileğini bildirdiği kalıp söz.

isi jemisti bolsın!: İşi başarılı olsun!/Hayırlı/Bereketli/Başarılı işler!

Men buğan şın köñilimden alğıs aytamın! Örkeniñ össin, isiñ jemisti bolsın dep batamdı berem, - dedi. (BM, 98). “O: -Buna bütün kalbimle teşekkür ediyorum. ‘Soyun çoğalsın, işlerinde başarılı ol!’ diye dua ettim, dedi”.

isiñ jüveli, basıñ kiyeli bolsın!: İşin düzgün, başın kutsal olsun!/İşlerin yolunda, sağlığın yerinde olsun! Bir işle uğraşan birinin işini yorulmadan ve başarıyla tamamlamasını ifade eden iyi dilek.

iske sät!: Kolay gelsin! Bir işle uğraşan kişiye işini kolayca yapması ile ilgili dileği bildiren kalıp söz. Bu söz bazen selamlaşmak için de kullanılır.

- *Iske sät, joliñ bolsın, qarındasım, Talqanday töñkerip öt jer quyqasın* (QBÄKÜ-4: 16). “O: - Kolay gelsin, yolun açık olsun kardeşim. Hiçbir şeye bakmadan geç git” dedi”.

- *Bävken bödeneniñ jasırınğan jerine eki adım qaldı. Endi bir adım. Bödene sozsa qol jeter jerde jadır. Añşınıñ дәstüri osı ğoy. İske, sät!* (QBÄKÜ-4: 22). “O: - Bävken bıldırcının saklandığı yere iki adım kaldı. Şimdi ise bir adım. Bıldırcın el uzatılacak kadar yakın bir yerde saklanıyor. Avcının adeti bu. Kolay gelsin! dedi”.

işken, jegeniñ as bolmasın!: Yediğin içtiğin sinmesin/yaramasın!/ Yediğin içtiğin haram olsun! Afiyet olsun iyi dileğine zıt anlamda kullanılan kötü dilektir. Beddua olarak da kullanılır.

işken-jegeniñ boyıña qut bolsın!: Afiyet olsun! Bkz. **as bolsın!**

işi janğa, sırtı malğa tolsın!: Hayırlı olsun!/Güle güle oturun! Yeni ev alan birinin evine gidildiğinde konuşucunun ev sahiplerine “evinizde güle güle oturun, içindekiler sağ salim yaşasın, dışında da mal (para anlamında) çok olsun” diyerek dile getirdiği iyi dilek.

işiñ kepkir!: İçin şişsin! Yaşça büyük olanların, işi gücü olmayıp da kendileriyle alay eden, dalga geçen, şakalaşan gençlere yine şaka yollu söylediği kötü dilek.

işkeniñ şay bolsın, jegeniñ may bolsın!/ Afiyet olsun!/Yediklerin balla şeker olsun!
Yemek yiyen birine konuşucunun “afiyet olsun” anlamında söylediği iyi dilektir.

iygiliğiñe jumsa!: Güle güle kullan! Yeni bir eşya satın alan ya da birine hediye alan kişiye konuşucunun “iyi günlerde kullanın” anlamında söylediği iyi dilek.

iygiliğiñe kiy!: Güle güle giy! Yeni bir kıyafet alan birine “iyi günlerde, iyi yerlerde/yerlere giy” şeklinde söylenen iyi dilek.

Kiyiminiñ kelisti-aq eken, iygiliğiñe kiy. (Avızeki til). “O: - Giyimin çok yakışmış, güle güle giy, dedi”.

iygilerin körsetpesin!: Allah iyiliğini göstermesin!/Allah iyilik göstermesin!/Allah iyilik yüzü göstermesin! Bazen “yemin ederim öyle bir şey yapmadım!” ya da “yaptıysam Allah bana iyilik yüzü gösteremesin!” anlamında yemin etmek için söylenebilir.

Quday saqtasın! Bes-ondı qaramızdıñ iygiligin körsetpesin! – degendi aytadı. XAA: 117). “O: -Allah korusun! Beslediğimiz beş on hayvandan dolayı Allah bize iyilik yüzü göstermesin! diye söyledi”.

iygiliğiñe qoldan!: Güle güle kullan! Bkz. **iygiliğiñe jumsa!**

iya rahım Alla!: Ya Rahim Allah!/Çok yaşa! Biri hapşırıldığında konuşucu tarafından “sağlıklı ol!” dileğiyle söylenen iyi dilek.

iygiliğiñe usta! - Güle güle kullan! Bkz. **iygiliğiñe jumsa!**

iymandı bolsın: İmanlı olsun!/Başınız sağ olsun! Ölenin yakınlarına konuşucu tarafından baş sağlığı dilemek amacıyla söylenen iyi dilektir.

J

jağdayıñ jaqsı ma? Durumun nasıl?/Nasılsın? Birileriyle selamlaştıktan sonra konuşmayı devam ettirmek için konuşucunun hal hatır sormak amacıyla söylediği kalıp söz.

Ulı säskede ülken darbazanıñ aldında şılım şegip tur edi. Qasına aq quba qız kelip: - Bilisbay ağa, jağdayıñız jaqsı ma! – dedi. (QBÄKÜ-3: 140). “Öğlen saatinde kapının önünde sigara içiyordu. Yanına beyaz tenli bir kız geldi ve: - Bilisbay Ağa haliniz ahvaliniz nasıl, iyi misiniz? dedi”.

jağday qalay?: Durumlar nasıl?/Nasılsınız? Konuşucu tarafından karşısındaki kişiyle irtibata geçmek veya iletişimi sürdürmek amacıyla söylenen hal hatır sorma kalıp sözü.

Sälemdesip bolıp:

– *Jağday qalay?* – *dedi salqın, sabırlı davıspen. Zil, kekesini bayqalmaydı.*

– *Jağday müz emes.. Mihayl Sergeyeviç... – dep män-jaydı aytpaqşı bolıp edi...*

– *Jaraydı, bilem! – dep kelte qayırip tastadı. (AQ: 92b).* Selamlaştıktan sonra Mihayl Sergeyeviç: - Durumlar nasıl? diye sordu. O da: - Durum iyi değil... Mihayl Sergeyeviç... dedi ve tek tek anlatmaya çalıştı. Mihayl Sergeyeviç: -Hepsinden haberim var. Anlatmana gerek yok, dedi.

jağña jılan jumırtqalasın!: Yanağına yılan yumurtalasın!/Konuşma artık! Yaşanan olayları başka birilerinin yaşadığı kötü olaylarla karşılaştırma yaparak anlatan birini susturmak için söylenen söz.

jağñ qarıssın!: Yanakların uyuşsun!/Konuşama inşallah, bir sus artık! Birinin olaylarla ilgili sürekli korkunç, üzücü, ters/olumsuz düşüncelerle fikrini beyan etmesi üzerine “Konuşama inşallah! Bir sussan artık!” dileğiyle söylediği kalıp söz.

Jağñ qarıssın, qatın, jağñ qarısqr-av, jalğız sıyr qatsa, sınıña kellersiñ, - dep Qoñqa üyde jatıp keyidi. (BM, 63). “Evinde oturan Qoñqa kızarak: “Çenen tutulsun, bir tek ineğimiz vardı, o da ölürse aç kalırız,” dedi”.

jalğızdarıñnan jayrağır!: Allah seni tek evladından etsin! Birine kötülük yapmış, acı çektirmiş kişinin aynı duyguları yaşamaması için “Allah seni tek evladından etsin” şeklinde söylediği kötü dilek.

jağñ tüşpey, jamandıq körme!: Yaşlanıncaya kadar kötülük görme! Kendine yapılan iyiliğe fazlasıyla karşılık vermek dileğiyle konuşucunun iyilik yapan kişi için “uzun ömürler dilemek” amacıyla söylediği iyi dilek.

jaqsı: Peki/Tamam. Birinin fikrini desteklemek, onunla aynı görüşte olduğunu bildirmek ve dediklerini yapmaya hazır olduğunu belirtmek için kullanılan kalıp söz.

jaqsı eken: İyi olmuş. Yapılan işin sonuçlarını beğendiğini bildirmek için konuşucunun fikrini bildirdiği kalıp söz.

jaqsı adamnıñ ölgen küni bolmaydı, tuvılğan küni ğana boladı: İyi insanın ölüm günü olmaz, sadece doğum günü olur. Ölen kişi hayattayken iyilik yaptıysa, herkesin çok sevdiği biriyse “onun hakkında sadece iyi şeyler konuşulur” anlamında kullanılan kalıp ifade.

jaqsılığın aldıñnan şıqsın!: Yaptığın iyiliklerin karşılığını bulasın! Birinin kendisine yaptığı iyilik karşısında konuşucunun ona teşekkür etmek dileğiyle söylediği iyi dilek.
– *Jaqsılıqta ülken-kişi joq. Jaqsılıqtı tanımağan kisi boq. Jaqsılığın aldıñnan şıqsın!* (Avızeki til). “O: - İyilik yaparken insanlar büyük veya küçük olarak ayırt edilmez. İyiliği anlamayan kişi bir hiçtir. Yaptığın iyiliklerin karşılığını bulasın! dedi”.

jaman közden avlaq/jıraq etsin!: Kem gözlerden uzak olasın! Konuşucunun çocuğunu korumak amacıyla, nazar değmesin dileğiyle Allah’a sığınmak için söylediği kalıp söz.

janı jannatta bolsın: Mekkanı cennet olsun! Ölen kişinin ardından “öbür dünyada ruhu da rahat olsun” dileğiyle Allah’a sığınma bildiren söz.

janıñ şıqsın!: Canın çıksın! Birine sinirlenerek “beter olsun, onun da canı çıksın” şeklinde söylenen kötü dilek.

Jetibay da bugün üyinen şıqpay qoydı. Kim biledi, «Janıñ şıqsın, ölmeseñ örem qap!» - dep Nurtaydı tabalap jatqan şığar (QBÄKÜ-3: 71). “Jetibay bugün evinden hiç dışarı çıkmadı. Kim bilir belki de: “Canın çıksın, ölmesen de yok ol!” deyip Nurtay’a beddua ediyor olmalı”.

jaña jıl jaña baqt äkelsin!: Yeni yıl yeni bir mutluluk getirsin! Yeni yıl girdiğinde insanların birbirine karşılıklı olarak yeni yılda her şey yeni olsun, yeni şeyler yaşansın, yeni başarılar olsun dileğiyle söylediği iyi dilek. *Jaña jılıñız kuttı bolsın! Jaña jıl*

jañabaqıt äkelsin! (Avızeke til). “Yeni yılınız kutlu olsun!. Yeni yıl yeni bahtlar/mutluluklar getirsin!”

janğa şıypa, dertke dărüv bolsın: Cana şıfa, derde derman olsun/Yarasın! Konuşucunun hastalanan birinin çabuk iyileşmesi dileğiyle söylediği iyi dilek.

jaman emes. - Fena değil. Birinin yaptığı bir iş için konuşucunun sözlü değerlendirmesini bildirdiği kalıp söz.

jamandıq kelgir!: Kötülüğe uğrayasın! Her zaman kötü düşüncede olup etrafına rahatsızlık veren birine konuşucunun kötülük dilemek için söylediği kalıp söz.

jaraysıñ, jaraysıñ!: Aferin! Aferin!

Tülki jağalı apay jimıydı.

– *Jaraysıñ, jaraysıñ! Päteriñe telefon şalayın ba?* (QBÄKÜ- 5: 302). “Tilki kürkünden yakası olan kadın gülümsedi: - Aferin, aferin! Dairene telefon edeyim mi?”

jarımay ötkir!: Fakir olasın!/Halin vaktin kötü olsun! Paraya ihtiyacı olan birine imkânları olduğu halde kıskançlığı yüzünden yardım etmeye yanaşmayan birine konuşucunun söylediği “parasız kal” anlamındaki kötü dilek.

jarıqtıq....edi.: Rahmetli...idi. Ölen kişinin arkasından onu anmak için söylenen kalıp söz.

jasa! jasa!: Yaşa! Yaşa! Birinin başarısı kutlandığında söylenen kalıp sözdür.

jastan jasqa tola ber!: Her yaşında mutlu ol! Birinin doğum gününde “ömrün uzun olsun, yaşadığın her yaşın mutluluk getirsin” dileğiyle söylenen iyi dilek.

jaylı jürip, jaqsı jet!: İyi gidip iyi var!/Hayırlısıyla git hayırlısıyla dön! Konuşucunun uzun yola arabasıyla çıkan birine gitmesi gereken yere sağ salım varması ve dönmesi dileğiyle söylediği iyi dilek.

jaylı jatıp, jaqsı tur!: Huzurla uyu, mutlu kalk! Uyumaya giden kişiye “yattığın yer rahat olsun, uykunu alarak kalk” dileğinde bulunmak için söylenen kalıp söz.

Şarşamay, şaldıqpay, jaylı jürip jaqsı jet! (Avızeki til). “Yorulmadan, rahatsız olmadan huzurla, mutlulukla kalk”.

jaziñ javındı bolsın, bağıñ jemisti bolsın!: Yazın yağmurlu, bağıñ meyveli olsun!/Allah bereketini versin! Bahçe yetiştiren kişiye konuşunun “bahçen verimli olsun” dileğiyle söylediği kalıp söz.

jazmıştıñ qalavı osı: Kaderin isteği bu/Kader böyle. Ölenin yakınlarını teselli etmek amacıyla konuşucu tarafından her insanın kaderine ne yazıldıysa onu yaşayacağı ve ne kadarsa o kadar yaşayacağını belirtmek için söylenen kalıp söz.

jaziğı joq: Ayıbı yok!/Suçsuz. Günahsız suçsuz olduğunu ıspatlamak için kullanılan iyi dilek.

-Jaziğim joq. Ombığa jayav bardım, Jol boyı beynet körip men arıdım (Jayav Musa). “-Suçum günahım yok. Ombı’ya yürüyerek gidip geldim. Yol boyunca eziyet çektim, zayıfladım”.

jeñisti künderde kezdeskenşe!: Zafer dolu günlerde görüşmek üzere! Televizyon programlarında özellikle spor programlarında programcı tarafından “spor alanında başarılarımız bol olsun” dileğiyle kullandığı kalıp söz.

jeñil barıp, avır qayt!: Hafif gidip ağır dön!/Boş git, dolu gel! Yola çıkan, seyahate giden birine konuşucunun “bomboş bir valizle gidip, bol hediyelerle dolu bir valizle dön” anlamında söylediği iyi dilek.

jeliñ biyeli, köşiñ tüyeli bolsın!: Jelin¹⁵⁴ atla, göçün deveyle dolsun! Kışlaktan yaylağa göç eden kişilere “yaylada süt ürünlerin çok olsun, göç ederken hiç zorlanmadan gidip dönün” anlamında kullanılan iyi dilek.

---

¹⁵⁴ Jeli: bkz 12 dipnotta.

jeli tartarıñ köbeysin!: Yardımcıların/Destekçilerin çoğalsın! Çocuk sahibi kişilere “çocukların daha da çoğalsın, özellikle erkek çocukların çok olsun” dileğiyle söylediği iyi dilek.

jemeseñ, jemtigiñdi je!: (Bunları) yemiyorsan, cesedini ye!/Yemezsen yeme, mih kırığı ye! Sofraya konan yemekleri beğenmeyip şikâyet eden kişiye “yemezsen yeme, cesedini ye” anlamında söylediği kötü dilek.

Tıñdamasañ, äri ket muñqıldamay, // Jük artqan ögizge uqsap iñqıldamay, // Jerdi qap, jemtigiñdi jegir, molda! // Nekeqıyar alam dep qılqıldamay (QBÄKÜ-: 291). “Dinlemeyeceksen, ileri git homurdanmadan, // Yük taşıyan öküze benzeyip de inlemeden, // Yerini kap da yemeğini ye molla! // Nikâh kıyan alırım diye ısrarla istemeden”.

jemeseñ, jer tiste! - Yemeyeceksen, dışın yere batsın!/Yemezsen yeme!/Yemezsen kök ye! Sofraya konan yemekleri beğenmeyip şikâyet eden kişiye “yemeyeceksen yemeğin toz toprak olsun” dileğiyle söylediği kötü dilek.

jer jastanğır!: Yerin altında kalasın!/Yerin dibine giresin! Bir kişinin yaptığı kötülük karşılığında çaresiz kalan muhatabının “Allah’tan dilerim ki öl!” şeklindeki dileği. Kötü bir dilektir.

jeti kesektin astında qalğır!: Yedi avuç toprağın altında kalasın! Bkz. **jer jastanğır!**

jer quvanışñdı körgir!: Mutluluğunu toprak göresice!/Kara topraklar görsün mutluluğunu! Bir kişinin yaptığı kötülük karşılığında çaresiz kalan muhatabının “Allah’tan evladımı kaybetmeni dilerim!” şeklindeki dileği. Kötü bir dilektir.

jının qağıp alayın!: Haddini bildireyim! Birine “haddini bildireyim” anlamında kullanılır.

Nege qutırıp ketken şirik neme, jının qağıp alayın (Avızeke til). “Niye kudurup da gittin işe yaramaz niye, haddini bildiririm sana!”

jigit bolmay jiydip qal!: Yiğit olamadan çürü kal!/Yiğitliğini göreme inşallah! Genç birinin yaptığı kötülük karşısında çaresiz kalan muhatabının “Yiğitliğini göremeden ölürsün inşallah” şeklinde söylediği kötü dilek.

joğarı şıq: Yukarıya geç/Başköşeye otur/İçeri geç. Eve gelen misafiri kapıda tutmayıp içeri buyur etmek için söylenen kalıp söz.

-*Bayjeke, joğarı şıq, Qojekeñ tabağına kel! –dep öz ornın usındı* (QBÄKÜ-3: 27). “-Beyim, içeri gir, buyur, Hocağanın yemeğine buyur! Diye kendi yerini ona verdi”

joldarıñ bolsın!: Yolun açık olsun! Uzun yola çıkacak kişilere konuşucu tarafından “yolda zorluk çekmeden gideceğin yere çabuk git, dön” şeklinde söylediği vedalaşma kalıp sözü.

Suvdiñ arğı jağına jolavşılarnı ötkizip salıp turıp:

– *Joldarıñ bolsın! Anya, endigi habardı özimnen küt. Saq bol! Bizdiñ tapsırmamızdı orındar dep senemiz, – degen edi İvaşçenko.* (QBÄKÜ-5: 28). “Suyun öte yanına yolcuları geçiren İvaşçenko: - Yolunuz açık olsun! Anya, gözlediğin haberi benden bekle. Dikkatli ol! Bizim emanetimizi yerine getireceğinize inanıyoruz, demişti”.

jolña nur javsın!: Yoluna nurlar saçılın! Özel bir yolculuğa, hacca giden, okula giden kişiye konuşucu tarafından “yolda zorlanmadan, hastalanmadan, yorulmadan gideceğin yere sağ salim git, dön” şeklinde söylediği iyi dilek.

joln oñğara kör!: Yolunu açık et!

Ya, Quday jolımdı oñğara kör, - dedi işinen (QBÄKÜ-5: 12). “İçinden: - Ey Allah’ım, yolunu açık et, dedi”.

jortqanda jolñ bolsın!: Koşarsan yolun açık olsun!/Yolun açık olsun! Bkz. **joldarıñ bolsın!**

jolñ dañğıl bolsın!: Yolun dümdüz, engelsiz olsun!/Yolun açık olsun! Bkz. **joldarıñ bolsın!**

joritqanda jolñ bolsın, joldasıñ qıdır bolsın!: Koşarken yolun açık olsun, yoldaşın Hızır olsun! Zamanını devamlı yolda geçiren kişiye konuşucunun “Nereye gidersen git,

zorluk çekme, hastalanma, yalnızsan Hızır baba sana eşlik etsin” şeklinde söylediği iyi dilek.

jolñ bolmağır!: Yolun çıkmasın!/Yoluna engeller çıksın!/Kapılar yüzüne kapansın! Yolun açık olsun dileğinin zıddı olan kalıp söz. Birinin yaptığı kötülüğe karşı çaresiz kalan kişinin bu kötülüklere karşılık “her kapı yüzüne kapansın” dileğiyle söylediği kötü dilek.

jolña juva şıqsın!: Yoluna soğan çıksın!/Yolun engellerle dolu olsun!/Her kapı yüzüne kapansın! Yolun açık olsun dileğininin zıddı olan kalıp söz. Birinin yaptığı kötülüğe karşı çaresiz kalan birinin bu kötülüklere karşılık “her yolda zorluk çekip sıkıntılarla uğraş” şeklinde söylediği kötü dilek.

Joldama alıp qolına, // Barğanda sonav töskeyge, // Bitpese juva jolına, // Qayda da adam öspey me! (QBÄKÜ-2: 40). “Sevkinini alıp eline, // Varınca o yerlere // Çıkmazsa engel yoluna, // Bir adam yetişmez mi?”

joq: Hayır. Birinin bir soruya cevap vermeyeceğini veya bir görüşe katılmadığını bildirmek için kullandığı kalıp söz.

jol bolsın!: İyi yolculuklar! Bkz. Bkz. **joldarıñ bolsın!**

juldızı söndi, qaytıs boldı: Yıldızı söndü/Vefat etti/Yıldızı kaydı/Öldü. Bkz. **düniye saldı.**

jumır jerdin betinde jumılmaytın köz joq: Dönüp duran dünyada kapanmayacak göz olmaz/İnsanoğlu ölümlüdür. Ölenin yakınlarına ölümü kabullenmeleri için, teselli için söylenen kalıp söz.

jurтта qalğır!: Yurtta kalasın! Kalabalığı sevmeyip şikâyet eden birinin sinirlendiği kişiye “yalnız, tek başına, kimsesiz bir yerde kalasın” şeklinde söylediği kötü dilek.

juluñ üzilsin!: Omuriliğın kopsun!/Ölüp gidesin inşallah!/Geberesin! Bir kötülüğe karşı çaresiz kalan kişinin buna karşılık “Ölüp gidesin inşallah!” şeklinde söylediği kötü dilek.

jüykeñ üzilsin!: Ensen kopsun!/Ölür gidersin inşallah! Bkz. **julmıñ üzilsin!**

K

kelesi kezdeskenşe!: Görüşmek üzere! Biriyle konuşup görüştüktan sonra ayrılırken “tekrar görüşelim” anlamında söylenen kalıp söz.

kelgen jolımız jeñil bolıp tez ayıǵıp ket: Gelişimiz sefalar getirsın, çabuk iyileşin/Size gelişimizle şifalar getirmişizdir inşallah! Hasta ziyaretinde ziyaretçinin sağlık dileklerini iletmek için söylediği kalıp söz.

kelisemin: Katılıyorum. Birinin yaptığının doğru olduğunu, onun fikrine katıldığını belirtmek için söylenen kalıp söz.

kelmeske ketti: Dönülmeyen yere gitti!/Dönülmez yola çıktı!/Öldü! Bkz. **düniye saldı.**

keremet!: Harika! Birinin yaptığı işin sonuçlarını beğenme, desteklediğini bildirme amacıyla söylediği kalıp söz.

keremet eken!: Harika! Bkz. **keremet!**

keselge uşıraǵır!: Kötülüğe uğrayasın!/Kötülüklerle karşılaşasın! Birinin yaşadığı acı ve üzüntüyü kendisine çektirenn de çekmesi dileğiyle Allah’tan istekte bulunması şeklinde dile getirdiği kötü dilek.

Keşir: Özür. Yanlış yaptığı bir şeyden veya başkalarına verdiği küçük sıkıntılar ve zararlardan ötürü başışlanmasını isteyen kişinin söylediği kalıp söz.

keşiriñiz: Affedersiniz. Özür dilemek için söylenir.

Sol-aq eken, aqboz attı jolavşu atınan qarǵıp tüsip, Aqanǵa köligin köldeneñ tarta berdi.
- Bizdi Quday urdı. Bizden bir bilmestik ötti. Keşiriñiz, Aqan aǵa! Izalı Aqan jılap jiberdi. Aqboz attı jolavşu qosıla jıladı. (QBÄKÜ-4: 66). “Oymuş, alacalı atı olan yolcu atından zıplayarak inip Akan’ın atını aniden çekiverdi: - Bize Allah vuracağı kadar

vurmuş. Biz, anlamadan geçip gitmişiz. Afedersiniz Akan Ağa! Kederli Akan ağladı. Alacalı atı olan yolcu da onunla birlikte ağladı”.

keş jariq!: İyi akşamlar! Akşam saatinde biriyle karşılaşıldığında veya misafirlige gidildiğinde söylenen selamlaşma kalıp sözü.

Kök şalğınğa kötere tikken altı qanat aq üyiniñ istıqta turıp qoyğan irgesin túsirip, ülken lampasın jağıp, Jariya üydiñ törindegi biyik stolğa qoya bergende «Keş jariq!» dep kirgen Aqpannıñ davsın tanıp, esikke qaray burıldı. (QBÄKÜ-4: 99). “Jariya, gök çimenlerin bittiği altı kanatlı otağın sıcakta duran duvarlarını indirip, büyük lambasını yakarak evin başköşesindeki büyük masaya koyduğunda “İyi akşamlar!” diye içeri giren Akpan’ın sesini tanıyıp kapıya doğru döndü”.

keşirim suraymın: Özür dilerim. Bkz. **keşir.**

kezdeskenşe!: Görüşürüz! Biriyle konuşup görüştükten sonra ayrılırken “tekrar görüşelim” anlamında veya birinin yaptığı olumsuz şeyler nedeniyle “hesaplaşmalarının devam edeceğini” belirtmek için söylediği kalıp söz.

kisiñ ölip, jılap qal!: Beyin/Kocan ölüp ağlayasın! Özellikle kadın için söylenen kötü dilek. Birinin ağlaması ve acı çekmesine sebep olan bir kadının “kocasının ölmesi, kendinin ağlaması” isteğiyle söylenen kötü dilektir.

kökala kelgir!: Kökala¹⁵⁵ hastalığına uğrayasın! Birinin bir hayvana kızdığında söylediği kötü dilek.

kömüsüz qalğır!: Gömülmeden kalasın!/Mezarsız kalasın!/Bir mezarın bile olmasın! Kendisine kötülük yapana gücü yetmeyip sadece acı çeken kişinin elinden bir şey gelmediği için muhatabının ölümünü istemek amacıyla söylediği kötü dilek.

köñildi körgeñ jerde ayt deydi...: Evet, biz olanları duyduk/Baş sağlığı dile. “Karşılaştığın anda baş sağlığı dile” anlamındadır. Ölenin yakınlarına baş sağlığı

¹⁵⁵ Kökala: bkz 33 dipnotta.

dilemek için zamanında herhangi bir sebeple gidemeyen kişinin, ölenin yakınlarıyla bir yerde karşılaştığında özür dileyerek baş sağlığı dilemesinde kullanılan kalıp söz.

köñildi körgeñ jerde aytar, habar estigende...: Özür dilerim, gecikti ama başınız sağ olsun! Bkz. **köñildi körgeñ jerde ayt deydi...**

köriskenşe!: Görüşürüz! Bkz. **kezdeskenşe!**

köriskenşe kün jaqsı!: Görüşmek üzere!/Görüşünceye kadar günleriniz güzel geçsin! “Görüşene kadar her günümüz iyi geçsin” anlamında söylenir. Televizyon haberlerinde sıkça kullanılan kalıp sözdür.

Toliq qandı, qızıl sıraylı Tinä kümis şapqan üzeñgisine şiyrene tüsip, atınıñ tizginin şavjaylay berip:

- Al, Aqan, bizdiñ avıldan tartınsañ, aǵayınıña bugün-aq kisi jiberem. Avılıña barǵasın habarlasarmız. Köriskenşe kün jaqsı bolsın! – dedi. (QBÄKÜ-4: 75). “Kanlı canlı, kızıl yüzlü Tine, gümüş üzengisine korkarak basıp atının dizginini yavaşça çekip: - İşte Akan, köyümüzden çekinirsen, akrabalarına bugün adam göndereyim. Köyüne gideceksen de haberleşiriz. Görüşene kadar gününüz güzel geçsin! dedi”.

köktey qatqır!: Genç ölesin!/Yaşlandığını görmeyesin! Büyüklerin çocuklara kızınca kötü niyetle olmasa da kızarak söylediği kalıp söz.

köriñde ökirgir!: Kabrinde bağirasın!/Mezarda kemiklerin sızlasın! Birinin yaptığı kötülüğe karşı çaresiz kalan kişinin, muhatabının ölümünü dilemek amacıyla söylediği kötü dilek.

köp jasa!: Çok yaşa! Konuşucu tarafından biri hapşırıldığında “sağlıklı yaşa!/çok yaşa!” veya birinin yaptığı iyiliğe karşı teşekkür etmek isteğiyle söylenen iyi dilek.

köp raqmet!: Çok teşekkürler! Yapılan bir iyiliğe karşı hissedilen gönül borcunu bildirmek için söylenen teşekkür etme kalıp sözü.

kör bop qalayın!: Kör olayım! Hiçbir şey görmediğini ispatlamak isteyen kişinin gözü üzerine yemin ettiği kalıp sözdür.

körgeñiň şattıq toy bolsın!: Gördüğün her şey düğün ve mutluluk dolu olsun!/Gördüğün mutluluk versin! Bir düğünde konuşucunun ev sahiplerini kutlamak için söylediği kutlama kalıp sözü.

körsem közim şıqsın!: Görürsem/bakarsam gözüm çıksın!/Kör olayım inşallah! Bkz. **kör bop qalayın!**

kösegeñ kögersin!: Muradına eresin!/Muradın gerçekleşsin! Bir iyilik karşısında konuşucunun “muradına ermesini” dilemek amacıyla söylediği iyi dilek.

Şırağım, kösegeñ kögersin, örkeniň össin! (Avızeki til). “Gözümün nuru, muradına eresin inşallah, gönlündekiler gerçekleşsin”.

köş aman bolsın!: Göç sağ salim geçsin! Konuşucunun bir yerden başka yere taşınan kişiye “göçün sağlıklı, sakın, acelesiz geçsin” dileğiyle söylediği iyi dilek.

köş baysaldı bolsın!: Göç sakın/güzel olsun/geçsin! Bkz. **köş aman bolsın!**

köş kölikti bolsın!: Göç araçlı olsun!/Göçün rahat ve sağlıklı geçsin! Bkz. **köş aman bolsın!**

Bir büyirden Jetibay suvmañdap jetip kelip, äy-tüyge qaramay, Küreñbayğa avız saldı: -Uva, Bayeke, köş kölikti bolsın! Qay jerdegi jaylaviña köşkeli jatırsıñ? (B.Qıdırbekulı). “Bir taraftan Jetibay koşarak gelip seslenmelere bakmadan Kürenbay’a bir şeyler söyledi: - Hey, Bayeke, göçün sağlıklıyla geçsin! Neredeki yaylaya göçüyorsun?”

köş körikti bolsın!: Göç güzel geçsin! Bkz. **köş aman bolsın!**

kötek: Ayıp/Çok ayıp. Özellikle kadın konuşmalarında karşımıza çıkan bir kalıp sözdür. Aniden olan şeye şaşırma bildirir. Bir şeyin ayıp olduğunu belirtmek için kullanılır.

közayım boldıñ ba?: Gözün aydın! Aile içinden uzun zamandır görüşülmeyen biri uzun yoldan geldiğinde yakınlarında “nihayet görüşebildiniz, gözünüz aydın!” anlamında söylenen iyi dilek.

Jurt tügel otırıp bolğanda jañağı tısta Jarasqa: «Aman-sav keldiñ be, şırağım!» degender kempirge qaray oyıstı. Dabırağan qıypaқтаған davıstar: «Bala kep közayım bodiñ ba?» devmen basılıp jatır. (QBÄKÜ-4: 182). “Halk bütünüyle yerleşip de oturduğunda biraz önce dışarıdaki Jaras’a: -Gözümün nuru, sağ salim geldin mi? diyenler yaşlı kadına doğru yöneldiler. Patır kütür kararsız sesler: -Evladın gelmiş, gözün aydın!” diye konuşuyorlar”.

köziñ aqqır, köziñ aqsın!: Gözün aksın!/Gözün kör olsun!/Gözü çıkasınca! Önemli olmayan bir olay için alınganlık eden, durmadan ağlayan kişiye kızan biri tarafından söylenen kötü dilek.

közime körinbe!: Gözüm görmesin!/Defol! Birinin yaptığı yanlışa kızan kişinin sakinleşinceye kadar onu görmek istemediğini belirtmek için söylediği kalıp söz.

Köziñniñ otı öşkir!: Gözünün ateşi sönsün!/Rahat yüzü görmeyesin! Birinin, kendini üzen, ağlatan, acı çektiren kişiye “hayat boyu rahatça yaşamaması” dileğiyle söylediği kötü dilek.

köz tiymesin!: Nazar değmesin!/Göz değmesin! Mevcut olan bir durumun mükemmel olduğunu, bu durumun devam etmesini dilediğini ve insanların bakışlarındaki zarar verici ve öldürücü güçten sakındığını belirtmek isteyen kişi tarafından söylenen kalıp sözdür.

Q

qabiri iman nurına tolsın: Kabri iman nuruyla dolsun. Ölen kişinin öbür dünyada mutlu ve rahat olmasını isteyenlerin söylediği iyi dilektir.

qadamıñdı añdap bas: Dikkatli ol. Bir olay içinde yer alan kişiyi “dikkatli ol” diye uyararak veya bazen de tehdit etmek amacıyla kullanılan kalıp söz.

qadamdarıñızğa gül bitsin!: Ayaklarınıza sağlıq!/Adımınıza bin sevap! Adımlarınızı attığınız her yer çiçeklensin anlamına gelir. Davet edilen misafirin daveti kırmayıp gelmesi üzerine ev sahibinin teşekkür etmek için söylediği kalıp söz.

qadamıñ quttı bolsın!: Adımın kutlu olsun! Yürümeye başlayan bebeğin kösteği kesildiğinde anne ve babasını tebrik etmek için söylenen iyi dilek.

İsiñ sätti bastalsın, kelüviñ baqıt äkelsin degen mağınadağı alğıs. – Al, qurılışçı joldas, alğaşqı qadamıñ quttı bolsın! – dep quttıqtağanda töbem kökke az-aq tiymey qalğan (QBÄKÜ-3: 313). “İşlerin hayırlı olsun, gelişin baht getirsin anlamındaki iyi dilek. “-Kuruluşçu yoldaş, ilk işin kutlu olsun! diye kutladığında başım göğe ermişti”.

qadamıña nur javsın!: Ayaklarına sağlıq!/Adımınıza bin sevap. Adımların nurlansın!
Bkz. **qadamdarıñızğa gül bitsin!**

qan javğır!: Üstüne kan yağsın!/Kendi kanında boğul! Hiç kimseye acımayan, insana zarar verebilen, birinin katili olan kişiye “akıttığın kanda boğul/kendi kanında boğul” anlamında söylenen kötü dilek.

qalaysıñ?: Nasılsın? Karşısındaki kimsenin o andaki fiziksel ve ruhsal durumunu öğrenmek, hal hatır sormak, bazen de selamlaşmak için kullanılan kalıp söz.

qal-jağdayıñ qalay?: Durumun nasıl?/Nasılsın? Bir kimsenin sağlığını ve durumunu öğrenmek için kullanılan kalıp söz.

qal qalay? - Nasılsın? Bkz. qalaysıñ?

qanjığan qan bolsın!: Qanjığan¹⁵⁶ kan olsun! Ava giden birine “elin boş kalmasın!” şeklinde dilek bildirmek için söylenen kalıp söz.

qanjığan maylansın!: Qanjığan¹⁵⁷ yağlansın! Bkz. **qanjığan qan bolsın!**

¹⁵⁶ Bkz 16 dipnotta.

¹⁵⁷ Bkz 16 dipnotta.

qapa bolma!: Üzülme! Yaşanan bir olaydan etkilenen birini avutmak, desteklemek amacıyla söylenen kalıp sözdür.

qarağım.- Gözbebeğim!

Än bir tolastağanda, üy iyesi aq juqqan murtın şiyratıp, bolmaşı külimsirep söz qozğadı: - Qarağım, Janay, tanımay otırğan şığarsıñ. Mınav qız bayağı äñşi Totaydıñ qızı. Özi üyge kirmey, tısta tur. (QBÄKÜ-4: 104). “Türkü bitmeye yaklaştığında, ev sahibi aklar düşen bıyıklarını burup, hafifçe gülümseyerek söze başladı: - Gözbebeğim, Janay, tanımıyor olmalısın. Şu kız biraz önceki şarkıcı Totay’ın kızı. O eve girmiyor, dışarıda duruyor”.

qara basqır!: Kara bassın!/Kötülüğün kendi başına dönsün! Hep kötü düşünceye sahip olan, herkese kötülük yapan, kötülük yapmayı seven birine “kötülüğün kendi başına dönsün” anlamında söylenen kalıp söz.

qara jer habar bermesin: Ölenin ruhu rahatsız olmasın/Kemikleri sızlamasın/Yattığı yer sıkmasın. Ölen hakkında kötü hatıralar, kötü düşünceler söylendiğinde ölüyü rahatsız etmemek ve bu isteği Allah’tan dilemek için kullanılan kalıp söz.

qarğıs atqır!: Kahretsin! Birçok şeyi gerçekleştirmek için çabaladığı halde hiçbir şey elde edemeyen kişinin söylediği kalıp söz.

qara jamılğır!: Kara örtünesin!/Karalara bürünesin. Bir kadının, diğer kadının kocasını kaybetmesi dileğiyle söylediği kötü dilek.

qarday janar bersin!: Allah kar gibi bakış versin! Bir genç kızın iyiliği karşısında büyükler tarafından teşekkür yerine söylenen iyi dilek.

qarasan kelgir!: Karasan gelesin!/Hastalıklara duçar olasın! Birinin hayvanlara “hastalığa uğraması” dileğiyle söylediği kötü dilektir.

qarızıñdı keş!: Hakkını helal et! Hastalıktan veya yaşlılıktan ölmek üzere olan birinin yakınlarıyla vedalaşmak için söylediği son cümle.

qara şaşın jayılsın!: Kara saçların omuzuna dökülsün! Bkz. **qara jamlıdır!**

qayda barsañ, jol bolsın!: Nereye gidersen git, yolun açık olsun! Bkz. **joldarıñ bolsın!**

qayda jürseñ de aman bol!: Nereye gidersen git, sağ salim ol! Bkz. **joldarıñ bolsın!**

qayğıña ortaqpın: Başın sağ olsun. Konuşucunun ölenin yakınlarını teselli etmek için söylediği kalıp söz.

qaytpas saparğa attandı: Öldü/Dönülmeyecek sefere yolcu oldu/Vefat etti. Bkz. **düniye saldı.**

qayırın bersin!: Ölümün ardı iyilik olsun! Ölümünden sonra iyi şeyler gerçekleşsin.

Birine «qayırın bersin», birine «qayırlı bolsın» aytıp, alıs-jaqın aǵayınıñ qaǵılǵan-soǵılǵan ökpe-nazı bolsa uşıqtay qaytqan (QBÄKÜ-5 367). “Birine “hayırını versin”, birine “hayırlı olsun” deyip, uzak yakın akrabasının vurup çarptığı nazı ve siniri ise uçuk gibi kayboldu”.

qayırlı bolsın!: Hayırlı olsun! Bir şey elde edene söylenen iyi dilektir.

Äbiştiñ üylenüvin estigen tusta Pavlov qısqa türde qayırlı bolsın aytıp, Abaydıñ sözün bölmey tıñday berdi (MÄ: 276). “Äbiş’in evleneceğini işittiği anda Pavlov kısaca hayırlı olsun dileklerini sundu, Abay’ın sözünü kesmeden dinleyiverdi”.

qayırlı keş!: İyi akşamlar! Bkz. **keş jarıq!**

qayırlı kün!: İyi günler! İnsanların gündüz karşılaştıkları zaman birbirine söyledikleri ve o günün iyi, hayırlı, uğurlu olmasını dileyen selamlaşma sözü.

qayırlı tañ!: Günaydın! İnsanların sabah karşılaştıklarında birbirine söyledikleri selamlaşma ve esenlik dileme sözü.

qayırlı tün!: İyi geceler! İnsanların geceleyin karşılaştıklarında veya ayrılırken birbirine söyledikleri ve o gecenin iyi, hayırlı, uğurlu olmasını dileyen selamlaşma sözü

qazanıñ qıysaymasın!: Kazanın yıkılmasın!/Ocağın doğru tütsün! Evinde, ailesinde kavga olan birine “ocağın doğru tütsün” şeklinde söylenen iyi dilek.

qol ayağındı aman-esen bavırña al!: Elin ayağına kavuşsun! Doğum yapacak olan kadına “doğumun iyi geçsin, doğumdan sonra çabuk toparlan” dileğini bildirmek için söylenen kalıp söz.

qolıñ dert körmesin!: Ellerin dert görmesin! Birinin eliyle yaptığı bir işe teşekkür etmek amacıyla ona “ellerin sıkıntı görmesin” şeklinde söylediği iyi dilek.

qonıs baysaldı [jaylı, quttı, qayırlı] bolsın!: Yerleşiminiz rahat olsun!/Yerleşmeniz kutlu/hayırlı olsun!

Qonıstarıñ qayırlı bolsın, şırağım, jaqsı keldiñder ğoy. Özimiz mülde mız bolıp qaldıq, - dedi Omar Jaqıpqa (BM: 47). “Omar, Jakıp’a: - Yerleşmeniz hayırlı olsun, gözümün nuru, hoş gelsiniz. Biz tabii ki mutlu olduk, dedi”.

qoş keldiñ!: Hoş geldin! Görüşmeye, konuşmaya, bir yere veya bir iş yapmaya giden bir kişiye rahatlık, kaygısızlık ve neşe getirdiğini belirtmek için söylenen kalıp söz.

qoş bol!: Hoşça kal! Herhangi bir konuşma ve görüşmenin sonunda ayrılan kişinin kalan kişiye söylediği, karşısındaki kişinin sağlıklı ve mutlu kalması konusundaki isteğini dile getirdiği bir vedalaşma kalıp sözü.

quday qalasa – Allah nasip ederse...

- Qulay qalasa, Baymırzanıñ bir säygüligi bizdiñ taqımğa tüsken şığar, - dep oylap, Suvdır Ahmet murtınan külip qoydı (QBÄKÜ-5: 33). “- Allahu Teala nasip ederse, Baymırza’nın bir atı bizim takıma düşmüş olmalı, diye düşünüp Suvdır Ahmet bıyık altından güldü.

qudaydıñ quttı küni: Her gün/Allah’ın her günü. Herhangi bir işin her gün, düzgün bir şekilde yapıldığını veya sürdürüldüğünü belirtmek için söylenen kalıp söz.

Bätesten hat kelmegeli Qudaydıñ quttı küni poštağa baram, key küni äldeneşe ret baram, biraq hat joq (QBÄKÜ-3: 204). “Bätes’ten mektup gelmediğinden beri Allah’ın her günü postaneye gidiyorum, bazı günler birkaç defa gidiyorum, fakat mektup yok”.

quday [täñir] tileviñ bersin!: Allah dileklerini gerçekleştirsin!/Allah muradını versin! Maksadına ulaş anlamındaki iyi dilek.

Qoldarıñnan kelse, Quday tileviñ bersin, osı bugün oralıñdar (MÄ: 323). “Ellerinden gelse, Allah muradını versin, bugün geri dönün”.

quday üşin: Allah aşkına. Bir kişinin bir durum karşısında şaşkınlığını, bıkkınlığını, ya da usanmasını bildirmek için söylediği kalıp söz.

qulan taza ayıǵıp ket: Bir şeyin kalmasın, hastalığın geçsin/Tez zamanda sağlığına kavuş. Hasta ziyaretine gidildiğinde “tez zamanda iyileş” anlamında söylenen iyi dilek.

qup boladı!: Baş üstüne! Kişinin bir isteği veya emri hemen yerine getireceğini belirtmek için söylediği kalıp söz.

qurban ayt mübäräk bolsın!: Kurban Bayramınız mübarek olsun! İnsanların kurban bayramını kutlamak için birbirlerine söyledikleri iyi dilek.

qurbanıñ bolayın. - Kurban olayım. Birinden bir şey rica ederken, bir işin yapılmasını isterken yalvararak söylenen kalıp söz.

qurıp qalsın!: Kahretsin! Birçok şeyi gerçekleştirmek için çabaladığı halde hiçbir şey elde edemeyen kişinin söylediği bir kötü dilek sözü.

quttıqtaymın! – Tebrik ederim. Birisinin yaptığı bir davranış, ulaştığı bir başarı veya mutlu bir olaydan dolayı sevincini bildirmek için söylediği kalıp söz.

Emtiyhannan bestik alıpsıñ, quttıqtaymın (Avızeki til). “Sınavdan beş almışsını kutluyorum”.

quttı bolsın!: Kutlu olsun!

Minekey, Jaña jıldıñ aşıp betin, Moskva aytıp jatır quttı bolsın (QBÄKÜ-5: 64). “İşte, yeni yılın açıp betini, Moskva söylüyor kutlu olsun”.

quvanıştı künderde kezdeskenşe/johqqanşa! - Mutlu günlerde görüşmek üzere! Televizyon programcılarının milletle vedalaşırken “daha mutlu günlerde tekrar görüşelim” anlamında söyledikleri vedalaşma kalıp sözü.

L

läyim aytqanıñ kelsin!: Her zaman söylediklerin gerçekleşsin!/Her zaman dediğin olsun! Kendisi için iyi dilekte bulunan birine teşekkür etmek ve dediğinin gerçekleşmesi dileğiyle söylenen kalıp söz.

Tüs degen sandıraq emes pe, qaytesiz sonı eske tüsirip, Qalsın päleket sol betimen tüs bolıp. – Läyim aytqanıñ kelsin... Biraq qorıqqanmen jan qala ma, tüsimdi ayaqtayın, şeşüvin sosın aytarsıñdar (QBÄKÜ-3: 254). “Düş denilen sayıklama değil mi, ne yapacaksınız onu hatırlayıp da? Kalsın o felaket o haliyle düş olarak. He zaman dediğin gibi olsun... Fakat korkuyla yaşanır mı, düşümü sonlandırayım, yorumunu sonra söylersiniz”.

M

maqsatña jetpey ölip ketkir!: Amacına ulaşamadan ölesin!/Arzuların kursağında kalsın! İnsanlar yüzünden acı yaşayan, kırılan birinin o kişinin ölümünü dilemek amacıyla söylediği kötü dilek.

malım janımnıñ sadağası: Malım canımın sadakası. Ani ve ciddi bir problem yaşayan kişinin hayatta kalmak dileğiyle “mal mülk sağlığıma feda olsun” anlamında özellikle kurban keserken söylediği kalıp söz.

mal körmegir!: Mal görmeyesice! Çok kıskanç, paylaşmayı bilmeyen birine “hayatın boyunca mal ve para sana nasip olmasın” şeklinde söylenen kötü dilek.

Mal körmegir birevler, januvardıñ äbden üñürsağın şığarıptı (QBÄKÜ-3: 219). “Mal görmeyesice birileri, hayvanı iyice zayıflatmışlar”.

marqum,...edi: Rahmetli...idi. Ölenin ardından onunla ilgili iyi hatıralar veya komik anılar anlatılırken söylenen kalıp söz.

marqumñ mingeni pıraq, ustağanı şıraq bolsın: Rahmetlinin bindiği kanatlı at olsun, tuttuğu ışık olsun. Ölen kişinin arkasından “öbür dünyada da mutlu, huzurlu olsun” dileğiyle söylenen iyi dilek.

marqumñ topırağı torqa bolsın: Rahmetlinin toprağı bol olsun. Ölen kişinin arkasından “ruhu ve bedeni rahata kavuşsun” duasıyla söylenen kalıp söz.

märtebeli bol! Şöhretli ol! Birine yapılan iyilik karşılığında teşekkür yerine söylenen iyi dilek.

maşalla! Maşallah! Bir güzellik, iyilik, nimet veya başarı karşısında hayranlığını ve takdirini belirtmek isteyen kişinin “Allah’ın dediği olur” ve “nazar değmesin” dileğiyle söylediği kalıp söz.

may qap! Boğazın yağlansın! Boğazına yemek takılıp boğulmak üzere olan kişiye “boğazından çabuk geçsin” dileğiyle söylenen kalıp söz.

maxabbattarıñ bayandı bolsın!: Aşkınız sürekli olsun! Yeni evlenecek çifte “aşkınız sonsuza kadar sürsün” şeklinde söylenen iyi dilek.

mereyiñ össin!: İtibarın artsın! Birine, iyiliklerine karşılık işinde başarılı olması dileğiyle söylenen iyi dilektir.

mereytoyiñ quttı bolsın!: Yıldönümün kutlu olsun! Doğum gününü kutlayan kişiye “nice mutlu senelere” ifadesiyle söylenen kalıp sözdür.

merekeñizben!: Bayramınız kutlu olsun!/Hayırlı bayramlar! Resmi bayramlarda insanların bayramlaşmak için söylediği iyi dilek.

mereke quttı bolsın!: Bayram kutlu olsun! Bkz. **merekeñizben!**

mñ jasağır!: Bin yaşayasın!/Allah uzun ömürler vresin! Birine, yaptığı iyilik karşısında teşekkür etmek için söylenen iyi dilek.

miñ bolğır!: Bin yaşayasın! Bkz. **miñ jasağır!**

Özi bir miñ bolğır eken! Ne degen niyeti jaqsı adam! (Avızeki til). “Uzun ömürlü olasın/Bin yaşayasın! Ne kadar iyi niyetli biri!”

miñ da bir alğıs!: Sonsuz teşekkürler!/Binlerce teşekkürler! Birinden görülen iyiliğe karşı söylenen teşekkür etme kalıp sözü.

Osınday ul-qız ösirgen ata-anağa miñ da bir alğıs (Avızeki til). “Böyle oğul kız yetiştiren ana babaya binlerce teşekkürler”.

– *Senderge miñ da bir raqmet. Aq qar, kök muzda qısılıp kelgen, tolıp jatqan jaña jurta öz mekenjaylarıñdı berdiñ... – dedi Sandıbay kolhozşılarga.* (MÄ: 435). “Sandıbay, çiftçilere: - Size binlerce teşekkürler. Ak karda, gök buzda sığındığı, yaşadığı yeni yurtları, mekânları verdin... dedi.”

mundayda sabır/şıdam/tözim kerek: Böyle zamanlarda sabır gerekir. Bir olay karşısında aşırı üzüntü yaşayan, acı çeken birisini sakinleştirmek amacıyla söylenen kalıp söz.

muñayğır!: Üzülesin!/Bunalasın! Biri yüzünden üzüntü yaşayan kişinin, muhatabının da aynı duyguyu yaşamasını dilemek için Allah’a sığınarak söylediği kötü dilek.

mümkün bolsa: Mümkünse. Birinden bir şey rica ederken izin istemek amacıyla söylenen kalıp söz.

N

nan atqır!: Ekmek çarpsın! Yemekle oynayan veya yemek üzerine kötü şeyler konuşan kişiye “ekmek çarpsın/ekmeksiz kalasın!” anlamında söylenen kötü dilek.

nazar avdar: Bak! Bir iş esnasında oradakilerin dikkat etmeleri gereken konuyu/durumu belirtmek için söylenen kalıp söz.

nanı tavsıldı: Bu dünyadaki tanesi bitti/Yiyecek lokması kalmadı/Öldü. Bkz. **düniye saldı.**

nar tävekel!: Haydi bismillah! Yeni işe başlayan bir kişinin Allah'a sığınarak işinde önünün açık olması amacıyla söylediği kalıp söz.

Nar täüvekel, qulaş urdım qiyyağa, // Qayrat şirkin alıp şıqsa qiyın ba? // Bul saparda sürinip te qalarım, // Sonda, dosım, meni ayıpqa buyırma (QBÄKÜ-2: 19). “Haydi bismillah! Kulaç attım kıyılara, // Gücüm yetse de, ah, götürse zor mu? // Bu sefer de sürünür de kalırım, // O zaman, dostum beni suçlama”.

navrız quttı bolsın!: Nevruz kutlu olsun! Nevruz bayramında insanların bayramlaşaran birbirine söyledikleri iyi dilek.

navqasqa şıypa bolsın: Hastaya şifa olsun/(Allah) şifalar versin. Hastanın ziyaretine gidildiğinde hastanın çabuk iyileşmesini dilemek için söylenen iyi dilek.

ne jañalıq?: Ne haber? Yakın ve samimi kimselerin hal hatır sormak için kullandıkları kalıp söz.

ne jazdım?/Ne jazıp qaldım?/Ne şara?: Yapacak bir şey yok. Elden bir şey gelmediğinde üzüntüyle söylenen kalıp sözdür.

Javğa pende qılğanday // Men täñirge ne jazdım? (XAÄ: 648). “Düşmana kul olacak (kadar) // Ben Tanrıya ne yaptım?”

niyetiñ qabil bolsın!: Niyetini Allah kabul etsin! Yeni işe başlayan birini desteklemek, sözlü de olsa yardım etmek için “Allah’ım işleri iyi gitsin” şeklinde söylenen iyi dilek.

Toy isteymin deysiñ. Niyetiñ qabil bolsın, balam! Oydağı-qırdağı ağayın-jekjattu şaqırtsañ mına bir käreñdi bir köterip tastağaniñ! Niyetiñe jet (Avızeki til). “Düğün istediğini söylüyorsun. Niyetin kabul olsun yavrum! Ovadaki dağdaki hısım akrabayı çağırırsan şu bir yaşlıyı tutup da bırakıp gitmen! Niyetine ulaşsın”.

niyetiñe jet!: Niyetine ulaş! Bkz. **niyetiñ qabil bolsın!**

nurı peyişte şalqısın: Nuru cennette ışımsın/Cennette nuru saçılınsın. Ölen kişinin arkasından “ruhu ve bedeni huzur, rahatlık bulsun” dileğiyle söylenen kalıp söz.

O

o dünyeye sapor Őkti: Hakka yürüdü/Ahirete gçt/öte dünyaya gitti/öldü. Bkz. **dniye saldı.**

o dniyelik boldı: Öbür dünyalı oldu/öbür dünyaya gçt/öldü. Bkz. **dniye saldı.**

obal joq: Hak ettin.

zine-zi syleydi, // Sylegende ne deydi: // Obal joq osı baylarĝa // Mal qızıĝın krmegen, Jaqsı tsek, jaqsı as joq, // Jan qadirin bilmegen (Avızeki til). “Kedi kendine konuŐur, // KonuŐur da ne der: // Vebal yok o zenginlere // Mal derdiyle uĝraŐmayana, // Rahat dŐek, hoş yemek yok, // Can kadrini bilmeyene”.

oqası joq: Rica ederim. Birinin işini gördükten sonra onun teŐekkrne karşılık söylenen kalıp söz.

olay emes: Öyle deĝil. Birinin düşüncesini terslemek işin söylenen kalıp söz.

olda-bilda: Vallahi billahi! Yemin. Allah’a dönüp yemin ederek söylediklerini kanıtlamak isteyen kişinin sylediĝi kalıp sözdür.

oljamen oral!: Ganimetle dn! Uzun yolculuĝa çıkan birinin kazançla dönmesini dilemek işin söylenen iyi dilek.

oñ sapor!: Hayırlı sefer!/Hayırlı yolculuklar! Uzun yolculuĝa çıkan kişilere “yolun huzurlu, sakin, saĝlıklı geÇsin” Şeklinde söylenen kalıp söz.

oraqqa bereke!: Oraĝına bereket!/ürün bereketli olsun! Tarlada alıŐanlara “işiniz iyi gitsin/ürününüz bereketli olsun” Şeklinde söylenen kalıp söz.

oŐaĝıñ sönbesin!: Ocaĝın sönmesin! Evlenen kıza “gittiĝin evin ocaĝı senin sayende hiÇ sönmesin” Şeklinde söylenen kalıp söz.

otav quttı bolsın!: Güle gle oturun! Yeni ev alan kişiye kutlama ziyaretine gidildiĝinde “hayırlı olsun” anlamında söylenen iyi dilek.

otbasıñnan ört şıqsın!: Ailenden ateşler yükselsin!/Ocağın~evin barkın yansın! Birinin kötülüklerine karşı acı çeken, mücadeleye gücü kalmayan birinin Allah'a sığınarak “senin ailen de kötü olsun” şeklinde söylediği kötü dilek.

otıñ öşpesin!: Ateşin~ocağın sönmesin! Bkz. **oşağın sönbesin!**

oturğan orniñ orman bolsın!: Yaşadığın yer orman olsun! Yeni bir mekâna taşınan kişiye “yerleştiğin yer sana huzur getirsin, ailen büyüsün” dileklerinde bulunurken söylenen kalıp söz.

Ö

ökpeñ ezilsin!: Akciğerin ezilsin!/Ciğerlerin parçalansın! Çocuğuna kızan anne veya babanın söylediği kötü dilek değil öfke sözleri.

ömir jasıñ uzaq bolsın!: Uzun ömürler dilerim! Birine, doğum gününde “uzun ömürler” dilemek için söylenen kalıp söz.

ölüm kelgir!: Ölesice! Birinin, kendini çok kızdıran kişiye “öl de senden kurtulayım” anlamında söylediği kötü dilek.

ölüm qazanıñ artı iygilikti bolsın: Ölüm denen kaderin ardı iyilik olsun/Ölümünden sonra Allah hayırlı şeyler versin/Allah bu kadarıyla bıraksın/Allah başka acı vermesin. Ölen kişinin yakınlarına bağ sağlığı dilemek için “ölümünden sonra evinize sadece iyilik gelsin” anlamında söylenen kalıp söz.

ölip keteyin!: Yemin ederim! Söylediklerinin doğruluğunu kanıtlamak isteyen kişinin söylediği kalıp sözdür.

Ne bol deseñ, sol bolayın, ajal alsın! Olda bilda, ölip keteyin, körgenim joq (Avızeke til). “Ne yapmamı istersen yapayım, ne istersen öyle olayım, canım çıksın! Vallahi billahi, yemin ederim, görmedim”.

örkeniñ össin!: Filizin çoğalsın!/Bereketin artsın! Birinin iyiliğine karşılık teşekkür yerine söylenen iyi dilek.

– *Uva, örkeniň össin, Änşibegim! Bizdiň köňilimizdi köterseň, seniň köňiliňdi Quday kötersin! – dep tissiz iyegin şoşaňdata söyledi* (MÄ: 115). “- Vay, bereketli olsun, Enşibeğim! Bizim gönlümüzü hoş eyledin, Allah da seninkini hoş eylesin! diye dişsiz çenesini tutamaya tutamaya konuştu”.

ötinemini: Lütfen. Kendinden bir şey istenen kişinin, istenen şeyi bir lütuf, bir iyilik olarak yapmasını rica eden kişinin söylediği kalıp sözdür.

ötirik aytsam canım şıqsın!: Yalan söylüyorsam canım çıksın!/Vallahi doğru! Söylediklerinin doğruluğunu kanıtlamak isteyen kişinin yemin ederek söylediği kalıp sözdür.

ötinip suraymın: Arz ederim/ediyorum. Resmi bir dilekçe yazıldığında bu dilekçenin kabul edilmesi için ricada bulunulduğunu belirtmek amacıyla söylenen kalıp söz.

özimen ketsin!: Geçmiş olsun! Kaza geçiren, beklenmedik olumsuz bir olaydan kurtulan veya hapishaneye girenlerin kötü durumdan kurtulmalarını dilemek için söylenen kalıp söz.

öziň kiyip öziň tozdır!: Güle güle giyesin!/Üstünde eskisin! Yeni bir kıyafet satın alana veya hediye alana söylenen iyi dilek.

P

päle qaydan, jala qaydan, ölim qaydan demeñiz: Bela nerden, iftira nerden, ölüm nerden deme. Kaderine razı ol. Ölen kişinin yakınlarına onun ölüm haberini sakın ve üstüruptu bir şekilde haber vermek için kullanılan kalıp söz.

peri soqqır!: Peri çarpsın! Çok yaramazlık yapan çocuğa annesi tarafından söylenen kızgınlık sözüdür.

Ösekşi til turar ma sırdan şaşpay, // Abıroyın ärkimniň söylep aşpay. // «Han küyevi aqılsız, bir esalaň, // Peri soqqan jan eken!» - destı, jastay (BM: 52). “Dedikoducu dil durur mu sırları açmadan, // Saygınlığını herkesin açıp söylemeden. “Hanın güveyi akılsız, bir deli, perilerin çarptığı biriymiş!” derler, gençler”.

peyişte nuri şalqıǵay: Nuru cennette ıǵısın. Bkz. **nuri peyişte şalqısın.**

privyet!: Selam! Rusça'nın etkisiyle Kazak Türkçesinde de sık sık kullanılan bir selamlaşma kalıp sözüdür. Çoğunlukla gençlerin birbirleriyle karşılaştıklarında selamlaşmak için söyledikleri kalıp söz.

R

raqmet!: Teşekkür! Bkz. **raqmet aytamın!**

raqmet aytamın!: Teşekkür ederim! Birinin kendine yapılan bir iyiliğe karşı duyduğu memnuniyeti, gönül borcunu dile getirmek için söylediği kalıp söz.

raqım et: Affet. Konuşucunun, yaptığı bir işin, söylediği bir sözün uygun olmaması sebebiyle birinden özür dilemek amacıyla söylediği kalıp söz.

ramazan mübäräk bolsın!: Ramazan mübarek olsun! Ramazan bayramında insanların birbirine hayırlı bayramlar dilemek için söylediği bayramlaşma iyi dileğidir.

ras aytamın: Doğru söylüyorum. Söylediği herhangi bir şeyin doğru olduğunu anlatabilmek için çabalayan kişinin söylediği kalıp söz.

ruqsat bolsa: İzin varsa. Herhangi bir şey yapmak veya söylemek isteyen kişinin bu davranışından önce söylediği kalıp sözdür.

S

sabır et!: Sabret! Bir işin hızlı şekilde sona ermesini isteyen kişiye “sakin ol/sabret!” anlamında söylediği kalıp söz.

saǵatı bitti: Saati bitti. Bkz. **düniye saldı.**

salamat pa?: Merhaba! Günün herhangi bir saatinde karşılaşan insanların birbirlerine söyledikleri, muhatabının rahat ve güvende olduğunu bildiren selamlaşma kalıp sözü.

Qayıqşı eskegin qulaştay esip, Anna İvanovnanıñ qasına kelip toqtadı.

– *Salamatsız ba?* – dedi Anna İvanovna arı qarap oturğan qayıqşınıñ jelke jağına barıp.
 – *Salamat! Salamat!* – dep qayıqşısı eskeğine süyenip, ornınan turıp. Anna İvanovnanıñ betine tesile qaray qaldı. Anna İvanovna da bul adamdı qaydan kördim degendey, sileyip tur. (QBÄKÜ-5: 23). “Kayıkçı küreklere asılıp Anna İvanovna’nın yanına gelince durdu. Anna İvanovna ileri doğru bakıp duran kayıkçının omzuna doğru bakarak: – Merhaba? dedi. Kayıkçı küreklere dayanarak yerinden kalkıp: - Merhaba! Merhaba! dedi. Anna İvanovna’nın yüzüne delici bakışlarla baktı. Anna İvanovna da bu adamı nerede gördüm acaba diye hatırlamaya çalışıyor”.

saparıñ oñ bolsın!: Seferin hayırlı olsun!/Hayırlı yolculuklar! Uzun yola çıkan birine yolculuk zorlukları çekmeden, hastalanmadan gideceği yere sağ salim varması dileğiyle söylenen kalıp söz.

- *Saparıñ oñ bolsın, qarağım!*

- *Qoş kelipsiñ, Äbişjan!* – *degen san tilevles jürekterden şıqqan ıstıq sözder Äbiş üyge kirgenşe barlıq jıyın atavlıniñ tula boyın şımurlatqanday.* (MÄ: 2). “-Hayırlı yolculuklar, gözbebeğim! – Hoş geldin, Abişcan! şeklindeki iyi dileklerle dolu olarak yürekten gelen sıcak sözler Abiş eve girene kadar toplanan bütün insanların yüreğini ısıtmış gibiydi”.

savdaña bereket bersin!: Ticaretiniz bereketli olsun! Alışveriş yaparken “alıp sattığımız bereketli/kazançlı olsun” şeklinde esnafa söylenen bir iyi dilek sözü.

sav bol!: Hoşça kal!/Sağlıcakla kal! Herhangi bir görüşme sonunda görüşmeden ayrılan kişinin kalana “sağlıklıcakla kal” şeklinde söylediği kalıp söz.

– *Bara göy endeşe. Sav bol, Taymas! Endigäri köşege jalğız şıqpa.* – *Apay öz üyindegi Titi sekildi balaların sağınıp, asıgıp turğan boluv kerek, qarş-qurş basıp, borandata jöneldi. Titi joğarı kötergen qolınıñ basın qıbırlatuvğa äreñ ülgerdi.*

– *Sav bolıñız!* (QBÄKÜ-5: 302). “- Haydi gide dur. Sağlıcakla kal, Taymas! Bundan sonra sokağa yalnız çıkma. Hanım, evindeki Titi gibi çocukları özleyip görmek için acele ediyor olmalı ki takır tukur basıp fırtına gibi yürüdü. Titi yukarı kaldırdığı elini zorlukla kıpırdatabildi. – Sağlıcakla kalın!”.

savda küset bolsın!: Ticaret hayırlı olsun!/Bereketli olsun/(Allah) bereket versin! Bkz. **savdaña bereket bersin!**

sav salamatta bol!: Sağ salim ol!/Sağlıcakla kal! Herhangi bir görüşme sonunda görüşmeden ayrılan kişinin kalana “sağlıklicakla kal” şeklinde söylediği kalıp söz.

säbiydiñ on eki müsesi sav bolsın!: Bebeğin on iki organı sağ salim olsun!/Bebeğiniz sağlıklı olsun! Yeni doğan bebeğin anne ve babasına bebeğin sağ salim büyümesini dilemek amacıyla söylenen kalıp söz.

sälem!: Selam! Biriyle karşılaşıldığında veya birinin yanına gidildiğinde o kimsenin rahat, güven, huzur ve barış içinde olduğunu belirten, esenlik dileyen kalıp söz.

sälemet pe?: Merhaba! Bkz. **salamat pa?**

- *Sälemetsiz be, aqsaqal?*

Navqas qabağın tüyip qaradı:

- *Jol bolsın, dañğılım.* (QBÄKÜ-2: 246) “-Merhaba ihtiyar! Hasta kaşlarını çatarak baktı: -Hayırlı yolculuklar, yolcum”.

sälem ayt: Selam söyle. Selamının başkasına iletilmesini isteyen kişinin söylediği kalıp söz.

Kenjeşter atqa qonğanda, közine jas alğan Täpsirdiñ äyeli ğana boldı. Ol javlığınıñ uşimen jasın sürtip jatıp: - Erkejanğa sälem de! – dedi. (QBÄKÜ-4: 302: 96). “Evin küçük oğulları atlara bindiğinde gözleri yaşla dolan bir tek Tepsir’in karısı oldu. O örtüsünün ucuyla gözlerini silerek: - Erkecan’a selam söyle! dedi”.

sälemet bolsın!: Aleykümselam! Selam yollayan kişiye cevap olarak söylenen kalıp sözdür.

sät sapor!: Hayırlı yolculuklar! Uzun yolculuğa çıkan kişiye sağ salim gidip dönmesi için söylenen kalıp söz.

sizge köp raqmet!: Hepinize çok teşekkürler!

- *Sizge köp raqmet! Jaqsılığınzıdı umıtpaspız! Raqmet. Hoş, sav bolıñız, jortqanda joliñız bolsın, – dep ştab bastığımın qoştastı da, tez-tez basıp sırtqa şığıp ketti.*

(QBÄKÜ-5: 101). “- Hepinize çok teşekkürler! İyiliklerinizi unutmayız! Teşekkürler. Hoşça kalın, sağlıklıyla kalın, yolunuz açık olsun, diyen karargah yöneticisi vedalaşarak hızlı hızlı yürüdü, dışarı çıktı”.

soğım şüygin bolsın!: Kesim bereketli olsun! Kışın yenilecek hayvan kesilirken etin lezzetli, yağlı ve yararlı olması dileğiyle söylenen iyi dilek sözü.

söge jamandama!: Bir eksiğim varsa affet!/Sürçilisan eyledikse affola!/Hatamız, kusurumuz varsa affola! Herhangi bir konuşma ve görüşmeden sonra gidecek olan kişinin kalacaklara görüşmeleri sırasında bilmeden yaptığı hatası varsa affolması amacıyla söylediği kalıp söz.

Imurt üyirilgende bular jonniñ üstine şıqtı. Endi, teriskeyletip, ıldiy-tömen qulamaqqa kerek. Däl osı jerde Toqış nildey buzıldı:- Ereke, az kün joldas boldıq. Söge jamandama! Men jügerişi qızğa qayta soğamın (QBÄKÜ-4: 168). “Akşam karanlığı çöktüğünde onlar tepenin üstüne çıktılar. Şimdi, tersine dönüp yamaçtan aşağı inmek gerek. Tam burada Tokış mosmor oldu: - Ereke, birkaç gündür yoldaşız. Çıkışıp sa kötüleme! Ben bu durumu kıza tekrar bildiririm”.

sözim avır tiymesin...: Sözlerim ağır gelmesin/Sünü depreşmesin! Sözüm ölen kişinin ruhuna ağır gelmesin diye başlayan sözlerle ölenin ardından kötü şeyler söylendiğinde kullanılır.

sündet qabil bolsın!: Sünnet kabul olsun!/Sünnet hayırlı olsun! Sünnet edilen çocuğun ailesi, annesi ve babasına “hayırlı olsun” dileklerini bildirmek için söylenen iyi dilek.

Ş

şagalalı köldey bol!: Çağlalı göl gibi ol!/Şıkır şıkır akan göl gibi ol!/Mutlu ol! Evlenip gidecek olan kıza mutlu, huzurlu, sakin bir ömür dilemek için söylenen iyi dilek.

şañıraqtarıñ biyik, bosağalarıñ berik bolsın!: Evinizin damı yüksek, duvarları sağlam olsun!/Eviniz, ocağınız sağlam olsun! Düğünde yeni çifte “evliliğiniz sağlam, huzurlu ve mutlu olsun” dileklerini bildirmek için söylenen iyi dilek.

şapaq atsın: Gün doğmadan neler doğar? Bebeğini ya da küçük çocuğunu kaybeden kişiye baş sağlığı dilemek için söylenen iyi dilek.

T

tatuv-tätti, baqıttı ömir süriñder!: Barış içinde mutlu bir hayat geçirmek nasip olsun!/Bahtlı, mutlu bir ömür sürün! Düğünde yeni çiftte “evliliğiniz sağlam, huzurlu ve mutlu olsun” dileklerini bildirmek için söylenen iyi dilek.

tavday bol!: Dağ gibi ol! Küçük yaştaki bir çocuğun birine yardım etmek için çaba göstermesi karşısında “dağ gibi büyük olasın” şeklinde söylenen kalıp söz.

täbetiñ artsın!: İştahın açılsın!/Afiyet olsun! Bkz. **ss bolsın!**

tävbä!: Tövbeler olsun!/Tövbe tövbe! Kişinin kendi halinden memnun olduğunu belirtmek için söylediği sözdür.

tez jazılıp ket!: Allah, acil şifalar versin! Konuşucunun hasta birine “Allah acil şifalar versin/tez zamanda iyileşsin” şeklinde söylediği kalıp sözdür.

til-avzım tasqa!: Dilim ağzım taşa vursun!/En kötü günümüz böyle olsun!/Naza değmesin! Mevcut durumun mükemmel olduğunu, durumun devam etmesini dilediğini ve insanların nazarından sakındığını belirtmek isteyen kişi tarafından söylenen kalıp sözdür.

Köz, til tiymesin mağınadağı qoldanı. Sıbağañ osı! – dedi ertip aparğan jigit Baluvan Şolaqqa, - til avzım tasqa. (S.Muqanov). “Göz de dil de değmesin anlamında kullanılır. Geçip giden yiğit, Baluvan Şolak’a: - Halin bu! En kötü günün böyle olsun!”.

tilim kesilsin: Dilim kurusun. Yemin. Söylediklerinin doğruluğunu kanıtlamak isteyen kişinin yemin olarak söylediği kalıp sözdür.

til-köz tiymesin!: Dil de göz de değmesin! Mevcut durumun mükemmel olduğunu, durumun devam etmesini dilediğini ve insanların nazarından sakındığını belirtmek isteyen kişi tarafından söylenen kalıp sözdür.

tilim tasqa!: Dilim taşa vursun!/En kötü günümüz böyle olsun!/Naza deĝmesin! Bkz. **til-avzım tasqa!**

Ttörge şıq: Buyur, geç!/Başköşeye geç! Eve gelen misafiri içeri buyur etmek için ev sahibinin söylediği kalıp söz.

tuqımıñ qurpır!: Neslin kurusun!/Zürriyetsiz kalasın!/Soyun sopun kurusun! Birinin yaptığı kötülük karşısında “soyun sopun kurusun” şeklinde dile getirilen kötü dilek.

tuvĝan küniñmen!: Doğum günün kutlu olsun! Bir insanın doğum gününde onu tebrik etmek amacıyla söylenen kalıp sözdür.

tuvmaq bar da ölmek bar: Doğmak varsa ölmek de var/Doĝan ölecektir. Ölenin yakınlarını teselli etmek için söylenen kalıp söz.

tuvmaq bolĝan soñ, ölmek parız: Doğmak varsa ölmek de farzdır/Her canlı ölümü tadacaktır. Bkz. **tuvmaq bar da ölmek bar.**

tuyaĝı bütün tulpar joq, / qanatı bütün suñqar joq, / bolĝan iske berik bol: Toynaĝı sağlam at yok. Kanatları sağlam şahin yok. Olan işe dayanıklı ol//Hiçbir şey dört dörtlük deĝildir. Kaderine razı ol. Ölenin yakınlarını teselli etmek, onları biraz da olsa avutmak amacıyla söylenen kalıp söz.

tük etpeydi: Bir şey deĝil. Yapılan bir iyilik karşısında teşekkür edenlere karşı cevap olarak söylenen kalıp sözdür.

tün beyquttı bolsın!: Gece kutlu olsun!/Hayırlı geceler! Buradaki bey- Farsça be- ön takısıdır. Bey-quttı “saadetli, kutlu” anlamındadır. İyi geceler dilemek amacıyla söylenen kalıp sözdür.

tüsım mol bolsın!: Verim bol olsun!/Ürününüz bereketli olsun! Tarlada, bahçede çalışan kişilere “ürününüz/hasılatınız bereketli olsun” dileĝini iletmek için söylenen kalıp söz.

tüs tülkiniñ boğı: Düş tilkinin tezeğidir/Hayra çıksın inşallah. Kötü rüya görüldüğünde söylenir.

tüsüñdi tüs payğambarı jorısın!: Düşünü düş peygamberi yorsun!/Düşün hayra çıksın! İyi rüya görüldüğünde söylenir.

U

uluñ uyadan uşsın, elin umıtpasın!: Oğlun yuvasından uçsun ama halkını unutmasın! “Delikanlı hayatta istediği yerini bulsun” dileğiyle söylenen iyi dilek.

urpaqsız ötkir!: Çocuk sevmek nasip olmasın!/Evlatsız kalasın! Bir kişinin kendine yapılan kötülük karşısında kötülük yapana “evlatsız olasın” şeklinde söylediği kötü dilek.

uşıqsız bolsın!: Hastalık belasız sona ersin!/(Allah) sağlık sıhhat versin! Hastaya “hastalığın tez geçsin, iz bırakmadan iyileşsin” anlamında söylenen kalıp söz.

uvağalaykümassalam!: Aleykümselam! Arapça “Selamünaleyküm” selamlaşma kalıp sözüne cevap olarak kullanılan kalıp söz.

uva, batırım!: Vay, bahadır! Bir iş sonunda başarıyı yakalayan bir erkeği motive etmek için konuşucu tarafından söylenen kalıp söz.

uvayımday berme!: Üzülme! Yaşanan bir olay üzerine alınganlık eden birini avutmak için söylenen kalıp söz.

uvay, sabaz!: Vay, yiğit! Bir şeyi kolayca elde eden genç delikanlıya sözlü destek vermek için kullanılan kalıp söz.

uyat boladı.: Ayıp olur. Abes bir şey yapmaya çalışan birini durdurmak için söylenen kalıp söz.

uzağınan jarılqasın! [süyindirsin!]: Sevincin devamlı olsun!/Mutluluğun daim olsun.

Jaqsılıq köpke sozulsın, mǎñgi jaqsılıq bolsın! E, bayğus, köñiliñ ömirinde bir köterilgen eken, uzağınan jarılqasın! – dedi Qazıbek (QBÄKÜ-4: 88). “Kazıbek: - İyiliğiniz uzun sürsün, ebediyen iyilik olsun! E, zavallı, ömür boyu gönlün şad olsun, ömür boyu (Allah) yarlıkasın! dedi”.

Ü

ülgili otbası bolıñdar!: Herkes için örnek bir aile olun! Yeni evlenen çifti kutlama amacıyla “örnek bir aile olun” diye söylenen kalıp söz.

ülken azamat bolsın!: Kocaman bir yiğit olsun! “Yeni doğan bebek kocaman yiğit olsun” şeklinde anne ve babaya söylenen iyi dilek.

ülken raqmet!: Çok teşekkürler! Bkz. **köp raqmet!**

ürker bir de tuvıp, bir de ketedi: Ürker bir doğar bir gider/Her şey insan içindir/İnsan hayatında her şey olabilir. Bebeği veya küçük çocuğu ölen kişiye baş sağlığı dilemek amacıyla söylenen sözdür.

üy-işiñ aman-esen be?: Ailen sağ salim mi? Konuşma sırasında selamlaşmadan sonra insanlar arasındaki iletişimi sürdürebilmek için söylenen hal hatır sorma kalıp sözü.

üyiñ janğır!: Evin yansın!/Ocağın yansın! Ev konusunda sıkıntı yaşatan birinin “ocağının yanması” konusunda Allah’tan dilekte bulunmasını bildiren kötü dilek.

üyleriñde molşılıq pen bereke, baqıt pen şattıq, birlik pen ıntımaq bolsın!: Evinizde her zaman bolluk ve bereket, sevinç ve mutluluk, birlik ve ittifak olsun! Düğünde yeni evli çift için söylenen iyi dilek.

üyiñnen ürkip şıqqır!: Evinden korkarak çıkasın! Kötü dilektir.

Z

zavahıñdı Quday bersin!: Allah cezanı versin! Acı çeken, üzülen, zorluk yaşayan kişinin, Allah’tan muhatabının aynı hisleri tatması dileğiyle söylediği sözdür.

Täñirbergen öziniñ tirligine tävbe ğıp köñili tınıştala bergende, kenet äldenege işinen kübirlep: “Quday zavalıñdı bersin!” dedi. (QMT: 144). “Täñirbergen kendi hayatına şükredip de sakinleşmeye başladığında içinden bir ses: “Allah cezanı versin!” dedi”.

zavalıñ Qudaydan bolğır!: Cezan Allahtan ola!/Allah cezanı versin! Bkz. **zavalıñdı Quday bersin!**

zeketiñ keteyin: Zekâtın olayım/Kurbanın olayım! Konuşucunun birine bir şey için yalvardığı zaman söylediği kalıp söz.

- Zeketiñ keteyin, Zeke, asıra maqtap jiberdiñiz. Bizge ulılıq qayda? – dedi ornınan uşıp turıp. (JG: 05.01.2018). “O yerinden hızlıca kalktı ve: “Kurbanın olayım, estağfurullah, Zeke, beni çok övdünüz. Biz o kadar meşhur değiliz ki” dedi.

KAYNAKLAR

- ABDULLİN, A.A. (2006). *Tatar Türkçesinde Kalıp Sözler*, Kand. diss., Kazan.
- AĞAKAY, M.A. (1943). *Türkçe Felsefe Terimlerinin Dil Bakımından Açıklanması Dolayısıyla Bazı Kelime Yapım Yolları*, TDK, İstanbul.
- AHANOV, K. (1972). *Grammatika teoryasının negizderi*, Mektep baspası, Almatı.
- AHMETYANOV, R.G (1970). *Etimologičeskiye osnovı leksiki tatarskogo yazıka*, ADD, Kazan.
- AKALIN, L.S. (1990). *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar, Kargışlar*, Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu, Ankara.
- AKARSU, B. (1998). *Dil-Kültür Bağlantısı*, İnkılap, İstanbul.
- AKBABA, D. (2013). “Nogay Türkçesinde Emir Kipinde Kullanılan –GIR Eki Üzerine”, *Uluslararası Türk Dili Kurultayı bildirileri (20-25 Ekim 2008)*, TDK Yay., Ankara, s. 61-169.
- AKİŞİNA, A.A., vd., (1978). *Ruski rečevoy etiket*, Russkiy yazık yay, Moskova.
- AKİŞİNA, A.A., vd., (1986). *Ruski rečevoy etiket*, Russkiy yazık yay, Moskova.
- AKİŞİNA, A.A., vd., (1990). *Etiket russkogo telefonnogo razgovora. Posobiye dlya studentov-inostrantsev*, Russkiy yazık yay, Moskova.
- AKSAN, D. (1996). *Türkçenin Sözcük Varlığı*, : Engin Yayınevi, Ankara.
- AKSAN, D. (1999). *Türkçenin Gücü*, Genişletilmiş 6. Basım, Bilgi Yayınları, Ankara.
- AKSAN, D. (2000). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AKSAN, D. (2006). *Anadilimizin Söz Denizinde*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- AKSOY, Ö. (1965). *Atasözleri ve Deyimler*, TDK Yayınları, Akara.
- AKSOY, Ö (1988). *Deyimler Sözlüğü*, İnkılâp Yayınları, İstanbul.
- AKSOY, Ö. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1–2*, İnkılâp Kitap Evi, İstanbul.
- AKSOY, Ö.A. (1998). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü 1-2*, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- AKYALÇIN, N. (2007). *Türkçe İnkilemeler Sözlüğü – Tanıklı*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- APERSYAN, U.D. (1995). *Leksiçeskaya semantika. Sinonimiçeskiye sredstva yazıka*, Yazık russkoy kulturu, Moskova.
- AYDIN, T. (2010). *Türkçe-Kırgızca Kalıp Sözlerin Psikolojik ve Kültürel Boyutunun İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi. Manas Üniversitesi, Bişkek.
- AYTBAYEV, Ö.A (1975). *Avdarmalardağı frazeologiyalıq qubılıs*, Almatı: Fıllım baspası.

- BALAKAY, A.G. (2002). Russkiy Reçevoy Etiket iy Printsıpy Ego Leksikografiçeskogo opisaniya, Dok.diss., Novokuznetsk.
- BALAKAY, A.G. (2007). *Slovar russkogo reçevogo etiketa*, Vısşaya şkola, Moskova.
- BALAKAYEV, M. (1965). *Qazaq tili mädeniyetinin mäseleleri*, Ğılım, Almatı.
- BALAKAYEV, M., SIZDIKOVA, P., JANPEYİSOV, E (1968). *Qazaq ädebi tiliniñ tarihi*, Ğılım, Almatı.
- BALAQAYEV, M (1971). *Qazaq tili mädeniyetinin mäseleleri*, Almatı: Ğılım. 184 b.
- BALLİ, Ş. (1961). *Fransuzskaya stilistika*, Navka, Moskova.
- BANGUOĞLU, T. (2007). *Türkçenin Grameri*, TDK yay., Ankara.
- BARIN, E. (2003). *Yabancılara Türkçenin Öğretiminde Temel Sözvarlığının Önemi. Türklük Bilimi Araştırmaları*, (13). 311–317.
- BARS, E. (2014). “Manas Destanında Alkış ve Kargışlar” ” *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 2/1, Haziran. s. 200-213.
- BAŞKAN, Ö. (2003). *Lengüistik Metodu*, Multilingual, İstanbul.
- BAYAZİTOVA, R. (2006). *Traditsionniy Etiket v Başkirkoy semye*, Kand.diss., Ufa.
- BELYAEVA, Y.İ. (1985). “Printsip Vejlivosti v Reçevom Obşenii”, *İYŞ*, S.2.
- BİRAY, N. (2013). “Kazak Türkçesinde Yansımali İkillemeler (Ses Özellikleri Bakımından)”, s.1091-1104.
- BİZAKOV, S. (2010). *Qazaq Tili Qanday Til*, Ana Tili Yay, Almatı.
- BOLĞANBAYEV, A. (1998). *Qazaq tilinin leksikologiyası*, Almatı.
- BOLĞANBAYULI, A., ve Kaliyulı, Ğ. (1997). *Qazirgi Qazaq Tiliniñ Leksikologiyası men Frazeologiyası*, Sanat, Almatı.
- BROVN, P., LEVINSON S. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*, Cambridge, London.
- BULUT, S. (2012). “Anadolu Ağızlarında Kullanılan Kalıp Sözler Ve Bu Kalıp Sözlerin Kullanım Özellikleri”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, p.1117–1155.
- BULUT, S. (2016). “Türkiye Türkçesi Ağızları ile Kıbrıs Türk Ağızlarında Kalıp Sözlerden Hayır-Dualar ve Beddualar” *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 2/4, Mart. s.298-308.
- BUROV, A.A. (1996), *Osnovı Kulturu Reçi*, PGLU yay., Giyatigorsk.
- CANBULAT M., DİLEKÇİ A. (2013). “Türkçe Ders Kitaplarındaki Kalıp Sözler Ve Öğrencilerin Kalıp Sözleri Kullanma Düzeyleri”, *Turkish Studies - International*

Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8/7 Summer, p. 217–232.

CEVAT, E. A. (1933). *Türkçede Kelime Teşkili Hakkında Bir Anket*, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, İstanbul.

CİHANGİR, H. (2010). *Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Mustafa Kutlu'nun Eserlerinde İlişki Sözcükleri*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÇAĞATAY, S. (1940-41). “Uygurca’da Hendiadyoinler”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları*, s. 97-144

ÇAĞRICI, M. (1992). “Beddua”, *İslam Ansiklopedisi*, Dinayet Vakfı Yay., Ankara.

ÇAVUŞEV, A.S. (2008). *Kommunikativno-pragmatičeskiye osobennosti rečevogo etiketa v različnih lingvokulturah. (karaçay-malkar)*, avtoref. Dis. Kan. Filol. Nauk, Volgograd.

ÇESNOKOVA, O.S. (1985). *Russiyeye iy İspankiye obraşeniya – neymenovaniya rodstva*, Kand. diss., Moskova.

ÇOBANOĞLU, Ö. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, AKMB, Ankara.

ÇOKUĞURLUEL, I. (1996). *Türkçede Eksiltili Anlatım ve Eksiltili Cümle*, Yüksek Lisans Tezi, Adana, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, s. 1.

ÇORAKLI, Ş. (2001). *Türkçenin Yaratma Gücü – İkilemeler (I)*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, C. 8, S: 17, s. 53-60

ÇOTUKSÖKEN, Y. (1994), *Deyimlerimiz*, İstanbul: Özgül Yayınları.

DAĞPINAR, A. (1998). *Tıpkı ve benzer Türk-İngiliz İngiliz-Türk Atasözleri ve Deyimler*, Ankara,

DEMİREZ GÜNERİ, A. (2018). *Yeni Uygur Türkçesinde kalıp sözler*, Kurgan Edebiyat Yayın evi, Ankara 2018.

DİLEK, F.G. (2004). “Altay Türkçesindeki İkilemeler”, *bilig*, Kış; Sayı: 28; s. 83-100.

DOĞANÇAY, A.S., Kamışlı S. (1997). “Sözcükler Bağlamında Türkçede Kibarlık İmleri”, *Dilbilim Araştırmaları*. s. 133–141.

DOSMUHAMEDULI, X. (2008). *Tandamalı Enbekteri*, Astana Poligrafiya yay., Astana. s. 400

EDEBİYAT ENSİTÜSÜ. (1977). *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Almatı.

EDİSKUN, H. (2007). *Türk Dil Bilgisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul.

- EFENDİOĞLU, S. (2010). “Kazak Türkçesinde Zarf-Fiil Kökenli Kipleri” Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi. S1. s1-20.
- ELÇİN, Ş. (1986). *Halk Edebiyatına Giriş*, Sevinç Matbaası, Ankara.
- ELÇİN, Ş. (1995). *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yay, Ankara.
- EMRE, A. C. (1945). *Türk Dilbilgisi*, TDK Yayınları, İstanbul.
- EREN, H. (1949). “İkiz Kelimelerin Tarihine Dair”, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi VII/2, Ankara: 283-286.
- ERGİN, M. (1977). Minnetoğlu yay., İstanbul. s.395
- ERGÜN, P. (2013). “Türk kültüründe Ölümle ilgili bazı terimler”. *Milli Folklor Dergisi* 2013, yıl 25, sayı 100. s.211-226.
- EROL, Ç. (2007). *Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- ERSOY, H. Y. (2011). “Başkurt Türkçesinde –sX ve –hAnA Kiplik İşaretleyicileri” *Dil Araştırmaları*, S.8, s.51-76.
- EYÜBOĞLU, E.K.(1975). *On üçüncü yüzyıldan günümüze kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul.
- FEDOROVA, V.S. (2003). *Saha Türkçesinde Kalıp sözler*, Kand.diss., Yakutsk.
- FORMANOVSKAYA, N.İ. (1979). “Reçevoy etiket”, *Russkaya reç*. S.63-86.
- FORMANOVSKAYA, N.İ. (1980). “Reçevoy etiket. Privetstviye”, *Russkaya reç*. S.52-55.
- FORMANOVSKAYA, N.İ. (1982). *Upotrebleniye russkogo rečevogo etiketa*, Vıssşaya şkola, Moskova.
- FORMANOVSKAYA, N.İ. (1987). *Russkiy rečevoy etiket: ligvistiçeskiy i metodiçeskiy aspekti*, Vıssşaya şkola, Moskova.
- FORMANOVSKAYA, N.İ. (1989). *Reçevoy etiket i kultura obşeniya*, Vıssşaya şkola, Moskova.
- FORMANOVSKAYA, N.İ. (1994a). “Pragmatika pobuçdeniya i logika yazıka”, *Russkiy yazık za rubecom dergisi*. S.5/6.
- FORMANOVSKAYA, N.İ. (1994b). *Obraşeniye*, Vıssşaya şkola, Moskova.
- FEDOROVA, V.C. (2003). *Formuli yakutskogo rečevogo etiketa*, Dis.kan. filol.nauk., Moskova.
- GADCİYEVA, N.D. (1985). “Reçevoy etiket: formulıy obraşeniya, privleçeniya vnimaniya v russkom iy azerbaydjanskom yazıkax”, *Russkiy Yazık V Azerbaydjanskoy Şkole Dergisi*, S.10, ss.39-46.

- GENCAY, N. (2012). *Kuzey Kıbrıs Türk Ağzlarında Kalıp Sözler*, Yüksek lisans Tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs.
- GOLDİN, V.E. (1983). *Reç i etiket*, Vıssaya şkola, Moskova.
- GOLDİN, V.E. (1987). *Obraşeniye: Teoretiçeskiye problemi*, Saratov.
- GOLOVNİNA, B.M. (1980) *Osnovi kulturu reçi*, Vıssaya şkola, Moskova.
- GOYHMAN, O.Y.(2005). *Russkiy yazık i kultura reçi: ucebник*, İnfarm, Moskova.
- GÖKÇORA, D. (1998). “Türkçe, Özbekçe ve İngilizce Dillerinde Özür Dileme ve Teşekkürlerin Karşılaştırılmalı İncelenmesi”. *XII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, Mersin.
- GÖKDAYI, H. (2003), "Sözlü İletişimde Kalıp Sözlerin İşlevleri," *Anadili Dil ve Eğitim Dergisi*, 28: 31–45.
- GÖKDAYI, H. (2008). “Türkçede Kalıp Sözler”, *bilig*, Kış, sayı 44: 89–110.
- GÖKDAYI, H. (2011). *Türkçede Kalıp Sözler*, İstanbul: Kriter Yayınları.
- GRAUDİNA, L.K. vd, (2003). *Kultura Russkoy reçi*, Vıssaya Skola, Moskova.
- GUMBOLT, V. (2000). *İzbranniye trudu po yazıkoznaniyuv*, Progres, Moskova.
- GÜL, R. (2008) “Dede Korkut Hikâyelerinde Söz Kalıpları”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 10, ss. 100–105.
- GVOZDYEV, A.N. (1965). *Oçerki po stilistike russkogo yazıka*, Moskova.
- HASANOV, Ğ.Q. (2005). *Leksikalıq mağına*, Oral: Oqu-baspa kabineti, S. 185.
- HASENOV, Ä. (2003). *Til bilimi*, Almatı, Sanat, S.414.
- HATİBOĞLU, V. (1981). *Türk Dilinde İkilime*, Ankara: TDK.
- ISQAQOV, A. (1991). *Qazirgi qazaq tili. Morfologiya*, Ğılım, Almatı.
- İSMURATOVA, J. (2014). “Alğıs, Kargıs sözderin lingvomadeni zerttev joldarı”, *Batis Qazaqstan Universitetiniñ xabarşısı dergisi*. S. 4.
- İŞBİRDİN, E.F. (1998). “Başkurt Türkçesindeki Alkış ve Kargışlar”, “*Başkurt Filolojisi ve N.K. Dimitrev armağanı*” *Sempozyum materyalleri*. BGU, Ufa.
- KACIGALİYEVA, K.Ş. (1992). *Qazaq tilindegi fatikalıq qızmettegi etiket tildik birlikterdiñ ulttıq-madeni erekşelikleri* “Kazakçadaki ilişki kurma (fatıçeski) görevindeki kalıp ifadelerin ulusal-kültürel özellikleri”, Kand. diss., Almatı.
- QALİYEV, Ğ., BOLĞANBAYEV, A. (2006). *Qazirgi qazaq tilinin leksikologiyası men frazeologiyası, Sözdik*, Almatı, S.264.
- KARAAĞAÇ, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçağ, Yayınları. Ankara.
- KARADEMİR, F. (2007). “Kalıp Kullanımları Bakımından Türk Halk Bilmeceleri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: VII, S. 2, İzmir, ss. 103–132.

- KARAHAN, L. (1991). *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yay, Ankara.
- KARATAŞ, T. (2004). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KARAVULOV, Y.N. (1987). *Russkiy yazık i yazıkovaya liçnost*, Vıssşaya şkola, Moskova.
- KAŞAEVA, Y.U. (2004). “Sovremennıye Tendentsii v Praktike Pismennogo Delovogo Obşeniya”, *Vestnik DGTU*, S.1. ss. 123-128.
- KAYA, E. (1970). “Van Duaları I”, *Türk Folklor Araştırmaları*. C. 21-22, No: 255
- KAYA, D. (1997). “Dualar ve Beddualar”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S.4, Sivas, s.99-121.
- KAYA, D. (2001). *Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- QAYDAR, A. (1985). “Etnolinvistika”, *Bilim jane eñbek dergisi*. S.10.
- QAYDAR, A. (1998). *Qazaq Tiliniñ Özekti Maseleleri*, Ana tini yay, Almatı.
- KOBLANOVA, A. (1993). *Kazak söz etiketleriniñ zerttelüvi*, Kand. diss., Almatı..
- KOBLANOVA, A. (2001). *Kazak söz etiketi*, ŞOAKBO yay., Almatı.
- KOLESOV, V.V. (1988). *Kultura reçi iy kultura povedeniya*, Tvist, Leningrad.
- KOSTOMAROV, V.G. (1967). “Russkiy reçevoy etiket”, *Russkiy yazık za rubecom*.S.1
- KOSTOMAROV, V.G. (1984). *Jizn yazıka*, Vıssşaya şkola, Moskova.
- KEÑESBAYEV, İ., MUSABAYEV G.,(1962). *Kazırkı Kazak Tili (Leksika, Fonetika)*, Ğılım, Almatı.
- KEÑESBAYEV, İ.K. (1977). *Qazaq tilinin frazeologiyalıq sözdigi*, Almatı.
- KEÑESBAYEV, İ (2008). *Qazaq Til Biliminin Maseleleri*, Arıs Yay., Almatı.
- KILIÇ, V. (2002). *Dilin işlevleri ve iletişim*. Papatya Yayıncılık, İstanbul.
- KIRCI, E. (1992). “Türkiye Türkçesiyle Azerbaycan Türkçesinde Dualar (Alkışlar) ve Beddualar (Kargışlar)” *Milli Folklor Dergisi*, S. 4
- KİSİLYEVA, L.A. (1978). *Voprosı reçevogo vozdeystviya*, Tvist, Leningrad.
- KOCAER, S. (2007). “Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Beddualar ve İnternet”, *Milli Folklor Dergisi*, Yıl 19, S. 75, ss. 30–33.
- KORKMAZ, Z. (2007b), *Türkiye Türkçesi Grameri*, TDK yayınlan, Ankara.
- KÖKSAL, M. F. (2003). “Edebiyatımızda Kalıp Sözler ve Divan Şiirimizden Dört Örnek”, *İstanbul Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. 30, 2003, ss. 331–348.

- KULA, O.B. (1996). “Dilin Kültüreliliği ya da Kültürün Dilselliği”, *Bilim ve Ütopya*. S.23. ss.46-47.
- KUZNETSOV, A.V. (2004). *Çuvaş Türkçesinde Kalıp Sözler: Milli kültür açısından*, Kand.diss., Çeboksarı.
- KUZNETSOV, A.V. (2008). *Reçevoy etiket narodov Bolgo-Uralya*, ÇĞİGN yay.,Çeboksarı.
- LEECH, G.N. (1983). *Principles of Pragmatics*. NY, London.
- LEVKOVIÇ, V.P. (1976). “Obıçay i ritual kak sposob sotsiyalnoy regulyatsiy povedeniya çeloveka”, *V kn: Psihologičeskiye poblemy sotsiyalnoy regulyatsiy povedeniya*. S.212.
- MANKEYEVA, J. (2001). “Qazaq Tilin Zerttevdin Kognitivtik negizderi”, *Tiltanım dergisi*. S.4.
- MASLOVA, V.V. (2001). *Lingvokulturologiya, Vısşaya şkola*, Mockova.
- MASLOVA, V.A. (2004). *Lingvokulturologiya: Uç. Posobiye dlya stud. Viş. Uç. Zavedeniy, İzdatelskiy tsentr Akademiya*, Moskova.
- MAYBIN, J. (2001). *An English Canon? / Edit by J.Maybin and N.Mereer*, Poutlege, London.
- MAXANOVA, B. (2017). “Türki Tilderinde Salemdesüv Etiketine Qatıstı Tildik Birlikterdin Tanımdıq Sıypatı”, *Batis Qazaqstan Universitetiniñ xabarşısı dergisi*. S.2.
- MEYİRMANOVA, G.M. (2008). “Qazaqtardın qarım-qatınsa madeniyeti “Kazakların iletışim kültürü”, Kand. diss., Almatı
- MUSTAFA, Ö., vd., (2006). *Yüksek Öğretimde Türk Dili*, Filiz Kitapevi, İstanbul, 2. bs.
- MÜMİNOVA, A.A. (2015). “Özbek Türkçesinde Kalıp Sözler”, *Vestnik Rossiyskogo Universiteta Drujbı Narodov Dergisi*. S.2. ss. 95-101.
- NEGİMOV, S. (2003). *Aq bata aq tilekter*, Almatı.
- NOVAK, E. (1987). *Russkiy reçevoy etiket s toçki zreniya kommunikativnogo pobedeniya polyakov*, Print, Mockova.
- ÖZKAN, M., TÖREN, H., ESİN, O. (2006). *Yüksek Öğretimde Türk Dili*, 2. bs., İstanbul Filiz Kitapevi, s. 594.
- ÖTEGEN, N. (2015) *Kazak Türkçesi ve İngilizcedeki Nezaket Bildiren Dil Birlikleri*, PhD Dok. Diss., Astana.
- ÖZBAY, M. (2006). *Türkçe Özel Öğretim Yöntemleri II*, Öncü Kitap Yay., Ankara.

- ÖZDEMİR, A. (2015). “Kazakçada Renk Kavramı Ve Renkler”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* S.54, Erzurum s.149-208
- ÖZDEMİR, C. (2015). “Bir Kültür Unsuru Olarak Âşık Edebiyatında Kalıp Sözler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:8, Sayı: 38, s. 286–294.
- ÖZEL, S. (1977). Türkiye Türkçesinde Sözcük Türetme ve Bileştirme, TDK Yayını.
- ÖZDEMİR, E. (2000). *Erdemin Başlı Dil*, Ankara, Bilgi.
- ÖZEZEN, M. Y. (2001). “Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz”, *Türk Dili*, 600: 869–879.
- ÖZEZEN, M. Y. (2006). “Türkiye Türkçesi Yazın Dilinde Teşekkür Kalıpları”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. S. 3 (Eylül). – S. 66–77.
- ÖZMEN, M. (2000). “Alkış ve Kargışlarda Cümle ve Anlatım Özellikleri”, *Türk Dili Dergisi*, Eylül, S. 585, ss. 280–293.
- ÖZTÜRK, A. (1986). *Türk Anonim Edebiyatı*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul.
- PALMER, F.R. (2001). *Semantik Yeni Bir Anabilim Projesi*, (Çeviren Ramazan Ertürk). Ankara.
- SABİR, M. (2012). “Harezmi Ve Kıpçak Sahasına Ait Yazma Eserlerde Geçen Deyimlerin Kazakçada İncelenmesi Meselesi”, *Türkiyat Mecmuası*, S. 22, Bahar.
- SAĞINDIQLI, B. (2003). *Qazirgi qazaq tili*, Qazaq universiteti, Almatı.
- SAKAOĞLU, S. (2014). “Türk Dünyası Masallarının Başlangıç Kalıp Sözlerinden “Bir Varmış Bir Yokmuş” Üzerine Karşılaştırmalı Bir Deneme”, s.1351-1364.
- SALİYAHOVA, Z.İ. (2004). *Sredstva viraceniya veclivosri v sovremennom başkirskom yazıke*, dis. Kan. Filol. Nauk, Ufa.
- SEARLE, J. R. (2006). *Zihin Dil ve Toplum Gerçek Dünyada Felsefe*, (Çeviren Alaattin Tural), Litera yay., İstanbul.
- SELÇUK, A. (2005). “Kültürlerarası İletişim Açısından Gündelik İletişim Davranışları”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S.13, s.1-17.
- SEPİR, E. (1993). *Otnoşeniye Amerikanistiki K Obşemuv Yazıkoznaniyuv*, Vıssşaya şkola, Moskova.
- SINBULATOVA, A.Y. (2011). *Başkurt Türkçesinde Kalıp Sözler: anlambilim ve yapı bakımından*, Kand.diss., Ufa.
- SIZDIKOVA, R. (1984). *Qazaq adebi tilinin tarihi*, Mektep, Almatı.
- SIZDIKOVA, R. (1986) “Bügingi körkem proza tili jäne ädebi norma (säykestikter men alşaqtıqtar)”, *Öner aldı – qızıl til. Maqalalar jıynağı*, Almatı: Jazuşı, S.265, ss. 81.
- SIZDIKOVA, R. (1997). *Sözqudireti*, Almatı: Sanat, S. 110.

- SMAĞULOVA, G.N. (1998). *Mağinalas frazeologizmderdin ulttıq-mädeni aspektileri*, Qazaq universiteti, Almatı.
- SMAĞULOVA, G.N. (2010). *Sözdik. Mağinalas frazeologizmderdin*, Eltanım baspası, Almatı.
- SOGDIBEKOVA, D. (1982). *Osobennosti komunikativnogo povedeniya kırıgızov*, Nauka, Moskova.
- SOKOLOVA, V.V. (1995). *Kultura reçı iy kultura obşeniya*, Navuka, Moskova.
- SOKOLOVA, N.L. (2005). “O sistemnom haraktere reçevogo etiketa”, *Filologičeskiye nauku*, S.1. s 43-52.
- SOKOVNİN, M.V.(1974). *O prirode çeloveçeskogo obşeniya. Opit filosofskogo analiza*, SA, Frunze.
- STERNİN, İ.A. (1996). “Kommunikativnoye povedeniye v strüktüre natsionalnoy kulturi”, *Etnokulturnaya spetsifika yazıkovogo soznaniya. Cb. st.* 1996. s. 97-112.
- SULTANOVA, F.F. (1982). *Nekotoriye Osobennosti Kommunikativnogo Povedeniya Tatar İy Başkir*, Navuka, Moskova.
- ŞADKAM, Z. (2005). *Kazak çäne Türk tilindegi söz etiketinin linguvomädeni erekşelikleri*, UU yay., Almatı.
- ŞAHİN, E. (2009). “Tatar Türkçesinde Alkış ve Kargış Eki: Giriş”, *Uluslararası Tatar Türkçesi Bilgi Şöleni Bildirileri*. 12-14 Ekim, s. 383-389.
- ŞAYHIYEVA, G.M. (1999). *Kommunikativno-pragmatičeskiye aspekti obraşeniya (na materiyale tatarskogo yazıka)*, Kand diss, Kazan.
- ŞAVK, Ü.Ç. (2003), “Kırım Tatarcasında İkillemeler”, *Türkbilig* 6: 37-40
- ŞERBA, L.V. (1974). *Yazıkovaya sistema i reçevaya deyatelnost*, Tvist, Leningrad.
- ŞERBA, L.V.(1984). *Osnovi kulturnoy reçı. Hrestomatiya*, Navuka, Moskova.
- TANNEN, D. ve Öztekin, P. C. (1981). “Formulaic Expressions in Turkish and Greek,” *Conversational Routine*, Florian Coulmas (der.) içinde, The Hague: Mouton, s.37-54.
- TİL BİLİMİ İNSTİTUTU (2007). *Frazeologyalılık sözdik*, Arıs baspası, Almatı.
- TOKLU, M.O. (2003). *Dilbilime Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TOPÇUOĞLU ÜNAL, F. ve BURSALI, H. (2015). “Çizgi Dizilerle Kalıp (İlişki) Söz Öğretimi: Cille Örneği”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 12, Haziran s.69-83.
- TUNA, O. N. (1948). “Türkçede Tekrarlar”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi III/1-2, İstanbul: 429-447.

- TUNA, O. N. (1950). “Türkçede Tekrarlar 2”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi IV/1-2, İstanbul: 35-82.
- TUNA, O.N. (1982-83). “Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama KurAlları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten, 1982-1983, s. 163-228
- TUZLU, A. (2013). “Formülü Reçevogo Etiketa v Turetskom Yazıke”, *Uçenniye Zapiski Kazanskogo Universiteta*, Cilt 155, kitap 3, bölüm 2. s.219-230.
- TÜLEKOVA, S. (1975). *Qazaq Tilindegi Alğıs Pen Qarğıs Mändi Frazelogizmder*, Kand. diss., Almatı.
- UVALİYEV, N. (1984). *Söz mädeniyeti*, Ğılım, Almatı.
- UVALİYEV, N. (2009). *Frazeologya jane tildik norma*, Almatı.
- UYGUN, H. (2007). “Kazak Türkçesinde İkilemelerin Türkiye Türkçesindeki İkilemelerle Karşılaştırılması”, Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- UYGUR, M. (1996). *Kültür Kuramı*, YKY, İstanbul.
- UZUN SUBAŞI, L. (1991). “Deyimleşme Ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri”, *Dilbilim araştırmaları dergisi*, S.4/2 29-39 ss.
- VARDAR, B. (1988), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: ABC.
- VASIYLEVA, A.N. (1990). *Osnovı Kültürü Reçi*, Navuka, Moskova.
- VİNOGRADOV, V.V. (1983). *Problemi kulturi reçi i nekotoriye zadaçi russkogo yazıkoznaniya – Osnovi kulturi reçi*, Vışşaya şkola, Moskova.
- VİNOGRADOV, B. (1990). “Yazıkovaya situatsiya”, *Lingvistiçeskiy entsiklopediçeskiy slovar*, S.230, ss. 190-210.
- VLASOVA, A.V. (2008). *Rusça ve Fransızcadaki Kalıp Sözler*, Kand. diss., Nijniy Novgorod.
- VVEDENSKAYA, L.A. (2007). *Russkiy Yazık iy Kultura Reçi*, Feniks, Rostov-na Donuv.
- VILLIAMS, R. (2005), *Anahtar Sözcükler Kültür ve Toplumun Söz Varlığı*, (Çev. Savaş Kılıç), İletişim Yayınları, İstanbul.
- YAKUBİNSKİY, L.P. (1923). “O dyalogiçeskoı reçi”, *Russkaya reç dergisi*. Vıp. 1.S.
- YILMAZ, F., ŞENDEN, Y. (2015). “Yabancılara Türkçe Öğretiminde Kalıp Sözler: “Babam Ve Oğlum” Film Örneği”, *The Journal of Academic Social Science Studies JASSS Vinter III*, Number: 32, p. 187–202.
- ZEMSKAYA, Y.A. (1994). “Kategoriye veclivostiy v kontekste reçevih deystviy”, *Logiçeskiy analiz yazıka. Vıp.7. Yazık reçevih deystviy* S.133-143

ZÜLFİKAR, H. (2015). *Söz Varlığı ve Anlatım Açısından Türkçedeki Gelişmeler*, Türk Dili Kurumu, Ankara.

ÖZ GEÇMİŞ

KİMLİK BİLGİLERİ

Adı Soyadı : Assem KASSYMOVA

Doğum Yeri : Doğu Kazakistan Semey

Doğum Tarihi : 02.02.1984

E-posta : asemzn@mail.ru

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise : Birlik Orta Mektebi – Doğu Kazakistan Bölgesi Georgiyevka Kasabası

Lisans : Şakerim Devlet Üniversitesi – Semey – Doğu Kazakistan

Yüksek Lisans : Şakerim Devlet Üniversitesi – Semey – Doğu Kazakistan

Doktora : Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı ABD

Yabancı Dil ve Düzeyi: Rusça (ileri seviye)

İŞ DENEYİMİ : Öğrt. Gör. Şakerim Üniversitesi – Semey – Doğu Kazakistan

ARAŞTIRMA ALANLARI: Kazak Türkçesi, Kazak Edebiyatı, Türkiye Türkçesi, Rus Dili.

TEZDEN ÜRETİLEN TEBLİĞ VE YAYINLAR:

BİRAY N., KASSYMOVA A. (2017). Salıstırmalı qazaq jäne türük tilderindegi qalıp sözder. // Qazirgi filologiyalıq zerttevelerdiñ özekti mäseleleri attı respvblikalıq ğılımi-täjjiribelik konferenciya materialdarı. 259 bet. I.Altınsarin at. Arqalıq MPİ, 23-aqpa. Arqalıq qalası.

KASSYMOVA A. (2017). Ortaq türki mädenietindeki qarğıs mändi qalıp sözderdiñ lingvo-mädeni sipatı. // «Tamırı tereñ älipbi» jalpıtürkilik biregeyliktiñ mızğımas negizi» attı ğılımi-praktikalıq konferenciya materialdarı. 360 bet., 27-sävir. Almatı qalası.

KASSYMOVA A. (2017). Qazaq tilindeki qalıp sözderdiñ lingvistikalıq sipatı. // PMV xabarşısı. Filologiya seriyası. №3.

KASSYMOVA A. (2017). Kazak ve Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler // Evraziya bilimi. №7 (20). Semey qalası.

KASSYMOVA A. (2017). Kazak Türkçesinde Kalıp Sözler (Muhtar Avezov'un Eserleri çerçevesinde) // «Muxtar Ävezov murası jäne älemdik örkeniet» attı xalıqaralıq ğılımi-täjiribelik konferenciya materialdarı. 6-7 qazan. Semey qalası.

KASSYMOVA A. (2017). Qazaq tilindeki qalıp sözderdiñ qoldanı. // «Qazirgi qazaq til biliminiñ innovaciyalıq äleveti» attı xalıqaralıq ğılımi-teoriyalıq konferenciya materialdarı. 26-27 qazan. Almatı qalası.

KASSYMOVA A. (2018). Qazaq jäne türki tilderindeki qoştasv étiketini qatıstı qalıp sözderdiñ lingvo-mädeni sipatı. // EUV xabarşısı. Gvmanitarlıq seriyası. №1.

KASSYMOVA A. (2018). Qazaq jäne türki tilderindeki raqmet, alğıs bildirv étiketini qatıstı qalıp sözderdiñ lingvomädeni sipatı PMV xabarşısı. Filologiya seriyası. №4. Yayında.